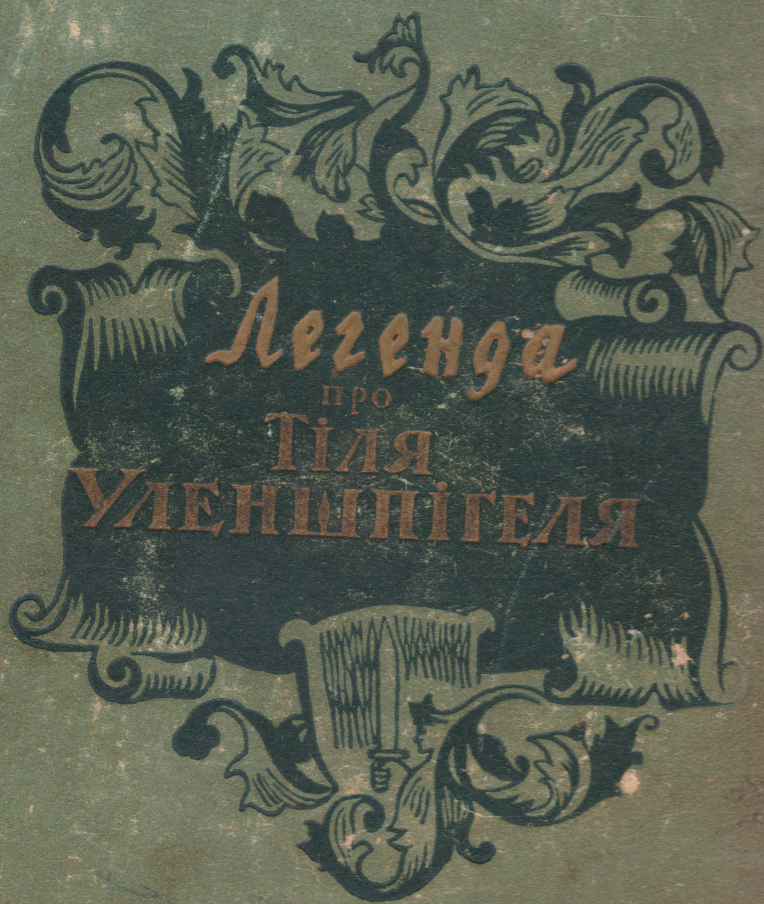

Шарль де-Костер

Легенда
про
Тіля
Уленшпігеля

„Молодь“

Марль де-Костер

ЛЕГЕНДА

про

героїчні, веселі
й доблесні пригоди

ТІЛЯ

УЛЕНШПІГЕЛЯ

і

ЛАММЕ

ГУДЗАКА

у Фландрії
та інших
країнах

Переклад з французької за редакцією
Т. Черторижської

Фронтиспис художника
Є Кібрика

Художнє оформлення
І. Хотінка

МІСТІ Дамме, у Фландрії, в ті травневі дні, коли розкриваються білі квіти глоду, народився Уленшпігель, син Клааса.

Повитуха, кума Катліна, загорнула його в теплі пелюшки, придивилася до його голови і показала на прикриту півкою маківку.

— У сорочці родився, під щасливою зіркою, — сказала вона радісно.

Але раптом жалісно застогнала і вказала на чорну пляму на плечі дитини.

— Ах! — зіткнула вона. — Це чорний знак чортового кігтя.

— Виходить, — сказав Клаас, — пан Сатана зволив дуже рано підвестись, коли він уже встиг позначити мого сина.

— Він іще не лягав, — відповіла Катліна, — ще ж тільки півень починає будити курей.

І, поклавши дитину в руки Клааса, вона вийшла.

Тут ранкова зоря пробилася крізь нічні хмари, ластівки з криком, заширяли над лугами, і сонце в багровому відблиску показало на сході свій сліпучий лик.

Клаас розчинив вікно і сказав Уленшпігелеві:

— Синку мій, у сорочці народжений! Ось там цар-сонце встає з привітом над землею фландрською. Дивись на нього частіше, коли зможеш; і якщо коли-

небудь, маючи сумнів, ти не знатимеш, що робити, щоб повестися як належить, спитай у нього поради: в ньому світло і тепло; будь серцем чистий, як воно світле, і будь добрий, як воно тепле.

— Клаасе, чоловіченьку, що ти проповідуєш глухому? — сказала Сооткін. — Ходімо попий, синку.

І мати простягла новонародженому свої чудесні, природою створені чаші.

II

Поки Уленшпігель ссав, припавши до неї, прокинулись усі пташки в полі.

Клаас в'язав хворост на продаж і дивився, як дружина годує Уленшпігеля.

— Жінко, — сказав він, — а чи достатній у тебе запас цього славного молочка?

— Молочка повно, — відповіла вона, — але радість моя не повна.

— Не дуже весело ти говориш про цю величну годину.

— Я думаю про те, що в цьому гамані, бачиш, он на стінці, вже давно не було ні патара *¹.

Клаас узяв гаман у руки, але марно трусив він його: не двякнуло в ньому ні однієї монетки. Це збентежило Клааса. Але він усе ж хотів підбадьорити дружину.

— Про що твоя тривога? — сказав він. — Чи ж немає в нас у хлібному ящику коржа, що вчора принесла Катліна? Чи ж не лежить там добрий шмат яловичини, який щонайменше на три дні дасть хлопцеві доброго молочка? Голодовку, чи що, пророкує цей мішок бобів, що ліг у кутку, га? А цей горщик з маслом — моє навождення хіба? А яблучка, наче солдатики в шеренгах, рядочком, дюжинками розкладені на горіщі, привиділися мені, чи що? Ну, а там що — чи не добре барильце пивця з Брюгге? Воно зберігає освіжаючий напій у своєму товстому черевці.

— Щоб охрестити дитину, — відповіла Сооткін, — треба мати два патари для священника і флорин на хрестини.

* Примітки див. у кінці книги.

При цих словах ввійшла Катліна з жмутком трави і сказала:

— Приношу в сорочці народженому траву дягиль, що охороняє людину від гріха, кріп, до якого не сміє наблизитися Сатана...

— А траву, що принаджує флорини, не принесла? — урвав її мову Клаас.

— Ні,— відповіла вона.

— Ну, піду подивлюся, чи не знайду її в каналі.

Він узяв удочку й сіть і вийшов, певний, що в такий ранній час нікого не стріне.

III

Підійшовши до Брюггського каналу, недалеко від моря, Клаас настромив наживу на гачок і закинув удочку й сіть. На другому березі каналу лежав на ракушках гарно вдягнений хлопець і міцно спав.

Шум від кроків Клааса збудив його, і він схопився, подумавши, що це підійшов громадський стражник, щоб підняти його з ложа й відвести, як бродяжку, до старшини.

Але страх його зник, коли він пізнав Клааса, який крикнув йому:

— Хочеш заробити шість ліарів²? Жени рибу до мене!

Хлопець — з помітним уже черевцем — устав і, озброївшись пухнастим стеблом очерету, поліз у воду і почав гнати рибу в напрямі до Клааса.

Скінчивши ловлю, Клаас зібрав сітку і вудочку, перейшов через шлюз до хлопця й спитав його:

— Послухай, адже ти звешся в святому хрещенні Ламме, прозваний Гудзак за свою благодущність³ і живеш на Чаплінній вулиці за собором богоматері; то як же це вийшло, що так гарно вдягнений хлопець спить на вулиці?

— Ах, пане вугляр,— відповів хлопець,— дома у мене така сестра,— хоч на рік молодша від мене, але, тільки посваримось, б'є мене, а я не смію віддати її спині те, що дістав сам; боюся зробити їй боляче, пане вугляр. Вчора за вечерею я був дуже голодний і трошки

покопався пальцями в блюдо вареного м'яса з бобами. Вона захотіла, щоб я з нею поділився, а там же й для мене самого було мало. Як вона побачила, що я обливав собі губи, бо мені дуже сподобалася підлива, то наче сказала: накинулася на мене і таких стусанів надавала, що я ледве живий утік із дому.

Клаас поцікавився, що ж робили під час цієї бійки батько й мати.

— Батько поплескав мене по одному плечу, мати — по другому, і обоє сказали: «Віддяч їй тим же, боягузе». Але я не хотів бити дівчину і втік.

Раптом Ламме зблід і затремтів усім тілом.

Клаас побачив, що до них наближається висока жінка, а з нею худа дівчинка із злим лицем.

— Ай! — занів Ламме і вхопився за штани Клааса. — Це моя мати й сестра шукають мене. Врятуйте мене, пане вугляр!

— Почекай, — сказав Клаас, — ось маєш свої сім ліарів за роботу, і ходім без страху їм назустріч.

Побачивши Ламме, мати й сестра накинулися на нього з бійкою: мати — тому, що дуже турбувалася за нього, сестра — тому, що так уже звикла.

Ламме сховався за Клааса й кричав:

— Я заробив сім ліарів, я заробив сім ліарів, не бийте мене!

Але мати вже обіймала його, а дівчинка старалася розтулити його кулак і відняти гроші. Ламме кричав: «Це моє, не дам!» і міцно стискав кулак.

А Клаас за вуха відтягнув од нього дівчинку і сказав:

— Коли ти ще хоч раз поб'єшся з братом, — адже він добрий і лагідний, наче ягня, — я посадовлю тебе у чорну вугільну яму. Але там не я тебе буду держати за вуха, а прийде червоний чорт із пекла і розірве тебе своїми кігтями й зубами, довгими, як вила.

З жаху дівчинка не могла підняти очей на Клааса і підійти до Ламме і сховалася в материних спідницях. Але, увійшовши в місто, вона всюди кричала:

— Вугляр побив мене. У нього в льоху чорт!

Проте відтоді вона вже не була Ламме, замість того вона примушувала його робити на себе. І добродушний простак виконував охоче всяку роботу.

А Клаас заніс по дорозі улов до одного маєтку, де в нього завжди купували рибу. І дома сказав дружині:

— Дивись, що я знайшов у череві чотирьох щук, дев'яти карпів і в повному кошику вугрів.

Тут він кинув на стіл два флорини і патар.

— Чому ти щодня не ходиш ловити рибу? — спитала Сооткін.

— А щоб самому не потрапити в сіті до громадських стражників, — відповів Клаас.

IV

У Дамме Клаас, батько Уленшпігеля, називався вуглярем. У нього було чорне волосся й блискучі очі; шкіра його мала колір його товару, за винятком лише святкових і недільних днів, коли в його домику багато вживалося мила. Був він приземкуватий, кремезний, сильний і завжди весело поєміхався.

Коли кінчався день і надходив вечір, він ішов до якої-небудь таверни по дорозі в Брюгге, щоб промити свою вугіллям забиту горлянку добрим пивцем. І всі жінки, що повиходили на поріг подихати свіжим повітрям, зустрічали його дружнім привітом:

— Добрий вечір і світлого пива, вуглярє!

— Добрий вечір і пильного чоловіка, — відповідав Клаас.

Дівчата, повертаючись юрбами з полів, ставали в ряд, заступаючи йому дорогу, і вимагали викупу:

— Що даси за пропуск: червону стрічку чи золоті серги, оксамитні чобітки чи флорин у гаманець?

Але Клаас обхоплював яку-небудь з них руками і цілував її в щоку.

І дівчата розбігалися з реготом.

Діти впізнавали Клааса по його дзвінкому голосу й тупоту чобіт. Вони бігли до нього назустріч з криками:

— Добрий вечір, вуглярє!

— Благослови вас господь, ангелятка, — казав він, — тільки близько не підходьте, бо обернетесь на арапчат. Проте малюки, народ відважний, підходили. Тоді

Клаас хапав сміливця за куртку, проводив своєю чорною п'ятірнею по його свіжій мордочці і так пускав його. Але той тільки сміявся, і всі кругом реготали.

Сооткін, дружина Клааса, була добра господиня, вставала із сонцем і метушилась заклопотано, наче мурашка.

Разом з Клаасом вона обробляла поле, і обоє впрягалися в плуг, наче воли. Плуг був важкий, але ще важчою була борона, коли доводилось дерев'яними зуб'ями розпушувати тверду землю. Проте вони працювали радісно і співали при цьому якої-небудь старовинної пісні.

І хоч яка була тверда земля, хоч як пекло сонце найпалючішим своїм промінням і хоч до яких тяжких зусиль, напружено згинаючи коліна, вони примушували своє тіло, боронуючи землю,—коли вони спинялися, щоб перепочити, і Сооткін підіймала своє лагідне лице до Клааса, а Клаас цілував це дзеркало ніжної душі,—вони забували про свою велику втому.

V

Минулого вечора коло дверей ратуші⁴ виголошували, що володарка, дружина імператора Карла П'ятого, нині перебуває при добрій надії і що тому належить підносити молитви про те, щоб щасливо їй розродитися.

Раптом до Клааса, уся тремтячи, прибігла Катліна.

— Чого так схвилювалася, кумо? — спитав він.

— Ах! — сказала Катліна. — Двоє дітей народилось: один в Іспанії, інфант Філіпп, другий у Фландрії, син Клааса, якого згодом назовуть Уленшпігель. Філіпп буде катом, через те що він породження Карла П'ятого, ката нашої країни. Уленшпігель буде великий майстер на веселі жарти й дитячі пустощі і буде відзначатися добрим серцем, бо його батько, Клаас, чесний працівник, що працею вміє добути свій хліб. Імператор Карл і король Філіпп перейдуть через життя, битвами, здириством і всякими злочинами сіючи зло. Клаас буде працювати невтомно і все життя проживе по праву й закону, не плачучи над своєю важкою роботою, але завжди

сміючись, і зостанеться зразком чесного фламандського трудівника. Уленшпігель буде вічно молодим, ніколи не вимре і обійде весь світ, ніде не осівши. Він буде селянином, дворянином, живописцем, різьбярем — усім заразом. Він почне мандрувати по всіх країнах, вихваляючи все праве й прекрасне, знущаючись на всю горлянку на глупоти. Клаас — це твоя мужність, благородний народ Фландрії, Сооткін — твоя доблесна мати, Уленшпігель — твій дух; ніжна, мила істота — супутниця Уленшпігеля, як він, безсмертна — твоє серце, а товстопузий простак Ламме Гудзак — твоє черево. Угорі будуть кровопивці народні, внизу — жертви; угорі — грабіжники, шершні, внизу — роботящі бджоли; а в небі будуть кров'ю стікати рани Христові.

І, сказавши все це, добра ворожка Катліна заснула.

VI

Понесли хрестити Уленшпігеля. Раптом линула злива і добре його промочила. Так його було охрещено вперше.

Коли вони були вже в церкві, церковний служка, — він же шкільний учитель, — запропонував кумові з кумою та батькові з матір'ю стати навкруги купелі.

Але над купіллю в склепінні була діра, в якій у цей час каменярем закріплював лампадку під зіркою з визолоченого дерева. Побачивши згори хрещених батька й матір, що добропристойно стояли навколо прикритої ще купелі, він вилив на покривку купелі кухоль води, оббризкавши всіх, а найбільше за всіх Уленшпігеля. Так його було охрещено вдруге.

Прийшов священник; усі почали скаржитись, але він наказав їм не баритись і сказав, що це трапилось випадково. Уленшпігель все корчився, через те що був мокрий. Священник, охрестивши його водою і сіллю, дав йому ім'я «Тільберт», що означає «рухливий». Так його було охрещено втретє.

Вийшовши з церкви, вони пішли довгою вулицею, що веде до таверни. Тут вони випили понад сімнадцять пінт пива. Це був загальноновживаний у Фландрії спосіб сушити промокших: запалити в череві пивне вогнище. Так було охрещено Уленшпігеля вчетверте.

Коли вони поверталися, похитуючись, їхні голови були важчі від їхніх тіл. Так добралися вони до кладки через калюжу. Катліна, що несла дитину як кума, оступилася й упала з нею в калюжу. Так його було охрещено в'п'яте.

Його витягли і вдома обмили теплою водою. І це було його шосте хрещення.

VII

В цей день його найсвятіша величність імператор Карл П'ятий вирішив улаштувати свято, щоб тим ушанувати народження свого сина. Як і Клаас, він вирішив половити трохи на вудку, але не в каналі, а в скарбничках і гаманцях своїх підданих. Бо там звичайно володарі ловлять вудкою рибок під назвою «червінці», «дукати», «талери»⁶, і всі ці чудесні риби мають властивість, на бажання рибака, обертатися в оксамитне вбрання, коштовне каміння, найтонші вина, добірні страви.

Імператор, обговоривши справу спільно з своїми радниками, вирішив так обставити цю риболовлю.

Між дев'ятою і десятою годинами понесуть до обряду хрещення його високість інфанта⁶; обивателі Вальядоліда⁷, щоб виявити велику свою радість, будуть усю ніч веселитись, на свій кошт бенкетувати й святкувати і на Великому майдані шпурлятимуть свої гроші біднякам.

На п'яти перехрестях п'ять великих фонтанів будуть аж до зорі за рахунок міста бити вином. На інших п'яти перехрестях на дерев'яних помостах будуть розвішані всякі ковбаси, телячі й баранячі, кров'яні і м'ясні, ікра, бичачі язики та інше м'ясне їство — теж за рахунок міста.

Громадяни Вальядоліда — так само на свій кошт — спорудять на шляху походу тріумфальні арки, на яких будуть представлені образи Миру, Благоденства, Достатку, Процвітання і інших дарів небесних, якими їх щедро ошчасливило правління його священної величності.

Нарешті, крім цих мирних тріумфальних арок, має бути споруджено ще кілька інших, де, теж яскравими фарбами, мають бути зображені трохи менш ласкаві

атрибути влади: орли, леви, списи, алебарди⁸, дротики в пломенистими вістрями, гармати, аркебузи⁹, фальконети¹⁰, з широкими жерлами мортири¹¹ та інша зброя, що наочно живописує військову міць і нездоланність його величності.

Для освітлення храму наймилостивіше дозволено свічковій гільдії пожертвувати понад двадцять тисяч воскових свічок, недогарки яких передані будуть соборові.

Щодо інших витрат, то імператор охоче бере їх на себе, виявляючи, таким чином, очевидне бажання захистити свій народ від важких поборів.

Коли громада приготувалась уже виконати це веління, прийшли з Рима найсумніші вісті. Імператорські воєначальники вдерлися в святе місто, пограбували і зруйнували там церкви, каплиці й будинки, не щадячи при тому нікого — ні священиків, ні монахів, ні жінок, ні дітей. Святий отець у в'язниці. Ось уже тиждень, як триває грабунки, рейтари¹² і ландскнехти¹³ лютують у Римі, об'їдаються і обпиваються, тиняються по вулицях, розмахуючи зброєю, розшукуючи кардиналів¹⁴, кричать, що вони навіки позбавлять їх можливості пробиратись у папи. Деякі вулиці обернулись у криваві потоки, завалені пограбованими трупами.

Твердили, що імператор, потребує грошей, хотів поживитись від крові духівництва. Взявши до відома договір, складений його воєначальниками з полоненим папою, він ще поставив вимогу, щоб папа передав йому всі фортеці в своїх володіннях і заплатив йому чотириста тисяч дукатів та залишався у в'язниці, поки ці умови будуть виконані.

Проте сум його величності був безмірний. Імператор заборонив усі свята й розваги і звелів усім кавалерам і дамам свого двору одягтись у траур.

І інфанта було охрещено в білому сповитку — знак імператорського трауру.

Придворні кавалери і дами витлумачили це, як зловісну ознаку.

Незважаючи на це, її милість пані годувальниця представила інфанта придворним кавалерам і дамам, щоб вони, за споконвічним звичаєм, могли принести новонародженому свої побажання і подарунки.

Пані де ла Сена повісила йому на шию чорний камінь, що охороняє від отрути; камінь був на вигляд і завбільшки як горіх у золотій шкаралупі. Пані де-Шоф-фад пов'язала йому на живіт шовковинку і повісила на ній лісовий горішок, що сприяє доброму травленню. Пан ван дер Стін із Фландрії підніс йому гентську ковбасу у п'ять ліктів завдовжки і півліктя завтовшки і найвідданіше побажав його високості, щоб самий дух цієї ковбаси збуджував у нього бажання випити гентського доброго пива, бо,— сказав він,— хто любить пиво з якогось міста, той і пивоварів тамтешніх уже не може ненавидіти. Пан стайничий Хаїме-Христофор Кастільський просив пана інфанта носити на своїх чудових ніжках камінці зеленої яшми, що надають легкості й швидкості бігові. Ян де-Папе, блазень, що був присутній при тому, зауважив однак:

— Пане! Піднесіть йому краще трубу Ісуса Навіна ¹⁵, від звуків якої бігли б перед ним усі міста, несучи кудись своє добро разом з усіма жителями — чоловіками, жінками і дітьми. Бо його величності не бігати треба вчитись, а інших примушувати тікати.

А дитина ревла, як бичок.

У цей час Клаас сплів із пруття синові брязкальце з бубонцями і підкидав Уленшпігеля на руці, приказуючи влад: «Бом-бем-дзелень-бем! Будь завжди з бубонцем, будь веселим молодцем. Вбогих-бо духом є царство небесне!»

І Уленшпігель сміявся.

VIII

Уленшпігель, відлучений, ріс, як молода тополінка.

Клаас уже не так часто цілував сина, але, люблячи його, робив суворе обличчя, щоб не розпестити хлопця.

Коли Уленшпігель приходив додому й жалівся, що постраждав у товариській бійці, Клаас лупцював його за те, що він сам не побив інших, і під цим керівництвом Уленшпігель зробився сміливим, як левеня.

Якщо батька не було дома і Уленшпігель канючив у матері ліар на гру, Сооткін сердилась і казала:

— Що там за гра? Сидів би краще вдома та в'язав хворост.

Уленшпігель, побачивши, що не дістане нічого, здіймає дикий крик, але Сооткін бряжчала своїми каструлями й мисками, які мила у ночвах, удаючи, ніби нічого не чує. Уленшпігель починав ревити, і тоді мати кидала свою удавану жорстокість, гладила його по голівці й казала: «Досить з тебе денье?» А треба вам знати, в денье шість ліарів!

Так виявляла вона свою надмірну любов, і, коли Клаас ішов куди-небудь, Уленшпігель панував у домі.

IX

Якось уранці Сооткін побачила, що Клаас ходить по кухні з похнюпленою головою, весь захоплений якимись думками.

— Чим засмучений ти, любий? — спитала вона. — Ти блідий, роздратований і неуважний.

Клаас відповів тихо:

— Знову збираються відновити люті імператорські укази. Знову смерть піде гуляти по Фландрії. Донощики дістають половину майна своїх жертв, коли весь маєток не перевищує ста флоринів.

— Ми ж бідні, — зауважила вона.

— Недосить бідні Є мерзотники, ворони й шуліки, що, живучи падлом, і на нас раді донести, щоб поділити з його найсвятішою величністю мішок вугілля, наче мішок золота. Чи багато було у нещасної Таннекен, удови кравця Сейса, яку в Гейсті живцем закопали в землю? Латинська біблія, три золоті флорини та трохи посуду з англійського олова, що до вподоби припав її сусідці. Іоанну Мартенс спалили як відьму, після того як кинули у воду: вона, бач, не потопала, — і в цьому був увесь її злочин. У неї було два чи три клишоногі стільці і сім яолотих у панчосі; донощик захотів одержати половину. О, я міг би так розказувати тобі до завтрього. Але треба забиратися, любя: після цих указів неможливо жити у Фландрії. Скоро щоночі буде їздити по місту візок смерті, і ми почуємо, як грюкає в ньому її сухий кістяк.

— Не лякай мене, любий чоловіче, — відповіла Сооткін. — Імператор — отець Фландрії і Брабанта і, як отець, сповнений терпіння й жалю, милосердя й ласки.

— Це йому дуже невидібно, — відповів Клаас, — бо він дістає у спадщину конфісковане майно.

Раптом засурмила сурма, прогрімилі литаври міського глашатая. Клаас і Сооткін, передаючи Уленшпігеля один одному по черзі на руки, кинулися за юрбою народу.

Перед міською ратушею вони побачили кінних глашатаїв, що сурмили у сурми і били в бубни, профоса¹⁶ з суддівським жезлом і, верхи на коні, громадського прокурора, що тримав обома руками імператорський указ, готуючись прочитати його юрбі.

І тут почув Клаас, що віднині всім взагалі і кожному зокрема забороняється друкувати, читати, переховувати й розповсюджувати всі писання, книги й учення Мартіна Лютера, Іоанна Віклефа, Іоанна Гуса, Ульріха Цвінглі та інших еретиків.

«Так само забороняється неподобно малювати, або зображувати, або замовляти малюнки з неподобними зображеннями господа бога, пресвятої діви Марії чи святих угодників, як і розбивати, розривати або стирати зображення чи різьблення, що служать для вславлення, почитання й ушанування господа бога, пресвятої діви Марії або святих угодників, визнаних церквою.

Взагалі хай не насмілиться ніхто, якого б він не був звання і стану, міркувати або сперечатись про святе письмо, навіть про сумнівні його речення, хіба що був би він визнаний богослов і, як такий, дістав би затвердження від якого-небудь славетного університету».

Серед інших кар, установлених його найсвятішою величністю, вказувалося, що той, хто залишиться в підозрі, позбавляється назавжди права займатися чесним промислом. Хто вперто відстоює свої помилкові твердження, підлягає спаленню на повільному або великому вогні, на солом'яному вогнищі або коло стовпа — за розсудом судді. Інші підлягають страті мечем, якщо вони дворяни або почесні громадяни; селяни — повішенню, жінки — похованню живцем. Голови страчених, як застережний приклад, будуть виставлені на стовпі. Майно всіх цих страчених злочинців переходить у власність імператора.

Його найсвятіша величість віддає донощикам половину всього майна, що належало засудженим, якщо весь

маєток останніх не перевищує цінністю ста фландрських червінців. Все, що припало імператорові, він передає на цілі доброчинності і благочестя.

І Клаас пішов засмучений з майдану разом із Сооткін та Уленшпігелем.

Х

Рік був щасливий. Клаас купив за сім флоринів осла і дев'ять мірок гороху. Якось уранці він зібрався в дорогу на своєму ослі. Уленшпігель сидів ззаду, тримаючись за батька. Так рушили вони в путь, у гості до дядька Уленшпігеля, старшого брата Клааса, — Йоста, що жив недалеко від Мейборга в німецькій землі.

Колись, у розквіті літ, Йост був добродушний і м'якосердний. Але потім, зазнавши багато несправедливості, він розлютився. Його кров почорніла від жовчі, і він, зненавидівши людей, жив на самоті.

ХІ

Проїжджаючи Мейборзьку округу, Клаас повинен був перетнути маленький лісок. Осел по дорозі годувався колючками. Уленшпігель кидав шапкою в метеликів і тут же ловив їх, не злазячи з свого місця на спині осла. Клаас жував шматок хліба, мріючи зросити його пивом у найближчій корчмі. Раптом здалека почулося бамкання дзвона і шум, схожий на гомін цілої юрби.

— Певно, богомольці, — сказав він, — і не в малій кількості. Держися, синку, міцніш на ослику, щоб не звалитись. Подивимося. Вперед, сіренький, хутчій!

І осел пустився риссю.

Виїхавши з ліска, вони спустилися до поля, з заходу облямованого рікою. По той бік була каплиця, на даху якої височіла статуя божої матері. На східцях каплиці стояв пустельник і, регочучи, бамкав у дзвін, а круг нього з півсотні прислужників — кожен з запаленою свічкою в руці, потім дзвонарі, барабанщики, сурмачі, сопільники, скрипалі, волинщики; всі поки що були непорушні й беззвучні.

По дорозі щільними лавами, по сім у ряд, посувалося п'ять чи й більше тисяч богомольців, усі в шоломах і з палицями. Часом з'являлись нові, теж у шоломах і з палицями; вони з шумом приєднувались до решти. Так проходили вони по сім чоловік уряд повз каплицю, де підносили свої палиці під благословення, одержували з рук прислужників по свічці і за це платили пустельникові по півфлорина.

І похід їх був такий довгий, що в перших уже давно догоріли свічки, а в останніх вони ледве займались від надміру лою.

Клаас, Уленшпігель і осел здивовано поглядали на них.

Раптом загриміли, завищали, засвистіли, зашипіли, затріскотіли, задудніли, затарабанили, задзвонили дзвони, дудки, литаври, волинки.

Богомольці, певно, ждали цього гуркоту, вони зразу ж повернулися, ставши рядами один проти одного, і почали свічками палити один одному обличчя. Піднялося чхання, заговорили палиці, богомольці били один одного ногами, головами, каблуками, чим попало. Одні, насунувши шоломи до пліч, люто кинулися головами на своїх противників, наче барани, і в осліпленні натикалися на таку ж семірку розлючених богомольців, які відповідали їм тим же.

Інші, плаксиві й боягузи, тільки стогнали від ударів. Поки вони жалісно скрилили: «Помилуй, господи», дві семірки богомольців, б'ючись, блискавкою накинлись на них, збили, повалили і безжально пішли далі, топчучи кинутих на землю плаксив.

А пустельник сміявся.

Інші семірки, сплівшись, немов виноградні грона, котилися схилом униз у річку і там продовжували битись, не остудивши своєї люті.

Ті, що лишалися нагорі, вибивали один одному зуби, наставляли синці під очима, виривали волосся, на шмаття роздирали камзоли й штани.

Тимчасом Клаас наблизився до пустельника, лишивши Уленшпігеля, що реготав і плескав у долоні, побачивши бійку.

— Отче, — спитав Клаас, — чим сорішили ці бідолахи, що примушені так люто бити один одного?

А пустельник не слухав його і кричав:

— **Ледарі! Не падати духом! Коли втомилися ваші руляки, то хіба знемогли й ноги? Чи на те ж дано вам ноги, щоб тікати?**

І доблесні богомольці продовжували обробляти один одного руками, ногами й головами. Раптом пустельник **вадвонив** у дзвін. Флейтисти, барабанщики, скрипалі, сурмачі, волинщики, гудці, торохтії припинили свій шум. **Це** був знак миру.

Богомольці підбирали своїх пораних. Найважче було тим, кому так насунули шоломи на голови, що вони їх не могли звідти витягти. Вони трясли головами, але шоломи спадали не легше, ніж зелені сливи з гілки.

Тоді пустельник гукнув:

— Тепер проспівайте «Ave» * і йдіть з миром.

І вони з криком, гамором і співом ринули назад у **Мейборг**.

А Клаас, підійшовши до пустельника, став його розпитувати, яку божественну ласку сподівалися здобути ці люди такою суворою спробою.

Пустельник сміючись відповів:

— Бачиш на даху каплиці дві фігури биків? **Це** пам'ять про чудо святого Мартіна, що обернув двох волів на бугаїв, примусивши їх бити рогами один одного. Потім він на протязі години мазав їм морди лойовою свічкою і тер деревною корою. Знаючи про це чудо, я купив за добрі гроші у його святості патент і оселився тут. З того часу всі мейборзькі пузани і дідугани переконані, що з моєю допомогою настроять милостиво до себе богородицю, коли гарненько поб'ються один з одним із свічкою в руці — це пам'ять про лій, — і з палицею — це емблема моці. Жінки посилають сюди своїх старих чоловіків, і діти, народжувані внаслідок цієї прощі, сильні, сміливі, дикі, жваві: одне слово, гарні солдати.

Раптом пустельник глянув на Клааса:

— Впізнаєш ти мене?

— Так, — сказав той, — ти брат мій Йост.

— Вірно, — відповів пустельник, — але що це за **ма-Аук**, що там мені викривляється?

* Ave — назва молитви, зверненої до богородиці.

— Це твій племінник,— сказав Клаас.

— А чи велика, по-твоєму, різниця поміж мною і імператором Карлом?

— Дуже велика,— відповів Клаас.

— Ні, не дуже велика,— заперечив Йост.— Він примушує людей убивати один одного, а я їх примушую тільки битися. І обое ми робимо це задля нашої користі й утіхи.

Потім він повів їх у свою хатинку, і там вони бенкетували одинадцять днів без перерви.

XII

Розлучившись з братом, Клаас сів знову на осла й посадив Уленшпігеля ззаду. Проїжджаючи через Мейборг, він помітив, що тамтешні обивателі, побачивши його, раптом лютіють, загрожують своїми пальцями й кричать: «Негідник!» Причиною, як видно, був Уленшпігель, що, розстебнувши штанці й піднявши сорочку, показував їм голий зад.

Помітивши, що погрози звернені до його сина, Клаас спитав:

— Що таке ти робиш, що вони так сердяться на тебе?

— Дорогий батьку,— відповів Уленшпігель,— я сиджу собі на ослику, ні до кого не кажу й слова, а вони лають мене негідником.

Тоді Клаас пересадив його вперед.

Звідси Уленшпігель показував мейборжцям язик. Вони лаялись, потрясали палицями, грозили кулаками і мало не побили Клааса й осла.

Але Клаас погнав осла риссю і, поки за ними гналися, звернувся до сина:

— Видно, народився ти в нещасливий день. Сидиш передо мною, нікого не займаєш, а вони задушити тебе готові.

Уленшпігель засміявся.

Проїжджаючи через Льеж, Клаас дізнався, що в поріччі обивателі терплять від голоду і підкорені судові, який складається з осіб духовного звання. Вони повстали, щоб добитися хліба і світських суддів.

Одних повісили, другим відрубали голови, треті пішли у вигнання, бо така велика була ласка його високопреосвященства пана де ла Марка — «м'якосердого» архієпископа.

Клаас бачив по дорозі вигнанців, що тікали з тихого львжського краю, і на деревах під містом бачив трупи людей, повішених за те, що вони голодували. І він заплакав над ними.

XIII

Приїхавши на своєму ослі додому, Клаас привіз із собою повну торбу грошей, одержаних від брата Йоста разом із кухлем з англійського олова. Тепер у домі не припинялися частування й бенкети — день у день тут їли м'ясо й боби.

Клаас часто наповнював свій великий кухоль з англійського олова добрим пивом і випивав його до дна.

Уленшпігель їв за трьох і копався в мисці, наче горобець у купці зерна.

— Дивись,— сказав Клаас,— він ще бува й солонку в'їсть.

— Коли солонка зроблена, як наша, із скоринки хліба,— відповідав Уленшпігель,— то її й слід частіше їдати, а то в ній черв'яки заведуться.

В цей час Клаас хильнув чималий ковток пива із свого кухля.

— Чого у тебе такий великий кухоль, а в мене така маленька склянка? — спитав Уленшпігель.

— Того, що я твій батько й хазяїн у домі,— відповів Клаас.

Але Уленшпігель не згоджувався:

— Ти п'єш уже сорок років, а я тільки дев'ять. Твій час пити вже минає, а мій тільки починається. Виходить, мені належить кухоль, а тобі склянка.

— Сину мій,— навчав його Клаас,— хто хоче влити бочку в бочонок, той пролле своє пиво в канаву.

— От і лий свій бочонок у мою бочку: я ж більший від твого кухля,— відповів Уленшпігель.

І Клаас, задоволений, дав йому випити із свого кухля.

Сооткін мала знову стати матір'ю. Катліна теж чекала дитину.

І вони родили: перша — хлопчика, друга — дівчинку. Син Сооткін названий був Гансом і скоро помер. Дочка Катліни дістала ім'я Неле і була здоровісінька.

Якось уранці, сидючи вдома й нудьгуючи, Уленшпігель довбав батьківський черевик, майструючи собі з нього кораблик. Він уже встромив у підшву грот-щоглу і зробив діру в носку, щоб там закріпити бугшприт, коли раптом у дверях з'явилася верхня частина тіла вершника і голова коня.

— Є тут хто-небудь? — запитав вершник.

— Є,— відповів Уленшпігель,— півтори людини й кінська голова.

— Як це? — спитав той.

— Та ось як: ціла людина — це я, половина другої людини — це ти; а кінська голова — у твоєї кобили.

— Де твої батько й мати?

— Мій батько працює: рие яму ближньому, а мати дбає про те, щоб завдати нам сорому або шкоди.

— Кажіть ясніше,— сказав проїжджий.

Уленшпігель відповів:

— Батько в полі; копає ями, щоб мисливці, що то-лочать наш посів, попали туди. Мати ходить і шукає, де б позичити грошей: якщо вона поверне значно менше, буде нам соромно; якщо віддасть значно більше, буде для нас шкідливо.

Вершник спитав у нього, де шлях.

— Там, де ступають гуси,— відповів Уленшпігель.

Проїжджий зник, але коли Уленшпігель із другого черевика Клааса спорудив веслову галеру, з'явився знову.

— Ти обдурив мене,— сказав він.— Там, куди ти послав мене, немає нічого, крім грязі і гною, в якому копишаться гуси.

Уленшпігель відповів:

— Я ж послав тебе не туди, де туси «копишаться», а туди, де вони «ступають».

— Ну, покажи, нарешті, шлях, що «ступає» у Гейст.

— У Фландрії ступають люди, а не шляхи,— відповів Уленшпігель.

XVI

Якось Сооткін каже Клаасові:

— Слухай, чоловіче, серце моє замучила тривога. Ось уже три дні, як Тіля немає вдома. Не знаєш, де він?

— Він там, де бігають бездомні собаки,— сумно відповів Клаас,— де-небудь на великому шляху тиняється з такими ж, як він, ледацюгами. Тяжко покарав нас господь цим сином. Коли він народився, я думав: він буде нам утіхою на старості літ і робітником у домі. Я думав, що зроблю з нього доброго ремісника, а лиха доля робить з нього ледаря і пройдисвіта.

— Не будь такий суворий,— відповіла Сооткін,— нашому синові ледве минуло дев'ять років. Він і пустує, як дитина. Адже й дерево губить лусочку, перш ніж зодягнеться в зелене вбрання, що дає йому честь і красу. Знаю, довгий у нього язик. Але що ж, може бути, що він його використає не на дурні жарти, а на чесне діло, і це піде йому на користь. Він любить посміятися з ближнього, але й це потім буде не так погано в колі веселих товаришів. Він сміється невтомно, але обличчя, скисле до зрілості,— лихий знак для юності. Багато бігає,— ну, рости буде краще. Не працює,— так у цьому ж віці він і не може зрозуміти, що праця — наш обов'язок, а коли він часом дні і ночі бозна-де гасає, то він же не знає, як засмучує цим нас: у нього ж добре серце, і він любить нас.

Клаас похитав головою, але нічого не відповів, і Сооткін тихо плакала, коли він заснув. На ранок їй уже здавалося, що син її валяється хворий в якомусь закутку. Тому вона підійшла до дверей подивитись, чи не повернувся він. Але нічого не було видно, і вона сіла коло вікна і дивилась на вулицю. І часто здригалось її серце від звуку легкої ходи якого-небудь хлопчика. Але він пробігав мимо — це був не Уленшпігель,— і знову плакала бідна мати.

А Уленшпігель із своїми негідними приятелями був на ринку в Брюгге: там щосуботи буває базарний день.

Були тут черевичники і латальники в окремих рядах, лахмітники, птахолови з Антверпена з совами, що ловлять ночами синиць, торговці птицею, бродяги, що підбирають собак, котолупи з котячими шкурками для рукавичок, нагрудників і облямівок, усякі покупці, городяни, городянки, прислуга, робітники, пекарі, кухарі, куховарки, і всі впереміш — продавці й покупці — кричали і лаялись, одні вихваляючи крам, інші гудячи його.

В одному кутку ринку був напнутий на чотирьох жердинах гарний парусиновий намет. Коло входу до нього стояв селянин з двома монахами, які збирали пожертви і показували за патар гурткові благочестивих споглядачів уламок ключиці святої Марії Єгипетської. Надірваним голосом прославляв він чесноти святої. І монахи стверджувально кивали в знак того, що він говорить правду.

Біля нього руда товстуха дмухала щосили в мерзенну дудку, а поруч неї, як піночка, голосисто співала гарненька дівчинка. Але ніхто не слухав їх. Над входом до намету висіло на двох жердинах цебро з чудотворною водою з Рима. Так казала руда товстуха, а монахи, киваючи головами, підтверджували, що це правда. Уленшпігель, глянувши на цебро, задумався.

До однієї з жердини намету був прив'язаний осел, що, як видно, звик годуватися більше соломою, аніж вівсом. Понуривши голову, він уперся поглядом у землю, очевидно, без ніякої надії знайти на ній навіть колючку будяка.

— Хлопці! — сказав Уленшпігель і показав товаришам на товстуху, монахів і похмурого осла. — Хазяї співають гарно, треба, щоб сірий потанцював.

Сказавши це, він побіг до сусідньої крамнички, купив перцю й насипав ослові під хвіст.

Відчувши печіння, осел став роздивлятися, звідки йде це незвичайне тепло. Вирішивши, що його підсмажує якийсь диявол, він рвонувся, заревів, завищав, забрикався і з усієї сили смикнув недоуздок. Жердина хитнулася, цебро перевернулося, і вся чудотворна вода вилилася на намет і на тих, хто був у ньому. Звалилася й парусина і мокрим покривом обкутала всіх, хто слухав

Історію святої Марії Єгипетської. Уленшпігель з друзями, збившись коло намету, слухали зойки і лайку, що неслися звідти. Бо благочестиві душі, попадавши там у купу, страшенно розлютились, обвинувачуючи один одного в нещасті, і оскаженіло били хто в кого потрапив.

Все це було чудово, але ще краще стало, коли переляканий осел кинувся бігти й потягнув за собою парусину, щebro і жердини, а хазяїн намету, його дружина й дочка хапалися за свої пожитки. Осел, знемігши, нарешті спинився, підняв морду догори і ревів безперервно, зрідка тільки оглядаючись, чи не гасне вогонь, що пече його ззаду.

А благочестиві слухачі продовжували свою метушню; монахи, не звертаючи на них уваги, лазили по землі, збираючи гроші, що попадали з тарілок, і Уленшпігель з побожністю допомагав їм — не без вигоди для себе.

XVII

~~Поки~~ негідний син вугляра ріс таким чином у веселих розвагах, жалюгідний паросток царственного володаря жив у тоскній похмурості. Дами й кавалери бачили, як тиняється по покоях і переходах замка Вальядоліда його кводе тіло на хистких ногах, що ледве несли вагу його потворно великої голови, кошлатої й біловолосої.

Незмінно вишукував він темні переходи в палаці й сідав у кутку, витягши ноги. Так він сидів годинами, сподіваючись, що який-небудь слуга через неуважність зачепиться за його ноги. Слугу сікли за це, і принц радів, чуючи крики його під ударами. Але він ніколи не сміявся.

Другого дня він робив таку саму пастку, сівши з витягненими ногами в іншому переході. Фрейліни, придворні й пажі, що поспішаючи пробігали повз нього, чіплялися, падали, забивалися. Це було йому приємно, але він не сміявся.

Коли хто-небудь натикався на нього й не падав, він скрикував, наче його б'ють, і жах зляканої людини веселив його. Але він ніколи не сміявся.

Його найсвітлішій величності доповіли про цю поведінку сина; було дано наказ не звертати на інфанта уваги. «Бо,— сказав імператор,— коли інфант не хоче, щоб йому наступали на ноги, хай не витягає їх там, де ступають чужі ноги».

Це не сподобалося Філіппові, але він не сказав нічого, і з того часу його бачили лише зрідка, коли він у теплий літній день грів на сонці своє тремтяче тіло.

Якось, повернувшись з походу й заставши сина в звичайному смутку, Карл звернувся до нього:

— Сину мій, як мало подібний ти до мене! Коли я був у твоєму віці, я лазив на дерева і ловив білок; я спускався на канаті по стрімкій скелі і нищив орлячі гнізда. Я міг у цій грі кістками полягти, але вони стали міцніші від того. На полюванні дикий звір тікав у пущу, побачивши мене з добрим мушкетом.

— О, в мене болить живіт, батьку! — стогнав інфант.

— Паксаретське вино — чудові ліки від шлунка, — відповідав Карл.

— Я не люблю вина. У мене голова болить, батьку.

— Сину мій, ти повинен бігати, стрибати, лазити, як усі хлопці у твоєму віці.

— Мені ноги корчить, батьку.

— Ще б їх не корчило, — відповів Карл, — їх корчить тому, що ти ними не користуєшся, наче вони дерев'яні. Я накажу прив'язати тебе до швидкого коня.

Інфант розплакався.

— О, тільки не прив'язуйте нікуди: в мене болить поперек.

— Але в тебе, здається, нема нічого, що не боліло б.

— Нічого в мене не буде боліти, коли мені дадуть спокій.

— Що ж, ти думаєш промріяти все своє королівське життя, наче якийсь писар? — нетерпляче гукав імператор. — Спокій, самотність і роздум годяться тим, хто тільки й знає діла, що бруднити чорнилом пергамент. Тобі, синові меча, годиться вогненна кров, очі рисі, хитрість лиса, міць Геркулеса¹⁷. Чого ти хрестишся? Рани господні! Не личить левеняті наслідувати старих баб, схиблених на молитвах.

— Дзвонять до вечерні, володарю, — відповідав інфант.

Травень і червень у цьому році були справді місяцями розквіту. Ніколи у Фландрії глід не цвів так чудово, ніколи не було такої сили троянд, жасмину й жимолості в садах. Коли віяв вітер з заходу і ніс пахощі цієї розквітлої країни на схід, усі, особливо в Антверпені, підіймали носи й весело зауважували:

— Чуєте, який приємний запах лине з Фландрії?

І працюючі бджоли збирали мед у квітках, робили ніск і клали яечка у вуликах, що не вміщали вже їхніх роїв. Як дзвеніла трудова музика під голубим небосхилом, що променисто обіймав цю багату землю!

Робили вулики з очерету, соломи, вербового пруття, з трави. Кошикарі, столярі, бондарі позатуплювали на цій роботі свій інструмент. Невистачало коритників. Налічували в роях до тридцяти тисяч бджіл і до двох тисяч семисот трутнів. Стільники були такі чудові, що канонік¹⁸ міста Дамме послав одинадцять штук імператорові Карлу в подяку за те, що він своїми найновішими указами повернув святій інквізиції її належну силу. Філіпп з'їв стільники, але вони не пішли йому на користь.

Жебраки, бродяги, босяки і вся зграя всяких нероб, яка тиняється по великих шляхах і вважає, що шибениця краще, ніж перша-ліпша робота, почувши солодкий запах меду, з'явилися по свою частку, тягнучи за собою свою лінь. І вночі вони юрбами тинялися навколо.

Клаас теж наробив вуликів, щоб зібрати у них рої. Дсякі були вже повні, інші чекали бджолиного народу. Ніч у ніч сторожив Клаас своє солодке добро. Стомившись, він доручав цю справу Уленшпігелеві. Той охоче погоджувався.

Якось уночі, відчувши холод, Уленшпігель забрався в порожній вулик і, зіщулившись там, дивився у дірочки: їх було дві.

Він уже засипав, коли раптом чує: хворост на тинові шурхотить; чути й голоси двох чоловіків — певно, злодії. Він подивився у дірочку і побачив, що обидва з бородами і довгим волоссям, хоч бороди тоді носили тільки дворяни.

Переходячи від вулика до вулика, вони підійшли до нього, підняли його вулик і сказали:

— Візьмімо цей, він найважчий.

Потім простромили в нього свої палиці й понесли.

Уленшпігелеві ця подорож у вулику не завдавала ніякої втіхи. Ніч була ясна, і спершу злодії посувалися мовчки. Кожні півсотні кроків вони спинялися, переводили дух і знову пускалися в путь. Передній несамовито лаявся крізь зуби, що ноша занадто важка, а задній тільки жалібно схлипував. Бо на цьому світі є два сорти нероб: одних усяка робота лютить, інші від неї тільки скиглять.

Не знаючи, що робити, Уленшпігель, висунувши руки, схопив переднього злодія за волосся, заднього за бороду і смикав їх доти, поки, нарешті, сердитий не закричав слізливому:

— Покинь смикати мене за волосся, бо я лясну тебе по макітрі так, що вона тобі в груди провалиться, і будеш дивитися крізь ребра, як злодій крізь ґрати!

— Як би я насмілюся, друже, смикати тебе! — відповів слізливий. — Адже це ти вирвав мені бороду.

— Ну, ото б я ловив воші у ковтуні!

— Ой, не хитай так вулик — мої бідні руки не витримують цього! — почав благати слізливий.

— Зараз зовсім відірву їх! — закричав сердитий.

І, скинувши ремінь, він поставив вулик на землю й кинувся на свого супутника. Поки вони лущували один одного, Уленшпігель під прокльони одного й благання другого виліз із вулика, затягнув його в ліс поблизу, заховав так, щоб його можна було знову знайти, і повернувся додому.

Так дістає хитрий вигоду з чужої сварки.

XIX

Уленшпігелеві було п'ятнадцять років, коли він якось у Дамме напнув на чотирьох палицях маленький намет і, сидячи в ньому, вигукував, що тут кожен може бачити в солом'яній рамі свій образ, теперішній і майбутній.

Гордовито й бундючно підходив надутий учений законник. Уленшпігель висував свою голову з рами, викривлявся, як мавпа, і казав:

— Дідугане, не цвісти тобі, а догнивати. Ну, що, не точнісінький я ваш портрет, пане доктор?

Жирному, товстогубому монахові, що просив теж

показати йому його зображення, теперішнє й майбутнє, Уленшпігель відповідав:

— Тепер ти ящик шинки — це твоє теперішнє, а потім станеш пивним погребом — це твоє майбутнє, бо соловоне потребує випивки, — чи не так? Дай патар — адже я сказав тобі правду.

— Сину мій, — відповідав монах, — ми не носимо при собі грошей.

— Гроші вас носять, — одказував Уленшпігель. — Я знаю, у тебе гроші в підшвах сандалій. Дай мені твої сандалії.

— Сину мій, це власність монастиря. Та хай уже, витягну. Ось тобі два патари за твою працю.

Монах подав, і Уленшпігель шанобливо прийняв ласку.

Так показував він жителям Дамме, Брюгге, Бланкенберга і навіть Остенде їхні зображення.

І замість того, щоб сказати по-фламандському: «Ik ben uleden spiegel», тобто: «Я ваше дзеркало», він вимовляв коротко: «Ik ben ulen spiegel», як кажуть у східній і західній Фландрії.

Звідси й пішло його прізвисько Уленшпігель.

XX

Коли він підріс, найкращою втіхою йому стало тинятися по ринках і ярмарках. Побачивши дударя, скрипаля чи волинщика, він неодмінно старався за патар навчитись у нього грати на такому ж інструменті.

Особливо гарно він грав на «роммель-пот» — інструменті, що складається з горщика, обтягнутого свинячим пухирем, і довгої комишинки. І Уленшпігель з своїм криплячим горщиком, що часом гарчав, наче пес на ланцюгу, із своїм гучним співом ходив славити Христа по домах, а за ним юрба дітлахів, що носили під водохреще блискучу паперову зірку.

Коли приїздив у Дамме маляр, щоб змалювати на полотні уклінними поважних членів якої-небудь гільдії, Уленшпігель пристроювався до нього розтирати фарби, бо хотів дивитись, як той працює. Тому він і плати брав тільки шматок хліба, три ліари грошей і кухоль пива.

Розтираючи фарби, він не відривав очей від роботи майстра. Коли той відлучався, він пробував теж малювати, але зловживав червоною фарбою. Так пробував він змалювати Клааса і Сооткін, Катліну і Неле, а також горщики й кухлі. Клаас, дивлячись на його картини, пророкував йому, що він купами буде загібати флорини, якщо стане малювати написи на повозках мандрівних акробатів.

Він навчився також вирізувати штучки з каменю й дерева у каменяра, що взявся зробити на хорах собору богоматері для каноніка — дуже старого — таке сидіння, щоб той міг, коли захочеться, сісти, але здавався б стоячим.

Таким чином, Уленшпігель був перший, що прикрасив різьбою колодку ножа, які й тепер є у вжитку в Зеландії. Він надав їй форми клітки, всередині її був череп, а над нею лежав собака. Це повинно було означати: «Клинок, вірний до смерті».

Так почало збуватися пророцтво Катліни: Уленшпігель був маляр, різьбяр, селянин і дворянин, бо від роду до роду Клааси мали герб — три срібні кухлі на пивному фоні.

Але ні на одному ремеслі не міг спинитися Уленшпігель, і Клаас заявив йому, що коли так буде продовжуватися, він його викине з дому.

XXI

Повернувшись якимось із походу, імператор спитав, чому не вийшов до нього назустріч син його Філіпп з належним привітом.

Архієпископ, вихователь інфанта, відповів, що принц не захотів вийти і заявив, що любить лише книжки і самотність.

Імператор спитав, де зараз інфант.

Вихователь гадав, що принца треба шукати в якому-небудь темному закутку, і так вони й зробили.

Вони пройшли довгий ряд кімнат, поки натрапили, нарешті, на якусь комірчину без підлоги, освітлену тільки слуховими вікнами. Тут вони побачили забитий у землю стовп, на якому висіла маленька мавпочка, при-

слана якось з Індії в подарунок його високоств, щоб потішити його сміховинним кривлянням звїрка. Унизу диміли ще тліючі дрова, і в комірчині стояв гідкий запах паленого волосся.

Звїрок так страждав, здихаючи на вогні, що його маленьке тільки нічим не нагадувало живу колись істоту, а швидше скидалося на якийсь покручений шишкуватий корінець. Рот, широко роззявлений, наче в останньому крику передсмертної агонії, був увесь у кривавій піні, і рясні сльози вкривали мордочку.

— Хто зробив це? — спитав імператор.

Вихователь не посмів відповісти, і обоє стояли в мовчанці, похмурій і гнівній.

Раптом у цій тиші з темного кутка за ними почувся тихий звук, наче кашель. Імператор обернувся і побачив інфанта. Філіпп був у темному одязі і смоктав лимон.

— Дон Філіпп, — сказав батько, — підійди і привітайся зі мною.

Інфант не ворухнувся і дивився на батька боязкими очима, в яких не було любові.

— Це ти спалив тут звїрка?

Інфант схилив голову.

— Коли ти був досить жорстокий, щоб зробити це, то будь же досить сміливий, щоб признатися, — сказав імператор.

Інфант не відповів ні слова.

Тоді імператор вирвав лимон з рук сина, кинув його на землю і хотів було побити Філіппа.

Архієпископ удержав його величність, прошепотівши йому на вухо:

— Його високість уславиться спаленням еретиків.

Імператор посміхнувся, і вони вийшли, лишивши інфанта разом з його мавпою.

Але були інші — не мавпи, — і, проте, вони теж знайшли смерть на вогнищі.

XXII

Прийшов листопад з його морозами, коли людство втішається музикою кашлю. Дітвора носить зграями по бурякових полях, грабуючи, що можна, на превелику

лють селян, які марно ганяють за ними з палицями і вилами.

Якось увечері Уленшпігель, повертаючись з такого набігу, почув десь під парканом жалібне скавучання. Він нахилився й побачив собаку, що лежав на камінні.

— О бідолахо, що ти тут так пізно робиш?

Погладивши собаку рукою, він відчув, що спина у нього зовсім мокра, і подумав, що його, мабуть, хотіли втопити. Він узяв його на руки, щоб зігріти. Прийшовши додому, він спитав:

— Я приніс пораненого, що з ним робити?

— Перев'язати,— відповів Клаас.

Уленшпігель поклав собаку на стіл, і тут, при світлі лампи, він, Сооткін і Клаас побачили руденького люксембургського шпіца і знайшли рану на його спині. Сооткін промила рану, помазала маззю і перев'язала ганчіркою. Потім Уленшпігель поклав собаку в свою постіль, хоч мати хотіла взяти його до себе. «Тому,— сказала вона,— що Уленшпігель вночі метається, як чорт у свяченій воді, і ще бува придушить собачку вві сні».

Але Уленшпігель настояв на своєму і так пильно дглядав песика, що через шість днів той уже бігав з нахабством справжнісінького барбоса.

І шкільний учитель назвав його Тітус Бібулус Шнуффіус: Тітус — на пам'ять про відомого своєю добрністю римського імператора, який теж любив підбирати бродячих собак; Бібулус, тобто п'яниця, тому що пес дуже любив темне пиво, і Шнуффіус, тобто нюхало — тому, що він, безупинно щось винюхуючи, тикав свій ніс у кожному щурячу чи кротячу нору.

XXIII

В кінці Соборної вулиці по краях глибокого ставу стояли дві верби одна проти одної.

Уленшпігель натягнув поміж ними канат і якось у неділю після вечерні танцював на ньому, забавляючи юрбу роззяв, що оплесками і криками виявляла йому свою похвалу. Потім він зліз і почав обходити юрбу з тарілкою, що незабаром наповнилась монетами. Він висипав усі гроші в материн фартух, а собі взяв лише одинадцять ліарів.

Другої неділі він знову зібрався танцювати на канаті, але знайшлись капосні хлопчаки, що, заздрячи його несправності, надрізали канат. Після кількох стрибків канат лопнув, і Уленшпігель звалився у воду.

Поки він плив до берега, хлопчаки кричали йому:

— Як твоє дорогоцінне здоров'я, Уленшпігель, танцюристе незрівнянний? Чи не зібрався ти вчити коропів у ставку теж танцювати на канаті?

Уленшпігель виліз із води, обтрусився і, так як хлопчаки шарахнули вбік, злякавшись, що він кине́ться на них, крикнув їм:

— Боятися нічого. Ось приходьте в ту неділю, и покажу нові штуки на канаті, а виручкою поділюся з вами.

У неділю ці молодці вже не підрізали канат, а навпаки, дивилися, щоб хто інший не пошкодив його, бо народу зібралося сила.

Уленшпігель звернувся до них:

— Дайте мені кожен по одному черевикові: він у мене, великий чи малий,— хочете битися об заклад? — и танцює на канаті.

— А на що заклад?

— Я ставлю сорок куклів пива,— відповів Уленшпігель,— а якщо я виграю, ви платите три патари.

— Згода,— відповіли вони. І кожен дав йому по черевикові. Уленшпігель поскидав їх у фартух, зліз на канат і хоч на велику силу, але танцював на ньому з цією ношею.

Молодь кричала знизу:

— Ти казав, що черевики будуть танцювати, а ти їх носиш! Взуйся у них або заплати програв!

— Я не казав, що взую ваші черевики,— відповідав Уленшпігель,— я казав, що танцюватиму з ними... І от танцюю, і вони танцюють зі мною в моєму фартусі. Чого вирячилися, як жаби? Платіть-но мої три патари!

Вони кричали, вимагаючи, щоб він віддав їм їхні черевики.

Він став кидати один черевик за одним у натовп; усі кидалися розбирати їх, зчинилася колотнеча, і ніхто не міг добратись у кучі до свого черевика.

Інфантові було п'ятнадцять років; безцільно, як завжди, тинявся він по коридорах, сходах і залах замку. Найчастіше його бачили коло дамських покоїв, де він заводив сварки з пажами. Бо пажі завжди були там. Деякі з них лишались у дворі і, піднявши носи догори, співали ніжних пісень.

Почувши спів, інфант раптом з'являвся у вікні, і бідні пажі лякались, побачивши цю бліду пику замість чудових очей своїх коханих.

Серед придворних дам була одна чарівна фламандка з Дюдзееле, біля Дамме, пишна, немов стиглий плід, і напрочуд вродлива: з зеленими очима і кучерявим золотистим волоссям. Весела й палка, вона часто зустрічалася з одним із придворних кавалерів, і про це дізнався Філіпп.

Він сів на лаві коло вікна і підстеріг її. З блискучими очима й напіврозкритими устами, шелестячи своєю золотою парчевою сукнею, чарівна і приваблива, вона йшла повз нього після купання. Не підводячися з лави, інфант зупинив її:

— Синьоро, чи вільні ви на хвилинку?

Вона відповіла:

— Ваша високість, тут, у замку, кожна жінка підлягає вашій царственій волі.

— Сідайте біля мене, — сказав він їй, подивившись на неї хитрим поглядом, продовжував: — Скажіть мені «Отче наш» по-фламандському. Я знав колись, але забув.

Бідолашна читала йому «Отче наш», а він усе просив її читати якомога повільніш.

І так вона багато разів читала йому молитву, а в дворі даремно чекав її кавалер.

Юна красуня покинула Вальядолід і поїхала до свого замку Дюдзееле у Фландрії.

Проїжджаючи в супроводі свого товстого управителя через місто Дамме, вона побачила юнака років п'ятна-

диди, що, сидючи коло стіни маленького будиночка, грає на волинці. Перед ним стояв рудий пес і жалібно скигав, очевидно не схвалюючи цієї музики. Сонце світило яскраво, а біля юнака стояла гарненька дівчинка і гучно реготала на кожне скигання собаки.

Проїжджаючи повз будиночок, прекрасна дама із своїм товстим управителем побачили, як дуднить Уленшпігель, регоче Неле і скигнуть Тітус Бібулус Шнуффус.

— Злий хлопчиську, — сказала дама, — навіщо ти примушуєш бідного пса так скигати?

Але Уленшпігель, почувши це, загудів ще гучніше, Бібулус заскигав ще жалібніше, Неле реготала ще веселіше.

Управитель розлютився і, показуючи на Уленшпігеля, запропонував дамі:

— А чи не посмикати мені його піхвами моєї шпаци: може, він припинить тоді своє непристойне вищання?

Уленшпігель глянув на управителя, пробурмотів: «Мовчи, товстопузий!» і продовжував грати. Управитель підійшов до нього і пригрозив кулаком. Але Тітус Бібулус кинувся на нього і схопив його за ногу. Управитель упав на землю і загорлав:

— Рятуйте!

Дама засміялася і спитала Уленшпігеля:

— Скажи, дударю, чи не знаєш ти, дорога з Дамме в Дюдзееле та ж сама, що й колись?

Уленшпігель ствердно хитнув головою, але продовжував грати, не відриваючи очей од дами.

— Я питала тебе, чи не змінилася дорога з Дамме в Дюдзееле? — повторила вона.

— Вона втратила свою зелень з тієї пори, як ви по'ябавили її можливості носити вас на собі, — відповів Уленшпігель.

— Проводиш мене? — спитала вона.

Уленшпігель підвівся і рушив до дому.

— Куди ж ти? — спитала вона.

— Причепуритися, — відповів він.

— Іди, — сказала вона.

Вона сіла на лаві при вході, і управитель поруч неї. Вона хотіла побалакати з Неле, але Неле не відповідала їй: дівчинка ревнувала.

Уленшпігель повернувся вмитий, у плисовій куртці. В недільному вбранні він, шельма, виглядав дуже по-важно.

— Ти справді підеш з цією дамою? — спитала Неле.

— Я зараз вернуся, — відповів Уленшпігель.

— Може, краще я піду? — запропонувала Неле.

— Ні, грязько дуже на шляху.

— Чому, — спитала дама гнівно, — чому ти, дівчинко, не даєш йому піти зі мною?

Неле нічого не відповіла, але сльози виступили на її очах, і вона сердито й тоскно подивилась на даму.

Так вони й вирушили вчотирьох: дама, що немов королева сиділа на своєму білому коні, вкритому чорною оксамитною попоною; управитель, товсте черево якого здригалось при кожному кроці; Уленшпігель, що вів білого коня за узду, і поруч з ним Тітус Бібулус з гордо задертим хвостом.

— Веди нас просто в Дюдзееле, — звернулася дама до Уленшпігеля, — і скажи мені, як тебе звуть.

— Мій патрон — святий Тільберт, і ім'я його означає: прудкий у погоні за чудовими речами. Ім'я батька мого Клаас, а прізвисько моє — Уленшпігель: ваше дзеркало. Якщо ваша милость гляне в це дзеркало, ви побачите, що в усій Фландрії немає квітки, рівної привабністю вашій запашній красі.

Дама почервоніла від задоволення і не розсердилась на Уленшпігеля.

А Сооткін і Неле проплакали весь час довгої його відсутності.

XXVI

Повернувшись з Дюдзееле, Уленшпігель при вході в місто перш за все побачив Неле. Прихилившись до муру, вона щипала гроно чорного винограду, і ягоди, звичайно, освіжали й усолоджували її, але ця насолода не виявлялась ні в чому. Навпаки, вона, видимо, була розгнівана і сердито відривала виноградини одну по одній. Така явна була її мука, і на обличчі її малювалася така турбота й сум, що Уленшпігель, охоплений ніжним жалем, наблизився до неї ззаду і ніжно поцілував її в шию.

Але у відповідь він дістав лютого ляпаса.

— І все-таки я нічого не розумію,— сказав Уленшпігель.

Вона залилася сльозами.

— Хочеш удати з себе фонтан при вході в село, Неле? — сказав він.

— Забирайся! — гукнула вона.

— Не можу забратися, поки ти так плачеш, дівчинко.

— Я не дівчинка, і я не плачу.

— О ні, ти не плачеш, тільки вода ллється з твоїх очей.

— Іди геть від мене!

— Не піду.

І тремтячими ручками вона шарпала мокрий фартушок, по якому градом котилися сльози.

— Неле,— спитав Уленшпігель,— скоро зміна погоди?

І він з ніжною посмішкою дивився на неї.

— Чи тобі не однаково?

— Значить, не однаково: в суху погоду немає дощу.

— Забирайся до пані в парчі.

На це він заспівав:

— Як плаче люба Неле,
Це так смутить мене,
Коли ж вона весела —
Навколо все ясне!

В її очах сльозинки
Блищать, немов перлинки...
Щоб знала тільки жарту
І радощі вона,
Поставив би я квартиру
Лувенського вина —

Струмок полетиться в келих,
І засміється Неле!

— Підла людина,— сказала вона.— Ще й смієшся з мене.

— Неле,— відповів він,— я людина, але не підла. Наш поважний рід, рід старшин, має в гербі три срібні кухлі на пивному фоні. Скажи, Неле, невже так заведемо у Фландрії, що сієш поцілунок, а жнеш ляпаси?

— Я з тобою не розмовляю.

— Проте розтуляєш рота, щоб сказати мені це.

— Я зла, зла, зла на тебе.

Уленшпігель легенько штовхнув її в бік і сказав:

— Цілуєш злючку — вона б'ється, поб'єш її — вона здається. Ну, здавайся, дівчинко, я ж побив тебе.

Неле обернулася. Він простяг руки, вона кинулася йому на шию, схлипуючи:

— Ти туди більше не підеш, Тіль?

Але він не відповідав, бо не міг: він стискав її бідні тремтячі пальчики і старався губами осушити гарячі сльози, що буйними краплинами заливного дощу лилися з очей Неле.

XXVII

В ці дні благородний Гент відмовився платити надзвичайну подать, накладену на нього його сином імператором Карлом¹⁹. Місто не могло платити через те, що було вже зовсім розорене Карлом. Це був тяжкий злочин. Тому Карл вирішив особисто покарати Гент.

Бо синівський бич болючіший для спини матері, ніж будь-який інший.

Ворог Карла, Франціск Довгоносий²⁰, запропонував йому вирушити через Францію. Карл погодився на пропозицію, і його вітали й оточували царськими почестями, замість того щоб замкнути його. Незмінно панує поміж володарями згода, коли їм треба підтримати один одного проти їхніх народів.

Карл довго лишався у Валансьєні, не показуючи свого гніву. Місто Гент жило безжурно, в спокійній надії, що імператор, син його, простить своїй батьківщині те, що вона чинила по праву і по закону.

Карл з чотирма тисячами вершників з'явився коло мурів міста. Простий народ і ремісники хотіли перешкодити цим синівським відвідинам і наwerbували для цієї мети вісімдесят тисяч городян і селян. Але зажирілі купці вчинили опір, злякавшись, що, в разі успіху, простодія здобуде занадто велику вагу. А тимчасом цим способом місто Гент могло на шмаття посікти свого сина і його чотири тисячі вершників. Але місто любило його, і навіть до ремісників знову повернулися надії.

Карл відповідав на цю любов взаємністю, але тільки на гентські гроші, які він держав у своїх скринях і яких йому було мало.

Захопивши місто, він порозставляв скрізь вартових; довори вдень і вночі обходили Гент. Потім з великою урочистістю він оголосив свій присуд.

Найзнатніші громадяни повинні були з мотузкою на шиї з'явитися перед його престолом і заплатити відповідну пеню. Гент був обвинувачений у найвигідніших для обвинувачення злочинах: зраді, непокорі, віреломстві, повстанні, заколоті, образі величності. Імператор оголосив недійсними всі права й переваги, вільності й звичаї і ухвалив, — передбачаючи майбутнє, так, ніби він був господом богом, — що віднині його спадкоємці, вступаючи на престол, будуть складати присягу, що не зроблять місту жодних поступок.

Він зруйнував Сен-Бавонське абатство, щоб спорудити на його місці фортецю, звідки йому, при бажанні, зручно було б пронизати черево своєї матері ядрами.

Як люблячий син, що поспіхом захоплює спадщину, він конфіскував усі маєтки й прибутки Гента, будинки, зброю, гармати й військові припаси.

Вважаючи, що оборона міста занадто добра, він зруйнував навкруги геть усі укріплення: всі башти, брами, прикрашені статуями і тонким різьбленням.

Коли згодом до Гента потрапляли чужоземці, вони здивовано питали один одного:

— Що ж це за чудеса розказували про це місто? Воно таке звичайне й нудне.

І гентські громадяни відповідали:

— Імператор Карл позбавив місто його коштовного пояса.

І, кажучи це, вони були сповнені гніву і сорому.

З руїн міських мурів імператор узяв каміння для побудування своєї фортеці.

Він хотів дощенту зруйнувати Гент, щоб працьовитість, промисловість і багатство міста не стали на шляху його гордим намірам. Тому він присудив місто до сплати невнесеної данини в чотириста тисяч флоринів і, крім того, до сплати ста шістдесяти тисяч дукатів, а потім ще до вічного щорічного податку в шість тисяч. Гент позичив йому колись грошей, і він повинен був платити місту

щороку сто п'ятдесят фунтів срібла. Він відібрав свої боргові зобов'язання і збагатився цим засобом сплачувати свої борги.

Гент любив і не раз підтримував його, але імператор устроїв йому кинджал у груди і пив його кров.

Потім «Роланд», прекрасний дзвін, привернув до себе увагу Карла, і він наказав повісити його на язичі того, хто вдарив у нього на сполох, закликаючи місто до захисту своїх прав. Він не пожалів «Роланда», язика своєї матері, язика, що волав до Фландрії, «Роланда», гордого дзвону, що сам про себе казав:

В мене дзвонять,— значить десь горить.

В мене б'ють — це грім у Фландрії гримить.

І, визнавши, що язик його матері промовляє занадто гучно, Карл наказав зняти дзвін. І люди в окрузі казали, що Гент умер, бо син його вирвав у нього язик залізними кліщами.

XXVIII

Змінялись ясні свіжі дні весни, земля дихала любов'ю. Сооткін гомоніла з кимось коло відчиненого вікна, Клаас мугикав пісеньку, а Уленшпігель змайстрував судейську шапочку і одягнув її на Тітуса. Пес важно піднімав лапу, немов вирікаючи присуд,— але він робив це тільки для того, щоб збутися шапочки.

Раптом Уленшпігель захопив вікно, забігав по кімнаті, зскакуючи на столи й стільці і піднімаючи руки до стелі. Сооткін і Клаас побачили, що він хоче піймати чудову маленьку пташку, яка, вся тремтячи, пищала від жаху і притислася до балки в кутку стелі.

Тільки Уленшпігель хотів схопити її, коли Клаас раптом сказав йому:

— Чого ти мечешся?

— Щоб упіймати її,— відповів Уленшпігель,— посадити в клітку і слухати, як вона буде співати.

Пташка знову пурхнула з жалісним писком, проносячись із кутка в кутку і вдаряючись голівкою об шибки.

Уленшпігель усе скавав за нею, але Клаас поклав свою важку руку на його плече і сказав:

— Піймай її, посади в клітку, щоб вона тобі співала. А я теж посаджу тебе в клітку, замкнену добрими залізними ґратами, і примушу тебе співати. Ти любиш бігати — і не зможеш; ти сидітимеш у затінку, коли тобі буде холодно, і на сонці, коли тобі стане жарко. А то якось у неділю ми підемо, забувши дати тобі поїсти, і повернемось лише в четвер; коли ми прийдемо додому, ми знайдемо Тіля померлого з голоду, холодного і нерухомого.

Сооткін заплакала, Уленшпігель схопився.

— Що ти робиш? — спитав Клаас.

— Відчиняю вікно для неї, — відповів Уленшпігель.

І щиглик пурхнув до вікна, радісно запищав, знявся стрілою вгору, потім сів на сусідню яблуню, чистячи пір'ячко і люто лаючи на своїй пташиній мові Уленшпігеля.

І Клаас сказав:

— Сину мій, ніколи не позбавляй людину чи тварину свободи — найбільшого блага на землі. Дай кожному грітися на сонці, коли йому холодно, і відпочивати у затінку, коли йому жарко. І хай господь судить його величність імператора Карла, що закував у кайдани свободну віру у Фландрії і вкинув у клітку рабства благородний Геит.

XXIX

Філіпп одружився з Марією Португальською, землі якої приєднав до держави Іспанської. Від неї мав він дон Карлоса²¹, злого безумця. Але він не любив своєї дружини.

Королева хворіла після тяжких пологів. Вона лежала в постелі, оточена придворними дамами.

Філіпп часто лишав її, щоб бути при спаленні єретиків. Усі дами і кавалери його двору йшли за його прикладом.

Інквізиція засудила в цей час одного фламандського скульптора, католика по вірі: один монах, замовивши йому вирізати з дерева статую божої матері, не заплатив йому, скільки було умовлено; тоді художник знівечив різцем обличчя статуї, бо, — сказав він, — краще знищити свою роботу, ніж віддати її за ганебну ціну.

Обвинувачений за доносом монаха у кошуунстві, він був підданий нелюдським мукам і засуджений до спалення.

Під час катування йому спалили підшви, і по дорозі з в'язниці до вогнища він увесь час кричав:

— Відрубайте ноги! Відрубайте ноги!

І Філіпп здалека з насолодою слухав ці нестямні крики. Але він не сміявся.

Придворні дами королеви Марії покинули її, щоб бачити страту.

І королева лишилася сама.

Філіпп і весь його двір — його князі й графи, кавалери й дами — всі дивились, як прикували фламандського скульптора довгим ланцюгом до стовпа, обкладеного соломою й хмизом так, що засуджений міг триматися далі від найгарячішого полум'я і таким чином горіти на повільному вогні.

З цікавістю дивилися всі, як він, голий або майже голий, старався вдихнути в свою душу силу для боротьби з вогнем.

Саме в цей час королеві Марії дуже захотілося пити. Половина дині лежала на блюді. Хвора підвелася, пішла з ліжка через кімнату, взяла диню й з'їла її всю без остачі.

Від цього охолодження її почало морозити; вкрита холодним потом, вона впала й лежала на підлозі нерухомо.

— О,— стогнала вона,— мені стало б тепліше, коли б мене перенесли в постіль.

Тут донісся до неї крик нещасного скульптора:

— Відрубайте ноги!

— О, зітхала вона,— хто це там виє — чи не собака віщує мені смерть?

В цю мить скульптор бачив навколо себе лише ворожі іспанські обличчя. Він подумав про Фландрію, країну мужньої сили, схрестив руки, потягнув ланцюг на всю його довжину, став просто на палаючу соломую й хмиз і скрикнув:

— Так умирають фламандці перед іспанськими катями! Не мені, а їм рубайте ноги, щоб вони не могли більше вбивати! Хай живе Фландрія! Фландрія на віки вічні!

І дами плескали йому в долоні і просили змилюватися, тому що їм подобалась його горда поза.

І він умер.

Королева Марія дрижала всім тілом і ридала; зуби її цокотіли в передсмертній пропасниці, і вона витягала ноги й руки з криками:

— Покладіть мене в постіль, зігрійте мене!

І вона вмерла.

Так, по віщуванню Катліни, доброї ворожки, сів Філіпп усюди кров; смерть і сльози.

XXX

А Уленшпігель і Неле ніжно кохали одне одного.

Прийшов кінець квітня. Всі дерева цвіли, всі рослини, повні соків, ждали травня, що сховався на землю, багатоцвітний, як павич, і запашний, як букет, і солов'ї співали на деревах.

Часто Уленшпігель і Неле гуляли вдвох по безлюдних стежках. Неле спиралась на нього, і руки їх були сплетені. Уленшпігель, упиваючись цією радістю, часто обіймав рукою її стан — щоб підтримати її, казав він. І вона була щаслива, але не казала нічого.

Вітер м'яко проносив по шляхах аромати лугів. Море шуміло вдалині, немов линується під промінням сонця. Уленшпігель був гордий, немов молоде сатанення; Неле тішилась своїм щастям соромливо, немов маленька свята в раю.

Так минали години. Їх мучила спрага, вони заходили до селянина і пили у нього молоко.

Вони сиділи на траві над обривом.

Неле була бліда і задумлива. Уленшпігель тривожно дивився на неї.

— Ти сумний? — спитала вона.

— Так, — відповів він.

— Чого?

— Я не знаю; але ці яблуні й вишні розквітлі, це м'яке повітря, наче пройняте блискавицями, ці стокротки, що розкриваються на лугах, терен, що біліє у нас на тинах... Хто скаже мені, чого це я такий схвилюваний всім і чи то готовий умерти, чи то заснути? І серце мое б'ється так сильно, коли я чую, як прокинулися в гіллі

пташки, коли я бачу, що прилетіли ластівки. Мені хочеться линути десь далі сонця й місяця. То мені гаряче, то холодно. Ах, Неле! Я хотів би відірватись од цієї землі, чи ні,— я хотів би дати тисячу життів тій, що буде мене кохати...

Неле нічого не казала, радісно сміялася й дивилася на Уленшпігеля.

XXXI

В день поминання мертвих Уленшпігель разом з кількома бешкетниками вийшов з собору богоматері; серед них був і Ламме Гудзак, наче ягня у зграї вовків.

Ламме щедро почастував усіх доброю випивкою, бо у свята й неділі він одержував від матері по три патири.

Всім гуртом подалися в «Червоний щит» до Яна ван-Лібке, в якого вони знайшли добре пиво.

Випивка звеселила їх; вони говорили про церковну службу, і Уленшпігель заявив, що панахиди дають користь тільки попам.

Але був у їхньому гурті Іуда, що доніс на Уленшпігеля. Незважаючи на сльози Сооткін і докази Клааса, Уленшпігеля було взято по обвинуваченню в ересі і кинуто до в'язниці. Місяць і три дні сидів він за ґратами, не бачачи живої душі. Тюремник з'їдав три чверті покладеної в'язневі їжі. В цей час дізнавалися про його добру й лиху славу. Виявилося, що він тільки лихий штука, що завжди насміхається із своїх ближніх, але ніколи не вирікав хули на господа бога, діву Марію або святих угодників. Тому й присуд був м'який, адже могли накласти йому розпеченим залізом клеймо на чоло або бичувати його до крові.

Беручи до уваги його юність, судді постановили: в самій сорочці, з непокритою головою й босоніж, із свічкою в руці, він буде йти слідом за священниками в першій процесії, що вийде з церкви.

Це було у день вшестя.

Коли процесія буде повертатися в церкву, Уленшпігель повинен зупинитися на дверях собору й проказати:

— Дякую тобі, господи Ісусе! Дякую панам священнослужителям. Молитви їхні солодкі, а то й прохолодніві для душ, що страждають у вогні чистилища²². Бо

кожне «Ave» є відро води, що виливається на їхні спини, а кожне «Pater» * — цілий чан!

Народ слухав усе це побожно, але не без усмішки.

На духа Уленшпігеля теж повинен був іти за процесією, в сорочці, босоніж, з непокритою головою і з свічкою в руці. Ідучи назад, він став на паперті, благопочтливо тримаючи свічку,— причому однак викривлявся,— і проголосив гучно:

— Коли молитви християнські — велике полегшення для душ у чистилищі, то молитви каноніка собору богородиці, святого чоловіка, прославленого своїми чеснотами, так могутньо гасять вогонь чистилища, що все його полум'я миттю обертається в лимонад. Але чортам, приставленим до мордування грішників, не припадає з лимонаду ні крапельки.

І народ знову слухав з великою побожністю. Але нишком він глузував, а канонік по-пастирському всміхався.

Потім Уленшпігеля було вигнано на три роки з Фландрії, з тим щоб за цей час він відбув прощу до Рима і приніс звідти прощення папи.

За цей присуд Клаас заплатив три флорини та ще на дорогу дав синові один флорин і прочанське убрання.

В годину розлуки, обіймаючи Клааса і Сооткін, бідну матір, що ридала, Уленшпігель був дуже засмучений. Вони провели його далеко за місто разом з багатьма городянами і городянками.

Вернувшись додому, Клаас промовив до жінки:

— Знаєш, жінко, це, по-моєму, дуже жорстоко — так суворо покарати за кілька нерозумних слів такого хлопчика.

— Ти плачеш, чоловіче,— сказала вона,— ти любиш сина більш, ніж показуєш, бо ридання сильного чоловіка подібне до плачу лева.

Але він не відповів їй.

Неле сховалася на горищі, щоб ніхто не бачив, що й вона плаче за Уленшпігелем. Здалека йшла вона за Сооткін і Клаасом з їх супутниками. Побачивши, що Уленшпігель лишився сам, вона пустилася бігти за ним, наздогнала його і кинулася йому на шию.

* Pater (лат.) — молитва «Отче наш».

Довго йшли вони разом. Уленшпігель, поринувши в глибокий роздум, часом тільки проказував:

— Заплатять вони мені за свої панахиди.

— Які панахиди і хто за них заплатить? — спитала Неле.

— Всі декани, священики, паламарі, причетники — словом, усі товсті церковні чиновники, високопоставлені або підлеглі, що годують нас дурницями. Якби я був старанний трудівник, вони б цією подорожжю позбавили мене плодів трирічної праці. Тепер поплатиться за це бідний Клаас. Стократ повернуть вони мені за ці три роки, і за їхні гроші проспівую я по них панахиди.

— Ой Тіль, будь обережний, — попереджала Неле, — вони сплять тебе живцем.

— Я неспалимий, — відповів Уленшпігель.

І вони розлучилися: вона — ридаючи, він — засмучений і сердитий.

На путі він зустрів Генріха Марішала, жебрака, що був уже раз повішений у кастелянстві Іпрському, і сліди мотузки було ще видно на його шиї. Він розказував, що від смерті він був урятований, уже висячи на мотузці, просто тим, що молився галльській богородиці. Коли судді й урядові особи пішли, його врятувало чудо: мотузка, яка вже не душила його, розірвалася, і він, упавши на землю, визволився.

Але скоро по тому Уленшпігель дізнався, що цей урятований від мотузки жебрак зовсім не Генріх і що йому дають тинятися скрізь і ширити цю брехню тільки тому, що в нього є пергамент від настоятеля галльського собору. Бо наслідком поширюваного жебраком оповідання було те, що люди, які більш чи менш боялися шибеніці, юрбами сунули до галльської богоматері і багато жертвували. І довго ще божа мати галльська носила назву богородиці висельників.

XXXII

Удруге предстали в цей час інквізитори й богослови перед імператором Карлом і заявили йому таке:

«Церква гине, значення її підупадає; якщо він здобув стільки славних перемог, то ними зобов'язаний він

молитвам католицизму, якими держиться на висотах трону його імператорська величність».

Один іспанський архієпископ вимагав, щоб імператор відрубав шість тисяч голів і спалив шість тисяч тіл, аби викоринити в Нідерландах лиху Лютерову ересь. Його найсвятішій величності це здалося ще недостатнім.

І куди не приходив бідний Уленшпігель, скрізь, сповнений жаху, він бачив голови, що стриміли на палях, дівчат, яких кидали в мішках у ріку, голих чоловіків, розіп'ятих на колесі й побитих залізними палицями; жінок кидали в ями, засипали їх землею, і кати танцювали зверху, розтопчуючи їм груди. Але духівники тих, що завчасно покаялися, одержували за кожного, хто покався, по дванадцять су.

Він бачив у Лувені, як кати спалили відразу тридцять лютеран, і вогнище було розпалено гарматним порохом. Він бачив у Лімбурзі, як ціла родина із співом псалмів зійшла на ешафот. Один лише старик кричав, коли полум'я обхопило його.

І, сповнений жаху та болю, брів далі Уленшпігель по цій нещасній землі.

XXXIII

У полях він обтрушувався, як птах, як спущений з ланцюга собака, і серце його знову ставало міцним, коли він бачив дерева, луки й ясне сонце.

Після трьох днів дороги прийшов він у Брюссельську округу, в багате село Уккле. Проходячи мимо трактиру «Труба», він почув солодкий запах печені. До маленького жебрака, що, піднявши носа, втішався цими пахощами, звернувся він з запитанням, на честь кого підноситься до неба цей святковий фіміам. Той відповів, що це брати ордена «Благодушна пика» збираються тут у годину вечірньої трапези, щоб відсвяткувати визволення громади жінками й дівчатами за незапам'ятних часів.

Здалека побачив Уленшпігель кілок, на якому висіло опудало папуги, а круг нього кілька жінок, озброєних луками.

На його питання, з якого це часу жінки стали стрільцями, жебрак, знову втягнувши в себе аромат соусу,

відповів, що в давноминулі часи ці самі луки в руках жінок громади Уккле коштували життя більш ніж сотні розбійникам.

Уленшпігель хотів знати подробиці. Але жебрак сказав, що він голодний і не відповість йому ні слова, поки не дістане патар на хліб і випивку. З жалю Уленшпігель подав йому милостиню.

Діставши патар, жебрак шмигнув у трактир, наче лис у курник, і переможно з'явився звідти з половиною ковбаси і величезним шматком хліба в руках.

Раптом почулися милі звуки бубнів і скрипок; велика юрба жінок підійшла танцюючи до трактиру — і серед них одна, пригожа, з золотим ланцюжком на шії.

Жебрак, що блаженно всміхався з того часу, як наситився, пояснив Уленшпігелеві, що гарна молода жінка — королева стрільби з лука, що звуть її Мієтьє і що вона дружина пана Ренонкеля, громадського старшини. Потім він попросив в Уленшпігеля шість ліарів на випивку. Одержавши їх, поївши й випивши, він сів напроти сонця й колував пальцями в зубах.

Побачивши Уленшпігеля в прочанському одязі, жінки колом оточили його з криками:

— Здрастуй, гарненький богомольцю. Звідки ти, молоденький богомольцю?

Уленшпігель відповів:

— Я йду з Фландрії, чудової країни, такої багатої на милих дівчат.

І він з сумом подумав про Неле.

— В чому твій гріх? — спитали вони, перестаючи кружляти навколо нього.

— Ах, гріх мій, — сказав він, — такий великий, що я не можу назвати його.

Вони почали розпитувати, чого це він справді йде з посохом прочанина й жебрацькою торбою.

— Я сказав, — відповів він, трохи покрививши душею, — що панахиди вигідні для священиків.

— Вони, звичайно, одержують готівкою за молитви, — казали жінки, — але молитви спасають грішні душі в чистилищі.

— Я там не був, — сказав Уленшпігель.

— Хочеш закусити з нами? — спитала найвродливіша.

— Звичайно, — з радістю погодився Уленшпігель.

Вони повели його у двір трактиру, і йому було так приємно бачити круг себе ці свіжі обличчя. Раптом з трубою й дудкою, з бубном і прапором урочисто ввалилася в двір процесія братів «Благодушної пики», вихваляючи кумедну назву свого братства. Вони здивовано дивилися на нього, але жінки пояснили їм, що знайшли його на вулиці і оскільки він видався їм теж досить пригожим у порівнянні з їхніми чоловіками і женихами, то вони запросили його взяти участь в їх бенкеті.

Ці доводи були прийняті чоловіками, і один з них сказав:

— Мандрівний богомольцю, чи не відбудеш з нами мандрівку через соуси та печені?

— В чоботах-скороходах, — відповів Уленшпігель.

Але по дорозі до зали, де приготовлена була вечеря, він побачив дюжину сліпих, що тяглися Паризьким шляхом з просьбами й скаргами на голод і спрагу.

Побачивши їх, Уленшпігель сказав собі, що він повинен сьогодні нагодувати цих жебраків царською вечерєю на кошт каноніка в Уккле і на згадку про панахиди.

Він пішов до них і сказав:

— Ось дев'ять флоринів, ходімо закусямо. Чуєте запах печені?

— Ой, за півмилі чуємо, — відповіли вони, — без ніякої тільки надії.

— Нічого, буде що поїсти, — сказав він, — ось дев'ять флоринів.

Але в руки він їм нічого не дав.

— Благослови тебе господь, — відповіли вони.

І Уленшпігель посадив їх круг маленького столу, тимчасом як до великого столу сідали брати «Благодушної пики» з своїми дружинами і доньками.

Сліпі, горді своїми дев'ятьма флоринами, казали ха-зяїнові:

— Ти даси нам найкраще, що у тебе є з їжі й питва.

Хазяїн чув розмови про дев'ять флоринів і, переконаний, що гроші лежать в їхніх кишенях, спитав, що вони бажають замовити.

Вони заговорили всі разом:

— Даси гороху з салом, даси січеного м'яся —

волово́ячого, теля́чого, бара́нячого, ку́рячого. Для ко́го сосиски, для собак, чи що?

— Хто, проходячи, чув запах ковбас кров'яних, ковбас білих і не схопив їх за петельки? Бачив я їх, бачив, бідолашний, не раз, коли очі мої світили мені!

— А пиріжки, підсмажені такі, в маслі! Вони співають у пічці, такі соковиті, хрустять і пити хочуть, пити, пити. Яечню з шинкою мені чи шинку з яечнею — ну ж і розкіш!.. А де ви, небесні рагу, такі горді м'ясні велетні серед усяких нирок, півнячих гребінців, баранячих ніжок, і приправа, приправа: цибулька, перчик, мускат, чебрець — і три куклі білого вина для соусу!.. О, чи ж діжду я тебе, божественна свиняча ковбаса, така добра, що слова не вимовиш, коли тебе пожирають! Прямим шляхом із «царства ненажер» приходиш ти з далекої країни блаженних нероб і ласунів! Де ти, сухе листячко минулої осені?.. Мені баранини з бобами!.. Мені свинячих вух!

Трактирник не ворухнувся, а тоді сказав:

— Матимете яечню з шести десятків яєць; дороговказами для ваших ложок буде півсотні чорних ковбас, що, паруючи, уквітчають цю гору їжі. На випивку буде ціла річка доброго пива.

У бідних сліпих потекла слинка з рота, і вони кричали:

— Давай швидше і гору, і віхи, і річку! Давай!

І брати «Благодушної пики», які вже сиділи з Уленшпігелем за столом, говорили між собою, що сьогодні для сліпих день незримого бенкету і що бідні сліпі втраять через це половину насолоди.

Коли яечня, уквітчана гірляндами петрушки й кропу, внесена була до їдальні хазяїном і чотирма кухарями, сліпі накинулися на неї і почали було копатись у сковороді, але хазяїн, хоч і не без труднощів, поділив усе і кожному поклав на тарілку його пайку.

Жінки були зворушені, бачачи, як пожадливо, прищмокуючи, їдять бідолахи: вони були страшенно голодні й ковтали ковбаси, наче устриць, пиво спадало в їхні шлунки, наче водопад, що мчить з гірської вершини.

Коли минули ці солодкі години, з'явився хазяїн.

— Ну, поїли, попили, — сказав він. — Належить з вас сім флоринів.

Кожен клявся, що гроші не в нього, і відсилав хазяїна до другого.

Той розлютився, став їх обшукувати, але знайшов у них в усіх лише старий наплічник, сім ліарів, три гудзики до штанів і в кожного чотки²³.

Він хотів було замкнути їх на хліб і на воду в свинячий хлів і держати там, поки не дістане з них за все.

— Хочеш,— сказав Уленшпігель,— я поручуся за них.

— Охоче,— відповів хазяїн,— якщо хто-небудь поручиться за тебе.

Визвались брати, але Уленшпігель відхилив це й сказав:

— За мене поручиться канонік, я піду до нього.

Пам'ятаючи про панахиди, він подався до місцевого священика і розповів йому, що хазяїн «Труби», пойнятий бісом, балакає тільки про сліпих і свиней: чи то свині з'їли сліпих, чи то сліпі з'їли свиней в усяких безбожних виглядах і стравах. І під час таких випадків трактирник розгромив увесь свій заклад; там просять, мовляв, священика прийти і звільнити бідолаху від народження.

Священик обіцяв прийти, але сказав, що зараз не може: він підбиває рахунки по причету і намагається при тому вигадати що-небудь для себе.

Бачачи, що священик дивиться на нього нетерпляче, Уленшпігель сказав йому, що він прийде з дружиною трактирника — хай він побалакає з нею самою.

— Приходьте удвох,— сказав священик.

Повернувшись від нього, Уленшпігель повідомив трактирника:

— Я балакав з каноніком, він готовий поручитися за сліпих. Ти доглянь їх тут, а хазяйка хай піде до священика, він підтвердить те, що я сказав.

— Піди, жінко,— сказав трактирник.

Хазяйка пішла з Уленшпігелем до священика, який усе ще був заглиблений у розрахунки, як би вигадати що-небудь на свою користь. Коли вона й Уленшпігель увійшли до священика, він нетерпляче махнув рукою, щоб вони йшли собі, і тільки сказав:

— Не турбуйся, через два-три дні я допоможу твоєму чоловікові.

І повернувшись до трактиру, Уленшпігель сказав собі:

«Вже ж він заплатить ці сім флоринів, і це буде моя перша панахида».

І він утік, і сліпі за ним.

XXXIV

Зустрівши на другий день на великому шляху юрбу богомольців, Уленшпігель пішов з ними і дізнався, що сьогодні проща в Альзенбергу.

Він бачив бідних старих жінок, що босоніж ішли за-дом наперед по дорозі: вони задкували так тому, що підрядилися за флорини спокутувати гріхи кількох вельможних паній. По краях дороги розташувалися богомольці, солодко закушуючи й попиваючи пиво під звуки дудок, скрипок і волинок.

І далі розлягалися зойки богомольців, звуки скрипок, дудок і волинок, і, немов чистий фіміам, підносився до неба дух жареного м'яса.

XXXV

Клаас, Сооткін і Неле сиділи коло печі і розмовляли про богомольця-мандрівника.

— Дівчинко,— сказала Сооткін,— чому ти не могла чарами своєї молодості вдержати його назавжди у нас?

— Ах,— відповіла Неле,— не змогла.

— Тому,— сказав Клаас,— що є якісь інші чари, що примушують його вічно ганяти з місця на місце,— коли тільки вільна його горлянка.

— Гидкий, недобрий,— зітхнула Неле.

— Недобрий, згодна,— сказала Сооткін,— але гидкий — ні. Може, син мій Уленшпігель не якийсь там римський чи грецький красунь, але це ще дарма. Бо ж у нього прудкі фландрські ноги, гострі карі очі, а ніс і рот — так, наче їх зробили два лиси, що чудово збагнули мистецтво різьблення і лукавства.

— А хто,— спитав Клаас,— хто створив його гулящі руки й ноги, надто охочі бігати за розвагами?

— Їх створило його надміру юне серце,— відповіла Сооткін.

Катліна травами вилікувала у Спільмана бика, свиню і трьох баранів. Але корову Яна Белуна їй не пощастило вилікувати. Він обвинуватив її у чаклунстві. Він твердив, що вона зачарувала корову, бо вона гладила її, коли давала їй зілля, і розмовляла з нею, звичайно, бісівською мовою. Бо ж чесний християнин не вміє розмовляти з безсловесною твариною.

Вищезгаданий Ян Белун додав, що він — сусід Спільмана і що в того Катліна вилікувала бика, свиню й баранів. І вбила вона його корову, звичайно, з намови Спільмана, який позаздрив, що його, Белуна, поле оброблене краще і дає більше прибутку. За свідченням Пітера Мелемістера, чоловіка поважного й відомого, і вищезгаданого Яна Белуна, які запевнили, що Катліна відома в Дамме як відьма і, безсумнівно, вбила корову, Катліна була затримана і засуджена на допит і муки, що мають тривати аж доти, поки вона признається в своїх лиходійствах і злочинах.

Її допитував суддя, завжди роздратований, бо цілий день пив горілку.

Кат роздягнув її зовсім, зголив усе волосся на її тілі і оглянув усю, чи не ховає вона якого чародійства. Не знайшовши нічого, він прив'язав її мотузками до лави. Він покрит мокрим полотном її груди, живіт і ноги і потім, піднявши за один кінець лаву, став лити в Катліну гарячу воду — так багато, що вся вона наче розпухла; потім він знову поставив лаву.

Суддя спитав, чи признається вона у злочинстві. Вона відповіла знаком, що ні. В неї вилили ще гарячої води, але Катліна вивергнула все назад.

Потім, за вказівкою лікаря, її розв'язали. Вона не казала нічого і тільки біла себе в груди, щоб показати, що гаряча вода обпекла її.

Побачивши, що вона відійшла після першої муки, суддя звернувся до неї:

— Признайся, що ти відьма й зачарувала корову.

— Не можу в цьому признатися, — відповіла вона. — Я люблю всіх тварин, скільки можу моїм слабким серцем, і я швидше вчинила б лихо собі, аніж їм, бо вони ж беззахисні. Я вживала для лікування цілющі трави.

Але суддя сказав:

— Ти давала отруту, бо корова здохла.

— Пане суддя,— заперечила вона, — ось я перед вами і вся в вашій волі, і все ж я наважуюся сказати вам, що тварина, так само як і людина, може вмерти з хвороби, незважаючи на допомогу костоправів і лікарів. І я присягаюся господом нашим Ісусом Христом, що постраждав на хресті за гріхи наші, що я не хотіла зробити корові нічого лихого і лікувала її простими ліками.

Суддя сказав люто:

— Ця проклята баба відучиться в мене відпиратись! Починайте знову катувати.

І він випив велику склянку горілки.

Кат посадив Катліну на кришку дубової труни, що стояла на кбзлах.

Кришка сходилася вгорі гострим ребром, наче део ножа. У пічці горів жарко вогонь, бо надворі стояв листопад.

Катліні, що сиділа на гострому ребрі труни, надягли на ноги тісні чоботи з сирової шкіри і так підсунули її до вогню. Коли вістря ребра і кілочки стали впинатися в її тіло, а жар нагрів і стиснув шкіру чобіт, що здавили її ноги, вона закричала:

— Ой, боляче, боляче! Хто дасть мені отрути!

— Підсуньте ближче до вогню,— сказав суддя.

І він став допитувати Катліну:

— Як часто сідала ти на помело й літала на відьмівське весілля? Як часто гноїла хліб на корню, плоди на дереві? Як часто робила ти двох братів запеклими ворогами, двох сестер — лихими суперницями?

Катліна хотіла відповісти, але не могла, тільки ворухнула рукою, ніби бажаючи сказати: ні.

На це суддя сказав:

— Вона заговорить, коли почує, як топиться її чортівський жир. Підсуньте її ще ближче до вогню!

Катліна кричала:

— Попроси сатану, нехай він прохолодить тебе,— сказав суддя.

Вона зробила рух, щоб скинути чоботи, що парували від жару печі.

— Проси сатану, нехай він розбує тебе.

Пробила десята година: це був час сніданку лиходія.

Він вийшов із катом і судовим писарем, лишивши Катліну перед вогнем у катівні.

Об одинадцятій вони повернулися і застали Катліну надубілу й непорушну.

— Здається, вона вмерла, — сказав писар.

Суддя наказав катові зняти її з труни і скинути в неї чоботи. Але це було неможливо — довелося розрізати чоботи; ноги Катліни залиті були кров'ю.

Катліну відвели назад у тюрму. Через три дні зібрався суд старшин і, по розгляді справи, Катліна засуджена була до покарання вогнем.

Кат із помічниками відвели її на Великий майдан у Дамме, де вже збудований був поміст. Туди звели її, тут же зайняли місце профос, глашатай і судді.

Тричі прозвучала труба міського глашатая. Тоді він звернувся до народу й проголосив:

— Власті міста Дамме пожаліли Катліну і звільнили її від кари, згідно з найсуворішими міськими законами. Але щоб показати, що вона все-таки відьма, буде спалено її волосся, вона заплатить двадцять червінців штрафу і буде вигнана на три роки з Дамме та його округи під загрозою відтину руки.

І народ вітав цю жорстоку милість.

Потім кат прив'язав Катліну до стовпа, поклав пучок клоччя на її поголену голову і запалив. Клоччя помалу горіло, а Катліна плакала й кричала.

Потім її розв'язали і вивезли за межі громади Дамме у візку, бо ноги її були обпечені.

XXXVII

Уленшпігель дійшов уже до Герцогенбоша в Брабанті. Батьки міста хотіли його зробити місцевим блазнем, але він відхилив цю честь, «бо, — сказав він, — богомалець, що мандрує, не може бути блазнем осілим, а лише по корчмах і шляхах».

В цей час Філіпп прибув у ці місця оглянути свої майбутні володіння — Фландрію, Брабант, Генегау, Голландію і Зеландію. Йому минав двадцять дев'ятий рік; в його сіруватих очах затаївся незвичайний сум, зловна нещирість і жорстока незламність. Холодним було його

обличчя, витягнуною була його голова, вкрита безбарвним волоссям, нерухомим було його худе тіло і його тонкі ноги. Млява й невиразна була його мова, так наче рот його був набитий вовною.

Поміж турнірами, іграми і святами він оглядав веселе герцогство Брабантське, багате графство Фландрське та інші свої володіння. Скрізь він давав присягу шанувати права і вольності країни.

Потім він вирушив в Антверпен, де до його прибуття було споруджено двадцять три тріумфальні арки. Місто витратило двісті вісімдесят сім тисяч флоринів на ці арки і на костюми для тисячі восьмисот сімдесяти дев'яти купців, що були вдягнені в пурпурний оксамит, а також на пишний одяг для чотирьохсот шістнадцяти лакеїв та блискуче шовкове вбрання для чотирьох тисяч однаково вдягнених громадян. Школярі мало не з усіх нідерландських міст брали участь в урочистих виставах.

Компанія блазнів і блазних забавляла людей усякими невинними дурницями, але король лишився суворим і смутним.

Того ж вечора маркграф антверпенський, бургомістри, начальство і духовництво зібралися на нараду, щоб вигадати таку гру, яка розсмішила б короля Філіппа.

— Чи чули ви, — сказав маркграф, — про Перкіна Якобсена, блазня міста Герцогенбоша, що так уславився своїми веселими витівками?

— Так, — відповідали вони.

— Пошлемо по нього, — хай покаже, що вміє. У нашого блазня наче свинцеві ноги.

— Що ж, пошлемо по нього, — вирішили всі.

Коли гонець антверпенський прибув у Герцогенбош, його повідомили, що блазень Перкін лопнув від сміху, але що в них є проїжджий блазень на ім'я Уленшпигель. Гонець знайшов його в одній таверні, де той їв рагу з ракушок.

Уленшпигель був дуже задоволений тим, що посланець Антверпенської громади з'явився по нього, і не тільки сам прискакав на чудовому коні, але й другого привів із собою.

Не злазячи з коня, гонець спитав Уленшпигеля, чи може він вигадати таку штуку, від якої засміявся б король Філіпп.

— У мене їх цілі поклади під волоссям, — відповів Уленшпігель.

І вони поскакали. Коні летіли, закусивши вуду. І несучи на собі гінця та Уленшпігеля до Антверпена.

Уленшпігель з'явився перед маркграфом, обома бургомістрами і громадськими старшинами.

— Що ти збираєшся зробити? — спитав маркграф.

— Полетіти вгору.

— Як же ти це зробиш?

— А знаєте, що варте менше за бульбашку, коли вона лопне?

— Ні, не знаю, — сказав маркграф.

— Розкрита таємниця, — відповів Уленшпігель.

Святкові герольди вже красувалися на своїх чудових конях у червоній оксамитовій упряжі і роз'їжджали по всіх великих вулицях, майданах і перехрестях міста. Сурмлячи в сурми і б'ючи в тарари, вони сповіщали всіх, що Уленшпігель, блазень із Дамме, буде на набережній літати в повітрі і що при цьому на помості буде сидіти король Філіп з своїм високородним, знатним і преславним почтом.

Перед помостом був будинок, споруджений на італійський зразок; уздовж даху його тягся жолоб. На жолоб вело віконце з горища.

В день вистави Уленшпігель проїхав на ослі по місту; скорохід біг поряд з ним. Уленшпігель був у червоному шовковому одязі, що дало йому міське управління. На голові в нього був такий же червоний ковпак із двома осялячими вухами; на кінчиках вух теліпалися бубонці. На шиї в нього був ланцюжок з мідних блях, на яких вибитий був герб міста Антверпена. На рукавах його куртки коло ліктів висіли бубонці. Носки його визолочених черевиків теж кінчалися бубонцями.

Його осел був у червоній шовковій попоні, і на крижах його красувався вишитий золотом герб міста Антверпена.

Слуга Уленшпігеля вимахував осялячою головою і прутом, на кінці якого мотався коров'ячий дзвіночок.

Уленшпігель лишив на вулиці свого слугу й осла і заліз на жолоб.

Тут він забрязкотів своїми бубонцями, широко роз-

ставив руки, наче хотів летіти, а тоді нахилився до короля Філіппа й сказав:

— Я думав, що я однісінький дурень в Антверпені, але бачу що це місто кишить дурнями. Якби ви всі сказали мені, що збираєтесь літати, я б вам не повірив. А приходять дурень, заявляє, що полетить,— і ви вірите. Яким же чином я можу полетіти, коли в мене немає крил?

Одні сміялись, інші лаялись, але всі казали:

— Як-не-як, а дурень каже правду.

Але король Філіпп був нерухомирний, наче кам'яна статуя.

Громадські власті говорили між собою:

— Справді не варто було влаштовувати свято для такої кислої пики.

І вони заплатили Уленшпігелеві три флорини, з якими він і рушив у путь після марної спроби лишити в себе своє червоне шовкове вбрання.

— Що таке три флорини в кишені молодого чоловіка, як не сніжинка у полум'ї, як не повна пляшка перед пелькою п'яниці? Три флорини! Листя падає з дерев і знову виростає, але флорини, вислизнувши з кишені, вже не повертаються до неї.

Так бурмотів Уленшпігель, пильно розглядаючи свої три флорини.

— Який гордий тут вигляд у імператора Карла в панцирі і шоломі, з мечем в одній руці, а в другій — з державою, — цим зображенням нашої бідної землі. З божої ласки він — імператор римський, король іспанський і таке інше, і таке інше. Ах, коли б я був імператором Карлом, я для всіх людей понабивав би флоринів, усі були б багаті, і ніхто не працював би!

Але скільки не любувався Уленшпігель на свої гарні монетки, всі вони пішли в країну марнотратства під дзенькіт пляшок і брязкіт кухлів...

XXXVIII

Коли Уленшпігель у своєму червоному шовковому костюмі показався на жолобі, він не бачив Неле, що, сміючись, дивилася на нього з натовпу.

Вона жила в цей час у Боргергауті, під Антверпеном, і сказала собі: «Коли якийсь блазень збирається

Питати перед королем Філіппом, то це може бути тільки Уленшпігель».

Він замислено йшов по дорозі і не чув швидкої ходи за собою, але раптом почув, як чийсь руки лягли на його очі. Він догадався, що це Неле, й спитав:

— Це ти?

— Так,— відповіла вона,— біжу за тобою з того часу, як ти вийшов з міста. Ходімо зі мною!

— Де ж Катліна?

— О, ти не знаєш, що її кували, що її пекли ноги й палили клоччя на голові — вигадали, ніби вона відьма, і на три роки вигнали з Дамме. Я кажу це тобі, щоб ти не злякався, коли побачиш її: вона збожеволіла від великого страждання. Я думаю, що, коли палили клоччя на її голові, її і мозок спалили.

Засмучені думками про Катліну, вони дійшли до дому й побачили її на лаві під стінкою проти сонечка.

— Впізнаєш ти мене? — спитав Уленшпігель. — Я син Клааса і Сооткін.

Катліна підвела голову й упізнала його. Показавши на свою обпалену голову, вона сказала:

— Боляче мені! Вони забрали мій розум. Чуєш: голова бринить, наче дзвін,— це моя душа стукає у двері, рветься наверх, бо вона горить. Все стука душа моя, і так боляче, боляче! Певно, вмеру я.

І вона, внемігаючи, застогнала.

І селяни, що поверталися з полів, бо вечірні дзвони вже кликали їх додому, проходячи повз Катліну, казали:

— Он божевільна.

І хрестились при тому.

Неле і Уленшпігель плакали. І Уленшпігель повинен був йти далі в путь.

XXXIX

Блукаючи, він став на службу до одного чоловіка на ймення Йоос, на прізвище Квабаккер, тобто сердитий пекар,— таке в нього було злобне обличчя.

Щотижня Уленшпігель мав від хазяїна три черстві хлібини, а за житло правило йому горище під дахом, де дуже віяло і текло.

Щоб помститися за таке погане поводження з ним,

Уленшпігель робив йому всякі пакості. Ось одна з них. Коли збираються пекти хліб рано-вранці, то просіяти борошно треба вночі. Якось місячної ночі Уленшпігель попросив свічку, щоб було видно, як сіяти. Хазяїн і каже:

— Можеш сіяти на місячному світлі.

Уленшпігель виконав наказ: став сипати борошно на землю, освітлену місячним сяйвом.

Ранком прийшов хазяїн подивитись на роботу Уленшпігеля і бачить, що той усе ще сіє.

— Що таке! — закричав він. — Чи борошно нічого не варте, що ти його на землю сиплеш?

— Я сіяв на місячному світлі, як ви наказали, — відповів Уленшпігель.

— Ось ти безглуздий, де ж твоє сито?

— Я думав, що у вас місяць — новознайдене сито. Та байдуже — я зберу борошно.

— Та ж пізно вже місити тісто і пекти хліб.

— Хазяїне, — сказав Уленшпігель, — у сусіда на млині готове тісто: побіжу й принесу.

— Забирайся на шибеницю, пошукай, що там є.

— Іду, — сказав Уленшпігель.

Він побіг до місця страт, знайшов там висохлу руку ~~вбитого~~ вбитого і приніс її хазяїнові з словами:

— Ось тобі зачарована рука, вона робить невидимою кожного, в кого лежить у кишені. От ти і сховаєш свою злість.

— Я пожадіюся на тебе громаді, і ти побачиш, що значить порушувати права хазяїна.

Коли обоє вони стояли перед бургомістром і пекар хотів уже було почати перелік численних злочинств Уленшпігеля, він раптом побачив, що той надзвичайно широко розплющив очі. Він так розлютився, що урвав свої скарги криком:

— Та чого тобі треба?

— Ти сказав мені, що я побачу, як тебе не слухатись. От я і хочу побачити.

— Геть з моїх очей! — закричав пекар.

— Якби я був на твоїх очах, я б з них міг зійти, коли вони у тебе заплющені, тільки через твої ніздрі.

Побачивши, що позовники плетуть нісенітницю, бургомістр відмовився слухати їх далі.

Разом вони вийшли на вулицю. Пекар підняв палицю, але Уленшпігель вивернувся і сказав:

— Хазяїне, ти хочеш стусанами сіяти моє борошно: лиши собі висівки — це твоя злість, я візьму борошно — це моя веселість.

XL

Ідучи все вперед, Уленшпігель був би радий, щоб шлях скрадався для нього; але камінь на шляху був надто важкий, не вкрадеш.

Він подався навмання в Ауденаард, де стояв фламандський гарнізон, охороняючи місто від французьких загонів, що спустошували країну, як сарана.

Командував фламандськими рейтарами капітан на ім'я Корнюїн. Вони теж нищили по околицях і грабували населення, яке обдирали, як це звичайно буває, обидві сторони.

Все їм годилося: кури й курчата, качки й голуби, телята і свині. Якось, коли вони поверталися, навантажені здобиччю, капітан і його офіцери побачили на шляху Уленшпігеля, що спав під деревом. Йому снилося тушене м'ясо.

— Ти чим промишляєш? — спитав капітан.

— Вмираю з голоду, — відповів Уленшпігель.

— Але твоє заняття?

— Богомалець за свої гріхи, споглядач чужої праці, танцюрист на канаті, зображувач милих личок, різьбяр ножових колодок, артист на «роммель-пот» і сурмач.

Сурмачем назвав себе так сміливо Уленшпігель тому, що чув, ніби через смерть останнього стражника, який постарівся на цьому місці, посада сурмача в замку Ауденаарда вільна.

— Будеш міським сурмачем, — сказав капітан.

Уленшпігель пішов разом з ним і був оселений на найвищій башті міських укріплень. Його приміщення продувало з усіх чотирьох боків, тільки південний вітер віяв при тому лише одним крилом.

Він дістав наказа сурмити в сурму, як тільки побачить ворога. Оскільки для цього голова має бути вільна і очі розплющені, то йому давали не дуже багато їсти й пити.

Капітан і його найманці сиділи в башті й щодня об-

жиралися на кошті округи. Тут убили і з'їли не одного каплуна, єдиним злочином якого був його жир. Про Уленшпігеля завжди забували, він годувався самою рибою, і запах страв, що підносився до нього в башту, зовсім не тишив його. З'явилися французи і захопили багато худоби. Уленшпігель не сурмив.

Капітан піднявся до нього нагору.

— Чому ти не сурмив? — спитав він.

— Нічим було віддячити вам за вашу годівлю, — відповів Уленшпігель.

На другий день капітан і його найманці влаштували великий бенкет, але про Уленшпігеля знову ніхто не згадав. Бенкет тільки-но почався, коли Уленшпігель раптом засурмив.

Переконані, що йдуть французи, капітан з солдатами кинули їжу й вино, скочили на коней і помчали за місто. Але вони не знайшли там нікого, крім вола, що жував свою жуйку, лежачи проти сонця, і забрали його.

А Уленшпігель в цей час напхав собі черево м'ясом і вином. Капітан, повернувшись, застав його у дверях їдальні; Уленшпігель похитувався на ногах і глузливо посміхався.

— Це зрада — сурмити тривогу, коли немає ніякого ворога, і не сурмити, коли він перед тобою! — закричав капітан.

— Пане капітан, — відповів Уленшпігель, — у башті так дме, що вітер поніс би мене, як пухир, коли б я не витрубив з себе дух. А хочете — повісьте мене хоч тепер чи хоч іншим разом, коли вам знадобиться осячати шкура на барабан.

Капітан вийшов, не сказавши ні слова.

Тимчасом надійшла звістка, що високомиловистий імператор Карл П'ятий із своїм знатним почтом збирається прибути в Ауденаард. З цієї нагоди міські власті дали Уленшпігелеві окуляри, щоб він здалека бачив наближення його найсвятішої величності. Умовились, як тільки Уленшпігель побачить, що імператор перебуває за чверть милі від головної брами, він тричі просурмить у свій ріг.

Це дасть змогу обивателям вчасно задзвонити у дзвони, приготувати фейерверк, поставити м'ясо на вогонь і повідкупорювати бочки.

Якось опівдні вітер повіяв з Брабанта, небо було

ясне. І Уленшпігель побачив на шляху натовп вершників на баских конях. На гордо піднятій голові вершника, що їхав попереду, був золотистий капелюх з довгими перами. Він був у коричневому оксамиті з парчевою обшивкою.

Уленшпігель надів окуляри й побачив, що це імператор Карл П'ятий, який ласкаво дозволяв обивателям Ауденаарда почастивати його добірними винами й вишуканими стравами.

Вершники поволі посувалися вперед, вдихаючи свіже повітря, що збуджує в людини голод. Але Уленшпігель сказав собі, що вони і так жеруть багато і не вмруть, коли попостяться один раз. І він спокійно дивився на їх наближення і не сурмив.

Вони гарцювали, сміючись і розмовляючи, і думка його величності зверталася до шлунка з турботою, чи досить там лишилося місця для бенкету в Ауденаарді. Імператор був здивований і незадоволений, що дзвони не сповіщають про його прибуття.

Раптом у міську браму вдерся селянин з криком, що він бачив, як до міста наближається загін французів, щоб усе зжерти і пограбувати.

Негайно сторож замкнув браму й послав громадського слугу сказати, щоб замкнули всі інші брами. Але рейтари пили-гуляли, нічого не знаючи.

Чим ближче під'їздив імператор, тим більше він гнівався, що дзвони не дзвонять, гармати не стріляють, аркебузи не салютують. Марно напружував він слух. Він не почув нічого, крім півгодинного бою годинника на башті. Так під'їхав він до брами, побачив, що вона замкнена, і постукав кулаком, щоб йому відчинили. Кавалери з почту, незадоволені, як і його величність, сердито бурчали. Вартовий з фортечного валу закричав, що коли вони там не перестануть бешкетувати, він остудить їх нетерпіння картечню.

Розгніваний імператор закричав:

— Сліпа свиня, ти не впізнаєш свого імператора?

Вартовий відповів:

— Золочена свиня ніскільки не краща від першої зустрічної. Поки що відомо, що пані французи великі штукарі: всі знають, що імператор Карл веде війну в Італії і тому він не може стояти під брамою Ауденаарда.

На це Карл і його почет закричали ще гучніше.

— Коли ти не відчиниш, будеш спечений на списі, як на рожні. А перед тим проковтнеш свої ключі!

На шум прибіг з арсеналу старий солдат, висунув ніс із-за муру і загорлав:

— Дозорцю, ти помилився! Це наш імператор, я впізнав його, хоч він став дуже старим.

З жаху воротар упав на землю, як мертвий. Солдат узяв ключі й побіг відчиняти браму.

Імператор спитав, чому його так довго примусили ждати. Вислухавши пояснення солдата, його величність наказав знову замкнути браму, викликати солдатів Корнюїна і повелів їм відкрити похід з сурмами й барабанами.

Незабаром почали бити в усі дзвони.

Так його величність з царським грукотом прибув на Великий ринок. Тут зібралися бургомістри і старшини; старшина Ян Гігелар вибіг на шум і повернувся на засідання з криком:

— Імператор Карл тут!

Перелякані цією звісткою, бургомістри, радники і старшини поспішили з зали на вулицю, щоб імператора вітати в повному складі, а слуги побігли по місту з наказами готувати фейерверки, палити з мортир, смажити птицю, відкупорювати бочки.

Чоловіки, жінки й діти бігли скрізь і кричали:

— Імператор Карл на Великому ринку!

Тут зібрався величезний натовп.

Імператор, оскаженівши від люті, спитав обох бургомістрів, чи не варті вони шибениці за таку неухважність до свого повелителя.

Бургомістри відповіли, що, звісно, варті, але баштовий сурмач Уленшпігель заслужив її ще більше, бо, слідом за чуткою про прибуття його величності, Уленшпігеля посадили на башту, дали окуляри і сказали, що він повинен тричі просурмити, як тільки помітить наближення імператора. Але він цього не виконав.

Імператор не полагіднішав і наказав привести Уленшпігеля.

— Чому, — спитав він, — ти, незважаючи на окуляри, не сурмив при моєму наближенні?

Кажучи це, він прикрив очі рукою від сонця і крізь пальці дивився на Уленшпігеля.

Уленшпігель теж прикрив очі рукою і відповів, що з

того часу, як він побачив, що його величність дивиться крізь пальці, він не хотів користуватися окулярами.

На це імператор сказав, що його буде повішено, і міський воротар відповів, що так і слід. Бургомістри так були вражені цим присудом, що й слова не сказали ні за, ні проти.

З'явилися кат і його помічники з драбиною та новою мотузкою, взяли Уленшпігеля за комір, і так ішов він повз сотню рейтарів Корнюїна, не опираючись і нишком бурмочучи молитви. А вони зло знущалися з нього.

Позбігався народ і казав:

— Яка жорстокість — за таку нікчемну провину засудити на смерть нещасного юнака!

А з юрби ткачів, що прийшли озброєні, кричали:

— Не дозволимо повісити Уленшпігеля: це проти законів Ауденаарда!

Так дійшли до Поля шибениць. Уленшпігеля звели на драбину, і кат надів йому на шию петлю. Ткачі збилися коло шибениці. Над натовпом, сидячи верхи на коні, підносився профос. Він тримав у руках суддівський жезл, яким він повинен був, з наказу імператора, дати знак до початку страти. Народ кричав:

— Милосердя! Помилуйте Уленшпігеля!

Уленшпігель, стоячи на драбині, гукнув:

— Помилуйте, ваша величність!

Імператор підніс руку й сказав:

— Коли цей негідник попросить у мене про щось таке, чого я не зможу виконати, його буде помилувано.

— Кажи, Уленшпігель! — закричав народ.

Жінки плакали і говорили:

— Нічого такого він попросити не зможе, сердешний, бо ж імператор всемогутній.

І всі кричали:

— Кажи, Уленшпігель!

— Ваша величність, — сказав він, — я не прошу ні грошей, ні маєтків, ні навіть життя, але прошу одну річ, за яку, однак, якщо я назову її, обіцяйте не колесувати і не бичувати мене, поки я сам не піду на той світ.

— Обіцяю, — сказав імператор.

— Прошу вашу величність, перш ніж мене буде повішено, наблизитися до мене й поцілувати в ті уста, якими я не розмовляю по-фламандському.

Імператор посміхнувся, а народ весело зареготав.

— Цієї просьби я не можу виконати, і, виходить, тебе не буде повішено, Уленшпігель.

Але бургомістра і старшин він засудив протягом шести місяців носити на потилиці окуляри: «Бо,— сказав він,— коли ауденаардці не вміють дивитися мередом, то хай дивляться задом».

І по указу імператорському й досі ці окуляри красуються в гербі міста.

А Уленшпігель потихеньку втік з мішечком золота, що зібрали для нього жінки.

XLI

В Льежі, на рибному ринку, Уленшпігель побачив гладкого юнака, що в кожній руці тримав по кошику; правий був повен усякої птиці, лівий він наповняв форелями, вуграми, щуками і камбалами. Уленшпігель упізнав Ламме Гудзака.

— Що ти тут робиш, Ламме? — спитав він.

— Ти знаєш, як тут, у милому Льежі, люблять нас, фламандців. Іду за моєю любов'ю. А ти?

— Шукаю хазяїна, що дав би мені хліба за службу.

— Суха їжа,— відповів Ламме.— Краще б ти опустив у свою горлянку жайворонків з дроздом.

— Ти багатий? — спитав його Уленшпігель.

— Я втратив батька, матір і молодшу сестру, яка так мене била,— відповів Ламме.— Я їх спадкоємець, живу з одноокою старухою, великим професором куховарської справи.

— Давай, я понесу твою рибу і птицю.

— Візьми.

І вони пішли по ринку.

— Знаєш, чому ти справжній дурень? — раптом сказав Ламме.

— Чому?

— Носиш рибу й дичину не в шлунку, а в руках.

— Це вірно, Ламме. Але з того часу, як у мене немає хліба, і дрозди на мене не хочуть дивитися.

— Наїсися дроздів досхочу, Уленшпігель, і будеш служити в мене, якщо моя куховарка дозволить.

По дорозі стрілися вони з дуже гарненькою і милою

дівчиною в шовковій сукні. Лагідними своїми оченятами вона подивилась на Ламме. Він показав на неї Уленшпігелеві.

Слідом за нею йшов старик, її батько, і ніс два кошики — один з дичиною, другий з рибою.

— Ось кого я обрав собі за дружину, — сказав Ламме.

— Так, — відповів Уленшпігель, — я знав її: вона фламандка із Цоттегема, живе на вулиці Вінав д'Іль; сусіди кажуть, що мати замість неї підмітає вулицю перед будинком, а батько прасує сорочки.

— Вона подивилась на мене, — раптом зрадівши, сказав Ламме, не звертаючи уваги на слова Уленшпігеля. Вони підійшли до дому Ламме і постукали в двері. Їм відчинила крива служниця. Уленшпігель побачив, що вона стара, сухоребра, довготелеса й сварлива.

— Ла Санжін, — звернувся до неї Ламме, — візьмеш цього хлопця за помічника?

— Візьму на спробу.

— Спробуй, хай він узнає ласощі твоєї кухні.

Ла Санжін подала на стіл три чорні кров'яні ковбаси, кухоль пива, велику скибу хліба.

Поки Уленшпігель їв, Ламме вибрав і собі ковбасу.

— Знаєш, — сказав він, — де живе наша душа?

— Ні, Ламме.

— В нашому череві: це вона безупинно спустошує його, щоб обновляти в нашому тілі життєву міць. Хто кращий супутник нашого життя? Добрі харчі, особливо, якщо вони политі добрим мааським вином.

— Так, — сказав Уленшпігель, — ковбаса — приємне товариство для самотньої душі.

— Він хоче ще, — сказав Ламме. — Дай йому ще чого-небудь, ла Санжін.

Вона подала тепер білу ковбасу.

Жадібно ковтаючи, Ламме задумався й сказав:

— Коли я умру, мій шлунок умре разом зі мною, а там, у чистилищі, доведеться постити, і тягатиму я з собою це порожнє, обвисле черевко.

— Чорна була смачніша, — зауважив Уленшпігель.

— Шість штук з'їв, досить з тебе, — заявила ла Санжін.

— Тут тобі буде непогано, — сказав Ламме, — їсти ти будеш те саме, що і я.

— Матиму на увазі,— сказав Уленшпігель.

Все це піднесло його настрої. Проковтнуті ковбаси наткнули його такою бадьорістю, що він того дня повищав усі казани, сковороди й горщики, і вони сяяли у нього, як сонце.

Жив він у цьому домі привільно, часто навідувався до кухні й льоху, віддавши кішкам горище.

Якось ла Санжін, смажачи двох курчат, приставила його крутити рожен, поки вона піде на ринок по коріння для приправи.

Коли курчата засмажились, Уленшпігель з'їв одне з них.

Увійшовши до кухні, ла Санжін закричала:

— Тут було двоє курчат, де друге?

— Подивись своїм другим оком,— відповів Уленшпігель,— побачиш обох.

Осатанівши, кинулась вона до Ламме із скаргою. Той зійшов у кухню і звернувся до Уленшпігеля:

— Що ж ти знущаєшся з моєї служниці? Адже була пара курчат.

— Вірно, Ламме. Але коли я найнявся до тебе, ти сказав, що я їстиму те саме, що й ти. Тут була пара курчат — одне з'їв я, друге з'їси ти. Моя насолода вже минула, твоя ж перед тобою. Хіба тобі не краще, ніж мені?

— Авжеж,— відповів Ламме, сміючись.— Роби тільки все так, як ла Санжін накаже: тоді доведеться тобі робити тільки половину роботи.

— Постараюся, Ламме,— відповів Уленшпігель.

І кожного разу, коли ла Санжін що-небудь йому наказувала, він робив тільки половину. Посилала вона його принести два відра води — він приносив одне. Ішов він у льох узяти з барила кухоль пива — він виливав по дорозі півкухля в свою горлянку, і так далі.

Нарешті, це набридло ла Санжін, і вона заявила Ламме, що коли цей ледацюга залишиться в домі, вона зараз же кидає службу.

Ламме зійшов до Уленшпігеля.

— Доведеться тобі піти, сину мій,— сказав він,— хоч ти тут добре підгодувався. Чуєш, півень кричить: друга година дня, значить, буде дощ. Не хочеться мені виганяти тебе з дому під таку годину, але подумай, сину

мій,— завдяки своїм печенням ла Санжін — страж мого буття. Я не можу розлучатися з нею, не ризкуючи життям. Бога ради, сину мій, іди. Візьми ці три флорини і цю в'язку ковбасок, щоб полегшити собі тяжку путь.

І Уленшпігель пішов, засмучений, і з каяттям думав про Ламме та його кухню.

XLII

Стояв листопад у Дамме, як і скрізь, але зими не було: ні снігу, ні дощу, ні морозу. Нічим не затьмарене сонце сяяло від ранку до вечора. Діти качалися в поросі на вулицях і провулках. Після вечері крамарі, купці, золотарі, ковалі та інші ремісники виходили в годину відпочинку на ганок і дивились на вічно синій небосхил, на дерева, ще вкриті зеленню, на лелек на покрівлях і на ластівок, які все ще не відлітали. Троянди віддвіли втретє, і вчетверте на них з'явилися бутони. Ночі були теплі, і солов'ї співали весело й невтомно.

Жителі Дамме казали:

— Зима вмерла, спалімо зиму.

І вони зробили величезне опудало з ведмежою мордою, довгою бородою із стружок і кошлатою гривою з льону, одягли опудало в біле плаття і урочисто спалили його.

Клаас журився з цього приводу і не радів ні синьому небу, ані ластівкам, що й не збиралися відлітати. Бо нікому в Дамме не потрібне було вугілля — хіба тільки для кухні, для якої був у всіх запас, і ніхто не купував у Клааса, що витратив усі свої заощадження на купівлю вугілля.

Так стояв він біля свого порога, і, коли свіжий вітрець холодив кінчик його носа, він казав:

— Ну, ось прийшов мій заробіток.

Але свіжий вітрець ущунав, небо було синє, листя не хотіло опадати. І Клаас не згодився відступити за півціни своє вугілля скупому Грейпстюверу, старшині рибників. І незабаром у нього вдома стало невивистачати хліба.

А король Філіпп не мучився з голоду і об'їдався тістечками коло своєї дружини Марії Кривавої²⁴ з королівського дому Тюдорів. Він не любив її, але сподівався зробити цю кволу жінку матір'ю, щоб дати англійському народові володаря іспанця.

Але на лихо собі взяв він цей шлюб, подібний до шлюбу каменя з тліючою головою. Королева була безплідна, і не було між ними згоди. В одному лише вони завжди були згодні: у нищенні реформатів. Вони палили їх і потопляли тисячами.

У народі йшла чутка, ніби імператор Карл збирається відібрати в монахів належне їм право спадкоємства після померлих у монастирі і що папа вкрай незадоволений цим наміром.

Уленшпігель був у цей час у Мааській стороні, і йому спало на думку, як це з усього імператор має вигоду: бо ж коли інших спадкоємців немає, спадкоємцем є він. Уленшпігель сидів на березі, закинувши свої вудки з доброю принадою, жував черству скоринку чорного хліба і жалів, що немає бургундського зросити цю суху закуску. Та не можна, щоб усе було по нашій волі! Це він знав добре.

І проте він кидав шматочки хліба у воду, гадаючи, що хто не ділиться своїм харчем з ближніми, той зовсім не достойний їжі.

До крихот хліба підплив піскар, спершу став їх обнюхувати, потім торкнувся їх кінчиком морди і нарешті широко роззявив свою невинну пащу, немов сподіваючись, що хліб сам полізе туди. Але поки він дивився вгору, раптом стрілою налетіла підступна щука і враз проковтнула піскаря.

Так само зробила вона з коропом, що, не думаючи про небезпеку, ловив на льоту мошву. Наївшись доскоchu, щука непорушно спинилась у річці, не звертаючи уваги на рибну дрібноту, що, побачивши її, стрімголов кидалась на всі боки. Але її спокійну поважність було

порушено: раптом з роззявленою пащею кинулася на неї друга щука, голодна й прожерлива. Закипів шалений бій, страшні були рани з обох боків, і вода навколо почервоніла від крові. Сита щука не могла впоратися з голодною, що все відскакувала, розганялася і, як куля, кидалася на ворога. Та роззявила пащу, захопила півголови ворога, хотіла випручатись — і не змогла: її зуби були загнуті всередину. І обидві безсило відбивались одна від одної.

Борсаючись, вони не помітили прив'язаного до шовкової волосіні гачка, що вчепився в плавець ситої щуки, захопив її, потягнув разом з ворогом з води і без ніякої шани викинув на траву.

Патраючи обох, Уленшпігель сказав:

— Милі мої щучки, ви такі, ніби імператор і папа, які стараються зжертити один одного, а я — народ, що серед їхньої сварки в годину, яку буде ласка призначити господеві богу, підчепить обох на гачок.

XLV

Катліна все ще жила в Боргергауті й тинялася по околицях, приказуючи:

— Пробийте мені голову, щоб душа моя могла вивратися наверх. Ах, вона стукає там, і кожен удар, як ніж гострий!

Неле доглядала матір і, сидючи коло неї, думала з тугою про свого друга Уленшпігеля.

А Клаас у Дамме, як і перед тим, збирав у в'язанки хмиз, продавав вугілля і часто вдавався в глибоку тугу, коли згадував про те, що Уленшпігеля вигнано і довго, довго ще не вернеться він додому.

Сооткін все сиділа коло вікна й дивилася, чи не покажеться її син.

XLVI

Уленшпігель в цей час служив у кравця, який завжди казав йому:

— Коли робиш шов, ший густо, щоб нічого не було видно.

Уленшпігель сів у бочку і заходився шити.

— Навіщо це? — гукнув кравець.

— Вже як шиєш, сидючи в бочці, напевне нічого не буде видно.

— Сідай до столу і роби маленькі стібки, один коло одного — зрозумів тепер? І зробиш із цього сукна «вовка».

«Вовком» у тих місцях називався селянський каптан.

Уленшпігель узяв сукно, порізав його на клапти і зробив з нього фігуру вовка.

Побачивши це, кравець закричав:

— Що ти тут наробив?

— Вовка зробив, — відповів Уленшпігель.

— Поганець! Я наказав, правда, тобі зробити вовка, але ти ж знаєш, що вовк — це селянський каптан.

Трохи згодом хазяїн наказує йому:

— Перед сном попідкидаєш рукава до цієї куртки.

Уленшпігель повісив куртку на стінці і цілу ніч кидав у неї рукавами.

На шум прийшов, нарешті, кравець:

— Негіднику, що ти за нові штуки тут виробляєш?

— Які ж штуки? Підкидаю рукава, як ви наказали, — та вони все не чіпляються до куртки.

— В цьому немає нічого дивного, і тому забирайся зараз же з дому. Подивимось, чи буде тобі краще на вулиці.

XLVII

Час від часу Неле, лишивши Катліну під доглядом добрих сусідів, сама йшла далеко-далеко, аж до Антверпена. Вона блукала по берегах Шельди і все шукала на барках і по курних шляхах свого любого друга Уленшпігеля.

А той у цей час був уже в Гамбурзі.

XLVIII

Один обиватель у Дамме не міг заплатити Клаасові за вугілля і тому лишив йому свої речі в заставу; серед них був самостріл з дванадцятьма чудово обточеними стрілами, щоб уже бити не хиблячи.

В години дозвілля Клаас пострілював; не одного птаха загубив він і обернув у печеню за надмірну любов до капусти.

Клаас їв у таких випадках пожадливо, але Сооткін дивилася на безлюдну вулицю й казала:

— Тіль, сину мій, чи вдихаєш і ти запах підливи? Навісне, голодує де-небудь.

І, заглиблена в свої думки, вона готова була лишити для нього смачний шматочок.

— Коли він голодний, — відповідав Клаас, — сам виїси: нехай повернеться, їстиме, як ми.

Клаас держав голубів. Крім того, він любив щигликів, шпаків, коноплянок та інших пискунів і верескунів, їх щебетання і метушню; і він охоче стріляв кібчиків і яструбів, що винищують цю співочу братію.

Якось, коли він у дворі відміряв вугілля, раптом прибігла Сооткін, показуючи йому на великого птаха, що кружляв над голубником.

Клаас ухопив самостріл із словами:

— Ну, хай тепер урятує чорт пана яструба.

Він зарядив самостріл, націлився і почав стежити за рухами птаха. Спускався присмерк: Клаас міг розглядити в небі тільки темну крапку. Нарешті, він вистрілив; у двір упала лелека.

Це дуже збентежило Клааса, а Сооткін, засмучена, кричала йому:

— Злий чоловіче, ти забив божого птаха!

Вона підняла лелеку, побачила, що її тільки поранено у крило, змазала й перев'язала рану й сказала:

— Люба лелеко, не гаразд, що ти, наша улюбленко, надумала ширяти у піднебесі, як яструб, наш ворог; так не одну стрілу пустить народ у хибну мету. Болить у тебе крильце, лелеко люба? Як терпляче ти переносиш мою турботу! Певно, ти знаєш, що наші руки — руки друга?

Виходившись, лелека мала корм, який хотіла, особливо любила вона рибу, яку Клаас ловив для неї в каналі. І раз у раз, коли птах бачив його повернення, він широко роззявляв свій дзьоб.

Лелека бігла за Клаасом, як цуценя, але ще більше любила лишатися в кухні, грілася коло вогню і біла

Сооткін, що поралася біля печі, дзвобом по животу, ніби питаючи: «Чи нема там чого для мене?»

І було так цікаво дивитись, як важно ступає по домику на своїх довгих ногах цей посланець щастя.

XLIX

Але знову вернулися сутужні дні; печально й самотньо працював Клаас у полі, бо для двох там не було роботи. Сидячи вдома сама, Сооткін плакала і, щоб їжа не була гидкою чоловікові, старалася різними способами приготувати боби, які доводилося їсти щодня. При чоловікові вона співала й сміялася, щоб не засмучувати його своєю журбою. І лелека лишалася біля неї, стоячи на одній нозі й устромивши голову під крило.

Перед домом спинився вершник; він був у чорному вбранні, дуже худий, а лице його надзвичайно похмуре.

— Чи є тут хто-небудь у домі? — спитав він.

— Хай бог благословить вашу похмуру милість, — відповіла Сооткін. — Хіба ж я привид, що ви, бачачи мене тут, питаєте, чи є хто у домі?

— Де твій батько? — спитав вершник.

— Коли це мого батька звать Клаасом, то він там, сіє хліб; спустися і знайдеш його.

Вершник поїхав. І Сооткін сумна пішла по хліб, бо вже вшосте брала у пекаря в борг. Повернувшись з порожніми руками, вона була здивована, бо побачила, як Клаас їде з поля з переможним сяючим лицем на коні чорного чоловіка, а той їде біля нього і веде коня за узду. Клаас гордо притискав рукою до стегна шкіряну, видимо, туго набиту сумку.

Зійшовши з коня, він почав обіймати чорного чоловіка, плескав його по плечу, трусив сумку, гукаючи:

— Хай живе мій брат Йост, добрий пустельник! Збережи його, господи, в радості, ситості, веселощах і здоров'ї! Йост благословенний, Йост щедрий, Йост, що годує ситно! Лелека не збрехала!

І він поклав сумку на стіл.

На це Сооткін жалібно сказала:

— Чоловіче, у нас сьогодні їсти нема чого, пекар не дав нам хліба в борг.

— Хліба? — гукнув Клаас, розкриваючи сумку, з якої на стіл линуло золото.— Хліба? Ось тобі хліб, ось масло, м'ясо, вино, пиво! Ось шинка, мозкові кістки, дрозди, каплуни, паштети з чаплі, ласощі, як у найважливіших панів, ось бочки пива, ось барильця вина! Де пекар, що нам відмовить у хлібі? Йолоп! Адже ми нічого не будемо купувати в нього!

— Але ж, любий,— сказала Сооткін, не знаючи, що їй думати.

— Ну, слухай і радій,— продовжував Клаас.— Катліна не лишилася чекати в Антверпені, поки кінчиться строк її вигнання; Неле перебралася з нею в Мейборг; всю дорогу вони пройшли пішки. Тут Неле розказала моему братові Йосту, що, незважаючи на важку нашу працю, ми часто живемо впроголодь. Як мені сказав цей шановний посланець,— і Клаас показав на чорного вершника,— Йост відступився од святої римської церкви і поринув у лютерову ересь.

— Єретики — це ті, що служать римській церкві, бо папа римський — зрадник і торгує святинею,— заперечив чоловік у чорному.

— Ах, пане,— гукнула Сооткін,— не кажіть так голосно: через вас нас усіх сплять.

— Так от,— продовжував Клаас,— Йост доручив цьому шановному посланцеві переказати нам, що вступає до війська Фрідріха Саксонського²⁵, набравши і озброївши для нього п'ятдесят солдатів. А оскільки він їде на війну, то йому не треба багато грошей, що, в разі невдачі, потрапляють тільки до рук негідного якогось ландскнехта. Тому він наказав: відвези моему братові Клаасу ці сімсот червінців разом з моїм благословенням; перекажи йому — хай живе щасливо і думає про спасіння душі.

— Так,— сказав посланець Йоста,— для цього наспів час, бо господь судитиме кожного і віддасть йому по ділах його.

— Звичайно, пане,— сказав Клаас,— але тимчасом я ж можу порадуватися з доброї звістки. Прошу вас побути у мене: ми відсвяткуємо цю радість, проковтнувши чудові потрохи, окости, що так принадно,— я, проходячи, бачив,— висіли у м'ясника, аж у мене з жадоби зуби повилазили з рота.

— Ох, безумні,— сказав чорний чоловік,— вони віддаються втіхам, а тимчасом око господнє стежить за їх путями.

— Слухай, посланцю,— сказав Клаас,— ти хочеш чи не хочеш випити й закусити з нами?

Посланець відповів:

— Коли впаде Вавілон, тоді настане для вірних час віддаватися земним радощам.

Сооткін і Клаас при цьому перехрестилися, а він повернувся, щоб їхати. Тоді Клаас сказав:

— Коли ти неодмінно вже хочеш так неласкаво розлучитися з нами, то передай моему братові Йосту мій дружній поцілунок і бережи його у бою.

— Я виконаю це,— відповів посланець.

І він поїхав. А Сооткін пішла скуповуватися, щоб як слід відсвяткувати несподіване щастя; і лелека того дня мала на вечерю двох піскарів і тараңячу голову.

Скоро поширилася у Дамме чутка, що бідний Клаас, завдяки подарункові свого брата Йоста, зробився багатим, і священник висловив думку, що це, звичайно, Катліна зачарувала Йоста. Бо Клаас явно одержав від нього великі гроші, а тимчасом і спідничини не пожертвував святій діві.

Клаас і Сооткін були щасливі; Клаас працював у полі або продавав вугілля, а Сооткін поралася дома по господарству.

Але очі її, як і раніш, невтомно шукали на шляху її сина.

І всі тішилися щастям, дарованим їм господом богом, і чекали, що дадуть їм люди.

L

Від свого сина з Англії імператор Карл того дня одержав листа, де було написано:

«Володарю й батьку мій!

Мені неприємно жити у цій країні, де прокляті еретики кишать, наче блохи, черви і сарана. Меча й полум'я недосить, щоб очистити від їхньої скверни стовбур могутнього древа животворчого, яким є і буде наша мати, свята церква. І так наче мало для мене цієї пе-

чалі,— я мушу ще терпіти те, що мене тут не визнають за короля, а лише за мужа їх королеви, якого ніхто не шанує. Вони знущаються з мене і в ущипливих пасквілях, складачі яких такі ж невовимі, як видавці, розказують, ніби папа римський підкупив мене, щоб я безбожними шибеницями і вогнищами довів це королівство до смуту й остаточної загибелі. Коли я хочу зібрати податки,— бо часто вони зловмисно лишають мене зовсім без грошей,— вони глузливо радять мені в своїх ущипливих листках, що мені варто тільки вдатися до сатани, якому я служу. Пани із парламенту, правда, перепрошують, боячись, що і я можу вкусити, згинають спини, але грошей не дають.

А стіни лондонських будинків укриті пасквілями, де ганьблять мене, де я зображений як батьковбивця, готовий зробити замах на життя вашої величності, щоб сісти на ваш престол.

Але ви самі, володарю й батьку мій, знаєте, що, незважаючи на законну честоловність і гордість, я бажаю вашій величності довгого й славного царювання.

Вони ширять по місту майстерно вирізану з міді гравюру, де зображено, як я примушую кішок грати на клавесині. Кішки замкнені в ящику, їх хвости стирчать з круглих дірок, де вони закріплені залізними смужками. Чоловік,— це я,— розпеченим залізом припалює їм хвости, тоді вони наступають на клавіші й шалено нявчать. Я намальований тут у такому мерзенному вигляді, що не в силі дивитись на себе. Та ще змалювали мене усміхненим. Але ви знаєте самі, володарю мій і батьку, чи віддавався я будь-коли цій низькій втісі. Правда, я намагався знайти розвагу в тому, що примушував іноді понявчати кішок, але ж я ніколи не сміюся. На своїй бунтівничій мові вони називають це «новий страшний клавесин» і кажуть, що це злочин; але ж у звірів немає душі, і кожна людина, а тим більше паріст королівського роду, має право вживати їх задля своєї розваги, хоч би вони й дошли від того. Але тут, в Англії, вони так закохані у тварин, що краще поводяться з ними, ніж із своїми слугами. Конюшні й псарні тут — справжні палаци.

Крім того, королева, моя благородна дружина, безплідна, ревнива і гаряча. Батьку й володарю мій, щочасно благаю я господа охоронити мене; я маю надію

на другий престол, хоча б у Турції,— сподіваючись престолу, що на нього кличе мене честь бути сином вашої на віки вічні преславної й переможно сяючої величності».

Підписано: «Філіпп».

Імператор відповів на цей лист:

«Володарю й сину мій!

Не заперечую, вороги ваші численні, але постарайтеся, не дратуючись надміру, продовжити трохи ваше чекання вищої корони. Багатьом наближеним я сповіщав уже не раз про свій намір, зректися престолу нідерландського й інших: бо я старий і хворий і знаю, що не зможу довго чинити опір Генріхові Другому, королеві французькому²⁶. Бо фортуна²⁷ за молодих людей. Поміркуйте й про те, що ви, будиши повелителем Англії, своєю могутністю шкодите Франції, нашому ворогові.

Під Мецом я зазнав ганебної поразки і втратив сорок тисяч чоловік. Від саксонців довелося тікати. Коли господь в божественному його клопоті не верне мені за один раз мою колишню силу й міць, тоді, сину мій, я гадаю, вчиню розумно, коли зречуся мого королівського сану й передам його вам.

Озбройтеся тому терпінням і до часу виконуйте ваш обов'язок відносно єретиків. Не щадіть нікого, ні чоловіків, ні жінок, ні дівчат, ні дітей, бо я, на превеликий мій жаль, упевнився, що королева, дружина ваша, часто робила їм ласку.

Ваш люблячий батько».

Підписано: «Карл».

LI

Довгий був шлях Уленшпігеля, і кров'ю почали сочитися його ноги. На щастя, в Майнцькому єпископстві він потрапив у повозку з богомольцями і в ній доїхав до Рима.

Прибувши у місто і зійшовши з повозки, він побачив на порозі корчми гарнесеньку молодичку, що на його погляд відповіла усмішкою.

Запевнений цим привітом, він звернувся до неї:

— Хазяйко, чи не даси притулок богомольцеві?

— Ми даємо притулок усім, хто платить.

— Сто дукатів у моєму гамані,— відповів Уленшпігель (хоч у нього був тільки один),— і перший з них я витрачу з тобою за пляшкою старого римського вина.

— Вино не дороге у цій святій країні,— відповіла вона.— Увійди — нап'єшся і на один сольдо ²⁸.

За пляшкою вина хазяйка спитала Уленшпігеля:

— Прекрасний богомольцю з Фландрії, скажи, чого ти приїхав у Рим?

— Побалакати з папою,— відповів Уленшпігель.

— О,— гукнула вона, згорнувши руки,— побалакати з папою! Я тутешня та й то не могла добитися цієї ласки.

— А я доб'юся,— відповідав Уленшпігель.

— Та чи ж ти знаєш, де він перебуває, який він, які у нього звички й вимоги?

— Мені по дорозі розказували, що звуть його Юлій Третій ²⁹, що живе він весело й розпусно, що він дотепний і жвавий розмовник. Кажуть, ніби якось увечері, коли йому не подали холодного павича, якого він наказав лишити собі, він лаявся, як солдат, і казав при тому: «Я, намісник божий, можу лаятись за павича,— розсердився ж мій повелитель на Адама за яблуко!» Бачиш, мила, я знаю папу і знаю, який він.

— Ах, тільки з іншими не балакай про це. Все-таки ти його не побачиш.

— Я буду з ним говорити.

— Сто флоринів, якщо доб'єшся.

— Я вже виграв.

Другого дня, незважаючи на свою втому, він усе ходив по місту й дізнався, що сьогодні папа буде служити обідню в соборі святого Іоанна Латеранського. Подавшись туди, Уленшпігель розташувався якнайближче до папи. Щоразу, коли папа підносив святу чашу або святі дари, Уленшпігель повертався спиною до віктаря.

Поруч папи стояв кардинал із смуглявим товстим і злим обличчям і давав народові причастя. Він звернув увагу папи на поведінку Уленшпігеля, і після служби були послані взяти його чотири поважні солдати, якими славна ця войовнича країна.

— Якої ти віри? — спитав його папа.

— Ваша святість,— відповів Уленшпігель,— я тієї самої віри, що й моя хазяйка.

Привели хазяйку.

— Якої ти віри? — спитав її папа.

— Тієї самої, що й ваша світлість, — відповіла вона.

— Я теж, — сказав Уленшпігель.

Тоді папа спитав його, чого ж він одвертався від святих дарів.

— Я вважав, що негідний дивитись на них.

— Ти богомолець?

— Я прийшов із Фландрії вимолити відпущення моїх гріхів.

Папа благословив його; Уленшпігель пішов із своєю хазяйкою, і вона відрахувала йому сто флоринів. З цим приємним вантажем він покинув Рим, щоб повернутись на батьківщину.

Але за пергаментне свідоцтво про відпущення гріхів йому довелося заплатити сім дукатів.

LII

Два монахи прибули в цей час у Дамме продавати індульгенції³⁰. Поверх чернечих убрань на них були надягнені мереживні сорочки.

В добру погоду вони торгували на паперті, під дощ — у притворі. Тут була прибита їх такса. Вони продавали відпущення гріхів за шість ліарів, за патар, за половину паризького лівра, за сім і дванадцять флоринів, за дукат — на сто, двісті, триста, чотириста років, а також, залежно від ціни, повне блаженство на тому світі або половину його і відпущення найстрашніших гріхів. Але це коштувало сімнадцять флоринів.

Покупцям, що заплатили сповна, вони вручали клаптики пергаменту, де було зазначене число сплачених років. Під числом було написано:

Якщо не хочеш в пеклі ти
Горіти сто віків —
Собі купити поспіши
Прощення всіх гріхів.

Купуйте індульгенцію,
Бо в ній спасіння є:
Хто папі гроші сплачує,
Той богові дає.

І покупці сходилися за десять миль звідусюди.

Один з монахів часто проповідував народові. У нього було квітуче обличчя, потрійне підборіддя і неабияке чевреве, що анітрохи його не бентежило.

— Нещасний! — казав він, втуплюючи очі в когонебудь із своїх слухачів. — Нещасний! Подивись, — ось ти у пекельному вогні! Люто пече тебе полум'я. Ти кипиш у казані киплячого масла. Ось де лютяться непідроблені сльози, ось де справді скрегочуть зуби! Господи помилуй, господи помилуй! Так, бачу, бачу тебе у пеклі, бідний грішнику, бачу твої муки. Один лише день, заплачений за тебе, — і вже легше твоїй правій руці; ще південь — обидві твої руки вийшли з полум'я. А все тіло? Флорин тільки — і ринуло на тебе цілющим потоком відпущення гріхів. О солодка прохолода! І так — десять днів, сто днів, тисячу років, залежно від внеску: ти вже не печення, не оладка, що кипить у маслі. І коли не для тебе це, грішнику, то чи ж мало в таємних глибинах цього полум'я інших страждених душ: твоїх рідних, твоєї коханої жінки?

При цих словах другий монах штовхнув під бік свого товариша, що стояв поруч нього із срібним блюдом. Той опустив очі і побожно потряс блюдом, закликаючи до жертв.

— І хіба, — продовжував монах, — хіба в цьому страшному полум'ї нема в тебе сина, дочки, найулюбленішої дитини? Вони кричать, вони плачуть, вони воляють до тебе! Невже ти глухий до цих жалісних зойків? Ні, неможливо! Твоє крижане серце тане, — і це коштує тобі гріш. І подивись же: на звук цього гроша, що падає на цей нікчемний метал (тут другий монах знову потряс своїм блюдом), ти бачиш раптом просвіток у полум'ї: одна бідна душа піднялася з безодні вулкана. І ось вона на волі, вона на чистому повітрі. Де її муки? Холодне море перед нею, вона кинулася у нього, вона борсається у ньому, плаває на спині, перевертається на хвилях, поринає. Чуєш — вона радісно кричить, бачиш, як вона перекидається у воді! Ангели дивляться на неї і радіють. Вони чекають її, але вона не може відірватись од своєї насолоди. Їй хотілося б стати рибою! Вона не знає, що там, нагорі, її чекають прохолодні водойми, повні пахучої, солодкої, ніжної вологи, в якій — немов холодні

крижини — плавають величезні гори з білого леденця. Ось підпливла акула, але душа не боїться її; вона сідає потворі на спину, але та не чує цього. Вона поринає з нею в глиб моря, вона вітає морських ангелів, що їдять рибні страви, в коралових чашах і свіжих устриць на перламутрових тарілках. І як зустрічають її тут, як упадають коло неї, які до неї уважні. Ангели згори вже кличуть її на небеса. І от, нарешті, відроджена, блаженна, вона підіймається на небеса, дзвенячи жайворонком; злітає туди, де в усій величі сидить на троні господь бог. Там знаходить вона всіх твоїх земних рідних і друзів, крім тих, що не купили своєчасно індульгенції, зневажили відпущення гріхів, дароване святою нашою матір'ю — католицькою церквою, і смажаться в надрах пекельних. І так вічно, вічно, вічно, аж во віки вічні у вогні незмінних страждань! А прощена душа — та в чертогах господніх втішається пахучою вологою й солодкістю леденця... Купуйте індульгенції, браття! Є на всякі ціни: за крузат, за червінець, за англійський соверен. Приймаємо й дрібні гроші. Купуйте! Купуйте! Тут священна торгівля; тут є крам для всякого — для бідного і багатого! Але в борг, браття, на горе велике, ми давати не можемо, бо купувати прощення і не платити за нього готівкою — злочин в очах божих.

Монах, що збирав гроші, мовчки потрясав блюдом. Флорини, крузати, патари, дукатони, деньє і су сипалися градом.

Клаас, вважаючи себе багатим, заплатив флорин, діставши за нього відпущення на десять тисяч років. На підтвердження монахи дали йому клаптик пергаменту.

Незабаром вони побачили, що таких, хто не купив індульгенції, лишилося в Дамме всього кілька чоловік, запеклих скнар. Тоді вони перебралися в Гейст.

LIII

У хламиді богомольця і з відпущеними гріхами покинув Уленшпігель Рим. Бадьоро йшов він уперед босоніж і так прийшов у Бамберг, відомий найкращими овочами у світі.

В корчмі, куди він увійшов, привітна хазяйка спитала його:

— Молодий майстре, хочеш поїсти за гроші?
— Звичайно,— відповів Уленшпігель.— А за які ж гроші у вас ідять?
— За шість флоринів за панським столом, за чотири — за купецьким, за два — за спільним.

— Чим дорожче, тим краще для мене,— відповів Уленшпігель і сів до панського столу.

Наївшись досита і запивши їжу рейнським, звернувся він до хазяйки:

— Що ж, кумо, я з'їв на шість флоринів, плати, значить.

— Смієшся, чи що? — відповіла хазяйка.— Заплати за обід.

— Чарівна хазяйко,— заперечив Уленшпігель,— не видно по вашому обличчю, щоб ви були несправним боржником,— ні, навпаки, я бачу, що чесність ваша така велика, любов до ближнього така неосяжна, що ви ладні заплатити мені вісімнадцять флоринів, не те, що шість, які винні мені за їжу.

— Знати нічого не хочу — плати гроші і йди!

— Що? Піти? Хазяйко, красуне-хазяйко, я не звик обідати за шість флоринів, я бідний бродяжка, що пішки пройшов через гори й доли. Я наївся досита, аж мало язик не висолоплю, як ситий пес; заплатіть же мені за тяжкі труди моїх щелеп; я заробив мої шість флоринів. Дозвольте одержати.

— Та що ти, справді!

— Я не буду суворим кредитором. Дай тим часом хоч один флорин загасити жагу.

— Бери, поганцю,— відповіла вона,— та йди, а то візьму палицю.

Йому довелося піти.

LIV

Ламме Гудзак переселився знову в Дамме, бо в Льєжі стало неспокійно через еретиків. Його жінка раділа з того, бо льєжці споконвіку відомі як злі насмішники й кепкували з добродушності її чоловіка.

Ламме часто заходив до Клааса, який, відколи став багатим спадкоємцем, охоче проводив час у таверні, де завжди був готовий стіл для нього і його приятелів.

До сусіднього столу звичайно сідав Грейпстювер, старшина рибників, скупий і дріб'язковий, він випивав не більше як півкухля, годувався самим солоним оселедцем і думав про свої гроші більше, ніж про спасіння своєї душі. А у Клааса в гаманці лежав аркушик пергаменту, де зазначені були десять тисяч років відпущення гріхів.

Сиділи вони якось у таверні — Клаас, і Ламме, і Ян ван-Роозебеке, і Матейс, ван-Асхе; прийшов і Пост Грейпстювер. З цієї нагоди Клаас пив кухоль за кухлем, і Ян Роозебеке зауважив йому:

— Цей кухоль уже зайвий! Гріх!

— За один зайвий кухоль, — відповів Клаас, — належить горіти у пеклі всього півдня, а в моєму гаманці відпущення на десять тисяч років. Хто хоче одержати з них сотню — тоді пий без ліку, поки не луснеш.

— А почім продаєш? — кричали приятелі.

— За кухоль пива, — відповів Клаас. — А за шмат солонини віддам півторапта.

Одні з приятелів піднесли Клаасові по кухлю пива, інші по скибочці шинки, і він для них відрізував смужку пергаменту. Звичайно, Клаас не сам спожив усю цю плату натурою: йому допомагав Ламме Гудзак, який так напхав черево, аж просто розпух, а Клаас усе походжав по таверні, пропонуючи усім свій крам.

— І десять днів продаси? — спитав рибник, повертаючи до нього своє кисле обличчя.

— Ні, — відповів Клаас, — такий клаптик важко відрізати.

Всі розреготалися, а рибникові довелося проковтнути підюлю.

І Ламме з Клаасом подалися додому, але йшли поволі, наче ноги у них були з клоччя.

LV

Під кінець третього року свого вигнання Катліна повернулася в свій дім у Дамме. Невтомно казала вона: «Горить голова, стукає душа, пробийте діру, випустіть душу!» І, побачивши стадо корів чи отару овець, тікала прожогом. Сидить було на лаві під липою за будинком, трусить головою і дивиться на прохожих, не пізнаючи їх. І жителі Дамме казали:

— Он сидить божевільна.

А Уленшпігель тинявся по містах і селах. Якось на великому шляху бачить він: стоїть осел у розкішній упряжі з мідними прикрасами: голова вся уквітчана китцями й підвісками з червоної вовни.

Навколо осла кілька старих баб, всі водночас говорять, перебиваючи одна одну.

— Не займайте його, не займайте, страшно ж, не підходьте! Це залятий осел страшного чарівника, якого спалили живцем за те, що він вісім своїх дітей продав сатані. А осел біг так швидко, що його не можна було впіймати — сам диявол його охороняв. Бо ж, чи чуєш, кумасю, коли він знесилений спинився на шляху і стражники підійшли до нього, щоб схопити, він почав брикатися й вити так, що всі порозбігалися... І не осячий це крик був, а просто чортівське виття, — от і лишили його щипати колючки, замість того, щоб поставити перед судом і теж спалити за чаклунство. Боягузи ці чоловіки!

Незважаючи на ці хоробрі розмови, баби з криком розбігалися, коли осел наставляв кінчики вух або бив себе хвостом по крижах. Потім вони знову збиралися, і кричали, і цокотіли, і з кожним рухом осла повторювалася та сама сцена.

Уленшпігель, глянувши на ослика, подумав:

«А цей чаклун — добра робоча тваринка, і рись у нього, певно, не труська. Зможу їздити ним або й продати».

Не сказавши ні слова, він нарвав вівса і дав ослові, потім ураз скочив на нього, схопив поводи й поскакав, посилаючи рукою благословення здивованим украй бабам. Ті з жаху мало не позомлівали й бухнули на коліна.

Увечері того ж дня розказували вони одна одній, як спустився з неба ангел у повстяному капелюсі з фазанячим пером, як він поблагословив усіх і, з особливої ласки божої, поніс з собою залятого осла.

А Уленшпігель їхав далі буйними луками, де стрибали на волі лошата, ліниво лежали проти сонця корови й телята. І він дав ослові ім'я Єф.

Осел спинився, ласуючи будяком. Часом тільки він здригався всім тілом і бив по крижах хвостом, відганяючи

пожадливих оводів, що, як і він, теж хотіли пообідати, — але його м'ясом.

Шлунок Уленшпігеля кричав від голоду, і він сумно міркував:

«Який щасливий був би ти, сірій, якби ніхто не заважав тобі ласувати колючками і не з'являвся нагадати, що ти смертний, тобто народжений задля всякого лиха! І в носителя священної папської туфлі є свій овід — це пан Лютер. — Тут Уленшпігель стиснув осла колінами. — І в його величності, — продовжував він, — у імператора Карла теж є овід — це благородний Франціск Перший, король французький, з його дуже довгим носом і ще довшим мечем. От і мені, бідоласі, що блукає, наче вічний жид³¹, теж припав мій овід. Так ото, мій любий сіренький! Ах, діряві всі мої кишені, і з дірок порозліталися всі мої дукати, флорини й талери, наче зграйка мишей, що розбіглася перед котячою пащею! Просто не знаю, що гроші мають проти мене, який їх так любить. Вже що не кажи, фортуна, напевне, не жінка, бо вона любить тільки скнар, що все збирають і збирають, і під замок ховають, і грошики бережуть, не дозволяючи їм навіть кінчик золотого носика вистромити назовні: ось він, мій овід, що завжди і жалить, і коле, і лоскоче мене, а проте, не смішить анітрішки... Та ти не слухаєш, сіренький, все думаєш, як би ще попастися. Ах ти, череване товстопузий, твої довгі вуха глухі до крику порожнього шлунка! Та слухай же, поганцю!»

І він боляче стьобнув його гілкою. Осел заревів.

— Ну, поїв, тепер у путь!

Але осел був непорушний, як прикордонний стовп, і, видимо, мав намір з'їсти всі придорожні колючки. А їх було чимало.

Побачивши це, Уленшпігель зліз з осла, нарізав оберемок колючок, знову скочив на сідло і простяг колючки вперед, так що осел потягся за ними. І так вони їхали до землі ландграфа гессенського.

— Ах, сірій, — сказав Уленшпігель, — ось ти біжиш за оберемком колючок, не дістаючи їх, а позаду себе лишив чудовий шлях, порослий цими ласощами. Так ото й люди роблять. Одні женуться за лаврами, що проносять доля повз їхній ніс, другі — на квітучими химерами, треті — за квітами кохання, і в кінці шляху бачать,

що вони, як і ти, гналися за дрібницею, лишивши позаду все путнє: здоров'я, труд, спокій, домашній затишок.

Так балакаючи з своїм ослом, Уленшпігель під'їхав до замка ландграфа.

На приступках під'їзду два стрілецькі офіцери грали в кості.

Один з них, рудий велетень, помітив Уленшпігеля, що, під'їхавши на Єфові, шанобливо спинився й дивився на них.

— Чого тобі, голодний святеннику?—спитав офіцер.

— А й правда,— сказав Уленшпігель,— і голодний я, і на прощі не по своїй волі.

— Ти голодний? То нагодуй свою шию мотузкою: ось вона висить на шибениці, наготовлений для бродяг.

— Пане капітан,— відповів Уленшпігель,— як ви мені дасте золотий шнурок з вашого капелюха, то я, може, повішуся... вгризшися зубами у шинку, що висить он там у ковбасника.

— Звідки ти? — спитав стрілець.

— Із Фландрії.

— Чого тобі треба?

— Я хочу подати його високості панові ландграфу картину моєї роботи.

— Якщо ти маляр і з Фландрії, то увійди: я відведу тебе до графа.

Ставши перед ландграфом, Уленшпігель трічі або й більше разів уклонився.

— Прошу пробачення, ваша високість, за мою смілість,— почав він.— Одважуся покласти до благородних ніг ваших написану для вас картину. Я мав честь змалювати на ній пресвяту богоматір в усій її царственій величі. Може, картина ця сподобається вашій високості, тоді,— продовжував він,— я не втримаюся від перебільшеної думки про своє мистецтво і дозволю собі сподіватися, що колись і я зможу сісти в чудове оксамитове крісло, в якому колись сидів, ох, на віки вічні незамінний художник вашої великодушності.

Ландграф оглянув картину і, визнавши, що вона чудова, сказав:

— Ти будеш нашим малярем, сідай у це крісло.

Тут він весело поцілував Уленшпігеля в обидві щоки. Уленшпігель сів.

— Ти ослаб,— сказав граф, дивлячись на нього.

— Так, ваша високість,— відповів Уленшпігель.— Єф (це мій осел) пообідав колючками, а я ось уже три дні споглядав тільки голод і годувався виключно димом надії.

— Зараз матимеш найкраще м'ясо — це споживніше,— відповів граф,— але де твій осел?

— Я лишив його на майдані,— відповів Уленшпігель,— перед палацом вашої милості. Який щасливий буду я, коли Єф матиме на ніч притулок, підстилку й корм!

І ландграф зразу ж наказав одному з пажів доглядати осла Уленшпігеля так само, як його власних ослів.

Наспів час вечері, що була розкішна, як урочистий бенкет. Паруюче м'ясо і ароматне вино котилися в їхні горлянки.

Уленшпігель і ландграф були червоні, як розпечена жаровня. Уленшпігель був веселий, а граф замислений.

— Слухай, художнику,— раптом сказав він,— мені потрібен мій портрет: адже втішно для смертного володаря лишити потомству спогад про свій образ.

— Ваша величність, ваша воля — закон, але недовстойному рабові вашому здається, що вашій милості не так буде приємно, коли вас на самоті передано буде грядущим століттям. Вам слід красуватися на картині в супроводі пані ландграфині, вашої благородної дружини, з її дамами і кавалерами, з воєначальниками й хоробрими офіцерами. І серед усього цього блиску — немов два сонця посеред ліхтарів — ваша милость з дружиною.

— Правильно, пане маляр,— сказав ландграф.— А що буде коштувати ця велика робота?

— Сто флоринів уперед або потім.

— Візьми уперед,— відповів ландграф.

— Ласкавий пане! — гукнув Уленшпігель.— Ви наливаєте олії в мою лампу, і вона буде сяяти, прославляючи вашу честь.

Другого дня він просив графа представити йому всіх тих, хто буде вшанований зображенням на картині.

Перший був герцог Люнебурзький, що командував графськими найманцями. Це був здоровенний чоловік, що ледве тяг своє сите черево. Наблизившись до Уленшпігеля, він прошепотів йому на вухо:

— Якщо ти на своїй картині не знімеш з мене половину жиру, мої солдати повісять тебе.

І герцог вийшов.

Потім з'явилася висока дама з горбом на спині.

— Пане художнику,— сказала вона,— якщо ти на картині не прибереш мені опуклість із спини, тебе четвертують, як отруйника.

І дама вийшла.

Друга була молоденька, гарненька, свіженька і зграбна фрейліна, в якій бракувало спереду трьох верхніх зубів.

— Пане художнику,— сказала вона,— якщо ти не намалюєш мене з усмішкою, що відкриває всі тридцять два зуби, то оцей мій закоханець порубає тебе на шматки.

І вона показала на капітана стрільців, того самого, що грав у кості на східцях під'їзду, і вийшла.

І так один за одним. Нарешті Уленшпігель лишився сам з ландграфом.

— Якщо ти собі на лихо задумаєш лукавити,— сказав ландграф,— і намалюєш хоч рисочку в обличчі когонебудь з них не так, як є, я накажу відрубати тобі голову, як курчаті.

«Плаха чи колесо, сокира чи щонайменше шибениця,— подумав Уленшпігель.— Краще просто нікого не малювати. Ну, подивимося».

— Де зал, який я мушу прикрасити всім цим малюванням? — спитав він ландграфа.

— Ходімо,— відповів той.

І він провів його у величезну кімнату з голими стінами.

— Ось,— сказав він.

— Було б зручно,— сказав Уленшпігель,— якби усі стіни позавішувати великими завісами, щоб захистити мою роботу від мух і пороку.

— Це буде зроблено,— сказав ландграф.

Завіси повісили. Уленшпігель попросив дати йому трьох помічників: розтирати фарби — сказав він.

Протягом тридцяти днів Уленшпігель і його помічники тільки їли й пили.

Сам ландграф дбав про те, щоб їм доставляли найкращі страви й вина.

Але на тридцять перший день він просунув ніс у дверну щілинку: Уленшпігель суворо заборонив будь-кому заходити в кімнату.

— Ну, Тіль, як картина?

— Ще далеко до кінця.

— Можна подивитись?

— Ні ще.

На тридцять шостий день ландграф знову просунув ніс у щілинку.

— Ну, Тіль?

— Кінчаємо, пане ландграф.

На шістдесятій день ландграф розсердився і влетів у зал з криком:

— Покажеш ти мені, нарешті, картину, нахабо?

— Зараз, зараз, пане грізний володарю. Дозвольте тільки не піднімати завісу, поки не зійдуться всі придворні дами і кавалери.

— Добре.

І, з наказу володаря, всі зібрались у залі.

Уленшпігель стояв перед спущеною завісою і говорив:

— Благородний пане ландграф, і ви, пані ландграфине, і ви, благородний герцог Люнебурзький, і інші прекрасні дами й славні кавалери, я змалював ваші привабні чи мужні обличчя так, як тільки міг. Кожен з вас легко впізнає своє зображення. Вам хочеться швидше глянути на себе, і ця нетерплячка цілком зрозуміла. Але будьте ласкаві, потерпіть ще трошки і вислухайте одне слівце чи з півдюжини їх. Прекрасні дами, доблесні воїновники, ви всі, у кого в жилах тече найблагородніша дворянська кров, зможете бачити мою картину. Але якби виявилось, що серед вас є хтось низького походження, то він не побачить нічого, крім білої стінки. Будьте ласкаві, розкрийте ваші благородні очі.

Уленшпігель відхилив завісу й продовжував:

— Лише високородні бачать, лише благородні дами і кавалери! Тепер усі говоритимуть: він сліпий до малярства, як мужик, або: розуміється на картинах — ось справжній дворянин!

Всі дивилися, всі удавали, що бачать, показували один одному портрети, впізнавали й обговорювали. Насправді вони бачили лише голі стіни і були дуже засмучені цим.

Раптом блазень, що був при тому, підскочив на три фути вгору, забрязкотів бубонцями і закричав:

— Хай я буду найнікчемніша людина, що принижує собою саму нікчемність, але я буду кричати і з сурмами й барабанами гукати одне: «Не бачу тут нічого, крім голих, білих, порожніх, рівних стін!»

— Там, де встряють дурні, розумним треба йти,— сказав Уленшпігель.

Він уже виходив з замку, коли його затримав сам ландграф.

— Дурненький,— сказав він,— тиняєшся по світу, вихваляєш на всю горлянку високе, знущаєшся з глупоти. Перед такими поважними дамами й знатними вельможами ти, за народним звичаєм, наважився сміятися в дворянської пихи й зарозумілості: повісять тебе коли-небудь за твій довгий язик!

— Якщо мотузка буде золота,— відповів Уленшпігель,— то при одному моему погляді вона розсиплеться на клатті зо страху.

— Ось тобі перший клопот,— відповів ландграф, даючи йому п'ятнадцять флоринів.

— Дякую від усього серця вашу милость,— сказав Уленшпігель.— Кожен трактир по дорозі матиме по ниточці,— по ниточці чистого золота.

І, гордо насунувши набакир свій капелюшок з піднятим пером, він весело скочив на свого осла й помчав.

LVI

Листя жовкло на деревах, і часом проносився осінній вітер. Траплялося, що годину чи й дві Катліна була зовсім при доброму розумі. І Клаас казав тоді, що це дух божий, у ласкавому милосерді, навідує її. В такий час вона чарівництвом слів і рухів примушувала Неле бачити за сотні миль речі, що відбувались на майданах, на вулицях і навіть у домах.

І того дня Катліна була при ясному розумі й обідала з Клаасом, Сооткін та Неле оладками, щедро политими вином.

— Сьогодні зрікається престолу його величність імператор Карл П'ятий³²,— сказав Клаас.— Неле, люба,

чи не могла б ти побачити, що робиться тепер у Брюсселі?

— Побачу, якщо Катліна захоче,— відповіла Неле.

Катліна наказала їй сісти на лаву, і під владою її слів та рухів, що діяли як чари, Неле тихо поринула в глибокий сон.

— Увійди,— наказала їй Катліна,— в маленький domeк у парку, де найбільше любить бувати імператор Карл П'ятий.

— Ось я в маленькому зеленому залі,— говорила Неле тихо,— тут сидить чоловік років п'ятдесяти чотирьох, сивий, лисий, з русавою бородою і випнутим підборіддям. Його сірі очі сповнені хитрості, жорстокості й удаваної благодущності. Цей чоловік зветься його найсвятішою величністю. Він застуджений і кашляє. Біля нього стоїть другий чоловік, молодий, незграбний і потворний, як мавпа, голова непомірна, я бачила його в Антверпені,— це король Філіпп.

Його величність кашляє й випиває кілька ковтків гарячого вина.

«Тепер,— каже він Філіппові,— ти побачиш Генеральні штати, єпископів, дворян і городян, завжди мовчазного Вільгельма Оранського, високодумного Егмонта³³, не любимого народом Горна³⁴, відважного, як лев, Бредероде³⁵. Ти побачиш сотні суєтних людей, що дадуть собі відрізати ніс, щоб носити його на золотому ланцюжку на грудях в знак найвищої знатності».

Потім він міняє тон і жалібно каже королю Філіппу:

«Ти знаєш, сину мій, я, зрікаючись на твою користь, дам світові величне видовище і промовлятиму перед юрбою, хоч я кашляю й ікаю — бо я занадто багато їв усе життя, сину мій. Залізне у тебе серце повинно бути, коли ти після моєї промови не проллєш кілька сльозинок».

«Я буду плакати, батьку», відповідає король Філіпп.

Потім його величність каже своєму слугі:

«Накапай мені мадери на грудочку цукру: в мене ікавка. Хоч би вона не напала на мене, коли треба буде промовляти перед людьми. Це, здається, вчорашня гуска просто не хоче піти з мого черева. Чи не випити склянку орлеанського? Чи краще не треба — воно таке терп-

ке! Чи сардинку з'їсти? Ні, жирно. Дай бургундського!»

Слуга подає йому вино, потім одягає його в пурпурний оксамит, накидає йому на плечі золоту мантию, оперізує мечем, вкладає йому в руки скіпетр і державу, на голову йому надіває корону.

Його величність виходить з павільйону, сідає на маленького мула, за ним іде король Філіпп з кількома придворними. Так прямують вони до великого будинку, називаного палацом; в одній з кімнат палацу вони зустрічають високого стрункого чоловіка в багатому одязі і звертаються до нього, називаючи його Оранським.

«Як я виглядаю, на твою думку, Вільгельм?» питає його величність.

Але той не відповідає.

Чи то сміючись, чи то сердито каже його величність:

«Що ж, ти онімів навіки? Навіть тоді, коли треба старим мощам сказати правду? Царювати мені чи зректися? Скажи, Мовчазний!»

«Ваша найсвятіша величність,— каже високий,— коли приходить зима, наймогутніший дуб струшує з себе листя».

Б'є третя година.

«Дай, Мовчазний, обіпрись на твоє плече».

І з ним і з своїм почтом його величність входить у великий зал і сідає на помості під балдахіном, де все навколо вкрите шовком і пурпурними килимами. Три сидіння зроблено тут: середнє для його величності; воно прибране розкішніш, і над ним поставлена імператорська корона. Король Філіпп сидить на другому сидінні; третє, ліве сидіння, призначене для жінки,— звичайно, для королеви³⁶. Ліворуч і праворуч на вкритих килимами лавах сидять пани у червоному. За ними стоїть багато панів — усі, видно, князі й поважні особи. Напроти і коло підніжжя помосту на лавах, нічим не вкритих, сидять люди в суконній одежі. Я чую, вони кажуть, ніби тому вони так скромно одягнені і стоять там тому, що всі витрати припадають на їхній кошт. Всі підводяться з місць при появі його величності, але імператор сідає і знаком наказує всім зробити те саме.

Потім повільно і довго промовляє один старик; після цього дама, судячи з вигляду,— королева, подає його

величності пергаментний сувій, де написано багато чогось; імператор, кашляючи, читає це глухим, тихим голосом і тоді каже про себе:

«Багато подорожував я по Іспанії, по Італії, по Нідерландах, Англії й Африці, і всі подорожі ці були на славу господа бога, на благо моїх народів і могутність зброї».

Потім він довго промовляє ще і сповіщає, що він немічний, стомився і намислив вручити синові корону Іспанії, а також усі належні їй герцогства, графства й ландграфства.

І він плаче, і всі плачуть разом з ним.

Король Філіпп підводиться з місця, кидається навколішки й каже:

«Ваша величність, як можу я насмілитись прийняти цю корону з ваших рук, коли ви ще в силі носити її?»

Тоді імператор на вухо наказує йому звернутися з ласкавою промовою до панів, що сидять на вкритих килимами лавах.

Філіпп звертається до них, не підводячися з сидіння, і каже кислим тоном:

«Я знаю французьку мову настільки, щоб розуміти її, але не настільки, щоб говорити нею. Тому вислухайте, що замість мене скаже єпископ Арраський, кардинал Гранвелла³⁷».

«Погана промова, сину мій», каже його величність.

І справді здійсмається гомін серед присутніх, що бачать, який пихатий і високодумний молодий король. Потім промовляє королева, славлячи володаря, тоді слово переходить до одного престарого лікаря, і, коли він скінчив, його величність помахом руки дякує йому. Після того, як скінчено всі формальності, його величність оголошує своїх підданих вільними від присяги йому, підписує документи, що підтверджують це, потім підводиться з трону і уступає синові своє місце. І всі в залі плачуть. І імператор з сином і придворними йде до домика в парку.

Тут, лишившись самі, вони замикаються в зеленому залі; імператор, заходячись реготом і ікаючи, звертається до короля Філіппа, що не сміється:

«Бачиш ти, як мало треба, щоб розчулити цих людей? Який потік сліз! Та й ти, здається, розчулився,

але недосить. Ось справжнє видовище, яким треба частувати народ! Чим більше ми примушуємо їх платити, тим більше нас люблять. У Німеччині я терпів реформацію, у Нідерландах суворо переслідував її. Якби німецькі володарі лишилися католиками, я перейшов би у лютеранство, щоб конфіскувати їхні володіння. Вони вірять у мою відданість римсько-католицькій церкві і жаліють, що я покидаю їх. Через мене загинуло в Нідерландах п'ятдесят тисяч чоловік — найдостойніших мужчин і найпрекрасніших жінок — усе за ересь. Тепер я залишаю престол, — вони скиглять. Не рахуючи конфіскацій, я добув звідти більше грошей, ніж могли б дати Індія або Перу, — вони засмучені, що втрачають мене. Я задушив Гент, я знищив усе, що стояло мені на шляху: вільності, права, переваги — все підкорене владі моїх чиновників, а ці добрі люди все вважають себе вільними, тому що їм дозволено стріляти з луків і носити в процесіях свої цехові прапори. Вони почувають руку володаря: розкошують у клітці, співають і оплакують мене. Сину мій, будь з ними, як я: милостивий на словах, суворий на ділі. Треба лизати, поки не наспів час укусити. Раз у раз присягайся додержувати всіх їхніх вільностей, прав і перемог. Але побачивши, що вони небезпечні, розтопчи їх. Не торкайся їх кволою рукою: тоді вони — залізні; але вони здаються із скла, коли ти трощиш їх важкою рукою. Не тому винищує еретиків, що вони відкинули католицьку віру, а тому, що вони можуть підірвати наше становище у Нідерландах. Зроби, як я, з свободи совісті образу величності, що тягне за собою конфіскацію майна, і будеш усе життя, як я, спадкоємцем. І коли настане день, ти зречешся чи вміреш, вони скажуть: «Ах, добрий був володар!» і заплачуть».

— Далі нічого не чую, — сказала Неле, — бо його священна величність лежить на ліжку і спить, а король Філіпп, високодумний, гордовитий, дивиться на нього без любові.

Після цих слів Катліна розбудила її.

І Клаас у роздумі дивився на вогонь, що палав у глибині печі.

Покинувши ландграфа Гессенського, Уленшпігель їхав через майдан перед замком; помічені тут ним сердиті обличчя придворних кавалерів і дам мало стурбували його.

У володіннях герцога Люнебурзького він зустрів компанію веселих фламандців із Слейса, які щосуботи відкладали потрошку грошей, щоб раз на рік поїхати до Німеччини.

Із співом відбували вони свою путь, сидячи на відкритому возі, що його здоровенний кінь заіграшки тягнув проселками й болотами Люнебурзького герцогства. Деякі з них грали на скрипках, дудках, лютнях, сопілках, зчиняючи страшенний шум. Поруч з возом ішов товстун і грав на «роммель-пот» — певно, сподіваючись, що ходьба зніме з нього зайвий жир.

У них уже кінчався останній флорин, коли вони побачили Уленшпігеля з дзвінкою монетою в кишені. Затягнувши до корчми, вони почастували його там, проти чого Уленшпігель не заперечував. Але коли він помітив, що ці хлопці переморгуються й посміхаються, підливаючи в його кухоль, він догадався, що вони замишляють щось проти нього, вийшов за двері і став підслухувати, що вони там говорять. І от він чує:

— Це маляр ландграфа, — говорив товстун, — він одержав там більше тисячі флоринів за картину. Почастуйте його гарненько: матимемо вдвоє.

— Амінь! — відповіли інші.

Уленшпігель відвів свого осідланого осла до сусідньої ферми — кроків за тисячу — дав там дівчині два патари, щоб вона його доглянула, повернувся до корчми і мовчки сів до столу. Вони все підливали йому й платили за нього. Уленшпігель подзенькував графськими золотими в своїй кишені і сказав, що тільки-но продав селянинові свого осла за сімнадцять срібних талерів.

Так частуючись, вони рушили далі в путь під звуки дудок і волинок.

Здоровенний кінь примчав їхній віз до трактиру з вивіскою «Казан», де вони спинилися: дуже вже смачно пахло звідти.

Підійшовши до хазяїна, товстун показав йому пальцем на Уленшпігеля і сказав:

— Це графський маляр: він платить за все.

Трактирник, подивившись на Уленшпігеля, був задоволений цим оглядом. Почувши брязкіт флоринів і талерів, він заставив стіл стравами й напоями. Уленшпігель нічого не пропустив. І все дзвеніло у його кишені монетки. Крім того, він поплескував себе по шапці, приказуючи, що там зберігається найбільший його скарб. Так тривав бенкет два дні і ніч, коли, нарешті, компанія звернулася до Уленшпігеля.

— Пора розплатитися й їхати далі.

— Хіба пацюк, сидючи в сирі, думає тікати? — спитав Уленшпігель.

— Ні,— сказали вони.

А коли чоловік добре їсть і п'є, чи тягне його до вуличного пороку й до води з калюжі, повної п'явок?

— Ні.

— Ну, то й будемо тут сидіти, поки мої флорини й талери правлять за лійку, через яку ллється в наші горлянки напій, що звеселяє душу.

І він наказав трактирникові подати ще вина й ковбаси.

— Я плачу, бо я тепер ландграф,— сказав Уленшпігель за їжею,— але коли мої кишені спустіють, що ви будете робити, друзі? Візьметесь до моєї шапки, в якій скрізь, і в денці, і в полях, зашито червінці.

— Дай помацати!— закричали вони.

І, захилинаючись від задоволення, вони намацували пальцями монети, завбільшки з червінець. Але один мацав так завзято, що Уленшпігель відібрав у нього шапку з словами:

— Почекай, палка доярко, ще не наспів час доїти.

— Дай мені половину твоєї шапки,— попросив той.

— Ні, бо в тебе буде голова йолопська: в одній половині світло, у другій потемки.

І, передавши трактирникові шапку, він сказав:

— Побережи її у себе, поки жарко. Я вийду надвір.

Трактирник узяв шапку, а Уленшпігель, опинившись на вулиці, перебіг туди, де був осел, скочив на нього і доброю рисою помчав у Емден.

Побачивши, що він не повертається, його приятелі зчинили галас:

— Він утік! Хто буде платити?

Хазяїн трактиру злякався й розрізав ножом залишену йому шапку. Але поміж повстю і підкладкою замість червінців зашито було мідяки.

Тоді вся лють його обернулася на товаришів Уленшпігеля, і він кричав їм:

— Шахраї, пройдисвіти, скидайте з себе одяг, інакше не випущу!

Так вони й розплатилися своїм одягом і їхали в самих сорочках горами й долами: з конем і возом вони все-таки не схотіли розлучатися.

І подорожні, зустрічаючи їх у такому жалюгідному вигляді, подавали їм хліб, пиво, часом і м'ясо, бо ті казали, що обікрали їх грабіжники.

На всю компанію лишилась у них одна пара штанів.

Так вони й повернулися в Слейс: у самих сорочках, правда, але вони танцювали при тому на своєму возі і грали на «роммель-пот».

LVIII

А Уленшпігель в цей час тинявся на спині Єфа по низинах і болотах герцогства Люнебурзького. Фламандці називають цього герцога Водяним паном, бо дуже вогко в його країні.

Єф слухався Уленшпігеля, як собака. Він пив пиво, танцював під музику краще від угорського скомороха, удавав мертвого і простягався на спині на найменший знак хазяїна.

Уленшпігель знав, що герцог Люнебурзький роздратований і розгніваний на нього за те, що він так люто посміявся з нього в присутності ландграфа Гессенського; шибениця загрожувала Уленшпігелеві за перебування в його володіннях.

І раптом він бачить, що герцог власною персоною наближається до нього. Він знав, що герцог — жорстокий насильник, і дуже перелякався.

Зо страху заговорив він до осла:

— Бачиш, Єф, там наближається благородний герцог Люнебурзький. Мені щось лоскоче вже шию — наче мотузка. Сподіваюся, не кат почухає її мені; почухати — це одне, а повісити — інше. Подумай, Єф, ми з тобою наче брати: обоє терпимо голод і носимо довгі вуха. Подумай

ще, якого доброго друга втратив би ти, коли б загубив мене.

Уленшпігель витер очі, а Єф заревів.

— Жили ми вкупі, ділячи, дружно горе і радощі, як доведеться, пам'ятаєш, Єф? — продовжував Уленшпігель. (Осел не переставав ревти, бо був голодний.) — І ти ніколи не забудеш свого хазяїна, правда ж, бо ніщо не зміцнює так дружбу, як спільні жалі й спільні радощі. Єф, лягай на спину!

Покірний осел послухався, і герцог побачив задерті вгору чотири осячі копита. Уленшпігель сидів уже на животі Єфа.

— Що ти тут робиш? — закричав герцог, наблизившись. — Хіба ти не знаєш, що моїм останнім наказом тобі під загрозою шибениці заборонено ступати твоєю брудною ногою на мою землю!

— Змилуйтесь, пане, — відповів Уленшпігель, — згляньтесь на мене!

І показавши на осла, він сказав:

— Ви ж знаєте, що, по праву й закону, хто живе між своїх чотирьох стовпів, той вільний³⁸.

— Забирайся з моїх володінь, — відповів герцог, — інакше будеш повішений.

— О благородний повелителю, я стрімголов вилетів би з цієї землі, якби був окрилений одним-двома флоринами.

— Негіднику, — відповів герцог, — ти насмілюєшся не тільки опиратись моему наказові, а ще й грошей просиш!

— Що ж, ваша милость, — нічого не вдієш: не можу відняти — доводиться просити.

Герцог кинув йому флорин, і Уленшпігель звернувся до осла:

— Встань, Єф, і вітай пана герцога!

Осел схопився і заревів, потім обоє зникли з очей.

LIX

Сооткін і Неле сиділи коло вікна хатини й дивились на вулицю.

— Що, люба, — спитала Сооткін, — чи не йде мій син Уленшпігель?

— Ні, відповіла Неле,— ми вже не побачимо цього бродягу.

— Не сердься на нього, Неле,— сказала Сооткін,— а пожалій його: він же тиняється десь без притулку, бідний хлопець.

— Напевне притулився десь у домі, багатшому за рідний, в якоїсь пригожій пані.

— Я порадила б за нього,— сказала Сооткін.— Може, сидить і їсть смажених дроздів.

— Камінням нагодувати б його, ненажеру, тоді б повернувся додому! — крикнула Неле.

Сооткін розреготалася:

— Звідки така лють, дитя моє?

Клаас, що в роздумі зв'язував дрівця, обізвався з кутка:

— Не бачиш, чи що, що вона по вуха закохана в нього?

— Ах, погане, хитре дівча! — закричала Сооткін.— Ні звуком не зрадила! Скажи, дівчинко, це правда, що він тобі до вподоби?

— Дурниці,— сказала Неле.

— Доброго чоловіка матимеш ти,— зауважив Клаас,— з широкою пащею, порожнім черевом і довгим язиком; майстер з флорина робити ліари; в житті не заробив і су чесною працею, тиняється десь по вулицях, наче бродяга.

Та Неле розчервонілася раптом і сердито промовила:

— А чому ж ви нічого кращого з нього не зробили?

— Бачиш, до плачу довів дівчину,— сказала Сооткін,— мовчи вже, чоловіченьку!

LX

Добравшись до Нюрнберга, Уленшпігель видав себе тут за великого лікаря, зцілителя всіх німецьких, знаменитого очистителя шлунка, славнозвісного переможця лихоманки, всім відомого визволителя від чуми і непереможного борця проти корости.

У лікарні лежало стільки хворих, що не знали вже, де їх дівати.

Довідавшись про прибуття Уленшпігеля, доглядач

лікарні прибіг до нього дізнатись, чи вірно, що він ви- ліковує всі хвороби.

— Всі, крім найостаннішої,— відповів Уленшпігель.— Але обіцяйте мені двісті флоринів за вилікування всіх інших хвороб — і я й ліара не візьму з вас, поки всі ваші хворі не заявлять, що вони зовсім здорові і вихо- дять з лікарні.

Другого дня з бундючно вченим і впевненим виглядом він з'явився до лікарні. Увійшовши в палати, він, обхо- дячи хворих, нахилився до кожного й казав йому на вухо:

— Заприсягнися, що не розкажеш нікому, що по- чуєш від мене. На що ти хворий?

Хворий відповідав йому і присягався не виказувати.

— Річ ось у чім,— казав Уленшпігель,— я мушу одного з вас спалити, з попелу його зробити чудодійні ліки і дати всім іншим. Спалений буде той, хто сам не зможе вийти з лікарні. Завтра я прийду з доглядачем, стану на вулиці перед лікарнею і закричу до всіх вас: «Хто не хворий, забирай пожитки й виходь на вулицю!»

Другого ранку Уленшпігель так і зробив.

Усі хворі — криві, ревматики, сухотні і хворі на га- рячку — враз ринули на вулицю, навіть ті, що вже де- сять років не підводилися з постелі.

Доглядач спитав їх, чи правда, що вони всі здорові і можуть бігати.

— Авжеж, авжеж! — кричали вони, певні, що хтось лишився і його вже палять у дворі.

— Плати,— сказав Уленшпігель.— Ось вони всі на вулиці і заявляють, що здорові.

І, одержавши двісті флоринів, він поспішив утекти.

Але другого дня хворі, ще в гіршому стані, почали повертатися до лікарні,— крім одного, що від чистого повітря одужав. Цей напився і бігав п'яний по вулицях з криком: «Хай живе великий лікар Уленшпігель!»

LXI

На той час, коли й ці двісті флоринів порозбігалися на всі боки, Уленшпігель добрався до Відня, де найнявся до каретника, що дуже суворо поводився з робітниками, бо вони погано справлялися з міхом у кузні.

— Поспішай, поспішай! — кричав він завжди. — Доганяй з міхом!

Якось, коли хазяїн був у садку, Уленшпігель взяв один міх, скинув його на плечі і почав носити вслід за хазяїном. Той здивувався, побачивши його з цією незвичайною ношею, але Уленшпігель пояснив йому:

— Ви ж мені наказали, хазяїне, доганяти вас з міхом. Накажете покласти цей і піти по інший?

— Ні, голубе, не так я тобі сказав; піди й постав міх на місце.

Щоб помститися за цю насмішку, хазяїн почав устатувати опівночі і будити підмайстрів на роботу.

— Чому ти нас будиш серед ночі, хазяїне? — питали підмайстри.

— Така вже у мене звичка: перший тиждень мої робітники повинні провадити на постелі лише половину ночі.

Уленшпігель спав на полу. Коли хазяїн прийшов будити його, він скинув матрац собі на плечі і так з'явився до кузні.

— Ти здурів! — закричав хазяїн. — Навіщо ти тягнеш постіль з собою?

— Така вже у мене звичка, — відповів Уленшпігель, — перший тиждень я сплю на постелі, другий — під постіллю.

— Добре, — сказав хазяїн, — тільки у мене є ще одна звичка: нахабних робітників я викидаю за двері, — хай перший тиждень сплять на землі, другий — під землею.

— Чудово, хазяїне, — сказав Уленшпігель. — Значить, у твоєму льоху, коло пивних бочок?

LXII

Прийшов квітень. Спершу стояла м'яка погода, потім узявся мороз, і небо було похмуре, як у день поминок.

Давно вже скінчився третій рік вигнання Уленшпігеля, і Неле з дня на день чекала свого друга.

— Ах, — говорила вона, — згублять заморозки і квітучу грушу, і жасмин, і всі бідні рослини, що, повіривши теплу передчасної весни, порозкривали свої квіточки.

Вже падають сніжинки на шлях; снігом засипане і моє серце... Де ясні промені світлого сонечка, що осявали веселі обличчя, ще більш червонили червоні покрівлі, а шибки робили ще сліпучішими? Де вони, що зогрівали небо і землю, пташок і жучків? Ах, морозить мене вдень і вночі від журби й чекання. Де ти, друже мій Уленшпігель?

LXIII

А Уленшпігель, голодний і холодний, добрався вже до Рене у Фландрії; але він не скиглив, а намагався розсмішити інших, щоб вони нагодували його. Та це погано вдавалося, і люди йшли мимо, нічого не подавши йому.

Холодно було: то сніг, то дощ, то град падали на спину мандрівникові. Ішов він селом,—слинка текла йому з рота, коли він бачив десь у кутку собаку, що гриз кістку. Він охоче роздобув би флорин, але не знав, як зробити, щоб флорини дощем лилися в його гаманець.

Він шукав угорі: там голуби, сидючи на даху голубника, ронили вниз білі кружечки, але це були не флорини. Він шукав на вулиці, але флорини не ростуть на бруку.

Пошукавши праворуч, він побачив препідлу хмару, що мчала небом, наче величезна лійка, але він знав, коли й полетіться що з цієї хмари, то це аж ніяк не буде дощ флоринів. Пошукавши ліворуч, він побачив здоровенний і нікому не потрібний дикий каштан, що стояв без діла.

— Ех,—сказав він,—чого це є каштанові дерева і немає флоринових? Приємні були б деревця...

Раптом розвернулася величезна хмара, і з неї посипався на спину Уленшпігеля град, твердий, наче камінь.

— Ох! — сказав він,—знаю, що камінням шпурляють тільки в бездомних собак.— І, кинувшись бігти, він говорив сам до себе:— Не я в тому винен, що у мене немає ні палаца, ні навіть куреня, щоб захистити моє худе тіло. О злі градини — вони тверді, як ядра. Не я в тому винен, що тягну по світу своє лахміття. Чому я не імператор! Ці градини вдираються в мої вуха, наче

злі слова! — І він біг далі. — Бідний мій носику, — приказував він, — ось зараз ти будеш, як решето, і зможеш правити за перечницю на бенкетах сильних світу сього, де не б'є град. — І, помацавши свої щоки, він говорив: — Вони придалися б за шумівку кухарям, яким жарко коло їхніх печей. О, далекі згадки про колишні соуси! Я голодний. Не жалійся, порожнє черево; не бурчить, засмучені кишки. Де ти зникла, добра доле? Поведи мене до місця, де є пасовисько.

Потроху під час цих просторікувань небо прояснилось, сонце заграло, град ущух, і Уленшпігель сказав:

— Здрастуй, сонце, мій єдиний друже. Прийшло мене висушити?

Але холод гнав його, і він біг стрімголов уперед. Раптом він побачив, що по дорозі величезними стрибками мчить просто на нього білий з підпалинами собака; язик його стримів з пащі, і очі були вирячені.

«Напевне, скажений», подумав Уленшпігель, схопив на шляху каменюку й поліз на дерево; ледве він добрався до першої гілки, як собака був уже внизу. Він шпурнув камінь і розкраяв йому череп. Собака спинився, тоскно й судорожно спробував стрибнути на дерево і вкусити Уленшпігеля, але не зміг, упав і здох.

Це не потішило Уленшпігеля, тим більше, що, спустившись з дерева, він побачив, що у собаки морда зовсім не суха, як завжди буває у скажених собак.

Шкура собаки сподобалася йому, і він вирішив, що її можна продати. Обідравши собаку, він вимив шкуру, висушив на сонці, повісивши на верхній кінець свого посоха, потім поклав її в свою торбу.

Голод і спрага все мучили його. Він проходив повз селянські двори, але боявся запропонувати там купити шкурку, адже собака міг бути власністю одного із селян. Він просив хліба, але марно. Настала ніч. Він падав від втоми і зайшов у маленьку корчму: стара хазяйка сиділа, гладячи старого собаку, що раз у раз кашляв і дуже скидався на вбитого Уленшпігелем.

— Звідки йдеш, подорожнику? — спитала старуха.

— З Рима, — відповів Уленшпігель. — Я вилікував там папського собаку від простуди, що дуже його мучила.

— Ти, значить, бачив святого отця? — спитала вона і налила йому кухоль пива.

— О,— відповів Уленшпігель, п'ючи,— він дозволив мені тільки поцілувати його благословенну ногу й священну туфлю.

Тим часом собака все кашляв.

— Коли це було? — спитала старуха.

— Минулого місяця. Мене чекали, я підійшов до дверей і постукався. «Хто там?» спитав архікардинал, надзвичайний таємний і таємничий камергер його найсвятішої святості. «Це я, ваше високопреосвященство,— відповів я,— я негайно прибув із Фландрії, щоб поцілувати папську ногу і вилікувати від простуди папського собачку». — «А, це ти, Уленшпігель! — закричав папа з-за маленьких бокових дверей. — Був би дуже радий побачити тебе, але ніяк неможливо. Мені, бач, заборонено показувати стороннім своє обличчя, коли по ньому ходить священна бритва». — «О, яке нещастя! — відповів я. — Адже я прибув дуже здалека, щоб поцілувати ногу вашої святості і вилікувати вашого собачку. Невже ж мені так і вертатися, не зробивши нічого?» — «Ні», відповів святий отець. І я почув його поклик: «Ей, архікамергеру, присунь мое крісло і відчини вниз дверцята». Дверцята розчинились, і я побачив в отворі ногу в золотій туфлі і почув голос, подібний до гуркоту грому: «Ось всемогутня нога царя царів, короля королів, імператора імператорів. Цілуй її, християнине, цілуй священну туфлю». І я поцілував священну туфлю, і ніс мій пройняли небесні пахощі, що струмували з цієї ноги. Потім дверцята зачинилися, і той самий гучний голос наказав мені чекати. Знову розчинилися дверцята, і звідти вилізла, з дозволу сказати, скотина: паршивий, роздутий, кислоокій пес, розпухле черево дозволяло йому тягтися, тільки широко розставивши криві ноги.

Тоді знову зволив заговорити зі мною святий отець: «Уленшпігель,— сказав він,— ось мій собака. Він страждає від кашлю й інших хвороб, бо гриз перебиті кістки еретиків. Вилікуй його, сину мій, ти не пожалієш за тим».

— Пий же,— урвала його старуха.

— Налий,— відповів Уленшпігель і продовжував оповідання. — Я дав собаці чудодійного проносного мого виробу. Три дні і три ночі його проносило без упину, і він видужав.

— Ісус і Марія! — гукнула старуха. — І мого собаку ти теж зможеш вилікувати?

— Дай мені кілька добрих шматків смаженого м'яса, пару ковбас і пива — і голос твого собаки очиститься так, що він зможе співати «Аве» в соборному хорі.

— О, якби ти додержав обіцянки, — скиглила старуха, — ти мав би від мене флорин.

— Звичайно, додержу, тільки після вечері.

Вона подала все, чого він вимагав.

Під час вечері до нього підійшов собака старухи і поклав йому лапи на коліна, просячи кістки. Він дав йому кілька кісток і спитав хазяйку:

— Як у тебе наїсться хто і не заплатить, що ти з ним робиш?

— Відбираю в нього, поганця, найкращу одержу.

— Добре, — відповів Уленшпігель і, взявши собаку під пахви, вийшов з ним у сарай. Тут він замкнув його, дав йому кістку і, вийнявши з свого мішка шкуру вбитого собаки, повернувся до старухи.

— Значить, хто не заплатить, з того геть найкращу одержу?

— Авжеж.

— Чудово. Твій собака їв у мене і не заплатив. От я по-твоєму й зробив — здер з нього найкращу і єдину одержу.

І він показав їй шкурку.

— Ой! — завилла старуха. — Який ти жорстокий, пане лікар. Бідний собачка! Для мене, старої вдови, це не собака був, а дитя рідне. Навіщо позбавив ти мене мого єдиного у світі друга? Тепер мені один шлях — у могилу.

— Я воскресну його, — відповів Уленшпігель.

— Воскресиш? І він знову буде лащитись до мене, і дивитись, і бігати, і крутитись отак, як крутиться тепер його бідний мертвий хвостик? Урятуйте його, пане лікар, і скільки б ви не з'їли, все буде безплатно, та ще заплачу вам флорин.

— Я воскресну його. Але мені потрібна гаряча вода, патока, щоб позамазувати шви, голки, нитки і підлива з печені. І я мушу лишитися сам.

Старуха подала все, чого він зажадав. Він узяв шкурку і вийшов у сарай.

Тут він помазав морду замкненому собаці м'ясною підливою, що той прийняв з великим задоволенням, потім провів по його череві смугу патокою, лапи теж помазав патокою, а хвіст — підливою.

Потім він тричі видав дикий крик і промовив:

— Встань, встань! Слухай наказ, собако, воскресни!

Похапцем сховавши шкуру забитого собаки у торбу, він ударом ноги викинув живого з сараю просто в корчму.

Собака виляв хвостом і крутився коло старухи, що, побачивши його живим, кинулася було його цілувати, але Уленшпігель не дозволив.

— Не пести свого собачку перш, ніж він позлизує язиком усю патоку, що нею обмазаний; тоді шви на шкурі загояться так, що не будуть помітні. А тепер плати десять флоринів.

— Мова була про один, — заперечила старуха.

— Флорин за операцію і дев'ять за воскресіння, — сказав Уленшпігель.

І, одержавши плату, він пішов, кинувши на прощання серед кімнати собачу шкуру з словами:

— Ось маєш його стару шкуру: зможеш нею заладати нову, якщо прорветься.

LXIV

Цієї неділі в Брюгге було свято крові господньої³⁹. Клаас запропонував дружині й Неле піти подивитись: може, стрінуть Уленшпігеля. Сам він залишиться стерегти дім і чекатиме, чи не повернеться їх богомолець.

Жінки удвох пішли. Клаас, лишившись сам у Дамме, сів на порозі. Маленьке місто як вимерло. Не чути було нічого, крім ясних ударів сільського дзвона, та з Брюгге часом долинали уривчасті звуки то соборного передзвону, то громових залпів з фальконетів, то потішних вогнів, улаштованих на честь свята святої крові.

В роздумі Клаас шукав очима свого сина, але перед ним не було нічого, крім синього небосхилу в його безхмарній пишноті, кількох собак, що лежали з вистромленими язиками проти сонця, горобців, що, цвірінькаючи, купалися у піску, ката, що підкрадався до них, і про-

менів сонця, що ласкаво зазирали у вікна домів і грали в мідних каструлях та олов'яних кухлях на полиці.

Але серед усього цього радіння Клаас залишався сумним і все намагався в сизому серпанку лугового туману розглядіти сина або почути його голос у веселому шелесті листя й радісному співі пташок. Раптом на шляху виросла висока постать чоловіка; але це, очевидно, був не Уленшпігель. Чоловік ішов краєм поля і, вириваючи морквини, жадібно їв їх.

«Ач, як зголоднів», подумав Клаас.

На мить він випустив його з очей. Потім він знову побачив його на розі Чаплиної вулиці і тоді впізнав того посланця брата Йоста, що привіз йому сімсот червінців. Кинувшись йому назустріч, він привітав його словами:

— Милості просимо.

— Благословен, хто приймає беззахисного подорожнього,— відповів той.

Знадвору на дощечці перед вікном розсипані були крихти хліба, які Сооткін кидала пташкам. Узимку вони прилітали сюди, шукаючи корму. Чоловік підібрав кілька крихот і жадібно жував їх.

— Ти голодний? — спитав Клаас.

— Тиждень тому мене обікрали грабіжники,— відповів той,— з того часу я годувався морквою з полів та корінням у лісі.

— Саме час, значить, підгодуватися. Ось,— Клаас відчинив шафу,— ось яєчка, ковбаса, шинка, миска гороху, гентські сосиски, холодна риба. У льоху внизу спить лувенське вино, червоне і світле — ніби бургундське,— жде тільки, щоб склянки прокинулися. Потім — поліно у піч — чуєш, як шкварчать ковбаси на сковороді? Це пісня доброї закуски!

Клаас бігав, метушився, приказуючи й розпитуючи:

— А сина мого, Уленшпігеля, ти ніде не зустрічав?

— Ні,— відповідав той.

— А що ти знаєш про брата мого Йоста?

І Клаас поставив на стіл яєчню з жирною шинкою, смажену ковбасу, сир, великі чарки і червоне лувенське вино, що грало у пляшці.

І він почув у відповідь:

— Твого брата четвертовано під Ахеном за те, що він як єретик, воював з імператором.

Клаас мало не знепритомнів. Тремтячи всім тілом від гніву, він повторював тільки:

— О прокляті кати! Ах, Йост, бідний мій брат!

Але гість суворо заявив:

— Наші радощі і жалі не від світу сього,— і заходився коло їжі. Потім він продовжував:— Я був у твого брата у в'язниці, куди я пробрався, видавши себе за його родича. Я прийшов сюди тому, що він повелів мені: «Коли ти не вмреш, як я, за правильну віру, піди до брата мого Клааса, накажи йому жити в миру господньому, віддатися справі добродіяння і потай учити сина віри христової. Гроші, що одержав він од мене, відібрано у бідного темного люду; хай уживе їх на те, щоб зростити Тіля в пізнанні господа й слова його».

При цих словах посланець поцілував Клааса. А Клаас із стогоном повторював:

— Умер на колесі! Бідний мій брат!

І він не міг отямитися від душевного болю. Проте, бачачи, що гість хоче пити, він налив йому вина. Але сам він їв і пив нерадо.

Сооткін і Неле пробули в Брюгге цілий тиждень. Весь цей час посланець Йоста прожив у Клааса.

Ночами розлягалися по всьому дому зойки Катліни:

— Вогонь, вогонь! Пробийте діру! Душа хоче наверх!

І Клаас ішов до неї, заспокоював її ласкавими словами і повертався до своєї кімнати.

Надвечір сьомого дня гість пішов і не хотів узяти від Клааса більше як два червінці на їжу і притулок у дорозі.

LXV

Неле й Сооткін повернулися з Брюгге. Якось уранці Клаас, сівши у кухні на підлозі, наче кравець, пришивав гудзики до старих штанів. Біля нього Неле нацьковувала Тітуса на лелеку. Тітус Бібулус Шнуффіус несамовито гавкав, стрибав до птаха і відскакував назад. Лелека, стоячи на одній нозі, зосереджено й важно дивилася на собаку і, вигнувши довгу шию, чистила дзьобом пір'ячко на животі. У відповідь на цю важність і спокійність Тітус Бібулус гавкав ще несамовітіше. Та раптом ця музика, як видно, набридла птахові, і він, мов стріла,

вп'явся дзюбом у спину собаки, що, заскавчавши «рятуйте!», кинувся тікати.

Клаас реготав, Неле за ним, тільки Сооткін не одривала очей від вулиці,— чи не з'явиться де Уленшпігель.

Раптом вона сказала:

— Іде профос з чотирма стражниками. Не до нас, звичайно... Двоє стали коло нашого дому.

Клаас підняв голову.

— А двоє обходять.

Клаас устав.

— Кого це вони можуть підстерігати на нашій вулиці?.. Господи Ісусе! Клаас, вони йдуть сюди!

Клаас вискочив з кухні в сад, Неле за ним. Він устиг прошепотіти їй:

— Сховай червінці, вони за пічною затулкою.

Неле зрозуміла. Але, побачивши, як він стрибнув через паркан і як стражники схопили його, і як він відбивається, вона закричала:

— Він невинний, він невинний! Не скривджуйте мого батька, не бийте Клааса! Уленшпігель, де ти? Ти б убив їх обох!

І вона кинулася на одного з стражників і вчепилася йому нігтями в обличчя. Тоді з криком: «Вони вб'ють його!» вона кинулася на траву й почала звиватись на ній, як божевільна. На шум прибігла Катліна і, випроставшись, немов скам'яніла, подивилась на те, що робилося перед нею, потім затрясла головою, твердячи:

— Вогонь, вогонь! Пробийте діру! Душі треба наверх!

Сооткін дивилася в другий бік і, нічого цього не бачачи, звернулася до двох інших стражників, що ввійшли у дім:

— Чого ви, панове, шукаєте в нашій злиденній хатині? Мого сина? Він далеко! Не доженете, ноги у вас короткі.

І вона була задоволена, що так відрубала їм.

У цю мить донісся до неї крик Неле. Кинувшись у сад, Сооткін побачила, як чоловік її, схоплений двома стражниками, відбивається од них, чіпляючись за паркан.

— Бий їх! — кричала вона. — Бий! Уленшпігель, де ти?

І вона рвонулася чоловікові на допомогу. Але один із стражників, схопивши її, тримав міцно, хоч і з небезпечною для себе.

Клаас відбивався так успішно, що він вирвався б з їх рук, якби на допомогу до них не прибігли ті стражники, що вовтузилися з Сооткін.

Із зв'язаними руками привели вони його в кухню, де заливалися слізьми Сооткін і Неле.

— Пане профос,— казала Сооткін,— що ж зробив мій бідний чоловік, що ви його в'яжете отак мотузками?

— Він єретик,— відповів один із стражників.

— Єретик! — гукнула Сооткін.— Ти єретик? Бреше цей диявол!

— Ласка господня хай буде зі мною,— відповів Клаас.

Вони вийшли. Неле й Сооткін з плачем ішли слідом, думаючи, що і їх поведуть до судді. Зібралися сусіди і друзі. Дізнавшись, що Клааса ведуть зв'язаного тому, що його запідозрено в ересі, вони всі страшенно перелякалися і, розбігшись по домах, міцно позамикали за собою двері. Лише кілька дівчаток набралися відваги, щоб наблизитись до Клааса, і спитали його:

— Вугляре, куди ти йдеш, зв'язаний?

— Ласці господній віддаю себе, дітки,— відповів Клаас.

Його відвели у громадську тюрму. Сооткін і Неле сіли на її порозі. Але надвечір Сооткін просила Неле піти й подивитися, чи не повернувся Уленшпігель додому.

LXVI

І незабаром по всіх околиць селах розійшлася чутка, що в Дамме кинули в тюрму чоловіка за ересь і що слідство веде інквізитор Тітельман, канонік міста Рене, прозваний Невмолимим.

У цей час Уленшпігель ішов у напрямі до Дамме.

Спадав свіжий вечір. Уленшпігель ішов швидко: йому хотілося вже бути вдома. Він уже уявляв собі, як сидить і шие Неле, Сооткін готує вечерю, Клаас зв'язує дрова, Тітус гризе кістку, а лелека дзьобом б'є хазяйку по животу, щоб дістати шматочок м'якушки.

— Куди поспішаєш? — спитав його зустрічний рознощик.

— Додому в Дамме.

— У Дамме небезпечно, — зауважив той, — там хапають реформатів.

І пішов далі.

Дійшовши шляхом до корчми «Червоний щит», Уленшпігель зайшов випити кухоль пива.

— Чи ти не син Клааса? — спитав хазяїн.

— Так.

— То поспішай додому: батька лихо спіткало.

Уленшпігель спитав було, в чому річ, але той відповів, що коли б він не взнав — однаково буде зарано.

І Уленшпігель побіг далі.

Він вбіг у місто, і собаки, що лежали коло дверей, кинулися на нього, гавкаючи й хапаючи його за ноги. Жінки прибігли на шум і, кричачи всі разом, говорили:

— Звідки ти тепер? Що з батьком? Де твоя мати? Вона теж у тюрмі? Ох, хоч би не дійшла справа до вогнища!

Уленшпігель біг ще швидше.

І він побачив Неле, що зустріла його словами:

— Тіль, не ходи додому. Сторожа вартує там від імені його величності.

Тут Уленшпігель спинився і запитав:

— Неле, чи правда це, що батько в тюрмі?

— Правда, і Сооткін плаче, сидячи там на порозі.

Тут смуток охопив серце блудного сина, і він сказав тільки:

— Я піду до них.

— Ні, не роби цього; слухайся батька, що сказав мені, коли його схопили: «Урятуй червінці, вони за пічною затулкою». Ось ти й урятуй їх; бо вони власність матері, бідної Сооткін.

Але Уленшпігель не слухав її й кинувся до тюрми, на порозі якої сиділа Сооткін. З риданням обняла вона його, і так вони плакали разом.

Народ зібрався навколо них і стояв біля тюрми. Тоді з'явилися стражники і наказали Уленшпігелеві й Сооткін зразу ж забратися звідти.

Мати з сином пішли до будинку Неле, що був біля їхнього будинку. Перед їхнім будинком було поставлено

одного з ландскнехтів, яких викликали з Брюгге, по-
боюючись заколоту під час суду і розправи, бо жителі
Дамме дуже любили Клааса.

Ландскнехт сидів на ганку й тягнув з фляжки го-
рілку. Висмоктавши все до дна, він шпурнув фляжку,
витяг палаш і почав, розважаючись, колупати ним брук.

Сооткін, плачучи, увійшла до Катліни.

І Катліна хитнула головою й сказала:

— Вогонь, вогонь! Пробийте діру, душа хоче наверх.

LXVII

Дзвін, що носив ім'я «Міська буря», скликав суддів
на засідання. Вони зібралися на «суд чотирьох», о чет-
вертій годині, у холодку липи.

Привели Клааса, і він побачив перед собою під бал-
дахіном баллі⁴⁰ міста Дамме, а по обидва його боки й
напроти — бургомістра, старшин і судового писаря.

На звук дзвона народ збігався юрбами. Багато хто
казав:

— Не для того зібралися судді, щоб чинити суд пра-
вий, а для того, щоб вислужитися перед імператором.

Писар оголосив, що суд, який зібрався тут же, під
липою, на попередньому засіданні, ухвалив: з огляду і
внаслідок донесень та свідчень про Клааса, вугляра, що
народився в Дамме і є чоловік Сооткін, народженої
Йостенс, взяти його під слідство й особисто його за-
арештувати. Тепер, — додав він, — суд розпочинає слу-
хання свідчень.

Першим дав свідчення цирюльник Ганс, сусід Кла-
аса. Після присяги він заявив:

— Спасінням моєї душі присягаюся і запевняю, що
Клаас, який стоїть тут перед судом, відомий мені років
сімнадцять, що жив він, як поважний чоловік, по зако-
нах матері нашої, святої католицької церкви, що ніколи
він не говорив про неї образливо, не давав, наскільки
мені відомо, притулку єретикам, не ховав у себе Люте-
рових книг і не говорив про них і не вчиняв нічого, що
дозволяло б підозрівати, що він порушує закони дер-
жави або постанови влади. Так, хай допоможе мені гос-
подь бог і всі святі.

Тоді став перед судом Ян ван-Роозебеке, який засвідчив, що під час відсутності Сооткін, дружини Клааса, він не раз чув, як доносилися з дому обвинуваченого два чоловічі голоси, що не раз після вечерні він бачив там, у комірчині на горищі, при світлі свічки, двох чоловіків за розмовою і що один з них був Клаас. Був другий єретиком чи ні, він не знає, бо дивився на все це здалека.

— Щождо Клааса,— додав він,— то треба, по совісті, запевнити, що він постився, як належить, у великі свята причащався святих таїн і кожної неділі бував в обідні, не лічачи свята святої крові і наступних недільних днів. Більше нічого не маю сказати. Так, хай поможе мені господь бог і всі святі.

На запитання, чи не був він присутній у трактирі «Синя башта» при тому, як Клаас розпродував там індульгенції, знущаючися з чистилища, Ян ван-Роозебеке відповів, що Клаас, дійсно, продавав своє відпущення гріхів, але не висловлював при тому зневаги або насмішки, і що він, Ян ван-Роозебеке купив клаптик індульгенції, хотів купити також і Йост ван-Грейпстювер, старшина рибників, що стоїть он там у натовпі.

Слідом за тим голова суду повідомив, що тепер він оголосить ті провини й дії Клааса, за які віддано його до суду.

— Обвинувач, який доніс усе судові,— сказав він,— лишився випадково в Дамме, бо не хотів марнувати свої гроші на пиятику і безпутство у Брюгге, що часто буває під час таких церковних свят. Тверезий, він сидів коло дверей свого дому і дихав свіжим повітрям. Отут він і побачив чоловіка, що йшов у напрямі до житла Клааса; Клаас теж помітив цього чоловіка, пішов йому назустріч і привітався з ним. Чоловік був у чорній одежі; він увійшов у дім Клааса, і двері лишилися напіввідчинені. Бажаючи дізнатися, що це за чоловік, обвинувач прокрався у сні і підслухав там, про що Клаас у кухні говорив з прищельцем: вони розмовляли про клаасового брата Йоста, який був захоплений у полон в протестантському війську і за це четвертований під Ахеном. Відвідувач говорив Клаасові, що гроші, одержані ним, відібрано у бідного темного люду і тому повинні піти на виховання його сина у реформатській вірі. Він умовляв Клааса по-

кинути лоно нашої матері, святої католицької церкви, і вирікав при тому інші безбожні слова, на що Клаас відповідав тільки: «О жорстокі кати! Бідний мій брат!» Таким чином, обвинувачений ганьбив святого отця нашого, папу, і його королівську величність, називаючи їх немилосердними, бо ж вони по праву карали єресь, як образу величності, божої й людської. Коли відвідувач поїв, обвинувач чув, як Клаас сказав: «Бідний Йост, що спочиваєш нині в лоні господньому, як жорстоко обійшлися вони з тобою!» Таким чином, він обвинуватив самого господа бога в безбожності, коли сказав, що господь бог приймає в лоно своє еретиків.

«Ах, пане,— сказав Клаас,— скажіть мені, коли ж настане така влада, при якій зможуть спокійно жити на землі мирні люди?» — «Ніколи,— відповів відвідувач,— поки триває царство антихриста, він же папа римський і ворог істини». — «Ах,— сказав Клаас,— ви говорите зневажливо про нашого святого отця. Він, напевне, нічого не знає про нелюдські кари, яким віддають бідних реформатів». Відвідувач відповів: «Він знає про все дуже добре, бо він вирікає присуди, а імператор — і тепер король — наказує їх виконати, дістаючи при тому вигоду від конфіскацій, одержуючи в спадщину майно страчених. І того так охоче переслідують багатих за єресь».

Клаас відповів:

«Так кажуть у Фландрії, і доводиться вірити: плоть людська немічна, навіть коли це плоть імператорська. Ах, бідний мій Йост!»

Таким чином, Клаас сказав, що його величність переслідує еретиків з мерзенної сріблολюбності. Відвідувач збирався ще просторікувати, але Клаас зауважив:

«Будь ласка, пане, не кажіть такого при мені, бо, коли хто це почує, це накличе на мене біду».

Тоді Клаас устав і пішов у льох, звідки повернувся з кухлем пива. «Замкну двері», сказав він. І далі обвинувач уже нічого не чув, бо йому довелося вискочити з дому. Коли спустилася ніч, двері знову були відчинені. Відвідувач вийшов, проте повернувся незабаром, постукав і сказав:

«Клаас, мені холодно, я не знаю, де переночувати, захисти мене. Ніхто не бачив, що я увійшов до тебе: місто немов вимерло».

Клаас пустив його, засвітив ліхтар, і видно було, як він веде єретика східцями на горище у комірчину, вікно якої виходило в поле.

— Хто міг так донести все це? — гукнув Клаас. — Це, звичайно, ти, негіднику рибник; я бачив, як ти у неділю стовбичив перед своїм домом і удавав, що дивишся на літ ластівок.

І Клаас пальцем показав на Йоста Грейпстювера, старшину рибників, мерзенна пика якого витикалася з юрби.

Рибник злісно засміявся, почувши, як Клаас викрив себе. І всі люди — чоловіки, жінки, дівчата — говорили поміж собою: «Бідолаха, ці слова коштуватимуть йому життя».

Але писар продовжував:

— Тієї ночі єретик і Клаас довго розмовляли один з одним і також наступні шість ночей, і видно було під час цих розмов, як відвідувач робить якісь жести, то загрожуючі, то ніби благословляючі. Він підносив так само руки до неба, як звичайно роблять єретики, і Клаас, очевидно, похваляв усе це. Протягом цих днів, вечорів і ночей вони, звичайно, ганьбили святу месу⁴¹, сповідь, індульгенції та його королівську величність...

— Ніхто цього не чув! — закричав Клаас. — Не можна мене так обвинувачувати без доказів!

Писар відповів:

— Чули інше. Коли на сьомий день, уже о десятій годині, як зовсім стемніло, пришедець покинув твій дім, ти провів його до межі Катліниного поля; тут він спитав, — при цьому суддя перехрестився, — що зробив ти із своїми ідолами, маючи на увазі образ божої матері, святого Миколи і святого Мартіна. Ти відповів, що порубав їх і викинув у колодязь. Там їх і знайдено минулої ночі, і уламки є в катівні.

При цих словах Клаас мало не знепритомнів. Його спитали, чи може він сказати що-небудь на це, і Клаас заперечливо похитав головою.

Суддя спитав його, чи не зрікається він злочинного недомислу, що через нього знищив священні зображення, і чи не відмовиться він од безбожних заблуд, що через них вимовляв образливі слова проти його божественної величності його королівської величності.

Клаас відповів, що тіло його під владою його королівської величності, але совість служить Христові, заповідь якого він наслідуює. Суддя спитав, чи є це заповідь матері нашої, святої римської церкви. Клаас відповів:

— Це заповідь святого євангелія.

На запитання, чи визнає він папу намісником господа на землі, він відповів:

— Ні.

На запитання, чи відкидає він служіння образами пресвятої діви і святих угодників, він відповів, що вважає це ідолопоклонством.

На запитання, чи вірить він, що в тайній сповіді — благо й спасіння, він відповів:

— Христос сказав: «Сповідайтесь один перед одним».

І, мужньо даючи свої відповіді, він у глибині свого серця здавався враженим і переляканим.

Коли вибила восьма година і настав вечір, судді вийшли і відклали виголошення остаточного вироку на завтра.

LXVIII

У домику Катліни, збожеволівши від туги, ридала Сооткін, увесь час повторюючи:

— Мій чоловік! Мій бідний чоловік!

Уленшпігель і Неле обіймали й розважали її з безко-нечною ніжністю. І вона пригортала їх обох до себе і тільки тихо схлипувала.

Потім вона знаком наказала їм лишити її на самоті, і Неле сказала Уленшпігелеві:

— Ходімо, коли вона так хоче, і врятуймо червінці.

Вони вийшли, а Катліна пробралася до Сооткін і повторювала:

— Пробийте діру! Душа рветься наверх.

І Сооткін дивилася на неї нерухомим поглядом, не бачачи її.

Будинки Клааса й Катліни стояли поряд, тільки будинок Клааса відступав трохи і перед ним був палісадник, а перед будинком Катліни — засаджений бобами город, що виходив на вулицю і був оточений огорожею, в якій Уленшпігель, щоб ходити до Неле, і Неле, щоб ходити до Уленшпігеля, ще в дитинстві зробили діру.

Увійшовши на город, вони побачили на ганку солдата, поставленого для охорони. Його голова трусилась, і коли він плюнув у повітря, плювок упав на його камзол. Перед ним на дорозі лежала оплетена фляжка.

— Неле,— тихенько сказав Уленшпігель,— цей п'яний солдат витримає ще ковток, а якщо вип'є він ще більше, тоді ми хазяї. Візьмімо фляжку.

Почувши їх шепіт, ландскнехт повернув до них свою важку голову, пошукав свою фляжку і, не знайшовши її, продовжував плювати, намагаючись розглядіти при місячному світлі свої плювки.

— Налитий горілкою аж до зубів,— сказав Уленшпігель.— Чуєш, як важко він відпльовується?

Наплювавшись удосталь, солдат знову простяг руку до фляжки. Він знайшов її, припав ротом до шийки, відкинув голову назад, перелив її вміст у горлянку, поцокав пальцями по її денцю, щоб видобути останні краплі, і припав до неї, як дитя до материних грудей. Не знайшовши нічого, він примирився з неминучим, поставив фляжку біля себе, голосно вилаявся по-німецькому, знову плюнув, похитав головою й заснув, нескладно бурмочучи «Отче наш».

Уленшпігель знав, що цей сон не довгий і що його треба зробити міцнішим. Тому він проліз у діру в огорожі, узяв фляжку і передав Неле, яка наповнила її горілкою.

Солдат усе хропів. Уленшпігель повернувся, поставив повну фляжку між його ногами, знову прослизнув на город Катліни і, стоячи з Неле коло огорожі, чекав, що буде далі.

Холод знову наповненої фляжки збудив солдата, і першим рухом його було намацати, що це таке холодить йому ноги крізь штани.

В п'яному натхненні він вирішив, що фляжка повна, і взявся за неї. Уленшпігель і Неле бачили при місячному світлі, як він струшує фляжку, щоб упевнитися, що в ній щось є, як він посміхнувся, здивувався, спершу покуштував трошки, потім хильнув величезний ковток, поставив фляжку, тоді взяв знову і почав пити.

Попиваючи з фляжки й наспівуючи, він почав засипати. І він уже не міг ні чути, як Неле сказала: «Вони в горщику за затулкою», ні бачити, як Уленшпігель

пробрався через сарай у кухню, відсунув затулку, знайшов горщик з червінцями, повернувся у двір Катліни і засунув тут гроші в стінку колодязя, бо він знав, що шукати їх будуть не у дворі, а в домі.

Потім вони повернулися до нещасної Сооткін, яка плакала й зітхала:

— Мій чоловік, мій бідний чоловік!

І вони провели коло неї без сну цілу ніч аж до ранку.

LXIX

Другого ранку дзвін гучними ударами скликав суддів на засідання «суду чотирьох».

Сівши на чотирьох лавах круг липи і знову почавши допит, вони запитували Клааса, чи зрікається він своїх хибних тверджень.

Клаас підняв руки до неба й сказав:

— Христос, господь мій, дивиться на мене з височини. Я побачив світ його, коли син мій Уленшпігель, — де він тепер, бродяга? — народився на світ божий. І ти, Сооткін, моя лагідна дружино, чи знайдеш ти силу боротися з горем?

І, глянувши на липу, в холодку якої зібрався суд, він сказав, проклинаючи її:

— Сонце гаряче і вітре могутній! Краще б ви засушили всі дерева в країні наших батьків, ніж дивитись, як у холодку їх кладуть на плаху свободу совісті. Де ти, сину мій Уленшпігель? Я був суворий до тебе. Панове судді, згляньтесь, судіть мене милостиво, як судив би господь бог наш у своєму милосерді.

І всі, хто чув це, плакали, крім суддів.

Потім він спитав, чи сподіватись йому прощення.

— Все життя я багато працював і мало заробляв; я був добрий до бідняків і ласкавий з кожним. Я покинув римську церкву, слухаючись благодаті господньої, що осінила мене. І однієї тільки ласки благаю я: замінити спалення довічним вигнанням з Фландрії, бо й ця кара досить тяжка для мене.

— Згляньтесь, панове судді! — кричав народ. — Помилуйте його.

Тільки Йост Грейпстювер серед усіх присутніх мовчав.

Суддя знаком звелів усім мовчати і заявив, що укази ясно забороняють просити про помилування еретиків; коли ж Клаас згоден зректися своїх помилкових тверджень, то спалення може бути замінене йому на повішення.

Народ проте казав:

— Вогнище чи мотузка — однаково смерть.

І жінки плакали, а чоловіки глухо ремствували. Але Клаас сказав:

— Я нічого не зрікатимуся. Робіть з моїм тілом те, що підкаже вам ваше милосердя.

Коли його закликали ще раз зректися своїх помилкових тверджень, він відповів:

— Не можу.

І Клааса, на підставі указів, було визнано винним у ересі та переховуванні еретиків і з огляду на це засуджено бути на вогнищі, аж поки не станеться смерть. Страта відбудеться перед дверима ратуші. Тіло його буде протягом двох днів виставлене коло ганебного стовпа, правлячи за загрозливий приклад, а потім буде поховане там, де завжди ховають страчених.

Суд присудив донощикові Йостові Грейпстюверу, ім'я якого, проте, не було названо, п'ятдесят флоринів із першої сотні флоринів спадщини і по десять флоринів із кожної наступної сотні.

Вислухавши цей присуд, Клаас звернувся до рибника:

— Ти вмиреш коли-небудь лихою смертю, злочинцю, за те, що за деньг робиш удову з щасливої жінки і бідного сироту з веселого сина.

Судді не заважали Клаасові говорити, бо всі вони поставилися з безмірною зневагою до доносу рибника.

Він позеленів з сорому й люті.

А Клааса відвели назад у тюрму.

LXX

Другого дня, напередодні дня страти Клааса, про цей присуд дізналися Неле, Уленшпігель і Сооткін.

Вони просили в суддів дозволу пройти у тюрму, і це було дозволено Уленшпігелю і Сооткін.

Увійшовши, вони побачили, що Клаас прикутий довгим ланцюгом до стіни. Було вогко, тому в пічці жеврів вогник. Бо закон фландрський наказує поводитися добре з засудженими на смерть, даючи їм хліб, м'ясо або сир і вино. Але пожадливі тюремники часто порушують цей закон, і багато хто з них нерідко з'їдають кращу частину їжі, призначеної для бідних в'язнів.

Із стогоном обняв Клаас дружину й сина, але він перший переміг себе,— і очі його стали сухі, як і годилося йому, чоловікові й господареві.

Сооткін ридала, а Уленшпігель вигукнув:

— Розіб'ю ці прокляті пута!

І, все плачучи, Сооткін сказала:

— Я піду до короля Філіппа, він помилує тебе.

Але Клаас відповів:

— Король дістає спадщину після мучеників.— І він додав: — Люба моя дружино, дорогий сину! В муці і в тузі я покину цей світ. Не кажучи вже про те, що я боюся страждань, які загрожують моєму тілу,— мене гнітить думка про те, що, коли вмру я, ви лишитесь жебраками, бо ж король усе забере собі.

Уленшпігель відповів пошепки:

— Вчора ми з Неле все сховали.

— Дуже радий цьому,— сказав Клаас,— донощик не зможе знущатися з мого праху.

— Щоб він здох! — сказала Сооткін, і погляд її сухих очей сповнений був ненависті.

Але Клаас усе думав про червінці.

— Молодець, мій хлопчику,— сказав він,— значить, не доведеться на старості літ голодувати моїй удові Сооткін.

І Клаас поцілував її, міцно пригорнувши до грудей, а вона залилася слізьми при думці про те, що скоро позбавлена буде його любовної підтримки.

Звернувшись до Уленшпігеля, Клаас сказав:

— Сину мій, ти багато грішив, тиняючись, як погані хлопчаки, по великих шляхах. Більше не роби цього, мій хлопчику, не лишай саму вдома цю нещасну вдову. Ти — чоловік і повинен бути їй підпорою та охроною.

— Буду, батьку,— відповів Уленшпігель.

— О бідний мій чоловіче,— ридала Сооткін в його

обіймах.— Чим ми так согрешили? Ми жили мирно, скромно, чесно, дружно,— ти, господи, бачиш. Ми вставали удосвіта, щоб працювати, і увечері їли хлѳ наш насущний, віддаючи тобі дяку. Я піду до короля і розірву його своїми нігтями. О господи, справді, ми нічим не провинили.

Але увійшов тюремник і сказав, що треба йти.

Сооткін просила дозволу лишитися. Клаас чув, як падає її бідне лице коло його лица, він чув, як по його щоках градом котяться її сльози і як тремтить і б'ється в його руках її бідне тіло. І він теж просив дозволити їй лишитися з ним.

Але тюремник удруге наказав їм йти і вирвав Сооткін з обіймів Клааса.

— Доглядай її,— сказав Клаас синові.

Той обіцяв; Сооткін з Уленшпігелем вийшли, і син підтримував матір.

LXXI

На другий день, день страти, прийшли сусіди і з жалю замкнули Уленшпігеля, Сооткін і Неле в домі Катліни.

Але вони не подумали про те, що ті можуть здалека чути зойки страждальника і з вікна бачити полум'я вогнища.

Катліна тинялася по місту, хитала головою й примовляла:

— Пробийте діру! Пробийте діру! Душа рветься наверх!

О дев'ятій годині ранку Клаас, у сорочці, із зв'язаними ззаду руками, виведений був з тюрми. Згідно з присудом, вогнище було зроблене на вулиці богоматері, коло стовпа, прямо проти входу до ратуші. Кат із помічниками ще не скінчили вкладати поліна.

Клаас, оточений вартою, чекав терпеливо, поки вони скінчать цю роботу, а профос верхи на коні і стражники і дев'ять викликаних з Брюгге ландскнехтів ледве стримували розбурханий натовп. Усі кричали, що це нелюдська річ убивати так несправедливо на старості літ такого лагідного, доброго, працювितого і чесного чоловіка.

І раптом усі впали навколішки і почали молитися: з дзвіниці собору богоматері почувся перший удар похоронного дзвону.

Катліна теж стояла у натовпі, в першому ряду, зовсім божевільна, дивилася на Клааса й скрикувала:

— Вогонь, вогонь! Пробийте діру!

Почувши дзвони, Сооткін і Неле перехрестилися, але Уленшпігель сказав, що не буде більше поклонятися господу богові на зразок цих катів. Він метався по дому, намагаючись висадити двері або вискочити у вікно, але все було міцно замкнене.

Раптом Сооткін скрикнула і сховала обличчя у фартух.

— Дим!

І дійсно, нещасні побачили велику чорну хмару диму, що підносилася до неба. Вона підіймалася з вогнища, на якому стояв Клаас, прив'язаний до стовпа, і яке підпалив з трьох боків кат в ім'я бога отця, бога сина і бога духа святого.

Клаас подивився навколо, і, коли він не побачив у натовпі ні Уленшпігеля, ні Сооткін, йому стало легше на серці, що вони не побачать його страждань. І чути було тільки, як молиться Клаас і тріщить палаюче дерево, як ремствують чоловіки і схлипують жінки. Катліна скрикувала:

— Заберіть вогонь! Пробийте діру! Душа рветься наверх!

І з дзвіниці лунав похоронний передзвін.

Раптом Сооткін зробилася біліша від снігу, затрусилася всім тілом і, не плачучи вже, пальцем показала на небо. Довгий, тонкий язик полум'я вирвався з вогнища, часом підносячись над покрівлями низьких будинків. І Клаас страждав нестерпно, бо цей вогняний язик з примхи вітерця то звивався навколо його ніг, то лизав його бороду, то підпалював волосся на голові.

Уленшпігель обхопив матір руками, намагаючись одірвати її від вікна. Вони почули пронизливий крик — це кричав Клаас, тіло якого горіло тільки з одного боку. Потім він змовк, і сльози лилися з його очей і залили йому груди.

Потім Сооткін і Уленшпігель почули гучний крик натовпу. Це громадяни — жінки і діти — кричали:

— Клаас засуджений до спалення на великому вогні, а не на повільному! Кате, роздмухай вогнище!

Кат послухався, але полум'я все було кволе.

— Задуши його! — кричали вони.

І в профоса полетіло каміння.

— Вогонь, вогонь! — гукнула Сооткін.

І дійсно, велике червоне полум'я знялося серед диму до неба.

— Тепер він умирає — казала вдова. — Господи боже, прийми цю невинну душу в милосерді твому... Де король? Я б нігтями вирвала йому серце!

З дзвіниці нісся похоронний дзвін.

Сооткін чула ще страшний крик Клааса, але вона не бачила, як скорчилось від муки його тіло, як викривилось його лице, як билася на всі боки його голова, вдаляючись об стовп. Усе кричав і свистів народ, жінки і діти кидали каміння; раптом спалахнуло відразу все вогнище, і всі почули з-за диму і полум'я голос Клааса:

— Сооткін! Тіль!

І жалібний пронизливий крик донісся з дому Катліни — і все замовкло; тільки бідна божевільна хитала головою й приказувала:

— Душа рветься наверх!

Клаас умер. Вигоріле вогнище розсипалося, тліючи коло підніжжя стовпа, на якому скорчилось обвуглене, прив'язане за шию тіло.

З дзвіниці собору богоматері нісся похоронний дзвін.

LXXII

В домі Катліни, випроставшись біля стіни, стояла нерухомо, опутивши голову, Сооткін: не кажучи ні слова, не плачучи, вона обхопила руками Уленшпігеля.

І він мовчав. Він з жахом почував, яким лихоманковим вогнем горить тіло матері.

Прийшли сусіди з місця страти і розповіли, що Клаас умер.

— Він пішов до праведників, — сказала Сооткін.

— Молися! — сказала Неле Уленшпігелеві. І вона дала йому свої чотки, але він не взяв їх, бо, — сказав він, — вони освячені папою.

Прийшла ніч.

— Мати,— сказав Уленшпігель,— лягай у ліжко, я сидітиму біля тебе.

— Нічого тобі сидіти. Молодим людям потрібний сон.

Неле постелила обом у кухні й пішла.

Вони лишилися вдвох, у пічці тліли дрова.

Сооткін лягла, Уленшпігель теж,— але він чув, як вона плаче під ковдрою.

Надворі в нічному мовчанні шуміли дерева над каналом, наче хвилі морські, і, провісник осені, рвучкий вітер бився у вікна.

Уленшпігелеві здалося, наче хтось ходить. Він чув у кухні звук ходи, подивився, але вже нікого не було. Він прислухався, але чув тільки, як вітер гуде в димарі і Сооткін схилює під ковдрою.

Раптом порив вітру розчинив двері і наповнив кімнату порохом. І Уленшпігель і Сооткін почули: вдалині каркали ворони.

Вони вийшли разом і прийшли до вогнища.

Ніч була темна. Лише зрідка хмари, нестримно, наче олені, гнані рвучким північним вітром по небу, відкривали раптом на мить зірку.

Коло вогнища ходив стражник. Уленшпігель і Сооткін чули його кроки і крики ворона, що, певно, скликав інших, бо здалека відповідало йому каркання.

Коли Уленшпігель і Сооткін підійшли до вогнища, ворон опустився на плече Клааса; і вони почули, як дзьоб його копається в трупі. Тут прилетіло все вороння.

Уленшпігель кинувся було на вогнище розігнати вороння, але стражник спинив його:

— Ей, чаклуне, ти шукаєш руки страченого? Але ж руки спаленого не роблять невидимкою; невидимкою роблять тільки руки повішеного, яким і ти будеш коли-небудь.

— Пане стражнику,— відповів Уленшпігель,— я не чаклун, а осиротілий син того, хто висить там на стовпі, а ця жінка — його вдова. Ми хочемо поцілувати його тіло і взяти на спомин часточку його праху. Дозвольте нам це. Адже ви не чужоземний найманець, а син цієї країни.

— Та хай уже,— відповів стражник.

Сирота й удова піднялися по обвуглених полінах до трупа і, ридаючи, цілували лице Клааса. І там, де на місці серця полум'я випекло велику діру, син узяв трошки попелу. Потім, ставши навколішки, вони молились. Коли бліда ранкова зоря показаласть на небі, вони були ще коло вогнища, але тепер стражник прогнав їх, боячися, щоб йому не дісталось за його добрість.

Дома Сооткін узяла клаптик чорного і клаптик червоного шовку, зшила мішечок і всипала у нього попіл. До мішечка пришила вона ще дві стьожечки, щоб Уленшпигель міг носити його на шиї. І, надівши на нього, вона сказала:

— Хай цей попіл, що був серцем мого чоловіка, в червоному, як його кров, і в чорному, як наша туга, буде вічно на твоїх грудях, як полум'я помсти його катам.

— Хай буде так,— сказав Уленшпигель.

І вдова поцілувала сироту. І зійшло сонце.

LXXIII

На другий день прийшли громадські стражники і глашатаї до дому Клааса винести його майно на вулицю і продати з молотка. З дому Катліни бачила Сооткін, як виносять залізну колицю з мідними прикрасами, в якій дитиною спав нещасний мученик, а після нього — Уленшпигель. Потім вони винесли її ліжко. За ліжком ішла скриня для хліба, горщик, де за добрих часів було м'ясо, потім сковороди, каструлі й інший посуд. Але все це не блищало, як за щасливих часів, а, занедбане, потемніло і вкрилося порохом. І Сооткін згадала про родинні бенкети, на запах яких сходилися сусіди.

Потім пішли барильце й півбарильце пива і кошик з трьома, щонайменше, десятками пляшок вина. Все це було витягнуто на вулицю, все аж до останнього цвяха, що його — і це чула бідна вдова — в тріскі витягли із стінки.

Без сліз і без стогону сиділа вона і в розпачі дивилась, як виносять її скромне багатство. Глашатай засвітив свічку і почав розпродувати меблі. Перш ніж догоріла свічка, усе за безцінок купив старшина рибників, щоб далі пустити у продаж. Він, видимо, упивався всім цим, наче ласка, що висмоктує курячий мозок.

«Почекай, недовго ти будеш сміятись, убивцю», говорив сам собі Уленшпігель.

Торг скінчився. Громадські стражники перевернули весь дім, але червінців не знайшли. Рибник кричав:

— Ви погано шукаєте! Я напевне знаю, що у Клааса півроку тому було їх сімсот.

«Не дістанеш, убивцю», говорив собі Уленшпігель.

Раптом Сооткін повернулася до нього й сказала:

— Донощик! — і пальцем показала на рибника.

— Знаю.

— Чи стерпиш ти, щоб він дістав у спадщину кров твого батька?

— Я готовий цілий день страждати у катівні, — відповів Уленшпігель.

— Я теж. Але не зрадь мене з жалю, хоч би в яких муках ти мене бачив.

— Ти жінка! — сказав він.

— Дурненький, — сказала вона, — я родила тебе і вмію страждати. Але якщо я побачу твої муки... — вона зблідла, — я буду молитися діві Марії, що бачила свого сина на хресті.

Вона плакала й голубила Уленшпігеля.

Так склали вони союз ненависті й сили.

LXXIV

Рибник заплатив за речі лише половину грошей — друга половина була зарахована йому за донос, а гроші він повинен був одержати тоді, коли знайдуть сімсот червінців, що спонукали його на таку підлість.

Сооткін проводила ночі в сльозах, а вдень працювала по дому. Часто чув Уленшпігель, як вона розмовляла сама з собою:

— Коли гроші дістануться йому, я смерть собі заподію.

Уленшпігель і Неле бачили, що вона і зробить так, як каже, і тому вони всіма способами намагалися примусити її переїхати на Вальхерен, де у них були родичі. Але вона відповідала, що їй нема чого тікати від черви, яка скоро гризтиме її вдовині кістки.

Тимчасом рибник знову пішов до начальства і повідомив, що небіжчик усього кілька місяців тому одержав

сімсот червінців, що був він скупий, витрачав мало і тому не міг витратити таку велику суму, а десь сховав її.

Суддя спитав його, що йому зробили Уленшпігель і Сооткін, що він відібрав у сина батька, у жінки чоловіка і тепер так уперто переслідує їх.

Рибник відповів, що він, як поважний громадянин міста Дамме, хоче примусити шанувати закони держави і таким чином заслужити ласку його величності.

При тому він подав письмовий донос, де зазначив свідків, які, згідно з істиною, хоч і проти волі, засвідчать, що він не бреше.

Суд старшин вислухав ці свідчення і визнав, що докази, зібрані ним, повною мірою виправдують застосування мук. Тому вони наказали зробити вдруге трус у домі обвинувачених, а також кинути їх у міську тюрму. Тут мати й син повинні були чекати прибуття спішно викликаного з Брюгге ката.

Коли Уленшпігель і Сооткін ішли через місто із зв'язаними ззаду руками, рибник стояв на порозі й дивився на них.

І обивателі Дамме теж стояли біля своїх дверей. Матіссен, найближчий сусіда рибника, чув, як Уленшпігель, проходячи, сказав донощикам:

— Прокляни тебе господь, удовиний кате!

А Сооткін додала:

— Ти вмереш лихою смертю, грабіжнику сиріт.

Побачивши, що вдову й сина ведуть у тюрму після нового доносу Грейпстювера, обивателі накинулися на нього з несамовитими криками і увечері повибивали шибки в його домі. А двері йому вимазали гноєм.

І він не смів вийти з дому.

LXXV

На десяту годину ранку Уленшпігеля і Сооткін привели в катівню. Тут були суддя, писар, старшини, кат із Брюгге з помічником і лікар.

Суддя спитав Сооткін, чи не затаїла вона якого майна, належного імператорові. Вона відповіла, що у неї немає нічого і що вона нічого не могла затаїти.

— А ти? — спитав суддя Уленшпігеля.

— Сім місяців тому, — відповів він, — ми одержали в спадщину сімсот червінців. Частину ми витратили, де решта, я не знаю. Думаю, що прохожий, який відвідав наш дім, на наше нещастя, узяв решту.

Суддя спитав, чи настоюють вони на тому, що вони не винні.

Вони відповіли, що не ховали ніяких грошей, які належали б імператорові.

Тоді суддя сказав сумно і суворо:

— Докази проти вас великі, обвинувачення здається вмотивованим, якщо ви не признаєтесь, вам доведеться витерпіти муки.

— Не займайте вдову! — гукнув Уленшпігель. — Рибник купив усе, що було!

— Дурненький, — сказала Сооткін, — чоловіки не вміють зносити муки, як може знести їх жінка.

І, побачивши, що Уленшпігель, боячись за неї, зблід, наче труп, вона прошепотіла йому:

— У мене є сила й ненависть.

— Не займайте вдову, — сказав Уленшпігель.

— Візьміть мене замість нього! — крикнула Сооткін.

Суддя спитав ката, чи приніс він усе знаряддя для вишукання істини.

— Все готове, — відповів кат.

Судді порадилися і вирішили, що для розкриття правди треба почати з матері.

— Бо, — сказав один з них, — нема сина настільки безсердечного, щоб він, бачачи муки своєї матері, не признався в злочині задля визволення її. Те саме зробить задля своєї дитини і всяка мати, хоч би у неї було серце тигриці.

— Посади жінку, — наказав суддя катові, — і поклади її ноги й руки в лещата.

— О, не треба, панове судді, — почав благати Уленшпігель. — Візьміть мене замість неї, розтрощіть мені кістки ніг і рук, але пустіть її!

— Пам'ятай про рибника, — сказала Сооткін, — мене не покинули сила й ненависть!

Уленшпігель зблід і замовк, тремтячи від хвилювання.

Лещата були збиті з маленьких дерев'яних паличок, що вкладалися між пальцями і так були сполучені хитромудрою механікою з мотузочків, що кат міг, на вимогу суддів, здушити враз усі пальці, зірвати м'ясо з кісточок і розстрошити їх або завдати жертві лише незначного болю.

Він поклав руки і ноги Сооткін в лещата.

— Дави! — сказав суддя.

Він здавив дуже сильно.

Тоді, звернувшись до Сооткін, суддя сказав:

— Вкажи місце, де сховані червінці.

— Не знаю! — простогнала вона.

— Здави сильніше! — звелів він.

Уленшпігель смикав зв'язаними за спиною руками, намагаючись розірвати мотузку і прийти матері на допомогу.

— Не давіть, панове судді, — казав він, — це ніжні й ламкі кісточки жінки. Птах може зломити їх своїм дзьобом. Не давіть! Пане кате, я кажу не до вас, бо ж ви мусите виконувати накази суддів. Але згляньтесь, не давіть!

— Рибник! — сказала Сооткін.

І Уленшпігель замовк.

Але побачивши, що кат закручує лещата сильніше, він не витримав:

— Згляньтесь, згляньтесь панове судді! Ви роздушите пальці вдові, якій треба ж працювати. Ой, ноги! Адже вона й ходити не зможе! Змилуйтесь, панове судді!

— Ти вмиреш лихою смертю, рибнику! — гукнула Сооткін.

І кістки її тріщали, і кров капала з її ніг на землю.

На все це дивився Уленшпігель, і, тремтячи від муки й гніву, він говорив:

— Жіночі кістки, панове судді, не зламайте їх.

— Рибник! — простогнала Сооткін.

І голос її був тихий і здушений, як мова привида, і Уленшпігель тремтів і кричав:

— Що ж це, панове судді, адже кров ллється з рук її й ніг! Переламали кістки удові!

Лікар торкнувся пальцем, і Сооткін страшно скрикнула.

— Признайся за неї,— звернувся суддя до Уленшпігеля.

Але Сооткін дивилася на нього своїми широко розплющеними, наче в покійника, очима. І він зрозумів, що мусить мовчати, і тихо плакав.

— Оскільки ця жінка обдарована твердістю чоловіка,— сказав суддя,— тому треба випробувати її упертість катуванням сина.

Сооткін не чула, бо від неймовірного болю зомліла.

Отим її привели до пам'яті. Тоді Уленшпігеля роздягли зовсім, і так він стояв, оголений, перед матір'ю. Кат помітив у нього на плечі чорну родимку. Багато разів устромляв він туди довгу голку, але з проколів текла кров, і він переконався, що родимка не має чаклунської сили. З наказу судді, руки Уленшпігеля були прив'язані до мотузок, перекинутих через блок, почеплений до стелі; цей пристрій дозволяв катові, на вказівку суддів, підсмикувати, струшувати, підкидати вгору і вниз обвинуваченого. Дев'ять разів проробив він це, тимчасом як до обох ніг Уленшпігеля було прив'язано по гирі в двадцять п'ять фунтів кожна.

При дев'ятому струсі лопнула шкіра на кісточках і зап'ястях. Гомілкові кістки почали виходити з суглобів.

— Признайся,— сказав суддя.

— Ні,— відповів Уленшпігель.

Сооткін дивилась на сина, але сили кричати чи говорити в неї не було. Вона тільки простягла вперед руки і ворушила скривавленими пальцями так, ніби хотіла сказати, що від цих мук його повинні звільнити.

Кат ще раз підняв і скинув Уленшпігеля. І шкіра на зап'ястях і кісточках розірвалася ще більше, і ще далі витяглися кістки із суглобів; але він не кричав.

Сооткін ридала і потрясала скривавленими руками.

— Вкажи, де сховав гроші,— сказав суддя,— і тебе буде помилувано.

— Хай рибник просить помилування,— відповів Уленшпігель.

— Ти смієшся з суддів? — спитав один із старшин.

— Ох, чи до сміху мені! — відповів. Уленшпігель. — Це вам здалося, слово честі!

Потім Сооткін побачила, як кат, з наказу судді, розпик у жаровні вугіль, а його помічник приніс дві свічки.

Вона хотіла підвестися на своїх пошматованих ногах, але впала на лаву і тільки кричала:

— Заберіть вуглі! Панове судді, пожалійте бідного хлопця, заберіть вуглі!

— Рибник! — гукнув Уленшпігель, побачивши, що вона знемагає.

— Підійміть його на лікоть від землі, — сказав суддя, — поставте жаровню йому під ноги і держіть свічки йому під пахвами.

Кат послухався. І волосся під пахвами в Уленшпігеля тріщало й чаділо від вогню.

Він кричав, а мати схлипувала:

— Заберіть вогонь!

— Вкажи, де гроші, і тебе буде звільнено, — сказав суддя. — Мати, признайся за нього.

— А хто кине рибника в геєну вогненну? — сказав Уленшпігель.

Сооткін похитала головою на знак того, що їй сказати нема чого. Уленшпігель скреготів зубами, і Сооткін дивилась на нього розгубленими заплаканими очима.

Але, коли кат загасив свічки і підсунув жаровню під ноги Уленшпігеля, вона закричала:

— Панове судді, пожалійте ж його! Він не знає, що каже!

— Чому ж він не знає, що каже? — лукаво спитав суддя.

— Не питайте її далі, панове судді, ви ж бачите, що вона збожеволіла від болю, — сказав Уленшпігель. — Рибник збрехав.

— І ти твердиш те саме, жінко? — спитав суддя.

Сооткін ствердно хитнула головою.

— Спаліть рибника! — гукнув Уленшпігель.

Сооткін мовчки підняла до неба стулений кулак, наче когось проклинаючи.

Але в цей час спалахнули полум'ям вуглі на жаровні під ногами її сина, і вона закричала:

— Господи боже, пресвята діво на небесах, припини ці муки! Згляньтєся! Заберіть жаровню!

— Рибник! — прохрипів Уленшпігель.

Кров ринула йому з рота й носа; голова його впала, і так він висів без руху над жаровнею.

І Сооткін закричала:

— Умер! Умер мій бідний сирітка! Убили його! Його теж! Заберіть жаровню, панове судді! Дайте мені обняти його, дайте умерти разом з ним. Ви ж знаєте, що я не можу втекти на своїх скалічених ногах.

— Дайте їй її сина! — сказав суддя.

І почалася нарада.

Кат розв'язав Уленшпігеля і, голого й закривавленого, поклав його на коліна Сооткін, а лікар вправляв йому вивернені суглоби.

Мати цілувала Уленшпігеля і примовляла:

— Бідний мій хлопчику, бідний мученику! Якщо пани судді дозволять, я вже тебе вилікую, але прокинься ж, Тіль, сину мій! Якщо ви вбили його, панове судді, я піду до його величності, бо це проти закону, і ви побачите тоді, що може зробити бідна жінка проти лихих людей. Але ви пустите нас, панове судді. Бо немає нікого і нічого на світі у нас, злидарів, на яких так тяжко лягла десниця господня.

На нараді судді винесли такий вирок:

«Беручи до уваги, що ви, Сооткін, удова Клааса, і ви, Тіль, син Клааса, на прізвище Уленшпігель, були обвинувачені в приховуванні майна, яке — всупереч усім правам власності й спадкування — належало на підставі конфіскації його королівській величності, але, незважаючи на люті муки й належний допит, не призналися ні в чому, — суд визнає докази недостатніми і оголошує вас, жінко, з огляду на жалюгідний стан ваших рук і ніг, і вас, чоловіче, з огляду на тяжкі муки, знесені вами, вільними і дозволяє вам селитися тут чи там, де завгодно, у місті, в усякого обивателя, який, незважаючи на вашу бідність, прийме вас до себе жити.

Дано в Дамме жовтня двадцять третього дня 1558 року від різдва господа нашого Ісуса Христа».

— Хай бог нагородить вас за вашу ласку, панове судді! — сказала Сооткін.

— Рибник! — простогнав Уленшпігель.

І матір з сином відвезли на возі до дому Катліни.

Цього ж року — п'ятдесят восьмого року століття — якось прийшла Катліна до Сооткін і розповіла таке:

— Минулої ночі, намастившись чарівною маззю, я полетіла на дзвіницю собору богоматері: тут побачила духів, що несли людські молитви ангелам, а ті перенесли їх далі на небо, до підніжжя престолу господнього. І небо було вкрите блискучими зорями. Раптом з одного вогнища піднялася знизу наче тінь чорна, злетіла і сіла на дзвіниці поруч зі мною. І я пізнала — це був Клаас, такий самий, який він був за життя, в одязі вугляра. І він питає мене: «Що ти робиш тут, на дзвіниці?» — «А ти, — питаю я, — чого ти літаєш, як птах, у повітрі? Куди летиш?» — «На суд, — каже. — Хіба ти не чула труби архангела?» Я стояла біля нього і відчувала, що його тіло не таке, як у живої людини, а прозоре, духовне, так що я, наблизившись, увійшла в нього, як у теплу хмару пари. Під ногами моїми, розкидані по всій Фландрії, миготіли вогники, і я сказала собі: «Люди, що так рано встають і так пізно працюють, благословенні господом».

І цілу ніч я чула трубу архангела. Потім з'явився передо мною другий привід, що принісся з Іспанії. Він був старий і дряхлий, з випнутим, наче туфля, підборіддям і з обсипаними цукром губами. На ньому була горностаєва мантія, вкрита пурпурним оксамитом, на голові імператорська корона, в одній руці сардинка, в другій — повний келих пива.

Наблизившись, він, видимо стомлений, теж спустився на дзвіницю. Я стала перед ним на коліна й кажу: «Ваша величність, припадаю до ніг ваших, але не знаю, хто ви. Звідки ви і що ви робите на землі?» — «Я з монастиря святого Юста в Естремадурі⁴². — відповів він, — я був імператор Карл П'ятий». — «Але куди, — спитала я, — куди ви рушаєте в таку ніч, серед цих грозових хмар?» — «На суд, — відповів він, — на суд». Тільки імператор зібрався з'їсти свою сардинку й запити пивом, як почулася труба архангела, і він знявся, незадоволено бурчачи, що йому не дали повечеряти, і полетів. Я поспішила вслід за його величністю. Він летів, тяжко зіт-

хаючи, ікаючи, часом блюючи навіть від утоми й задишки, бо смертна година захопила його під час розладу травлення.

Нестримно неслися ми, наче стріли, пущені з лука. Зорі миготіли повз нас, креслячи блискучі лінії в небі, і ми бачили, як вони відривались од нього і падали. Труба архангела все гриміла. Який могутній, всепроникливий грім! З кожним звуком товща повітря розривалась, наче крізь неї промчав ураган,— і так розкривався перед нами наш шлях. Пролетівши тисячі й тисячі миль, ми побачили перед собою Ісуса Христа в усій його славі на зоряному престолі. Праворуч від нього був ангел, що записує на бронзову скрижаль усі діла людські, а ліворуч — його мати, пресвята діва, що молиться невтомно за грішників.

Клаас і імператор Карл стали навколішки перед престолом.

Ангел скинув з голови Карла корону й сказав:

«Тут один цар — Христос!»

Це, мабуть, розсердило його найсвятішу величність, але він все ж таки смиренно відповів:

«Чи не дозволено буде мені докінчити цю сардинку і моє пиво, бо я зголоднів під час довгої подорожі».

«Ти все життя голодував,— сказав ангел,— але, однаково, їж і пий».

Імператор пожував сардинку й запив її пивом.

Тоді заговорив Христос і сказав:

«Чи з чистим серцем стаєш ти перед судом?»

«Сподіваюся, що так, господи мій милостивий, бо свого часу сповідався».

«А ти, Клаасе,— спитав Христос,— ти не тремтиш, як цей імператор?»

«Господи мій і спасителю,— відповів Клаас,— немає душі, чистої перед тобою, і тому немає у мене страху. Бо ти — велика милість і ти — велике правосуддя. І все-таки страшно, бо багато за мною гріхів».

«Кажи, падло!» сказав ангел імператорові.

«Я, господи,— відповів Карл збентеженим голосом,— перстами твоїх священнослужителів помазаний на царство, їх благословенням і молитвами був освячений як король кастільський і римський, імператор німецький. Невтомне було моє піклування охоронити владу, здобуту

мною від тебе; мечем і мотузкою, вогнем і могилою карав я реформатів, що сягали на неї».

Але ангел урвав його:

«Ти хочеш обдурити нас, катаральний брехуне. У Німеччині ти терпів реформатів, бо боявся їх. У Нідерландах ти їх вішав, палив, живцем у землю заривав, рубав їх голови, бо тут у тебе був один клопіт: зібрати побільше з цих працьовитих бджіл. Сто тисяч душ прийняли смерть через тебе не тому, що ти любив Христа, мого господа, а тому, що ти був деспот, тиран і здирищик, любив лише самого себе, а потім — рибу, м'ясо, вино і пиво, бо ти був ненажерливий, як собака, і пожадливий, як губка».

«Тепер говори ти, Клаасе», сказав Христос.

Але ангел підвівся й сказав:

«Цьому нема про що говорити. Він був добрий і працьовитий, як бідний народ фландрський, охоче працював і охоче сміявся, вірний був своїм володарям, як належить, і думав, що й володарі вірні йому, як належить. Він мав гроші, його обвинуватили за те, що він прихистив у себе реформата, і спалили на вогнищі».

«О бідний мученику,— сказала пресвята діва,— зате тепер ти на небі, де течуть свіжі струмочки і б'ють фонтани молоком і вином. Ходім, вугляре, я відведу тебе».

І знов прозвучала труба архангела, і я побачила, як з глибини безодні виринув чоловік у залізній короні, голий і дуже гарний, а на короні було написано: «В тузі до суду страшного».

Він наблизився до престолу й сказав до Ісуса Христа, показуючи на імператора:

«Що звелиш зробити йому?»

Христос відповів:

«Ти відведеш цього на царство вінчаного черв'яка у кімнату, де збереш усі знаряддя катування, що були в ужитку за його царювання. Щоразу, коли нещасна невинна людина буде завдана катуванню водою, що надимає людей, як пухир, або катуванню вогнем, що пече їм п'яти і під пахвою, або катуванню лещатами, що розтворюють пальці, або страті четвертуванням; щоразу, коли вільна людина спустить на вогнищі дух,— крок за кроком хай і він перейде через усі ці страждання, щоб він пізнав, скільки мук може завдати несправедлива лю-

дина, пануючи над мільйонами інших людей; нехай гниє він у темницях, вмирає на пласі, марніє у вигнанні, сумуючи за батьківщиною; нехай він буде підданий ганебним карам, безчестю і бичуванню; нехай він буде багатий і потім пограбований казною; нехай стане жертвою доносів, нехай розорять його конфіскації. Оберни його в осла, щоб він навчився покірно працювати, діставати побої й годуватися покидьками; зроби жебраком, щоб він просив милостиню і діставав у відповідь лайку; зроби його чорноробом, щоб він багато працював і мало їв. Коли він досить намучиться душею й тілом в образі людському, оберни його у собаку, що за свою відданість дістає тільки побої, зроби його індійським рабом, щоб його продали з торгів, зроби його солдатом, щоб він ішов воювати з чужого наказу і давав себе убивати, не знаючи сам за віщо; і коли, таким чином, протягом трьохсот років усі муки, всі лиха будуть вичерпані, зроби його вільною людиною. І коли тоді добрістю він подібний буде до Клааса, дай його тілу клаптик землі у затінку прекрасного дерева, укритий килимом зелені, опівдні охолоджуваний затінком, уранці освітлюваний сонцем; клаптик землі для вічного спочинку. І друзі його прийдуть на його могилу пролити гіркі сльози і засадити її фіалками, квітами спомину».

«Змилуйся, сину мій! — скрикнула пресвята діва. — Він не знав, що чинить, бо влада породжує жорстокість».

«Тут нема милості», відповів Христос.

«О, — скрикнув імператор, — чи не можна мені хоч склянку андалузського вина?»

«Ходімо, — сказав сатана. — Минув час вина, м'яса й фазанів».

І він потяг у найпохмуріші надра пекла бідну душу його величності, яка жувала ще свій шматочок сардинки.

З жалю сатана дав йому дожувати їжу. Потім я побачила, як пресвята богородиця зносить душу Клааса вгору до неба, де зорі пишними гронами звішуються з небосхилу. Тут, обмитий ангелами, він зробився юний і гарний. І вони подали йому всілякі ласощі і годували його із срібних ложок. І небо закрилося.

— Він у царстві небесному, — сказала вдова.

— Попіл стукає в моє серце, — сказав Уленшпігель.

Щоразу, коли доводилося розраховуватися з Катліною за спільні витрати, Уленшпігель виймав уночі камінь, яким була закрита діра, пророблена в колодязі, і діставав звідти червінець.

Якось увечері всі три жінки прями. Уленшпігель сидів з ними і працював над скринєю, замовленою йому бальї міста Дамме. Ножем він майстерно вирізував тут цілі лови: зграю геннегауських собак, критських вівчарок, відомих своєю лютістю, брабантських гончих, що біжать завжди парами, і всяких інших псів різних видів і порід.

У четвер по півночі жалібне скигління Бібулуса, що незабаром, проте, припинилося, розбудило Сооткін. Вона вирішила, що він загавкав помилившись, і знову заснула.

У п'ятницю Сооткін і Уленшпігель підвелися раненько. Але вони не знайшли у кухні, як завжди, Катліни, вогонь не був розведений, молоко не кипіло. Здивовані, вони визирнули надвір, чи не в садку вона, і побачили, що вона стоїть там під дощем.

— Чого ти шукаєш під дощем? — спитав, підійшовши до неї, Уленшпігель.

— Ах, — відповіла вона, — подивись.

І вона показала на задубілий труп собачки, кимсь задушеного.

Прибігла Сооткін, почала розпитувати, що сталося.

Уленшпігель показав їй задушеного собаку і порожню діру, де були гроші. Сооткін зблідла й сказала:

— Тяжкі твої удари, господи! Бідні мої ноги!

Так сказала вона, нагадуючи про муки і катування, що їх вона марно стерпіла заради цих червінців. Побачивши, як спокійно приймає Сооткін вістку про нещастя, Неле розридалася в розпачі.

Сооткін уже не працювала: згорбившись і кашляючи, вона сиділа перед вогнем. Неле поїла її найцілющим і найпахучішим зіллям. Але ніякі ліки не допомагали їй.

Уленшпігель не виходив з дому: боявся, що мати може вмерти в час його відсутності.

Потроху дійшло до того, що вона не могла вже ні їсти, ні пити — усе викидала назад. Прийшов лікар і пустив кров, втрата крові так знесилила її, що вона вже не вставала. Якось увечері, змучена стражданнями, вона проказала:

— Клаас, чоловіче мій! Тіль, сину мій! Дякую тобі, господи, що ти береш мене до себе.

Потім зітхнула і вмерла.

Уленшпігель і Неле цілу ніч зоставалися коло праху померлої, молячись за неї.

На світанку у розчинене вікно влетіла ластівка.

— Пташка — дух померлої, — сказала Неле, — добрий знак. Сооткін уже на небі.

Ластівка тричі облетіла кімнату і з криком вилетіла надвір.

За нею влетіла друга ластівка, більша й чорніша. Ця кружляла над Уленшпігелем, і він сказав:

— Батьку й мати! Попіл стукає в моє серце. Я зроблю те, чого ви вимагаєте.

І друга ластівка так само, як перша, полетіла з криком. Майже зовсім розвиднілося, і Уленшпігель побачив тисячі ластівок, що ширяли над лугами. І сонце зійшло над землею.

І Сооткін поховали на кладовищі для бідних.

LXXIX

По смерті Сооткін Уленшпігель удався в глибокий роздум, тугу і роздратовання, все метався по кухні, не чуючи, що йому кажуть, їв і пив, не помічаючи навіть, що йому дають. І часто він уставав серед ночі.

Марно лагідний голос Неле переконував його не втрачати бадьорості, марно запевняла його Катліна, що їй добре відомо, що Сооткін в раю. На все відповідав Уленшпігель:

— Попіл стукає.

Він наче позбувся розуму, і Неле лила сльози, бачачи його таким.

Тимчасом рибник лишався в своєму домі, замкнутий, самотній, немов батьковбивця, і тільки ввечері насмілю-

вався вийти з дому, бо жінки й чоловіки при зустрічі ображали його і називали убивцею, а діти розбігалися, побачивши його, бо їм сказали, що це кат. Так тинявся він, і всі жахались його, і він не смів увійти в жоден з трьох шинків у Дамме. Бо на нього показували там пальцями, і бувало тільки він з'явиться, всі відвідувачі виходять.

Тому в шинках не хотіли такого гостя і замикали перед ним двері. На принижені просьби рибника хазяї відповідали, що продавати — це їх право, а не обов'язок.

Стомлений цією боротьбою, рибник тягнувся за вечірнім ковтком пива у малесеньку корчму «Червоний сокіл», що стояла за містом, над Слейським каналом. Тут йому, правда, подавали, що треба, бо хазяї були бідні люди і раділи усякому заробітку. Але й хазяїн «Червоного сокола» так само, як дружина його, не розмовляли з ним. Був там собака і двоє дітей; якщо рибник хотів попестити дітей, вони кидалися тікати від нього; кликав він собаку — собака накидався на нього, гавкаючи.

Якось увечері Уленшпігель стояв коло порога. Побачивши його в цій вічній задумливості, Матіссон, бондар, сказав йому:

— Візьмися до праці — ти забудеш цей тяжкий удар.

— Попіл Клааса стукає в моє серце, — відповів Уленшпігель.

— Ну, життя рибника гірше від твого, — зауважив Матіссон: — ніхто з ним не розмовляє, всі тікають від нього. Йому доводиться тягтися до «Червоного сокола», щоб хоч там на самоті випити кухоль пива. Тяжка кара!

— Попіл стукає в моє серце, — повторив Уленшпігель.

Того ж вечора, коли на дзвіниці вибила дев'ята година, Уленшпігель попрямував до «Червоного сокола». Побачивши, що рибника там немає, він став походжати берегом каналу під деревами. Місяць світив ясно.

І от він побачив лиходія.

Він бачив його цілком ясно, коли той проходив повз нього, і чув, як він голосно, — як роблять люди, що живуть самотньо, — говорив сам до себе:

— Куди вони заховали червінці?

— Туди, де чорт їх знайшов! — крикнув у відповідь Уленшпігель і вдарив його кулаком в обличчя.

— Ай! — закричав рибник. — Я впізнав тебе, ти —

оин. Пожалій мене, я старий і кволий. Те, що я зробив, я зробив не від злості, але вірою й правдою служачи його величності. Прости, будь ласкавий. Я поверну тобі все ваше добро, що купив, і ні патара з тебе не вимагатиму. Мало цього хіба? Я купив усе за сім флоринів. Усе одержиш ти, і ще півфлорина, бо ж я не багатий, не вір балачкам.

І він уже падав навколішки перед Уленшпігелем.

Бачачи його перед собою, такого нікчемного, огидного боягуза, Уленшпігель схопив його і шпурнув у канал. І пішов додому.

LXXX

На вогнищах димився прах жертв. Уленшпігель думав про Клааса і Сооткін, плакав на самоті і говорив:

— Попіл Клааса стукає в мое серце. Смерть панує над Фландрією і в ім'я папи косить найсильніших чоловіків і найпрекрасніших дівчат. Потоптані права Фландрії, розірвані її договори, голод гризе її; ткачі й суконщики покинули її й шукають вільної праці на чужині. Коли не прийдуть Фландрії на допомогу, вона загине.

I

АННІМ вересневим ранком, захопивши свою палицю, три флорини, одержані на дорогу від Катліни, кусок свинячої печінки й окраєць хліба, Уленшпігель вийшов у путь в напрямі до Антверпена. Неле ще спала.

По дорозі пристав до нього собака, зачувши печінку, і нізачо не хотів відчепитись од нього. Уленшпігель його проганяв, але бачачи, що він уперто біжить за ним, звернувся до нього:

— Песику милий, не гаразд ти це надумав покинути свій дім, де ждуть тебе добрі страви, чудові недоїдки і мозкові кісточки, щоб шукати пригод з невідомим мандрівником, у якого часом і корінців не буде, щоб нагодувати тебе. Послухайся мене, дурний песику, і вернися до свого хазяїна. Тікай від дощу, снігу і граду, від вітру, туману, ожеледі й інших сумнівних закусок, що припадають на долю подорожника. Сиди спокійно коло домашнього вогнища, грійся, згорнувшись клубочком біля його веселого вогника. А я піду сам своєю дорогою, по болоту й куряві, в холод і спеку; сьогодні — пече, завтра — мороз, у п'ятницю — ситий, у неділю — голодний. Вернися туди, звідки прийшов, — це буде найрозумніше з твого боку, о недосвідчений песику.

Але песик не слухав Уленшпігеля. Він вертів хвостом, стрибав, лащився і гавкав з пожадливості. Улен-

шпигель думав, що все це вияви дружби, але він забув про печінку, яка лежала в його торбі.

Він ішов, собака біг слідом за ним.

Пройшовши з милою, раптом побачили вони на шляху повозку; запряжений у неї осел стояв, похнюпивши голову. На схилі біля шляху сидів поміж двох кушків будяка товстун і гриз баранячу ногу, яку він тримав в одній руці; у другій він тримав пляшку, з якої пив щось, впереміжку між їжею й питтям він стогнав або схлипував.

Уленшпигель спинився. Собака теж. Почувши запах баранячої ноги й печінки, собака кинувся вгору по схилу, присів коло товстуну і смикав його за куртку, вимагаючи своєї частки їжі, але той відштовхнув його ліктем і з жалібним зойком підняв угору свою баранину. Зголоднілий собака підвивав йому. Осел, що, запряжений у повозку, марно тягся до колючок, озлився і заревів.

— Чого тобі, Ян? — звернувся товстун до осла.

— Нічого, — відповів Уленшпигель. — Він просто хотів би поснідати колючками, що порозцвітали навколо вас. Звичайно, собачка був би не від того, щоб укусити своєю пащею вашої баранячої кістки; тимчасом нагодою його свинячою печінкою.

Поки собака ковтав печінку, товстун погриз ще кістку, обгриз із неї м'ясо і тільки тоді, зовсім обсмоктану, кинув собаці.

Потім товстун підняв голову до Уленшпигеля, і той упізнав Ламме Гудзака з Дамме.

— Ламме, — сказав він, — що ти робиш, жеручи, п'ючи і зойкаючи? Чи не наскуб тобі без ніякої шани вуха якийсь солдат?

— О дружино моя, дружино моя! — простогнав Ламме.

І він знову припав до пляшки, але Уленшпигель поклав йому руку на шию.

— Не пий, — сказав він, — похапливе пиття корисне тільки ниркам. Краще б воно придалося тому, в кого зовсім пляшки немає.

— Говориш гарно, — сказав Ламме, — а от як вип'єш?

І він простяг йому пляшку.

Уленшпигель перекинув її над горлянку і, повертаючи, сказав:

— Зви мене іспанцем, якщо там лишилося стільки, щоб напоїти горбця.

Ламме подивився на пляшку, жалібно зітхнув, поклався в своєму мішку, витяг ще одну пляшку, й кусок ковбаси і, порізавши її на шматочки, заходився жувати так само похмуро.

— Що ж ти, завжди їси безупинно? — спитав Уленшпигель.

— Часто, сину мій, — відповів Ламме, — але тільки для того, щоб розігнати сумні думки. Де ти, дружино моя? — простогнав він, витираючи сльози і нарізаючи десять шматочків ковбаси.

— Ламме, — сказав Уленшпигель, — їж не так швидко і не будь безжалісним до бідного подорожника.

З плачем простяг йому Ламме чотири товсті кружальця, і Уленшпигель їв, дивуючись з їх чудового смаку. Але Ламме, не перестаючи їсти, скиглив, промовляючи:

— Дружино моя, хороша моя дружино! Яка вона була ніжна і мила, легка, як метелик, прудка, наче блискавка. Вона співала, як жайворонок. Тільки убори любила дуже. І личило ж їй усе! Але й квіти гарні в уборі. Якби ти бачив, сину мій, її маленькі ручки, ти не дозволив би їй торкнутися сковорідки чи горщика. Від кухонного вогню потемніла б її білосніжна шкіра. А очі! При одному погляді на них я танув від зачудовання... Випий ковточок, я після тебе... Ах, краще б вона умерла! Знаєш, Тіль, у нас в домі весь клопіт я взяв на себе, щоб вона не знала й найменшої праці: я підмітав кімнати, я мив посуд і білизну прав, навіть сам прасував... Іж, Тіль, це гентська ковбаса... Часто вона приходила з прогулянки дуже пізно до вечері, але я так радів, побачивши її, що не смів дорікнути їй. Усе, усе втратив я!.. Пий, це брюссельське вино на зразок бургундського.

— Чого ж вона втекла? — спитав Уленшпигель.

— Хіба я знаю? — відповів Ламме. — Де той час, коли я ще залицявся до неї, сподіваючись одружитись, а вона тікала від мене з любові й неспіливості? Подивись, Тіль, чи нема в сумці окосту.

— Півокосту,— відповів Тіль, і Ламме проковтнув усе зразу.

Уленшпігель подивився на нього й сказав:

— Цей окіст дуже корисний для мого шлунка.

— І для мого теж,— відповів Ламме, колупаючи пальцем у зубах. Але я не побачу більше моєї красуні, вона втекла з Дамме! Хочеш, поїдемо разом шукати її?

— Йдемо.

— А у плящі нічого не лишилося?

— Нічого,— відповів Уленшпігель.

Вони сіли у повозку, і осел з прощальним жалібним криком потягнув їх уперед.

А собака, наївшись досита, не попрощавшись, втік додому.

II

Повозка трусилася по греблі, що відокремлювала канал від ставка. Уленшпігель замислено гладив ладанку з попелом Клааса, що висіла у нього на грудях. Він питав себе, як йому врятувати землю своїх батьків.

Повозка лишила за собою вже добру частину путі, коли попереду почувся рип ходи по піску і голос, що наспівував пісню:

— Чи не бачили, не стріли
Ви того хто серцю милий?
Він завжди пісень співає,
Десть по світу він гуляє,
Я ж нудьгую тут за ним,
За хоробрим, молодим...
Чи не бачили, не стріли
Ви того, хто серцю милий?
Якщо стрінете, скажіте,
Що його шукає Неле.
Де ти, Тіль мій? Чи на світі
Не зустрітись вже нам більше?

Уленшпігель поплескав Ламме по череву і сказав:

— Не сопи так, товстопузій.

— Ах,— зітхнув Ламме,— це нелегко для чоловіка мого розміру.

Але Уленшпігель уже не слухав його, а сховав голову за завісою повозки і хриплим голосом ледве прочуманого п'яниці заспівав:

— Так, ми бачили його,
Друга милого твого!
Він не може поспішати,
З ним якийсь дружок пузатий.

— Тіль,— сказав Ламме,— сьогодні у тебе злий язик.

Уленшпігель, як і перед тим, не слухаючи його, висунув голову між завіс і сказав:

— Неле, пізнаєш?

Вона здригнулася з несподіванки, враз засміялася й розплакалася і крізь сльози крикнула:

— Бачу тебе, негідний!

— Неле,— сказав Уленшпігель,— якщо вам завгодно мене побити, то у мене є тут палиця, досить важка, щоб відчуті її удари, і сукувата, щоб згадка від неї лишилась надовго.

— Тіль,— спитала Неле,— ти пішов рятувати землю батьків?

— Так,— відповів він.

Неле несла туго набиту сумку. Простягши її Уленшпігелеві, вона сказала:

— Тіль, я подумала, що недобре чоловікові пускати-ся в мандри, не маючи в запасі жирної гуски, шинки, гентських ковбас. Закуси на згадку про мене.

Але Уленшпігель дивився на Неле, не збираючись узяти її сумку. Тоді Ламме висунув голову з другого боку завіски й сказав:

— Передбачлива дівчино, якщо він не візьме, то це тільки через розсіяність; давай сюди і шинку і гуску, накинь мені і цю ковбасу: я їх збережу для нього.

— Що це за добродушна пика? — спитала Неле.

— Це жертва подружнього життя,— відповів Уленшпігель.— Змучений стражданнями, він висох би, як яблуко в пічці, коли б не поновлював свої сили безупинним потоком їжі.

— Справді так, сину мій,— зітхнув Ламме.

Сонце пекло своїм гарячим промінням голову Неле. Вона накрилася фартушком. Уленшпігелеві хотілося побути з нею удвох, і він показав Ламме:

— Диви, диви, он жінка на луці!

— Ну, бачу.

— Не впізнаєш, чи що?

— О,— зітхнув Ламме,— хіба це моя? Вона і вдягнена не як городянка.

— Ти ще сумніваєшся, сліпий кроте?

— А як це не вона? — сказав Ламме.

— Тоді теж нічого не втратиш: там лівіше, на північ, корчма, де ти знайдеш чудове пиво. Ми там зустрінемося з тобою, і захопи з собою цю шинку, щоб підстерігати природну жагу.

Ламме вискочив із повозки і великими стрибками побіг до жінки, що переходила лужок.

— Влазь же,— сказав Уленшпігель Неле.

Він допоміг їй влізти, посадив поруч себе, скинув фартушок з її голови. Потім, вкриваючи її поцілунками, спитав:

— Куди ти йшла, голубко?

Вона не відповідала, завмираючи від щастя. Уленшпігель теж не тямив себе з радості.

— Ось ти тут! — казав він.— Квіти шипшини на парканах грубіші від твоєї свіжої шкіри. Ти не королева, але дай я покладу на тебе вінець поцілунків.

І сонце світило крізь білу завіску повозки, і жайворонок співав, тріпочучи над полями, і голова Неле лежала на плечі Уленшпігеля.

III

Тимчасом, захекавшись, укритий великими краплями поту, з'явився Ламме, пирскаючи, як дельфін.

— Ах,— казав він,— я народився під нещасною зіркою! Біг з усіх сил, наздогнав, нарешті, жінку і побачив, що це не вона. По обличчю її видно, що їй добрих сорок п'ять років, а по пов'язці — що вона ніколи не була замужем. Питає мене так сердито, чого я тут з моїм пухом шукаю у конюшині. «Шукаю,— кажу їй чемно,— моєї дружини, що мене покинула. Мені здалося, що це вона, я й побіг до вас». На це літня діва відповіла мені, щоб я швидше забирався туди, звідки прийшов. І що коли мене покинула моя дружина, то чудово зробила, бо всі чоловіки — негідники, пройдисвіти, розпусники, еретики, обманщики й отруйники. І що коли я негайно

не заберуся, то вона нацькує на мене свого собаку. Я їй послухався, не без тремтіння однак, бо біля ніг її лежав і гарчав здоровенний пес. Перебравшись через межу, я присів і став закушувати шматочком шинки. Раптом чую позаду шурхіт, обернувся, а там пес старої дівки, але тут він уже не гарчав на мене, а вертів хвостом і дивився ласкаво й прохально: захотілося йому моєї шиночки. Ну, кинув йому шматочок-другий, аж біжить його хазяйка й кричить: «Кусь-кусь його, синку!»

Тут я помчав щодуху, а на штанах моїх повис уже пес і вирвав з них клопоть разом з моїм м'ясом. Я від болю розлютився, обернувся і так луснув його палицею по передніх ногах, аж, щонайменше, одну з них перебив йому надвое. Він упав, закричав по-собачому: «Змилуйся!», і я помилував його. А хазяйка його тимчасом, за відсутністю каміння, шпурнула у мене грудкою землі; я тікав що було сили. Ну, чи ж не огидно, чи ж не ганебно, що дівчина, не знайшовши собі чоловіка, мстить-ся за це на такому невинному, нещасному чоловікові, як я? От, засмучений, подався я до корчми, що ти мені показав, і хотів спитати тут, щоб утішитись, кухоль пива. Але й тут розчарування: тільки переступив я поріг, бачу — б'ються чоловік і жінка. Я питаю, чи не буде їх ласка припинити цей бій, щоб дати мені кухоль темного пива розміром в одну, а хоч у шість пінт. На це баба люто відповідає, що коли я не заберуся в ту ж мить, то вона почастує мене тим самим дерев'яним черевиком, яким обробляє голову свого чоловіка. І от я повернувся, спітнів, хоч викрути, а стомився на смерть. Поїсти нічого немає?

— Знайдеться, — відповів Уленшпігель.

— Нарешті! — зітхнув Ламме.

IV

Так у компанії продовжували вони свою путь. Осел, відкинувши вуха, тягнув возку.

— Дивись, Ламме, — казав Уленшпігель, — які хороші ми четверо: осел, вірна тварина господня, пощипує собі колючки; т, тов'тунчику, розшукуєш ту, що тебе покинула; а ця лагі дівчина з ніжним серцем зна-

йшла коханого, її не достойного, тобто мене. Що ж, ба-
дюріше, діти мої! Листя жовкне, і зорі ясніше сяють
на небосхилі, скоро вляжеться сонце на перину осінніх
хмар, прийде зима, образ смерті, і вкриє сніжним сава-
ном тих, хто спочиває під нашими ногами, а я піду у
путь шукати порятунку для землі моїх батьків. Бідні по-
кійники — ти, Сооткін, що вмерла з горя, і Клаас, що
знайшов смерть на вогнищі! Я, ваш паріст, тяжко тужу,
і я помшуся за вас. Попіл стукає в моє серце!

— Не слід оплакувати тих, хто вмер за правду, — ска-
зав Ламме.

Але Уленшпігель продовжував замислено:

— Прийшла година розлуки і надовго, Неле; може,
ніколи мені не бачити більше твого милого личка.

— Тільки не зараз! — скрикнула Неле і плакала, і
крізь сльози посміхалася до свого друга.

Побачивши це, Уленшпігель сказав:

— Ламме, у тебе в повозці повен мішок їжі: ти, зна-
чить, не вмереш з голоду, якщо й без мене дойдеш до тієї
церкви, де я дожену тебе. На самоті ти там краще роз-
відаєш, в який бік рушати на розшуки твоєї дружини.
Слухай і пам'ятай. Ось так пройдеш три милі до церкви,
яка так само, між іншим, як і багато інших, обвівається
вітрами з усіх чотирьох боків. На дзвіниці її є флюгер
у вигляді півня, що крутиться на іржавих петлях на всі
боки. Його скрип сповіщає бідним чоловікам, що втра-
тили своїх коханих, на якому шляху їх шукати. Тільки
треба раніше вдарити горіховим прутиком сім разів по
кожній стінці. Скриплять петлі під північним вітром —
іди на північ, але обережно, бо північний вітер — вітер
війни. Дме з півдня — вперед на крилах, бо це вітер ко-
хання. Віє східний — поспішай риссю: там світло й ра-
дість. Подув західний — іди потихеньку: це вітер дощу
і сліз. Їдь, Ламме, до церкви і жди мене там.

— Іду, — відповів Ламме і рушив у путь.

Поки він наближався до церкви, теплий, але сильний
вітер нагнав сірі хмари, що неслися зграєю в небі, наче
отара овець: і дерева сердито шуміли, як хвилі бурхли-
вого моря. Уленшпігель і Неле довго сиділи у лісі. Улен-
шпігель зголоднів, і Неле шукала соломки коріння, але
знайшла тільки жолуді.

Уленшпігель поставив сільць, насвистував, щоб за-

манити птицю: він сподівався печені. Соловей сів на листя поблизу Неле; але вона не схопила його, бо хотіла послухати його спів. Прилетіла коноплянка, але Неле пожаліла веселу і горду пташку; потім злетів жайворон, але Неле порадила йому, ніж вертітися на смертовбивчому вістрі рожна, краще звестися до висот небесних і звідти заспівати хвалебної пісні природі.

І вона казала правду, бо Уленшпігель вирізав гострий прутик, розпалив яскраве вогнище і чекав своїх жертв.

Але більше пташки не злітали, лише кілька злих воронів крикали над їх головами.

І Уленшпігелю не довелося поїсти.

Тимчасом прийшла пора Неле вернутися до Катліни.

Ридаючи, пішла вона вперед, і Уленшпігель дивився їй услід.

Але вона повернулася і кинулася йому на шию, голосячи:

— Іду!

Зробила кілька кроків, вернулася знову і сказала:

— Іду!

І так підряд разів двадцять чи й більше.

Нарешті вона справді пішла, і Уленшпігель лишився сам і рушив у путь за Ламме.

Він знайшов друга коло підніжжя дзвіниці. Ламме сидів, розставивши ноги, між якими стояв великий кухоль пива, і похмуро гриз горіховий прутик.

— Тіль,— сказав він,— ти, здається, послав мене сюди тільки для того, щоб лишитися удвох з дівчиною. Як ти сказав мені, я сім разів стукав горіховим прутиком по кожній стінці дзвіниці, та хоч вітер дме, як диявол, петлі не скрипіли.

— Певно, їх помастили,— відповів Уленшпігель.

І вони рушили в герцогство Брабантське.

V

Похмуро й невтомно цілі дні, а то й ночі списував король Філіпп папери і пергаменти. Оскільки він нікого не любив у цьому житті і знав, що і його не любить ніхто, він хотів сам нести тягар своєї неосяжної влади.

Але млявий і дратівливий був він, і надмірна праця виснажувала його кволе тіло. Нестерпне було йому всяке радісне обличчя, і більше над усе ненавидів він Фландрію за її веселість. Ненавидів він наших купців за їх багатство і розкіш, ненавидів наше дворянство за його свободний дух, за його незалежність, за його веселу, мужню вдачу. Він знав, що у Фландрії обурення проти папи й римської церкви кипіло в усіх головах, як вода у закритому казані.

Впертий, як мул, він був переконаний, що воля його повинна тяжіти над усім світом, подібно до волі божої. Він хотів, щоб наша країна, що відвикла од покори, схилилася під старим ярмом, не добившись жодних змін. Він хотів бачити свою найсвятішу матір, римсько-каголицьку церкву, єдиною, неподільною, всесвітньою, без реформ і обмежень, хотів, не маючи на це жодних розумних підстав, крім того, що він так хотів. І він упирався в цьому, як дурна баба, і під гнітом своїх безглузвих думок метався вночі на постелі, як на терновому ложі.

— Так, святий Філіпп, так, господи боже! Хоч би мені довелося обернути всі Нідерланди в одну велику могилу і кинути в неї всіх жителів краю, вони повернуться до тебе, святий опікуне, до тебе, пресвята діво, до вас, святителі небесні.

І він намагався чинити по слову своєму і став більш римським, ніж папа, і більш католицьким, ніж вселенські собори.

І Уленшпігель, і Ламме, і весь народ фландрський з жахом уявляли собі, як там, у похмурій твердині Ескуріала⁴³, сидить цей коронований павук з довгими ногами й розкритою пащею і плете павутину, щоб заплутати їх і висмоктати кров з їхнього серця.

Незважаючи на те, що папська інквізиція за час урядування Карла стратила сотні тисяч християн на вогнищі, на пласі й на шибениці, що маєтки страчених мучеників перелилися в казну імператора і короля, наче дощ у стічну канаву, — всього цього здавалося мало королю Філіппові. Він нав'язав країні нових єпископів і дозволив собі запровадити тут іспанську інквізицію.

І міські глашатаї при звуках сурм і литаврів читали укази, що загрожували смертю на вогнищі всім еретикам — чоловікам, жінкам і дівчатам, — коли вони не зре-

чутися своїх помилкових тверджень, і тільки шибеницею в тому разі, коли вони їх зречуться. Жінкам і дівчатам загрожує поховання живцем, причому кат буде танцювати на їхньому тілі.

І полум'я повстання спалахнуло по всій країні.

VI

П'ятого квітня, перед великоднем, до палацу правительки-герцогині Пармської в Брюсселі з'явилися дворяни: граф Людвіг Нассауський⁴⁴, Куленбург⁴⁵ та Бредероде, цей геркулес-гуляка, і з ними триста інших дворян. По чотири в ряд ішли вони вверх по палацових сходах.

Увійшовши в зал, вони вручили правительці папір, де викладена була їх просьба схилити короля Філіппа до скасування указів, що торкалися віри й запровадження іспанської інквізиції, інакше-бо, — заявляли вони, — з усього того в нашій країні під впливом незадоволення вибухнуть заколоти, які приведуть до загального зубожіння й злиднів.

І прохання це дістало назву «компроміс».

Берлемон⁴⁶, що згодом так по-зрадницькому і так не по-людськи діяв у країні своїх батьків, стояв коло її високості; знущаючися з бідності декого з дворян, що в'явилися з проханням, він прошепотів герцогині:

— Ваша високість, не бійтеся цих жебраків.

Він хотів цим сказати, що ці дворяни розорилися на королівській службі більше за все тому, що силкувалися змагатися з пишністю іспанських придворних.

Щоб показати свою зневагу до слів пана де-Берлемона, дворяни заявили, що за честь собі покладають те, що за службу королю й благу країни їх визнають і називають жебраками (гезами).

Вони почепили собі на шию золоті медалі, на одному боці яких було вибито зображення короля, а на другому — дві руки, сплетені під жебрацькою торбою, і навколо напис: «Вірні королю аж до жебрацької торби». І на шоломах і шапках вони носили золоті зображення жебрацьких мисок і капелюхів.

А Ламме тимчасом, тягнучи своє пузо, шукав по всьому місту свою дружину і не знаходив її.

— Ходімо зі мною, — якось уранці сказав йому Уленшпігель, — засвідчимо пошану одній високопоставленій і високородній, могутній і грізній особі.

— Вона скаже мені, де моя дружина?

— Коли знає, то скаже.

І вони подалися до Бредероде, геркулеса-гуляки.

Він був у дворі свого замку.

— Чого тобі від мене треба? — спитав він Уленшпігеля.

— Поговорити з вами, ваша милость.

— Говори.

— Ви сильний, прекрасний, відважний рицар, — почав Уленшпігель, — якось ви роздушили француза у панцирі, наче слимака в черепашці. Але ви не тільки сильні й відважні — ви ж і розумні. Чому ж, скажіть, носите ви цю медаль з написом: «Вірні королю аж до жебрацької торби»?

— Так, чому, ваша милость? — спитав також і Ламме.

Але Бредероде не відповідав і дивився на Уленшпігеля. А той продовжував:

— Чому ви, високе панство, хочете лишатися вірними королю аж до жебрацької торби? Чи тому, що він до вас особливо ласкавий? Тому, що прихильний до вас? Чому замість того, щоб бути цьому катові вірним, не намагаєтесь ви відібрати у нього володіння, щоб він став вірний жебрацькій торбі?

І Ламме на знак згоди кивав головою.

Бредероде подивився на Уленшпігеля своїми жвавими очима і посміхнувся, побачивши його добродушне обличчя.

— Коли ти не шпигун короля Філіппа, — сказав він, — то ти добрий фламандець, і я нагороджу тебе про всяк випадок і за те і за друге.

Він повів його у буфетну, і Ламме йшов слідом за ним.

Тут він так скубнув його за вухо, аж кров пішла, і сказав:

— Це шпигунові.

Уленшпігель не крикнув.

— Подай йому чашу з глінтвейном,— сказав Бредероде слугі.

Той приніс і налив у бокал теплого вина, ароматом якого сповнилось повітря.

— Пий,— сказав Бредероде до Уленшпігеля,— це для доброго фламандця.

— Ах, добрий фламандцю,— скрикнув Уленшпігель,— якою чудовою, пахучою мовою говориш ти! Мова, якою говорять святі, набагато гірша від твоєї.

Він випив кубок до половини і передав його Ламме.

— А це що за пузань, який дістає нагороду, не вчинивши нічого? — спитав Бредероде.

— Це мій друг Ламме, який щоразу, коли п'є тепле вино, радіє, що знайде знову свою дружину.

— Так,— сказав Ламме і в захваті припав до вина.

— Куди ви тепер ідете? — спитав Бредероде.

— Ідемо шукати тих, що врятовують честь Фландрії.— відповів Уленшпігель.

— А хто вони такі?

— Коли я знайду їх, тоді скажу.

А Ламме, збуджений від вина, запитав Уленшпігеля:

— А що, Тіль, чи не пошукати нам моєї дружини на місяці?

— Накажи драбину поставити,— відповів Уленшпігель.

Це було в травні, в зеленому місяці травні.

— Ось і травень надворі,— сказав Уленшпігель Ламме.— Ах, синіє небо, ширяють веселі ластівки! Дивись, як червоніє від соку гілля дерев. Земля повна любові. Саме час вішати й палити людей за їхню віру. Тут вони, любенькі мої інквізиторчики. Які благородні обличчя! Їм дано всю владу виправляти, карати, нищити, віддавати до світського суду,— ах, який чудовий травень,— кидати у в'язниці, вести процеси, не додержувати законів, палити, вішати, стинати голови, закопувати живцем жінок і дівчат у передчасну могилу. Щиглики співають на деревах! Всю увагу зосередили добрі інквізитори на людях багатих: король — спадкоємець їхнього майна. Біжіть на луки, дівчата, танцюйте там під звуки волинки й сопілки! О чудовий місяцю травне!

І попів Клааса стукав у серце Уленшпігеля.

— Ну, пора в путь,— сказав він Ламме.— Щасливий, хто в наступні чорні дні буде тримати високо бадьорість свою і свій меч.

VIII

Якось у серпні йшов Уленшпігель Фландрською вулицею у Брюсселі повз дім Яна Сапермільмента, який по ремеслу був вишивальник. Він оглух і осліп від п'янства, і тому його жінка, стара баба із злісною пикою, вишивала замість нього, прикрашаючи своєю роботою панське убрання, плащі, черевики й камзоли. А її гарненька дочка помагала їй у цій вигідній роботі.

Проходячи надвечір повз їх дім, Уленшпігель побачив у вікні дівчину і почув, як вона промовляє:

— Серпень, серпень, милий місяць,
Хто, скажи, мій наречений?
Повідом же, милий серпень...

— Ось він, коли буде ваша ласка,— сказав Уленшпігель.

— Ти? — відповіла вона.— Підійди-но ближче, подивляюся.

— Але як це,— спитав він,— ти у серпні співаєш про те, про що брабантські дівчата співають напередодні березня?

— У них там один тільки місяць дарує чоловіків, а в мене — усі дванадцять. І от напередодні кожного з них, тільки не в північ, а за шість годин до півночі, я вскакую з постелі, роблю, задкуючи, три кроки до віконця і кажу те, що ти чув. Потім я повертаюся, роблю знову, задкуючи, три кроки до постелі, а опівночі лягаю, засипаю, і мені повинен приснитися мій жених. Але місяці, добрі місяці, вони злі насмішники, і от мені сняться не один, а дванадцять женихів. Коли хочеш, будь тринадцятим.

Щось запідозрив Уленшпігель і знову подумав про те, що брабантські дівчата тільки напередодні березня волають про чоловіка, а не в дні жнив.

— Хто ти? — спитала дівчина.— Що робиш? Багатий чи вбогий?

— Я вбогий, але з любовою багатий.

— Не про те я питаю. До меси ходиш? Ти добрий католик? Де ти живеш? Чи ти особливий жебрак, «гез», що проти королівських указів та інквізиції?

Попіл Клааса застукав у серце Уленшпігеля.

— Я гез,— сказав він,— червам і смерті хочу я віддати гнобителів нідерландських. Ти з жахом дивишся на мене. Полум'я помсти тліє ще в моєму серці. Воно стане мечем і пожежею, мотузкою, спустошенням, війською й загибеллю для катів.

— Ти гарний,— сумно сказала вона,— але мовчи, мовчи.

— Чому ти плачеш? — спитав він.

— Тут і скрізь, де б ти не був, будь обережний.

— Єсть уші в цих стін?

— Ніяких, крім моїх.

— У чому ж річ? Що ти скажеш мені?

— Слухай,— урвала вона його нетерпляче,— іде моя мати. Мовчи, особливо при ній...

Увійшла стара Сапермільмент.

При одному погляді на неї Уленшпігель подумав:

«Ач, пика шахрайська, продірявлена, наче шумівка, очі брехливі, рот сміється і викривляється. Цікаво все це».

— Хай господь вас береже, пане, на віки вічні,— сказала старуха.— Ну, дочко, добре заплатив пан граф Егмонт, якому я віднесла його плащ, той, знаєш, що на ньому я вишила, на його замовлення, блазенський ковпак... так, пане мій, блазенський ковпак на злість «Червоній собаці».

— Кардиналу Гранвеллі? — спитав Уленшпігель.

— Так,— відповіла старуха,— «Червоній собаці». Кажуть, він доносить королю про всі їхні задуми. Вони й хочуть його зігнати з світу. І правильно, га?

Уленшпігель не відповів ні слова.

— Ви, певно, бачили: вони ходять тепер по вулицях у простонародних камзолах і плащах з довгими рукавами і чернечими капюшонами; і на цьому верхньому вбранні і на камзолах їх повишивані блазенські ковпаки. Я вже вишила, щонайменше, двадцять сім таких блазенських ковпаків, а дочка моя штук п'ятнадцять. «Червона собака» скаженіє, побачивши ці ковпаки.

І вона почала шепотіти Уленшпігелеві на вухо:

— Я знаю, вони вирішили змінити блазенський ковчак на сніп колосся — знак єдності. Так, так, вони надумали боротися проти короля й інквізиції. Це їх справа, чи не так, пане?

Уленшпігель не відповів ні слова.

— Пан приїжджий, видно, вражений чимось, — сказала старуха, — наче води в рот набрав.

Уленшпігель, не сказавши ні слова, вийшов з дому.

По дорозі був трактир з музикою, він зайшов туди. У трактирі було повно відвідувачів, які без будь-якої обережності голосно розмовляли про короля, про ненависні укази, про інквізицію і «Червону собаку», яку треба викинути з країни. І тут Уленшпігель знову побачив старуху: вона у лахмітті сиділа за склянкою горілки і вдавала, що спить. Так вона сиділа довго, потім вийняла з кишені тарілочку і стала обходити гостей, просячи милостині, особливо у тих, що були найбільше нестримані в розмові.

І добрі люди, не шкодуючи, кидали їй флорини, деньє і патари.

Уленшпігель, сподіваючись випитати у дівчини те, чого йому не сказала стара Сапермільмент, подався знову до її дому.

Раптом за ним опинилась і старуха.

Побачивши її, Уленшпігель розлютився і кинувся бігти, наче олень, провулком з криком: «Пожежа, пожежа!» Так він добіг до дому пекаря Якоба Пітерсона. У домі цьому були вікна, засклені на німецький зразок, і відбиток сонця на заході падав у них, а з печі валив густий дим від палаючого хмизу. Уленшпігель біг повз дім Якоба Пітерсона, кричачи: «Пожежа, пожежа!» Збігся натовп і, бачачи багровий відблиск у шибках і густий дим, теж закричав: «Пожежа, пожежа!» Сторож на соборній дзвіниці засурмив у ріг, а дзвонар з усіх сил ударив у дзвони на сполох. Дітвора, хлопці й дівчата збігалися юрбами з свистом і співом.

Гули дзвони, гриміла труба. Стара Сапермільмент миттю зірвалася й вибігла з дому.

Уленшпігель стежив за нею. Коли вона відбігла далеко, він увійшов у її дім.

— Ти тут? — здивувалася дівчина. — Адже там, унизу, пожежа?

- Унизу? Ніякої пожежі.
- Чого ж дзвони дзвонять так жалібно?
- Самі не знають, що роблять.
- А виє труба, а біжить юрба народу?
- Дурням немає ліку на світі.

Вона кинула на нього лукавий і сумний погляд. Раптом вона заплакала і сказала:

— Не вертайся сюди. Ти гез, ворог папи, не вертайся сюди...

— Твоя мати...

— Так, — відповіла вона, почервонівши. — Знаєш, де вона тепер? Підслухує на пожарищі. Знаєш, куди вона піде потім? До «Червоної собаки». Розкаже все, що знала. Тікай, Уленшпігель, тікай, я врятую тебе, тікай!

Уленшпігель біг, як вона наказала, з усіх сил, аж до трактиру «Старий півень»; тут він знайшов Ламме, що сумно жував ковбасу і кінчав сьомий кухоль пива.

І, незважаючи на його череву, Уленшпігель примусив його бігти за собою.

IX

По дорозі Уленшпігель знайшов злісний підкидний листок проти Бредероде. Просто до нього він і попрямував з цим листком.

— Я, пане граф, той добрий фламандець і королівський шпигун, якому ви так добре накубли вуха й піднесли вина. Ось вам славненький пасквільчик, де вас, між іншим, обвинувачують у тому, що ви іменуєте себе, як король, графом Голландським. Листок свіженький, тільки-но зроблений у друкарні Івана Набрехала, що проживає коло Злодійської набережної, в Негідницькому тупику.

Сміючись, відповів Бредероде:

— Дві години підряд будуть тебе сікти, якщо ти не скажеш справжнє ім'я складача.

— Пане граф, — відповів Уленшпігель, — січіть мене хоч два роки підряд, але ви тим не примусите мою спину сказати те, чого не знає мій рот.

І з тим він пішов, не без флорина у кишені, одержаного за працю.

З червня, місяця троянд, почалися в землі фландрської проповіді.

І апостоли відновлення первісної християнської церкви виголошували свої проповіді скрізь: у полях і садах, на горбах, що були пристановищем для тварин під час поводи, по ріках, на кораблях.

Вони окопувалися на суходолі, наче на полі бою, і ставали укріпленим табором, оточуючи його обозом. На ріках і в портах їх охороняли човни з озброєними людьми.

І в таборах мушкетери і аркебузьери стояли в дозорі, чекаючи ворога.

Ось як лунало слово свободи скрізь по землі наших батьків.

Прибувши у Брюгге, Уленшпігель і Ламме лишили повозку в одному приміському дворі, а самі подалися не до таверни, бо в їхньому гамані не чути було радісного брязкоту монет, а до храму спасителя.

Патер Корнеліс Адріансен, брудний, непристойний, верескливий проповідник, несамовито лаючись, провіщував у цей день істину.

Фанатичні парафіянки юрилися навколо кафедри:

— Ах, господи Ісусе,— кричав патер,— які прокляття посилаєш ти на цю землю! Благословенна діво Маріє! О, якби живий був упокоєний імператор Карл і бачив мерзенний вчинок цих дворян, що насмілилися подати правительці прохання проти інквізиції й указів, складених і виданих після роздумів, розумних, зрілих і довгих, для благого діла, щоб знищити всякі секти та ересі!

— Ах, нам, бідним католикам, нічого не лишається, як покинути Нідерланди, де можна безкарно горлати: «Хай живуть гези!» Що за прокляте жорно впало на голову цього завороженого й збдуреного народу? Христос спаситель! Всі навколо — багаті і бідні, дворяни й простолюди, молоді й старі, чоловіки й жінки — всі горлають: «Хай живуть гези!»

Так, вийте, осли ви, вийте: «Хай живуть гези!» Я

буду нашим пророком: всі прокляття, всі кари небесні, всі нещастя, чума, лихоманка, руїни, пожежі, розпач, ран, чорна віспа й гнила гарячка,— все впаде на Нідерланди! Так помститься господь бог за ваше підле виття: «Хай живуть гези!» Каменя на камені від ваших будинків не залишиться. Так хай буде, хай буде, хай буде на віки вічні. Амінь!»

— Ходімо, сину мій,— сказав Уленшпігель.

— Зараз,— відповів Ламме.

І він серед молодих і гарних парафіянок, що побожно слухали проповідь, пошукав, але не знайшов своєї дружини.

XII

Сидячи якось на березі маленької ріки, Уленшпігель і Ламме дивились на зелень, що огортала їх, наче низьке шатро, на юрбу, яка проходила повз них. Чоловіки і жінки, парубки і дівчата, уквітчані, гуляли рука в руку, дивлячись одне одному в очі з такою ніжністю, наче нічого, крім них, немає на цьому білому світі.

Згадав про Неле, дивлячись на них, Уленшпігель і сумно сказав:

— Ходімо вип'ємо.

Але Ламме, не слухаючи Уленшпігеля, говорив:

— Так колись і ми, я й дружина моя, гуляли перед носом тих, хто, подібно до нас з тобою, сидить самотньо, без дружини, на березку.

— Ходімо вип'ємо: мабуть, вона держить де-небудь трактир.

— Це ти роздратований від спраги,— сказав Ламме.

— Може,— продовжував Уленшпігель,— у неї вже готове для бідних мандрівників блюдо чудового тушеного м'яса, нежирного, соковитого, ніжного, наче рожеві пелюстки, запахом якого насичене повітря, як риба у вівгорок на масляну, плаває м'ясо серед гвоздичок, мускату, півнячих гребінців, печіночок та інших небесних ласощів.

— Злюка, ти в домовину мене хочеш покласти. Забув ти, чи що, що ми вже два дні живемо черствим хлібом та рідким пивом.

— Це ти роздратований від голоду. Ти ревеш від

голоду: отже, ходімо закусимо й вип'ємо. Ось півфлорина, є на що погуляти.

Ламме засміявся. Швидко відшукали вони свою повозку й проїхали через усе місто, шукаючи найкращого трактиру.

Але бачачи обличчя неласкавих трактирників і безжальних трактирниць, вони колесили далі, кажучи собі, що кисла фізіономія — погана вивіска для доброї кухні.

Так доїхали вони до Суботнього ринку і тут увійшли в трактир під назвою «Синій ліхтар»: у хазяїна його було привітніше обличчя.

Поставивши повозку в сарай, а осла в конюшню і давши йому за товариша добру торбу вівса, вони замовили собі вечерю, наїлися досита, виспались і встали, щоб знову їсти. Ламме просто лопався від задоволення і примовляв:

— Я чую в моєму шлунку божественну музику.

Коли прийшов час платити, хазяїн підійшов до Ламме:

— З вас десять патарів.

— Одержте,— відповів Ламме і показав на Уленшпігеля.

— У мене немає,— відповів той.

— А твої півфлорина? — спитав Ламме.

— Немає,— відповів Уленшпігель.

— Добре,— сказав хазяїн,— тоді я зніму з вас обох сорочки і куртки.

Раптом Ламме, набравшись п'яної відваги, загорлав:

— А коли мені захотілося поїсти-попити, еге ж, їсти-пити захотілося, хоч на двадцять сім флоринів,— узяв та й поїв! Ти подивись на це черево — це важливіше за флорини! Дяка богам! Ніколи ти такого не будеш носити під своїм засмальцьованим шкіряним поясом. Бо ти носиш свій жир на комірці і ніколи не будеш носити його солодку вагу на животі.

Трактирник аж не тямився з люті. Він і так був з природи заїка, а тут хотів говорити швидко і чим більше спішив, тим більше пирскав, наче собака, що виліз із води. Ламме, розпалюючись, уже кричав:

— Авжеж, у мене є чим заплатити і за твої три дохлі курки, і за твоїх чотирьох паршивих курчат, і за дурного павича, що тягне свій смердючий хвіст по гною

птичній! Дивись-но на цього птаха: за півфлорина здумав забирати у нас одержу! Скажи, що коштує все твоє манаття,— я дам тобі три ліари за нього!

Хазяїн казався від люті і сопів усе несамопитіше. Ламме ревів, як лев:

— Скажи, будь ласка, скільки, по-твому, коштує чудовий осел з красивою головою, довгими вухами, широкими грудьми і сталевими жижками? Вісімнадцять флоринів, щонайменше, чи не так, трактирнику нещасний? А скільки старих гвіздків назбирав ти в свою скриню, щоб заплатити за таку прегарну тварину?

Трактирник сопів усе дужче, але не смів пікнути.

Ламме продовжував:

— А чудова ясенева повозка, пофарбована в червоний колір, з завісою з полотна, захистом від дощу й сонця,— скільки, по-твому, коштує, га? Двадцять чотири флорини, не менше? Чи не так? Ну, скільки це флоринів буде, вісімнадцять та двадцять чотири? Та відповідай ти, безграмотний йолопе! Оскільки сьогодні базарний день і в твоєму мерзенному трактирі спинилися мужики, то ось зараз і збуду їм усе!

Так він і зробив, бо всі знали Ламме. Він справді одержав за свого осла й повозку сорок чотири флорини й десять патарів. І він побрязкував під носом хазяїна грішми й казав:

— Чуєш запах майбутніх гулянок?

— Так,— відповів трактирник. І тихо додав:— Якщо ти продаєш свою шкіру, то дам тобі ліар за неї — зроблю з неї ладанку проти марнотратства.

А в глибині двору молода гарна жінка дивилась у вікно на Ламме і ховалася щоразу, коли він повертався і міг бачити її миле личко.

Підпилий Ламме дуже хотів спати, швидше влігся і заснув.

Наступного ранку він пішов з Тілем у Гент.

XIII

Тут він шукав свою дружину по всіх тавернах, готелях, трактирах, корчмах, заїздах. Увечері він зустрівся з Уленшпігелем у трактирі «Співучий лебідь». Улен-

шпигель обходив місто, сіючи неспокій і піднімаючи людей проти катів батьківщини.

На П'ятничому ринку, біля таверни «Велика гармата», Уленшпигель раптом розпластався животом на землі.

— Що ти робиш? — спитав, проходячи повз нього, вугляр.

— Мочу ніс, щоб дізнатися, звідки вітер віє.

Проходив столяр:

— Що ти з бруку перину зробив?

— Скоро він стане для багатьох укривалом.

Монах, проходячи, спинився:

— Що цей йолоп тут робить?

— Благає, лежачи на череві, про ваше благословення, отче.

Монах благословив його і пішов далі.

Тоді Уленшпигель припав вухом до землі.

— Що ти там чуєш? — спитав, проходячи, селянин.

— Чую, як ростуть дерева, які будуть порубані на вогнища для еретиків.

— А більше нічого не чуєш? — спитав громадський стражник.

— Чую, як ідуть іспанські жандарми. Коли в тебе є що сховати, закопай у землю: скоро по містах жити не можна буде від злодіїв.

— Він збожеволів, — сказав громадський стражник.

— Він збожеволів, — повторювали городяни.

XIV

Тимчасом Ламме нічого не їв і все думав про свою дружину. Серце кликало його в Брюгге, чи Уленшпигель мусив силоміць тягти його в Антверпен, де він продовжував свої марні розшуки.

Сидячи в якій-небудь таверні серед фламандців, що прийняли реформацію, і католиків, що шукали свободи, Уленшпигель говорив:

— Герцог Альба суне на нас. Фламандці, море здійснюється, море помсти! Бідні жінки і дівчата, тікайте, вас заринють живцем. Бідні чоловіки, тікайте від шибеніці, вогнища і меча. Філіпп збирається закінчити

криваву справу Карла. Батько сіяв смерть і вигнання, а син поклявся, що краще буде королем на кладовищі, ніж над еретиками. Тікайте, близько вже кат і могильник.

Народ слухав, і сотні родин кидали міста, і проїзні шляхи захрясли возами з майном вигнанців.

І Уленшпігель ходив скрізь із сумним Ламме, що розшукував свою дружину.

А в Дамме лила сльози Неле коло божевільної Катіни.

XV

В місяці ячменю — тобто у жовтні — бувши в Генті, Уленшпігель зустрів Егмонта. Граф замислено спустив повідки, і кінь ішов тихою ходою. Раптом він помітив чоловіка, що з засвіченим ліхтарем ішов поруч нього.

— Чого тобі? — спитав Егмонт.

— Нічого, хочу тільки освітити вам шлях.

— Іди геть!

— Не піду.

— Нагая захотів?

— Хоч десять нагаїв, аби засвітити у вашій голові такий ліхтар, щоб ви бачили ясно все аж до Ескуріала.

— Забирайся з своїм ліхтарем і Ескуріалом!

— Ні, не піду, я мушу сказати вам, що я думаю.

Він узяв коня графа за узду і продовжував:

— Граф, подумайте про те, що ви легко гарцюєте на коні, а голова ваша теж легко гарцює на ваших плечах. Та, кажуть, король збирається покласти край цим танцям, залишить вам тіло і, знявши з ваших пліч голову, пошле її танцювати у далекі краї, звідки вам її не добути вже. Дайте флорин, я його заслужив.

— Нагая я тобі дам, як не заберешся паскудний раднику!

— Граф, я Уленшпігель, син Клааса, спаленого за віру, і син Сооткін, померлої від горя. Їх попіл стукає в мої груди і каже мені, що Егмонт, доблесний вождь, може із своїми солдатами протиставити Альбі військо втрое сильніше.

— Іди геть, я не зрадник!

— Врятуй батьківщину, ніхто, крім тебе, не врятує її, — гукнув Уленшпігель.

Граф хотів ударити його нагаєм, але Уленшпігель не дожидав того, відскочив убік і крикнув:

— Дивіться ясніше, граф! Урятуйте батьківщину!

Другим разом граф Егмонт спинився напитися коло корчми.

Підвівшись на стременах, граф гукнув:

— Пити!

Уленшпігель вийшов з олов'яним бокалом в одній руці і пляшкою червоного вина в другій.

Побачивши його, граф сказав:

— А, це ти з своїми чорними пророцтвами?

— Пане граф, — відповів Уленшпігель, — коли мої пророцтва чорні, то це того, що не вимиті. А ви скажіть мені, що червоніше: вино, що ллється вниз по вашій горлянці, чи кров, що юшить угору з шиї? Ось про що питав мій ліхтар.

Граф нічого не відповів, випив, розплатився і по-скавав.

XVI

Тепер Уленшпігель і Ламме їздили верхи на ослах, одержаних від Сімона Сімонсена, одного з прибічників принца Оранського. Так їздили вони всюди, попереджаючи громадян про темні задуми кривавого короля і розвідуючи, що чути з Іспанії.

XVII

Якось переодягнений богомольцем, без грошей і без харчів, Уленшпігель поспішав попередити громадян Герцогенбоша про те, що на їх місто хоче напасти кінний загін. Він сподівався по дорозі добути коня в Ієроніма Праата, брата Сімона, до якого він мав листа від принца, і звідси чимдуж, найкоротшим шляхом, домчати до Герцогенбоша.

Перетинаючи великий шлях, Уленшпігель наткнувся на загін солдатів. Він дуже злякався — через листи. Однак, вирішивши вести свою гру, він, стоячи, почекав військо і, бурмочучи «Отче наш», пропустив його повз

себе. Коли воно пройшло, він приєднався до нього і взнав, що загін прямує до Герцогенбоша.

Попереду йшов батальйон валлонів⁴⁷ на чолі з капітаном і шістьма алебардниками його охорони; потім — відповідно до чину — йшов прапороносець з меншим почтом, далі профос, його стражники і два сищики, начальник варті, начальник обозу, кат з помічником і, нарешті, сопільники з барабанщиками, що здійсмали чималий шум.

Потім ішов батальйон фламандців — двісті чоловік із своїм капітаном і прапороносцем. Вони були поділені на дві сотні, а сотні ділилися на взводи. Профос і його прислужники йшли також у супроводі сопільників і литаврників, що свистіли й били у барабан.

У своїй хламиді богомольця Уленшпігель ішов у ногу з військом, наче шлюпка поруч корабля, і бурмотів свої молитви.

Раптом капітан спитав його:

— Ти куди йдеш, богомольцю?

— Ах, пане капітан,— відповів Уленшпігель, що таки дуже зголоднів,— колись учинив я великий гріх і був присуджений пішки вирушити до Рима і там дістати від святого отця відпущення. Прощений і просвітлений, нині я повертаюсь у рідну землю, але з умовою: скрізь, де я зустріну по дорозі солдатів, проповідувати їм слово боже. А за проповіді я буду одержувати від них хліб і м'ясо. Дозвольте мені на найближчому привалі виконати мою обітницю.

— Можеш,— відповів капітан.

Уленшпігель втиснувся в ряди фламандців і валлонів, усе намагаючи, чи лежать листи під його курткою.

Так дійшли до Берхема. Начальник фламандців звелів зробити привал біля невисокого дуба, гілки якого були обрубані, крім найбільшої, обламаної до половини: на ній минулого місяця повісили одного еретика.

Солдати стали табором; з'явилися маркітанти, пропонуючи хліб, вино, пиво і всяке м'ясо.

Коли Уленшпігель побачив усе це, голод його став нестерпний.

Раптом із спритністю мавпи він здерся на дерево, сів верхи на сук на височині семи футів від землі і почав

бичувати себе мотузкою; солдати зібралися навколо нього. І він говорив:

— В ім'я отця і сина і святого духа, амінь! Сказано: хто подасть неіміущому, той подає господу богіві. Воїни, подайте господу богіві, тобто, значить, подайте мені. Подайте хліба, м'яса, вина, пива, всього, чого завгодно, хоч і пиріжків, і господь бог, адже він багатий і щедрий, відплатить вам за це купами печених жайворонків, річками мускатного вина, горами льодяників і рибних страв, які ви їстимете в раю срібними ложками.

І жалібно продовжував він:

— Хіба ви не бачите, яким тяжким послухом мушу я спокутувати свої гріхи? Невже мої муки від бичування, що пошматовувало мою спину й закривавило плечі, не зм'якшили вас?

— Що це за юродивий? — питали солдати.

— Друзі мої, — говорив Уленшпігель, — я не юродивий, я голодний і каюся. Бо, поки дух мій оплакує мої гріхи, тіло моє плаче від голоду. Благословенні воїни, я бачу у вас там жирну шинку, гусятину, ковбаси, вино, пиво, пиріжки; неville не поділіться з бідним богомольцем?

— Та бери! — кричали фламандські солдати. — У нього пика добродушна, у цього проповідника.

І всі кидали йому шматки їжі, наче м'ячики. І він їв, сидячи верхи на своїй гілці і примовляючи:

— Жорстокою робить людину голод і нездатною до молитви, але шматок шинки вмить міняє настрій.

— Бережися, голову зігну! — крикнув один фельдфебель, кидаючи йому недопиту пляшку.

Уленшпігель упіймав її на льоту і, п'ючи потроху, продовжував:

— Якщо гострий несамовитий голод — згуба для бідного тіла людського, то є інші речі, страшніші: це, наприклад, страх бідного богомольця, якому щедрі пани солдати кидають то шматочок шинки, то пляшку пива, — страх напиться, бо ж богомалець завжди тверезий, і коли він буде пити, а їжі в його животі буде небагато, то він же так може напиться доп'яну...

І, піймавши при цих словах на льоту гусячу ногу, він продовжував:

— Що за чудова річ ловити отак у повітрі польових

риб! Але ця ось уже щезла з шкірою і кістками! Що жадніше від сухого піску? Голодне черево.

Раптом він відчув укол алебарди і почув:

— З якого часу богомольці гребують баранячою ногою?

І він побачив на кінчику алебарди баранячу ногу. Схопивши її, продовжував:

— Я зроблю флейту з цієї кістки і на ній проспівую славу тобі, милосердний алебарднику. Але що за обід без закуски? — продовжував він. — Що таке найсоковитіша бараняча лопатка в світі, коли за нею бідний пілігрим не побачить благословенного образу солоденького пиріжка?

При цих словах він схопився за обличчя, бо з юрби полетіло зразу два пиріжки, і один ударив його в око, другий — у щоку.

Раптом загриміли барабани, сопілки засвистіли, і солдати знову рушили в путь.

Капітан фламандців наказав Уленшпігелеві зійти з дерева і йти з загоном. Він же хотів би бути за сто миль звідси, бо, з слів деяких не дуже прихильних до нього солдатів, відчув, що його вважають підозрілим і от-от схоплять, як шпигуна, обшукають і, знайшовши листи, повісять.

І він упав з дерева в канаву і зняв звідти крик:

— Згляньтесь, панове солдати, я зламав ногу, не можу йти далі!

Деякі солдати повірили, що він справді зламав ногу, і, через те, що він був веселий хлопець, пожаліли його й лишили йому вина й м'яса днів на два.

Коли військо зникло з очей, Уленшпігель схопився й побіг.

По дорозі він добув коня і помчав іншими шляхами й стежками в Герцогенбош. Дізнавшись, що військо йде на місто, вісімсот громадян озброїлися, вибрали ватажків і послали Уленшпігеля, переодягненого вуглярем, в Антверпен до геркулеса-гуляки Бредероде просити до допомоги.

І військо не ввійшло у Герцогенбош, бо місто трималося на сторожі і приготувалось до стійкої оборони.

Якось Сімон звернувся до Уленшпігеля:

— Слухай, брате мій, чи досить у тебе мужності?

— Досить для того, щоб бити іспанця, поки він не здохне, щоб убити убивцю, щоб розправитися з злодієм.

— Чи зумів би ти забратися в димар каміна і там сидіти тихо, щоб підслухати, що будуть говорити в кімнаті?

— Дяка богові, у мене здоровий хребет і гнучкі литки, я зможу держатися у димарі, як кішка, скільки завгодно.

— А чи досить у тебе терпіння і пам'яті?

— Попіл Клааса стукає в моє серце.

— То слухай,— сказав Сімон.— Візьми цю складену гральну карту, іди в Дендермонде і постукай двічі гучно і один раз тихо в двері будинку, що отут намальований. Тобі відчинять і спитають, чи не сажотрус ти; ти відповіси, що ти худий і карти не загубив... І покажеш її. А потім, Тіль, виконай свій обов'язок. Велике нещастя нависло над землею Фландрською. Тобі вкажуть камін, що вже наперед буде приготований і вичищений. У димарі його ти знайдеш підпори для ніг і дощечку, прибиту для сидіння. Якщо той, хто тобі відчинить, скаже, що ти мусиш влізти туди, слухайся і сиди, не ворухнися. Поважні пани зберуться в кімнаті коло каміна, в якому ти сховаєшся: Вільгельм Мовчазний, принц Оранський, графи Егмонт, Горн, Гоохстратен⁴⁸ і Людвіг Нассауський, доблесний брат Вільгельма. Ми, реформати, хочемо знати, що замишляють і розпочинають ці пани для того, щоб урятувати батьківщину.

І от, першого квітня, виконавши все, що йому було наказано, Уленшпігель сидів у каміні. Приємно було, що вогонь не був розпалений, і Уленшпігель казав собі, що, непрокопчений, він краще буде чути.

Незабаром двері залу розчинилися, і порив вітру пронизав його. Але й це прийняв він терпеливо, сказавши собі, що вітер освіжить його увагу.

Потім він чув, як у зал увійшли принц Оранський, Егмонт та інші. Вони почали говорити про свої побоювання, про гнів короля і про погане керування фінансами

й податками⁴⁹. Один з них говорив різко, гордо і чітко — це був Егмонт. По цьому Уленшпігель і впізнав його, так само як Гоохстратена — по хриплому голосу, Горна — по гучній мові, Людвіга Нассауського — по його крутому солдатському слову і Мовчазного — по тому, що він кожне своє слово проказував так повільно, наче зважував його раніше на терезах.

— Країна у небезпеці, — сказав Оранський, — треба боронитися від ворожої навали.

Егмонт схвилювано відповів, що йому здається дивним, навіщо це король, їх повелитель, вважає за потрібне посилати військо, коли у країні, завдяки дворянам і особливо його, Егмонта, клопотові, панує спокій.

На це відповів Мовчазний:

— У Філіппа в Нідерландах чотирнадцять корпусів, солдати яких усі до одного віддані тому, хто командував ними під Гравеліном і Сен-Кантенем.

— Не розумію, — сказав Егмонт.

— Більше я нічого не скажу, — відповів принц, — але насамперед вам, граф, і всім вам, панове, прочитають листи, написані нещасним схопленням Монтіньї⁵⁰.

У цих листах Монтіньї писав: «Король у край роздратований тим, що сталося в Нідерландах, і, коли прийде час, покарає потурачів».

Тут граф Егмонт зауважив, що йому холодно і що слід би розпалити в каміні вогонь. Так і зробили, поки двоє панів розмовляли про листи.

Димар був заткнутий, і через це вогонь не розгорявся як слід, і кімната наповнилася димом.

Потім Гоохстратен, кашляючи, прочитав перехоплені листи іспанського посла в Парижі Алави до правителки.

— Посол повідомляє, що винні в усіх безпорядках у Нідерландах три чоловіки: Оранський, Егмонт і Горн. Необхідно, — пише він далі, — виявляти до них прихильність і висловлювати певність володаря, що тільки завдяки їх послугам країна перебуває в покорі. Щождо двох інших, тобто Монтіньї й Бергеса, то вони там, де їм бути належить.

— Ах, — сказав Уленшпігель, — краще димний камін у Фландрії, ніж свіжа тюрма в Іспанії. Бо там на вогких стінах ростуть петлі.

— Посол пише далі, що король бувши в Мадриді, сказав: «Усе, що робиться в Нідерландах, підриває нашу королівську владу і ображає святість служби божої, і ми краще наразимо на небезпеку інші наші землі, ніж лишимо безкарним повстання. Ми вирішили особисто прибути в Нідерланди і покликати на допомогу папу й імператора. Ми присилюємо Нідерланди до безумовної покори і, згідно з нашою волею, змінимо там владу, віру й урядування».

«Ах, королю Філіппе,— сказав сам собі Уленшпігель,— якби я міг згідно з моєю волею вирішувати твою долю, під моїм фламандським дрючком зазнали б значних перетворень твої боки, руки й ноги. Двома гвіздками я прибив би твоє обличчя до спини і подивився б, чи можеш ти в цьому становищі, кидаючи погляд на кладовище, залишене тобою позаду, ще співати пісню про твої тиранства й перетворення».

Подали вино. Гоохстратен устав і проголосив:

— П'ю за нашу батьківщину!

Всі приєдналися до нього, він випив свій кубок, поставив його на стіл і сказав:

— Настала тяжка година для бельгійського дворянства. Треба думати про шляхи й способи оборони.

І, сподіваючись відповіді, він втупив погляд у Егмонта, який не відповів ні слова.

Але Мовчазний сказав:

— Ми відстоїмо себе, якщо Егмонт, перед яким двічі, під Сен-Кантенем і Гравеліном, здригнулася Франція і вплив якого на фламандських солдатів безмежний, прийде до нас на допомогу і не допустить іспанської навали.

На це граф Егмонт відповів:

— Я надто високої думки про короля, щоб думати, що ми мусимо стати бунтівниками. Хай тікають ті, хто боїться його гніву. Я лишуся, бо я не маю можливості жити без його допомоги.

— Філіпп може люто помститися,— сказав Оранський.

— Я довіряю йому в усьому,— відповів Егмонт.

— Аж до голови? — спитав Людвіг Нассауський.

— Аж до голови, тіла і вірності — все це належить йому.

— Я з тобою, друже й союзнику! — сказав Горн.

— Треба передбачати, а не вичікувати. — повторив Оранський.

— Я повісив у Граммоні двадцять двох реформатів! — схвильовано гукнув Егмонт. — Якщо припиняться їх проповіді, гнів короля зм'якшиться.

— Сумнівні надії, — відповів Оранський.

— Озброймося довір'ям, — сказав Егмонт.

— Озброймося довір'ям, — сказав Горн.

— Мечами треба озброїтись, а не довір'ям, — заперечив Гоохстратен.

При цьому Оранський зробив знак, що йде.

— Прощайте, принце без землі, — сказав Егмонт.

— Прощайте, графе без голови, — відповів Оранський.

— Для барана — різник, для воїна, що рятує батьківщину, — слава, — сказав Людвіг Нассауський.

— Не можу й не хочу, — сказав Егмонт.

— Кров жертв нехай впаде на голову придворного підлабузника, — сказав Уленшпігель.

Вони розійшлися.

Тоді Уленшпігель виліз із каміна і кинувся з усіма вістками до Сімона Праата.

— Егмонт — зрадник, — сказав той. — Господь — супутник принца.

А герцог Альба? Герцог уже в Брюсселі!

I

ІН ІДЕ, Мовчазний ⁵¹. Господь його веде. Уже схоплено обох графів ⁵². Альба обіцяв Мовчазному ласку й прощення, якщо він з'явиться.

При цій звістці Уленшпігель звертається до Ламме:

— Чорт забори! — вигукує він. — На вимогу генерал-прокурора Дюбуа, герцог запрошує принца Оранського, його брата Людвіга, Гоохстратена, Бредероде й інших друзів принца протягом шести тижнів з'явитися до суду, обіцяючи їм правосуддя і милосердя... Слухай, Ламме, якось один амстердамський єврей, побачивши з вулиці у вікні верхнього поверху якогось свого ворога, став кликати його зійти на вулицю: «Зійди вниз, — кричав він, — я лусну тебе по макітрі так, що вона влізе тобі в грудну клітку і буде дивитись на світ божий крізь ребра, як злодій крізь ґрати». — «Ну, — відповів той, — обіцяй мені хоч у сто разів більше стусанів, та й то я не зійду!»

Так можуть відповісти принц Оранський і його друзі. Та вони так і зробили: адже вони відмовилися з'явитись. Егмонт і Горн зробили інакше. І суд божий покарає цю слабкість у виконанні обов'язку.

Багато знатних дворян було страчено в цей час на Кінському ринку в Брюсселі за спробу несподіваним нападом захопити Амстердам.

Коли всі вони, числом вісімнадцять, із співом гімнів ішли до місця страти, всю дорогу позад і перед ними йшли барабанщики і гучно били в барабани.

І іспанські солдати, що оточували їх, обпікали їх факелами то з того, то з другого боку. І коли вони корчилися від болю, солдати знущалися з них:

— Що, панове лютерани, боляче, коли вас печуть завчасно?

Того, хто зрадив їх, звали Дірік Слоссе. Він заманив їх в Енкгейзен, що був ще католицьким, і тут видав сищикам Альби.

І вони вмерли мужньо.

І спадщину після них одержав король.

III

— Ось він пройшов! Бачив? — спитав переодягнений дроворубом Уленшпігель звертаючись до Ламме, що був у такому ж убранні. — Бачив ти брудну пику цього герцога, його плоский лоб, низький, як в орла, його бороду, що нагадує кінець мотузки на шибениці? Задуши його, господи! Чи бачив ти цього павука з довгими мохнатими ногами? Ходімо, Ламме, ходімо накидаємо каміння в його павутину...

— Ах, — зітхнув Ламме, — нас сплять живцем!

Ця розмова відбувалася в ямі, виритій у хащі; ви-зирнувши крізь листя з барсучої нори, друзі побачили червоні й жовті мундири герцогських солдатів; солдати йшли лісом, зброя їх блищала на сонці.

— Нас зрадили, — сказав Уленшпігель.

Коли солдати пройшли, він спішно кинувся в Оен до гезів. Солдати пропустили його, не звертаючи на нього уваги, бо він був у вбранні дроворуба і на спині ніс в'язанку дров. Дізнавшись від нього, що у лісі військо герцога, гези розсипалися на всі боки і втекли.

Теплого, ясного червневого дня в Брюсселі на майдані перед ратушею спорудили ешафот, оббитий чорним сукном, по обидва боки його височіли два стовпи з залізними вістрями. На ешафоті були дві чорні подушки і столик, на якому стояло срібне розп'яття.

На цьому ешафоті відрубали голови мечем благородним графам Егмонтаві і Горну. І спадщину одержав король.

І посол Франціска Першого сказав про Егмонта:

— Я бачив, як відрубали голову тому, перед ким двічі тремтіла Франція.

І голови графів настромлено було на залізні вістря.

І Уленшпігель сказав Ламме:

— Тіла і кров укриті чорним сукном. Благословенні ті, хто пробуде з мужнім серцем і виїнятим з піхов мечем, сподіваючись чорних днів, що неминучі.

Мовчазний набрав військо і з трьох боків вдерся до Нідерландів.

На зібранні «диких гезів» так говорив Уленшпігель:

— За порадою панів інквізиторів, король Філіпп оголосив, що взагалі кожен обиватель нідерландський, який образив його величність або був причетний до врсі, чи обвинувачений у тому, що не вчинив їй належного опору, віднині вважається винним, і з огляду на огидний цей злочин, без різниці статі й віку, за винятком лише окремо поіменованих осіб, засуджується до покарань, відповідних до неймовірних цих злочинів, і при тому без ніякої надії на помилування. Спадщину одержує король. Смерть косить у цій країні, що, багата й простора, лежить між Північним морем, графством Емден, рікою Еме, Вестфалією, Юліх-Клеве, Льежем, єпископствами Кельнським і Трірським, Лотарінгією та Францією, смерть косить на полі в триста сорок миль протягом, у двох сотнях укріплених міст і силі містечок, селищ, що мають права міста, сіл, хуторів. Спадщину одержує король.

Ледве вистачає для цієї справи одинадцяти тисяч катів, яких Альба називає солдатами. А батьківщина стала кладовищем, покинута промисловцями, ремісниками, художниками, купцями, які збагачують тепер чужину, що дає можливість молитися богові їх свободної совісті. Смерть і розгром косять своє жниво. А спадкоємець — король.

Кров і сльози! Смерть косить скрізь — на вогнищах, на деревах, що стали шибеницями вздовж великого шляху; у могилах, куди кидають живцем бідних дівчат; у тюремних колодязях, де топлять в'язнів; на купах палаючих дров, де на повільному вогні тліють жертви, і в палаючих солом'яних хижках, у димі й полум'ї яких гинуть нещасні. Їх спадкоємець — король.

Так хотів папа в Римі.

Міста переповнені сищиками, що ждуть своєї пайки з маєтку жертв. Чим хто багатший, тим більша його провина. Спадкоємець — король.

Але є в країні мужні люди, які не дадуть знищити себе, як баранів. Серед утікачів є озброєні, що тимчасом ховаються по лісах.

Вони не дають спокою королівським солдатам, убивають їх, грабують і знову ховаються по своїх лігвищах. Удень і вночі в перелісах спалахує то там, то там вогник, гасне і знову спалахує в іншому місці. Це вогники наших бенкетів. Наша здобич — усяка дичина, перната і кошаата. Ми — господарі. Селяни, коли треба, постачають нам хліб і сало. Придивись-но, Ламме: в лахмітті, здичавілі, рішучі, з відвагою в погляді, із своїми сокирами, мечами і списами, шпагами, луками і аркебузами бродять вони по лісах, бо всяка зброя для них годиться, і вони не хочуть ходити рівними рядами, наче солдати. Хай живе гез!

І всі цокалися, гукаючи:

— Хай живе гез!

І Уленшпігель пив з визолоченого чернецького кубка і гордо дивився на мужні обличчя «диких гезів».

— Дикі! — казав він. — Ви вовки, тигри, леви. Пожеріть же собак кривавого короля!

— Хай живе гез! — вигукували вони.

Уленшпігель вербував в Іпрі солдатів для принца; ховаючись від переслідувань герцогських сищиків, він найнявся за причетника до пріора⁵³ абатства⁵⁴ святого Мартіна. Товаришем його по службі був дзвонар, на ймення Помпіліус Нюман, здоровенний парубок, але боягуз, що вночі свою тінь вважав за чорта, а свою сорочку — за привид.

Пріор був товстий і жирний, як пулярка, відгодована для рожна. Уленшпігель швидко помітив, на яких луках випасався пріор, назбираючи своє сальце. Як він довідався від дзвонаря і як сам бачив на власні очі, пріор снідав о дев'ятій годині ранку, обідав о четвертій. Ранком до пів на дев'яту він спав, потім ішов до церкви подивитись, який був карнавковий збір для бідних. Половину збору він пересипав у свій гаманець. О дев'ятій годині, як сказано, він снідав: з'їдав тарілку молочного супу, півбаранячої ноги, пиріг з начинкою з чаплі і випивав п'ять чарок брюссельського вина. О десятій годині він висмоктував кілька слив, зрошуючи їх орлеанським вином, бажаючи при тому господа бога не дати йому вкинутися в гріх обжерливості. Опівдні, щоб згаяти час, він обгризав який-небудь птичий куприк, приєднуючи до нього і крильце. О першій годині він починав думати про свій обід і відповідно до цього вливав у себе добру склянку іспанського вина. Потім він лягав у постіль і освіжав себе недовгим сном.

Прокинувшись, він починав, для збудження апетиту, в солоної лососини, до якої прилучався великий кухоль антверпенського пива. Потім він переходив до кухні і розташовувався тут перед піччю, де весело потріскували дрова. Уважно стежив він за тим, як тут пекли для монахів абатства величезний телячий вирізок або підрум'янювали на вогні ошпарене порося, що вважалося йому набагато кращим, ніж шматок сухого хліба. Але справжній голод ще не назрівав цілком, і пріор розглядав хитру механіку рожна, що наче чудом крутився сам по собі. Пріор заплатив за цей рожен п'ятнадцять паризьких ліvrів.

Потім він знову лягав у постіль, стомлено витягався там, о другій прокидався, ковтав трохи свинячого хо-

лодцю, запиваючи його бургундським, яке він купував по двісті сорок флоринів за бочку. О третій годині він з'їдав курча в мадері, запиваючи його двома склянками мальвазії по сімнадцять флоринів за барильце. О-пів на четверту він закушував півбанкою варення, запиваючи його медом. З усього того він ставав бадьорий духом, брав одну з своїх ніг у руки і спочивав зосереджено до четвертої години.

О четвертій наставав час обіду — і в цю годину часто відвідував його священник церкви святого Іоанна. Не раз закладалися вони при цьому, хто з них з'їсть більше риби, дичини, птиці, м'яса. Хто перший відставав, повинен був почастувати другого блюдом січеного м'яса з трьома сортами грітого вина, чотирма приправами і сімома гарнірами з зелені.

Так пили вони й їли, ведучи спільну бесіду про еретиків, причому були в повній згоді, що, скільки їх не знищити, однаково буде мало. І ніколи не виникало поміж ними й найменшої сварки, крім того випадку, коли їм траплялося сперечатися про тридцять дев'ять способів, якими готується добрий пивний суп.

Потім вони схиляли свої високоповажні голови на преподобні пуза й хропли. Траплялося, що хто-небудь з них розплющував на мить очі і бурмотів при цьому, що життя на цьому світі — солодка штука і що люди бідні марно скаржаться на нього.

При цьому святому мужеві був причетником Уленшпигель. Він чудово прислужував йому при месі, тільки чашу завжди наповняв тричі: двічі для себе і раз для пріора. І дзвонар Помпіліус Ньюман допомагав йому в цьому.

Бачачи його квітуче здоров'я, червоні щоки й товсте черевце, Уленшпигель запитав його, чи тут, на службі в пріора, він призбирав таких заздрості гідних достоїнств.

— Звичайно, сину мій, — відповів Помпіліус. — Зачини тільки двері, щоб ніхто не чув.

І він пошепки розповів йому:

— Адже ти знаєш, як ніжно наш пан пріор любить усякі вина і пиво, усяке м'ясо і птицю. Він замикає м'ясо в коморі, вино у погребі і завжди носить ключі в кишені. І коли спить, не знімає з них рук. Уночі, коли він засне, я пробираюся до нього і, не без побою-

вання, знімаю ключі з його черевця, потім кладу назад. Не без побоювання, бо, сину мій, якщо він дізнається про мій злочин, він мене зварить живцем.

— Нема чого так затруднитися, Помпіліус,— сказав Уленшпігель,— досить потягти ключі один раз і зробити за їх зразком нові, а старі хай собі лежать на пузі найдобрішого отця пріора.

— Зроби, сину мій,— сказав Помпіліус.

І Уленшпігель зробив ключі. Годині о восьмій вечора, коли він і Помпіліус вважали, що благодущний пріор заснув, вони спускалися вниз і добували собі м'яса й вина, скільки душа забажає. Уленшпігель ніс пляшки, Помпіліус — м'ясо, бо він трусився, як осика, а шинки й баранячі лопатки не б'ються, коли падають на підлогу.

Не раз забирали вони також птицю, перш ніж її засмажити, в чому обвинувачено було чимало кішок по сусідству і завдано кари за їх злочин.

Але якось уранці після їжі пріор покликав їх обох. З грізним обличчям він люто смоктав мозкову кістку з супу.

Помпіліус трусився від страху, і черево його тремтіло. Уленшпігель був зовсім спокійний і тільки весело мацав ключі від погреба в своїх кишнях.

— Хтось п'є моє вино і їсть мою птицю,— сказав йому пріор.— Чи не ти це, сину мій?

— Ні,— відповів Уленшпігель.

— А цей дзвонар,— він показав при тому на Помпіліуса,— чи не доклав він рук до цієї справи? Він блідий, як покійник. Видно, вкрадене вино діє на нього, як отрута.

— Ах, ваше преподобіє,— відповів Уленшпігель,— ви не справедливі, обвинувачуючи дзвонаря. Бо коли він блідий, то не тому, що пив ваше вино, а тому, що нанюхався духу його; він марніє з дня на день.

— Є бідні люди на землі! — зітхнув пріор, і хильнув здоровенний ковток вина із склянки, що стояла перед ним.— Але скажи, сину мій,— адже у тебе рисячі очі,— ти ніякого злодія не помітив?

— Я буду стежити, ваше преподобіє,— відповів Уленшпігель.

— Хай потішить вас господь своєю ласкою, діти мої,— сказав пріор.— Живіть у тверезості, бо з непо-

мірності постають усі злигодні в цій юдолі сліз. Ідїть з миром.

І, благословивши їх, він висмоктав ще одну мозкову кістку з супу і випив ще одну велику склянку вина.

Уленшпігель і Помпіліус вийшли.

— Цей паскудний скнара не дав тобі ні краплі свого вина, — сказав Уленшпігель. — Істинно благословенний Хліб, який крадуть у нього.

Тимчасом надходив день святого Мартіна, церкву було прикрашено для свята. Вночі Уленшпігель і Помпіліус увійшли до неї, позамикали за собою двері, запалювали усі свічки, взяли лютню й волинку і грали в захопленням. І свічки сяяли, наче сонце. Але це було далеко не все.

Влаштувавши все як належить, вони пішли до пріора, якого, незважаючи на пізню годину, застали ще на ногах.

Він жував печеного дрозда, запиваючи його рейнським, і широко розкрив очі, коли побачив освітлення у вікнах церкви.

— Ваше преподобіє, — сказав Уленшпігель, — хочете знати, хто їсть ваше м'ясо і п'є ваше вино?

— Що за освітлення! — гукнув пріор, показуючи на вікна церкви. — Господи боже, невже це з твого дозволу святий Мартін палить уночі свічки бідних монахів, нічого не платячи за них?

— Він і не те ще робить, — сказав Уленшпігель. — Ходімо з нами, отець пріор.

Той узяв свій посох, і вони ввійшли до церкви.

Тут посеред храму він побачив усіх святих; вийшовши з своїх ніш, статуї зібралися в коло. І святий Мартін був неначе начальником їх, бо він на голову був вищий від усіх; у руці, простягненій для благословення, він тримав печену індичку. В інших були в роті або в руках шматки гусятини або курятини, ковбаси, шинка, риба, сира й варена, між іншим шука вагою в чотирнадцять фунтів. І коло ніг кожного стояло по пляшці вина.

Побачивши все це, пріор мало не знепритомнів від люті; він так почервонів і обличчя його так надулося, що Помпіліус і Уленшпігель злякалися, щоб він був тут же не лопнув. Але пріор, не звертаючи на них уваги, грізно підійшов до святого Мартіна, якого він,

очевидно, вважав відповідальним за злочини всіх інших, вирвав у нього з рук індичку і вдарив його так люто, що розбив йому руку, ніс, посох і митру.

Не помилював він і інших, і не один із святителів загубив під його ударами руки, ноги, митру, посох, хрест, косу, сокиру, ґрати, пилу й інші ознаки свого достоїнства та своєї мученицької кончини. Потім пріор з шаленою швидкістю почав, тремтячи черевом, задувати всі свічки.

Всю шинку, птицю і ковбасу, скільки міг забрати, він узяв з собою і, зігнувшись під цією вагою, повернувся до своєї келії. Але він був такий розлючений і васмучений, що мусив випити одну за другою три великі пляшки вина.

Уленшпігель почекав, поки він заснув, і тоді забрав усе, що пріор відняв у святих, а також те, що лишилося в церкві, поласувавши попередю кращими шматочками. Недоїдки лишили вони з Помпіліусом коло ніг святих.

На другий день, поки Помпіліус дзвонив до заутрені, Уленшпігель увійшов до пріора в сплчивальню і знову попросив його піти до церкви. Тут, показавши на недоїдки й на святих, він сказав:

— Що ж, отець пріор, ніщо не допомогло, вони все-таки усе з'їли.

— Так,— сказав пріор,— навіть до моєї сплчивальні, як злодії, пробралися й потягли все, що я врятував. Так, панове святі? От я поскаржуся на вас його святості.

— Так воно, так,— сказав Уленшпігель,— тільки от післязавтра процесія, скоро до церкви прийдуть робітники. Побачать вони ці побиті статуї — коли б вас, отець пріор, не обвинуватили у кощунстві!

— О святий Мартіне,— простогнав пріор,— урятуй мене від вогнища! Я не тямив, що робив.

Потім, звернувшись до Уленшпігеля, тимчасом як боягуз Помпіліус усе дзвонив у дзвони, пріор сказав:

— До неділі ніяк не встигнуть полагодити святого Мартіна. Що робити? Що скаже народ?

— Ваше преподобіє,— сказав Уленшпігель,— треба вдатися до невинної хитрості. Ми приклеїмо Помпіліусові бороду,— вигляд у нього завжди похмурий і тому

дуже поважний,— надінемо на нього митру, стихар, мантію і все убрання святителя. Він буде спокійно стояти на своєму підніжжі, і народ вважатиме, що то дерев'яна статуя святого Мартіна.

Пріор піднявся до Помпіліуса, який усе ще дзвонив у дзвони, і звернувся до нього:

— Покинь дзвонити і слухай мене: хочеш заробити п'ятнадцять дукатів? У неділю під час процесії ти будеш зображати святого Мартіна. Уленшпігель тебе зодягне як треба; але як ти у той час, коли тебе будуть нести чотири носильники, скажеш хоч одне слово чи ворухнешся, я звелю зварити тебе у кип'ячому маслі в казані, який, на замовлення ката, тільки що обмурували на Ринковому майдані. Слухайся!

— Слухаюся, ваше преподобіє,— жалібно відповів Помпіліус.

VII

На другий день в ясному сонячному сяйві процесія вийшла з церкви. Уленшпігель, як міг, полагодив дванадцять святих, що колихалися тепер на своїх носилках між цеховими прапорами. За ними посувалася статуя пресвятої діви, потім ішов із співом духовних пісень її почет з дівчат у білих сукнях; за ними йшли стрільці з луками і самострілами і, нарешті, коло балдахіна,— Помпіліус, що хитався на носилках ще більше, ніж інші, і скорчився під вагою пишного вбрання святого Мартіна.

Уленшпігель роздобув порошок, що викликає сверблячку. Він одягнув Помпіліуса в єпископський одяг, дав йому рукавички й посох і показав, як благословляти народ за латинським обрядом. Він помагав одягтися і священикам, метався по церкві, тут розгладжуючи складки камзола, там — штанів. Він вихваляв начищені самостріли і страшні луки братства стрільців. І кожному він насипав за комір, на спину або в рукав свого порошку. Найбільше дістали канонік і чотири носильники святого Мартіна. Тільки дівчат з почту пресвятої діви не зайняв — ради ніжної їх краси.

З розмаяними корогвами й розпростертими прапорами в належному порядку вийшла урочиста процесія

в храму. Чоловіки і жінки хрестились при зустрічі. Сонце пекло.

Канонік раніше за всіх почув дію порошку і почував за вухом. За ним почали чухатися всі — духівництво і стрільці; вони чухали собі шиї, ноги, руки, намагаючись, проте, не показати цього. Чухалася й четвірка, що несла святого Мартіна, але дзвонар, який страждав більше від усіх, бо промені сонця припікали його найбільше, не смів поворохнутися від страху, що його зварять живцем. Він шморгав носом, викривлявся неймовірно і трусився на своїх тремтячих ногах, бо раз у раз, коли хтось з його носильників чухався, він мало не падав зі своєї височини.

Духівництво величало пресвяту діву:

Sie de coe...coe...coe descenderes
O, sanc...ta...ta...Ma...Ma...ria...*

бо від сверблячки, що стала нестерпною, тремтіли їх голоси; проте вони намагалися чухатись непомітно. Канонік же й чотири носильники мало не пороздирали собі шиї й руки. Помпіліус стояв прямо, трусячись на своїх злосчастних ногах, що страждали найбільше.

Та раптом стрільці, диякони, священики, канонік і ті, що несли святого Мартіна, — всі спинились і почали чухатися. Від порошку в Помпіліуса свербіли п'яти нестерпно, але він не ворушився, боячись упасти.

І в юрбі казали, що святий Мартін дико поводить очима і показує бідному народові дуже сердите лице.

Потім, за знаком каноніка, процесія знову рушила в путь.

Та незабаром палючі промені сонця, що падали на спини й животи учасників процесії, зробили дію порошку нестерпною. І тут духівництво, стрільці, диякони, канонік спинились і, немов згряя мавп, почали без ніякого сорому чухатися.

Дівчата співали гімни, і свіжі голоси, линуучи дзвінко до неба, звучали, як ангельські хори.

І, нарешті, всі розбіглися, хто куди міг. Канонік, усе чухаючися, врятував святі дари; побожний народ заніс

* Si de coelo... (лат.) — Якщо з неба зійдеш, о, свята Маріє!

святі мощі назад у церкву; четвірка, що несла святого Мартіна, просто кинула Помпіліуса на землю.

Тут нещасний дзвонар лежав, не сміючи ні чухатись, ні поворухнутись, ні мовити слово, і лише молитовно заплающив очі.

Двоє хлопців вирішили було понести його, але він видався їм занадто важким, і вони поставили його, прихиливши до стінки. І сльози градом лилися з його очей.

Народ зібрався коло нього. Своїми білими полотняними хусточками жінки обтирали його обличчя, щоб зібрати його сльози, як священну реліквію, і говорили при тому:

— Як вам жарко, ваша святість.

Дзвонар жалісно дивився на них і проти волі нестримно шморгав носом.

Сльози знов ринули струменем з його очей, і жінки казали:

— О святий Мартіне, ви плачете з-за гріхів міста Іпра? Чого смикається так ваш благородний ніс? Ах, які буйні сльози — справжні перлини! От де наше спасіння!

І раптом знявся крик:

— Он іде причетник!

Уленшпігель підійшов, узяв Помпіліуса на оберемок, скинув його собі на плечі й поніс. І віруючий натовп по-божно йшов слідом за ними.

— Ох,— сказав йому на вухо нещасний дзвонар,— я здихаю від сверблячки, сину мій.

— Тримайся прямо,— відповів Уленшпігель.— Забув ти, чи що, ти дерев'яна статуя?

Він швидко йшов і приніс дзвонаря до пріора. Той уже полряпав себе нігтями до крові.

— Дзвонаре,— сказав пріор,— чухався ти так, як я?

— Ні, ваше преподобіє.

— Говорив ти чи ворухився?

— Ні, ваше преподобіє.

— Ну, матимеш свої п'ятнадцять дукатів. Іди і чухайся скільки завгодно.

Другого дня народ дізнався від Уленшпігеля, що, власне, сталося, і вирішив, що з нього недобре пожартували, примусивши всіх поклонитися, замість святого, плаксієві.

І багато хто став єретиком, покинув місто з усім своїм добром і перейшов у військо принца.

Уленшпігель повернувся у Льеж.

Замислено сидів він тут якось у лісі, дивився на ясне небо й казав собі:

«Усе війна та війна: іспанці вбивають народ, грабують; розкрадається наше добро, річками тече наша кров».

Під час тих міркувань раптом він побачив, як повз нього проноситься стадо оленів. Тут були великі старі самці, що гордо несли свої дев'ятикінцеві роги; поруч з ними, немов охоронці, бігли стрункі дволітки, так ніби готові підтримати їх своїми гострими ріжками. Уленшпігель не знав, куди вони біжать, але подумав, що вони повертаються в своє лігвище.

— Ах,— сказав він,— старі самці і молоді олені, ви гордо й весело несетесь у глибині лісу до свого пристановища, об'їдаєте молоді пагони, вдихаєте солодкі пахощі і втішаєтеся буттям, поки не прийде ваш кат — мисливець! Так і ми живемо, благородні олені!

І попів Клааса стукав у серце Уленшпігеля.

IX

У вересні, в дні, коли перестають кусати комарі, Оранський з шістьма польовими і чотирма важкими гарматами, що промовляли від його імені, а також з чотирнадцятьма тисячами фламандців, валлонів і німців переправився через Рейн під Сен-Вейтом.

З жовтими й червоними прапорами йшло під командуванням Альби — кривавого герцога — двадцять шість тисяч п'ятсот чоловік, котилося сімнадцять польових і дев'ять важких гармат.

Але цей похід не приніс великих успіхів Мовчазному, бо Альба вперто ухилився від бою.

І брат Оранського, Людвіг, захопивши кілька міст і взявши викуп з багатьох суден на Рейні, почав бій під Еммінгеном у Фрісландії з сином герцога і втратив тут шістнадцять гармат, півтори тисячі коней і двадцять прапорів через продажних найманців, які вимагали плати перед самим боєм.

І в цьому розгромі, цій крові та цих сльозах марно шукав Уленшпігель порятунку своєї батьківщини.

І кати по всій країні вішали, стинали голови, палили невинні жертви.

І спадщину одержував король.

Х

Мандруючи по країні Валлонській, Уленшпігель переконався, що принцові нічого тут розраховувати на будь-яку допомогу. Так він добрався до околиць міста Бульйона.

Тут по дорозі стали йому траплятися горбаті всякого віку, статі і стану. Всі були з великими чотками, які перебирали побожно.

І молитви їх звучали, як кумкання жаб у ставку в теплий вечір.

Були тут горбаті матері з горбатими дітьми на руках. Горбаті були на узгір'ях і на полях. І скрізь бачив Уленшпігель їх гострі обриси, що виділялися на ясному небосхилі.

Підійшовши до одного з них, він спитав:

— Куди йдуть ці нещасні люди — чоловіки, жінки і діти?

Той відповів:

— Ми йдемо до гробниці святого Ремакля, щоб помолити у нього те, про що мріє наше серце, а саме — щоб він прибрав з наших спин цей ганебний тягар.

— А чи не міг би святий Ремакль, — спитав Уленшпігель, — ласкаво дарувати і мені те, чого жадає так мое серце, а саме — прибрати з спини бідних общин кривавого герцога, що тяжить над ними, як свинцевий горб?

— Святому Ремаклеві не дано знімати горби, послані за кару, — була відповідь богомольця.

— А інші він знімав? — спитав Уленшпігель.

— Так, коли вони не застаріли. Тоді відбувається чудо зцілення, і ми справляємо веселі свята в усьому місті. І кожен богомалець жертвує срібну монету — часом цілий флорин — зціленому, що вже став святим через це чудесне зцілення і молитва якого за інших тому дуже діюча.

— Чому ж, — спитав Уленшпігель, — багатий пан Ремакль бере плату за свої ліки, наче якийсь убогий аптекар?

— Безбожний подорожнику, він покарає тебе за такий глум! — відповів богомалець, люто потрясаючи горбом.

— Ой! — застогнав Уленшпігель і, зігнувшись у дугу, впав під деревом.

— Святий Ремакль карає тяжко, коли карає, — сказав богомалець, дивлячись на Уленшпігеля.

Той звивався, шкрябав свою спину й стогнав:

— О преславний святителю, зглянься на мене. Це кара! Я чую пекельний біль між лопатками. Ой, ой, прости, святий Ремаклю! Іди, богомольцю, іди! Дай мені тут на самоті виплакати мою провину і покаятись, як батьковбивцеві.

І богомалець біг звідти аж до Великого майдану міста Бульйона, де було зборище всіх горбанів.

Тут, трусячись від жаху, він тремтячим голосом розказував:

— Зустрів богомольця... стрункий був, як тополя... хулив святого... зразу опух на спині... горб з запаленням!..

При цій звістці богомольці зняли захоплені крики:

— Святий Ремаклю, коли ви можете давати горби, то можете, значить, і знімати їх. Зніміть же наші горби, святителю Ремакль!

Тим часом Уленшпігель забрався з-під свого дерева. Проходячи спустілим передмістям, він побачив, що при вході до однієї таверни теліпаються на палиці два свинячі пузирі.

Узявши один з цих пузирів, він підняв хребет сушеної камбали, що лежав на землі, надрізав собі шкіру й напустив крові в пузир, надув його, зав'язав, почепив його собі до спини, а до цього прикріпив кістки кам-

бали. З цією окрасою, із згорбленою спиною, тремтячою головою й ногами, справжній старий горбань, з'явився він на майдан.

Богомолець, що був свідком його падіння, побачив його і закричав:

— Ось він, богохульник! — і показав на нього пальцем. І всі збігалися подивитися на нещасливця.

Уленшпігель жалісно трусив головою й казав:

— Ах, я недостойний ні ласки, ані жалю! Убийте мене, як скаженого собаку.

І горбаті радісно потирали руки, кажучи:

— Нашого полку прибуло!

— Віддячу я вам за це, злопихателі,— бурмотів крізь зуби Уленшпігель, але з вигляду терпів усе покірно й казав: — Не буду ні їсти, ні пити, хоч би з того мій горб ще твердішав, поки святитель Ремакль не зцілить мене так само, як покарав.

І чутка про чудо дійшла до каноніка. Це був чоловік великий, кремезний, пихатий. З високо задертим носом він, наче корабель, перетяв юрбу горбатих.

Йому вказали на Уленшпігеля, і він звернувся до нього:

— То це тебе, чоловіче, вразив бич святого Ремакля?

— Так, ваше преподобіє,— відповів Уленшпігель,— саме мене, і я хочу, як найсмирненніший богомолець, помолити у нього, щоб він урятував мене, коли його ласка, від цього свіжого горба.

Почувши в цих словах якусь хитрість, канонік сказав:

— Дай помацати твій горб.

— Помацайте, ваше преподобіє,— відповів Уленшпігель.

Зробивши це, канонік сказав:

— Він зовсім свіжий і ще вогкий. Сподіваюся, однак, що святий Ремакль буде ласкавий до тебе. Іди за мною.

Уленшпігель пішов за каноніком і увійшов з ним до церкви. Слідом за ними бігли горбаті й кричали:

— Ось він, проклятий! Ось богохульник! Скільки важить твій свіжий горб? Зробиш з нього ранець, щоб збирати в ньому гроші? Все життя ти знущався з нас.

бо був прямий! Тепер наша черга! Слава святому Ремаклеві!

Уленшпигель, не кажучи ні слова, йшов, похиливши голову, за каноніком. Вони увійшли в маленьку каплицю, де стояла мармурова гробниця, покрита великою мармуровою плитою. Відстань між гробницею й стіною каплиці була не більше двох долонь. Юрба горбатих богомольців проходила низкою між надгробком і стіною, притискаючи горби до плити. Вони вірили, що цим способом позбудуться горбів, і ті, кому вдавалося потерти свій горб об мармур, не пускали інших. І вони билися, але безшумно, бо, через святість місця, вони наважувалися тільки нишком обмінюватися стусанами.

Канонік наказав Уленшпигелеві стати на мармуровий надгробок, щоб його бачили всі богомольці. Уленшпигель відповів:

— Я сам не зумію.

Канонік підсадив його, став поруч з ним і наказав йому впасти навколішки. Так і зробив Уленшпигель і лишився так, схиливши голову.

Канонік же сповнився натхнення і звучним голосом почав проповідь:

— Діти і браття во Христі! Коло ніг моїх ви бачите найбезбожнішого, наймерзеннішого богохульника, якого покарав святитель Ремакль своїм гнівом.

І Уленшпигель, ударивши себе в груди, сказав:

— Confiteor! *

— Колись,— продовжував канонік,— він був прямий, як держак алебарди, і похвалявся цим. Ось він тепер згорблений і зігнутий під ударом прокляття.

— Confiteor,— сказав Уленшпигель.— Врятуй мене від горба.

— Так,— продовжував канонік,— так, великий чудотворче, святий Ремаклю, ти, що вчинив після твоеї славної кончини тридцять дев'ять чудес, зніми з цих пліч вагу, що давить їх. О, дай нам за таке зцілення підносити хвалу тобі на віки вічні! І мир на землі тим горбатим, що покірні!

І хором закричали горбані:

— Так, мир на землі тим горбатим, що покірні! Мир

* Confiteor (лат.) — признаюся, покаюся.

горбатим, перепочинок від каліцтв, свобода від образ!
Зніми з нас горби, святителю Ремакль!

Канонік наказав Уленшпігелеві зійти з ~~границі~~ і потерти горб об край надгробка.

І Уленшпігель виконав це, раз у раз повторюючи:

— *Mea culpa! * Confiteor!* Врятуй мене від горба! —
І перед очима в усіх він терся горбом.

Натовп навколо нього кричав:

— Дивіться на горб — він тріснув. Дивіться — по-дається! Праворуч він тане!.. Ні, він лізе назад у груди. Горби не тануть, вони входять назад у нутрі, звідки вилізли!.. Ні, вони всмоктуються в шлунок і протягом вісімдесяти днів правлять там за їжу... Це подарунок святителя зціленим... А де діваються старі горби?

Раптом усі горбані страшенно закричали. Бо Уленшпігель з усієї сили вперся в край надгробка, і пузир лопнув. Кров, що була в ньому, текла великими краплями крізь сорочку на підлогу. І, випроставшись й простягнувши руки, він сказав:

— Зцілений!

І всі горбані кричали разом:

— Святий Ремакль благословив його, до нього він ласкавий, до нас суворий... О святителю, врятуй нас від горбів! Жертвую тобі теля... А я сім баранів... А я мисливську здобич за рік... Я шість шинок... Я віддаю мій будиночок церкві... Врятуй нас від горбів, святителю Ремакль!

І вони дивились на Уленшпігеля з заздрістю і пошаною.

Один з них хотів помацати, що у нього там під курткою, але канонік сказав:

— Там рана, яку не можна виставляти на світло.

— Я буду молитися за вас, — сказав Уленшпігель.

— Так, богомольцю, — заговорили всі горбані разом, — так, знову випрямлений господом. Ми насміхалися з тебе: прости нас, ми не знали, що робимо. Христос простив на хресті, — прости й ти нас!

— Прощаю, — милостиво сказав Уленшпігель.

— Ну, візьми, ось патар, ось флорин... Прийміть, ваша пряма милість, ось реал, ось дукат, ваша струн-

* *Mea culpa* (лат.) — моя провина, я винний.

кість, не відмовтеся прийняти цей крузат, доторкнутися рукою до цих червінців.

— Заберіть ваші дукати,— тихенько сказав їм Уленшпігель,— щоб ліва рука не знала, що робить права.

Він сказав так через каноніка, який пожадливыми очима дивився на гроші горбатих, не розбираючи, що там,— золото чи срібло.

— Благодать над тобою, о благословенний,— говорили горбані Уленшпігелеві.

І він гордо приймав від них подарунки, наче чудотворець. А скупі все терли свої горби об гробницю, не кажучи ні слова.

Увечері Уленшпігель пішов до таверни і влаштував там добру гульню.

Проте перш ніж лягти, він згадав, що напевне канонік з'явиться забрати свою частину здобичі, коли не всю її.

Він перелічив усе, що одержав, і знайшов тут більше золота, ніж срібла, бо тут було щонайменше триста червінців. Помітивши в квітковому горщику засохлий лавровий кущ, він витягнув рослину з корінням і землею і поклав на дно все своє золото. Півфлорини ж, патари й дрібні гроші він розсипав перед собою на столі.

Канонік з'явився в таверну й піднявся нагору до Уленшпігеля. Побачивши священника, той скрикнув:

— Пане каноніку, чого ради ви з'явилися до моєї недостойної особи?

— Тільки ради твого добра, сину мій,— відповів канонік.

— Ох,— зітхнув Уленшпігель,— ви про те добро, що лежить на столі?

— Еге ж,— відповів канонік.

І, простягнувши руки, він згріб усі гроші з столу в мішок, який приніс для того. Проте один флорин він дав Уленшпігелеві, який, про людське око, жалібно стогнав.

І канонік спитав його, яким чином він зробив чудо.

Уленшпігель показав йому свинячий пузир і кістки камбали. Все це забрав канонік під крики й зойки Уленшпігеля, що благав його дати йому ще скільки-небудь, бо шлях від Бульйона до Дамме дуже далекий для нього, нещасного пішохода, і він, напевне, умре по дорозі від голоду.

Канонік пішов, не сказавши ні слова.

Зоставшись сам, Уленшпігель заснув, дивлячись на лавровий кущ.

На світанку він забрав свою здобич і, вийшовши з Бульйона, поспішив у табір Оранського. Тут він передав принцові всі гроші й розповів йому свою історію, пояснивши, що це справжній спосіб накладати на ворога контрибуцію.

Принц дав йому десять флоринів.

Щождо хребта камбали, то його замкнули в скриньку із кристалю і прикріпили в середині розп'яття у вівтарі Бульйонського собору.

І всякий у місті знає, що в розп'ятті цьому замкнений горб випрямленого богохульника.

XI

Мовчазний, готуючись до переправи через Маас, пересував свої загони в околицях Льежа, намагаючись заплутованими переходами обдурити пильність Альби.

Уленшпігель виконував свої військові обов'язки, вмів орудував своїм аркебузом і уважно стежив за тим, що робилось навколо.

У табір прибули фламандські й брабантські дворяни, які дружили з офіцерами й поважним панством із почту Мовчазного.

Проте незабаром у таборі утворилося дві партії, що невтомно ворогували одна з одною, бо одні казали: «Принц — зрадник», другі ж відповідали: що хто каже це, той наклепник, і що вони заткнуть їм їхню брехливу пельку. Недовір'я росло, як масна пляма. Доходило до рукопашної, билися купками по сім, вісім, дванадцять чоловік холодною зброєю і навіть стріляли з аркебузів.

Якось на шум з'явився сам принц і пройшов між ворожими сторонами. Куля зірвала у нього шпагу. Він наказав припинити бій і обійшов увесь табір, щоб ніхто не міг сказати: «Убито Мовчазного, убито війну!»

Другого дня майже опівночі, у тумані, тільки Уленшпігель зібрався вийти з дому, він раптом коло дверей сусіднього будиночка почув повторене тричі підряд крикання ворона. І таким же потрійним криканням відповів

Ухиляючись від бою, герцог безупинно намагався виснажити сили Оранського під час руху його військ поміж Юліхом і Маасом. Всюди обслідували, за вказівкою принца, ріку, але скрізь дно її було вкрите кілочками, які під час переправи ранили людей і коней.

Під Стокемом брід був вільний. Принц наказав перейти ріку. Кавалерія, переїхавши через Маас, зосередилася по той бік у бойовому порядку, щоб прикрити переправу. Тоді від берега до берега впоперек ріки вишикувалися в десять рядів стрільці й аркебуз'єри, затримуючи, таким чином, течію. Серед них був Уленшпігель. Вода сягала йому до стегон, і не раз зрадлива хвиля піднімала його вгору разом з конем.

Повз нього йшла піхота, прив'язавши порохівниці до капелюхів і тримаючи високо в повітрі мушкети. За ними посувались обоз, охоронні загони, сапери, фейерверкери, подвійні бомбарди, фальконети, великі й малі кулеврини, мортири, гармати. За артилерією йшов ар'єргард — ландскнехти і фландрська кіннота.

Уленшпігель шукав, де б хильнути ковток зогріваючого напою. Стрілець Різенкрафт, німець з південної Німеччини, худий, лютий і здоровенний парубок, хропив біля нього на коні; від нього ткнуло горілкою. Уленшпігель пошукав, де його фляжка, знайшов її, розрізав мотузку, на якій вона висіла, і весело припав до фляжки. Сусіди-стрільці кричали:

— Дай і нам!

Так він і зробив. Коли фляжка була порожня, він зв'язав мотузку і хотів повісити фляжку на груди солдатів. Але він зачепив при тому Різенкрафта; той прокинувся і перш за все потягся до своєї фляжки, щоб, як завжди, подоїти свою корівку. Не знайшовши молока, він розлютився і закричав:

— Мерзотнику, де ти дів мою горілку?

— Випив, — відповів Уленшпігель. — У промоклих солдатів горілка — загальне добро, а скупий — поганий товариш.

— Завтра в поєдинку порубаю тебе на шматки, — сказав Різенкрафт.

— Шквар. Почнемо рубати один одному голови, руки, ноги й інше.

Вони умовилися зустрітися другого дня на конях при якій завгодно зброї, щоб обрубати один одному короткими шпагами зайве сало. Уленшпігель просив дозволу замінити шпагу на палицю і дістав згоду.

Тимчасом військо перейшло ріку, і, з наказу офіцерів, десять шеренг стрільців теж рушили на той бік.

І принц сказав:

— Вперед на Льеж!

Охоплений радістю, Уленшпігель закричав разом з фламандцями:

— Хай живе Оранський! Вперед на Льеж!

Але найманці, особливо німці, вирішили, що вони занадто промокли для наступу. Марно запевняв їх принц, що вони йдуть назустріч певній перемозі, що місто на їхньому боці. Вони знати нічого не хотіли, порозпалювали великі багаття і грілися коло них із своїми розсідланими кінями.

Напад на місто був відкладений на другий день. Альба був дуже переляканий відважною переправою; тут його шпигуни донесли йому, що найманці Мовчазного не готові до нападу.

Тому він пригрозив Льежеві та його окрузі, що він знищить усе вогнем, якщо тамтешні прихильники принца vorухнуться. Так принц через німців прийшов занадто пізно.

XIII

Уленшпігель і Різенкрафт узяли собі секундантив, які вирішили, що противники будуть битися піші і, коли того захоче переможець, аж до смертельного кінця: так вимагав Різенкрафт.

Місцем була обрана невелика поляна, що поросла вересом.

Зранку Різенкрафт одягнув свій стрілецький одяг. На ньому був шолом з нагрудником без забрала і кольчуга без рукавів. Сорочку, розірвану на шматки, він за-пхнув у шолом, щоб ужити в разі потреби клаптики на перев'язку. Він узяв свій самостріл з доброго дерева, сагайдак з тридцятьма стрілами і довгий кинджал, але

не взяв свого дворучного меча, якими звичайно озброєні стрільці. Він прибув на місце поєдинку на своєму бойовому коні і сидів на сідлі, прикритому панциром, як і лоб коня, прикрашений перами.

Зброя в Уленшпігеля була панська. Він сидів на ослі, за сідло правила йому спідниця, на морду осла була надіта івова плетінка, і над нею розвівалися стружки. Груді осла, замість панцира, закривав шматок сала, бо, пояснив Уленшпігель, залізо дороге, до сталі не доступитися, а міді останнім часом така кількість іде на гармати, що й для кролика нема з чого викувати зброю. Як шоломом, прикрився він салатним листом, ще не об'їденим слимаками. В середину він устроїв лебедине перо — для останньої пісні, якщо тяжко доведеться.

За легку, тонку шпагу правила йому довга соснова жердина, до кінця якої прив'язана була мітелка із гілок того ж дерева. Ліворуч з боку сідла висів ніж, теж дерев'яний, праворуч палиця — стебло бузини, застромлене в зелену брукву. Панциром його було лахміття.

Коли він у цьому вбранні з'явився на місце бою, секунданти Різенкрафта вибухнули реготом, але німець був похмурий і не міняв свого кислого виразу.

Секунданти Уленшпігеля зажадали, щоб німець зняв свою сталюу кольчугу, бо на Уленшпігелі немає нічого, крім ганчірок. Різенкрафт погодився. Тоді його секунданти спитали, чому Уленшпігель озброєний мітлою.

— Палицю ви мені самі дозволили, можна ж її уквітчати зеленню?

— Роби, як знаєш, — сказали чотири секунданти.

Різенкрафт не сказав ні слова і тільки збивав короткими ударами шпаги тоненькі стеблинки вересу.

Секунданти сказали, щоб він замінив свій меч на мітлу, як в Уленшпігеля.

Він відповів:

— Якщо цей голодранець по своїй волі вибрав таку незвичайну зброю, то він, очевидно, сподівається захистити нею своє життя.

Уленшпігель з свого боку повторив, що з нього досить його мітли, і секунданти оголосили, що все в порядку.

Противники стали один проти одного. Різенкрафт, закований у залізо — на своєму коні, Уленшпігель — на ослі, груди якого прикривав шматок сала.

Виїхавши на середину поляни, Уленшпігель наставив мітлу, наче спис, і сказав:

— Як на мене, огидніша від чуми, прокази і смерті ця смердюча погань, що в таборі хоробрих і добрих товаришів не має іншого клопоту, як сунути скрізь свою кислу й злопихательську морду. Де з'явиться такий поганець, німіє сміх і замовкає пісня. Завжди така мерзота з ким-небудь б'ється або лається і, таким чином, поруч із чесним боем за батьківщину плодить поединки, від яких тільки розруха в армії та радість ворогові. В різний час Різенкрафт, що тут стоїть передо мною, убив двадцять одного чоловіка за пусте слово, ніколи, ні в одному бою чи сутичці не давши доказу своєї відваги, не одержавши ні одної нагороди. Тому мені дуже приємно почухати сьогодні цю паршиву собаку проти її облізлої шерсті.

Різенкрафт відповів:

— Цей п'яниця уявив, що поєдинок — це забавка; з радістю розколю йому за це череп, щоб кожен бачив, що там нічого нема, крім соломи.

З наказу секунданти обоє зійшли на землю, причому з голови Уленшпігеля впав салатний лист, негайно зжертий його ослом. Один секундонт дав ослові штурхана ногою й зігнав з обгородженої поляни. Таким же чином відвели коня, і вони поплентались удвох, пощипуючи траву.

Тоді секунданти з мітлою — це були секунданти Уленшпігеля — і секунданти з мечем — секунданти Різенкрафта — подали свистом знак бою.

І Різенкрафт і Уленшпігель люто кинулися один на одного. Різенкрафт рубав шпагою, Уленшпігель відбивався мітлою. Різенкрафт клявся всіма дияволами, Уленшпігель вивертася, бігав по поляні вздовж і впоперек, гуди й сюди, показував Різенкрафтові язик, викривлявся перед ним, а той задихався і, як божевільний, махав у повітрі своєю шпагою. Раптом, коли він підбіг зовсім близько до Уленшпігеля, той миттю повернувся і тикнув його своєю мітлою з усієї сили в ніс. Різенкрафт упав на землю, розчепіривши руки й ноги, наче здихаюча жаба.

Уленшпігель кинувся до нього і возив без ніякого милосердя мітлою по його обличчю назад і вперед, повторюючи:

— Проси пощади, бо всю мітлу зжереш!

І він тер і тер його без упину на великий сміх присутнім і примовляв:

— Кайся, бо зжереш усю мітлу!

Але Різенкрафт не міг нічого відповісти, бо з чорної люти вмер.

— Хай господь упокоїть твою душу, бідний злюко! — сказав Уленшпігель.

І пішов, засмучений.

XIV

Жовтень кінчався. У принца невистачило грошей, і військо його страждало від голоду. Солдати ремствували. Він посувався в напрямі до Франції і поривався стати до бою з герцогом, але той ухилився.

Він зустрів загін з десяти німецьких та восьми іспанських батальйонів і трьох ескадронів легкої кінноти. Загоном командував син герцога Альби. Розпочався бій, і син герцога Альби під час сутички вигукнув по-іспанськи:

— Бий, бий! Без пощади! Хай живе папа!

Опинившись в цю мить проти загону стрільців, де Уленшпігель був взводним, він кинувся із своїми людьми на них. Тоді Уленшпігель сказав своєму начальникові:

— Відсічу цьому катові язик!

— Відсічи, — відповів той.

І Уленшпігель влучною кулею розтрощив щелепу й розірвав язик синові герцога.

Батальйони і ескадрони зазнали поразки.

Після цієї перемоги Уленшпігель шукав у таборі свого друга Ламме, але не знайшов його.

— Ах! — казав він. — Зник друг мій Ламме, мій товстий друг. Видно, повний войовничої відваги, він забув про вагу свого черева і задумав переслідувати іспанців, що тікали. І, звичайно, захекавшись, він упав, як мішок, на дорозі; вони його захопили і повели з собою, сподіваючися викупу — викупу християнського сала. Любий друже мій Ламме, де ти застряв? Де ти, любий товстунчику?

І Уленшпігель шукав його всюди, але ніде не міг знайти і був засмучений цим.

У листопаді, місяці сніжних завірюх, принц покликав до себе Уленшпігеля. Мовчазний сидів, гризучи шнурок свого панцира.

— Слухай і запам'ятай,— сказав він.

— Мої вуха, як двері темниці,— відповів Уленшпігель.— Легко увійти, але вийти — справа важка.

Мовчазний сказав:

— Обійди Фландрію, Геннегау, Брабант, Антверпен, Намюр, Гельдарн, Оверіссель та Північну Голландію і скрізь кажи таке: якщо доля зрадить нашу святу християнську справу на суші, то боротьба з підлим насильством буде продовжуватись на морі. В удачі й невдачі ласка господня керує цією справою. Прибувши до Амстердама, дай звіт у всіх твоїх діях і заходах Паулю Бейсу, мені відданому. Ось три паспорти, підписані Альбою і знайдені на трупах убитих. Мій секретар вписав у них імена. Може, ти знайдеш по дорозі потрібного супутника, якому зможеш довіритись. Хто на спів жайворонка відповість бойовим криком півня, той певна людина. Ось тобі п'ятдесят флоринів. Будь мужній і непохитний.

— Попіл стукає в моє серце,— відповів Уленшпігель. І він рушив у путь.

XVI

Пропуск від імені короля й герцога давав йому право носити при собі яку завгодно зброю. Він узяв свій добрий аркебуз, сухого пороху й куль. Потім він одягнув подертий плащ, потріпаний камзол і штани іспанського крою, насунув капелюх з задертим пером, оперезався шаблею, покинув військо біля французького кордону і подався у Маастріхт.

Кропив'янки, вісники морозу, пурхали навколо житла і просили притулку. Вже три дні йшов сніг.

Часто по дорозі доводилося Уленшпігелеві пред'являти свій паспорт. Його пропускали. Так ішов він до Льежа.

Незабаром він дійшов до великої рівнини; міцний вітер бив снігом у його обличчя. У сліпучій білості стелилася перед ним рівнина, і сніжна завірюха, гнана вітром, неслася над нею. Три вовки йшли слідом за ним, але,

коли він убив одного з них пострілом, останні кинулися на раненого і втекли, кожен з шматком трупа, у ліс.

Позбувшись вовків і оглядаючись, чи не бігає по полю ще зграя, він побачив позаду, далеко на рівнині, так ніби сірі статуї, що рухалися, як плями, в сніжній завірюсі; за ними видно було чорні обриси вершників. Він виліз на дерево. Вітер доніс до нього здалека жалібні звуки.

«Може, це богомольці в білих плащах,— подумав він,— бо я ледве відрізняю їх фігури від снігу».

Але тут він побачив, що це біжать голі люди, а позаду них два рейтари в чорних формах на високих конях женуть жалюгідну юрбу несамовитими ударами бича. Він зарядив свій аркебуз. Серед цих нещасних він бачив молодих людей і стариків, змерзлих, задубілих, які бігли вперед, щоб вивернутись від ударів. А рейтари, тепло вдягнені, червоні від горілки, ситі, розважалися тим, що ляскали голих людей, примушуючи їх бігти швидше.

«Я мшуся за тебе, попіл Клааса», сказав Уленшпігель і вистрілив в обличчя одного рейтара, що впав з коня. Другий, не розуміючи, звідки прилетіла ця несподівана куля, перелякався і подумав, що в лісі засів у засаді ворог. Він вирішив рятуватися втечею разом з конем свого супутника і схопив його за узду, але, зійшовши з коня, щоб обікрати забитого, був влучений другою кулею в потилицю і упав мертвий.

Голі люди, вирішивши, що це ангел в образі влучного стрільця з'явився з неба на допомогу, впали навколішки. Уленшпігель зліз з дерева, і його впізнали дехто з нещасних, що служили разом з ним у війську. Вони пояснили йому:

— Бачиш, Уленшпігель, ми з Франції; за те, що ми не могли заплатити викупу, нас у цьому жахливому вигляді відіслали як бунтівників і військовополонених у Маастріхт, де перебуває герцог. І ми, таким чином, були вже наперед засуджені на муки, на страту й заслання, на королівські галери, наче злодії і злочинці.

Уленшпігель віддав старшому з юрби свій плащ і сказав:

— Ходімо, я відведу вас у Мезьєр, але раніше треба забрати все, що є в цих солдатів, і піймати їх коней.

Зняті з солдатів камзоли, штани, чоботи, шапки і панцири були розподілені поміж слабосилими й хворими, і Уленшпігель сказав:

— Перейдімо в лісок, там тихше й тепліше. Бігом, браття!

Посуваючись великим шляхом, вони зустріли селянина, що їхав у критій повозці. Він пожалів голих людей і посадив їх у свою повозку. Тут було сімце, в яке вони зарились, і порожні мішки, якими вони могли прикритись.

Уленшпігель їхав поруч на добутому коні і вів другого за узду.

В Мезьєрі вони спинилися; тут їм принесли теплого супу, пива, хліба, сиру, а старикам і жінкам — м'яса. Їх прихистили і дали їм одержу й нову зброю на кошт громади. Всі благословляли Уленшпігеля і обіймали його, і він радів з цієї ласки.

Він продав рейтарських коней за сорок вісім флоринів, з яких тридцять віддав французам.

Блукаючи далі самотньо, він казав собі: «Ось я їду через кров, і слъози, і нещастя, але не знаходжу нічого. Де Ламме? Де Нелле? Де шукати порятунку батьківщини?»

XVII

У березні Уленшпігель прийшов у Намюр. Тут він побачив Ламме, що, ставши великим любителем мааської риби, особливо форелі, найняв собі човен і, з дозволу громади, взявся до риболовлі. Але гільдії рибалок він заплатив за це п'ятдесят флоринів.

Він продавав і їв сам свою рибу і цим промислом придбав собі ще важче пузо та мішечок червінців.

Побачивши, як його друг і супутник бродить по берегу Мааса, шукаючи способу перебратися на той бік, у місто, зраділий Ламме причалив до берега, не без великого зусилля здерся по схилу і кинувся до Уленшпігеля. Ледве володіючи від щастя язиком, він вигукував:

— Ось, нарешті, ти знову зі мною, сину мій. Куди ти тепер? Чого тобі треба? Ти, значить, живий? Чи не бачив ти моєї дружини? Будеш їсти мааську рибу? Це краще, що є на цій паскудній землі. Тут, брате, готують такі соуси, що пальчики оближеш. Який у тебе гордий

І славний вигляд з тієї пори, як позолотило тебе полум'я битв! Ось ти тут тепер, сину мій, друже мій, дорогий Уленшпигель, бродяга ти веселий!

І він заговорив тихше:

— А скільки іспанців ти уклав? Не зустрічав ти моєї дружини? І мааського вина вип'єш? Ти ранений, сину мій? Залишишся, значить, тут і скоро будеш почувати себе свіжим, бадьорим і здоровим, як молодий орел. І вугрів наїсися теж — і яких: без усякого запаху мулу! Поцілуй мене, товстунчику! Слава богу, слава богу! Ух, я радий!

І Ламме стрибав, танцював, сопів, пирскав і вертів круг себе Уленшпигеля.

Потім вони пішли у місто. Коло брами Намюра Уленшпигель пред'явив свій паспорт, підписаний герцогом, і Ламме повів його до себе.

Готуючи обід, він слухав оповідання Уленшпигеля про його пригоди і розповів про свої. Ламме покинув військо, поїхавши за дівчиною, яка здалася йому схожою на його дружину. Так він їхав за нею, поки не добрався до Намюра. І раз у раз він питав:

— Ти її не бачив?

— Бачив інших і дуже гарненьких, — відповідав Уленшпигель, — особливо в цьому місті.

І, витягши з горщика форель, Ламме продовжував:

— Дивись, яка гарна, яка повна. М'ясо рожеве. Завтра вранці поїдемо з Намюра. У мене повний мішечок флоринів — купимо собі по ослу і поїдемо верхи у Фландрію.

— Багато грошей це коштуватиме, — сказав Уленшпигель.

— Нічого, серце тягне мене у Дамме: там любила вона мене. Може, вона туди повернулася...

— Що ж, коли хочеш, вийдемо завтра вранці.

На другий день вони, дійсно, виїхали; кожен сидів верхи на своєму ослі.

XVIII

Віяв різкий вітер. Сонце, ясне зранку, як радісна юність, стало похмуре, як сумна юність. І перішив дощ з градом.

Коли дощ ущух, Уленшпігель обтрусився й сказав:

— Небо збирає так багато туманів, що мусить же воно іноді полегшитися.

Нові потоки дощу з ще більшим градом ринули на супутників. Ламме скиглив:

— Нас добре випрало — чого тепер полоскати!

Сонце показалося знову, і вони весело потюпали вперед.

Третій потік заливного дощу й граду був такий убивчий, що він, наче ураган гострих ножів, зрізав сухе гілля дерев.

Ламме стогнав:

— О, під покрівлю б! Бідна дружино моя! Де ви, гарячий коминак, жирні супи?

І він плакав, бідний товстун. Але Уленшпігель відповів:

— Нічого скаржитися. Винні в усіх лихах завжди ми самі. Дощ ллє на наші плечі, але цей грудневий дощ дасть у травні добру траву. І корови замукають від радості. Ми безпритульні — а чого ми не одружуємося? Тобто я кажу про себе і про маленьку Неле, таку красиву і добру, яка б тепер приготувала чудове блюдо тушеного м'яса з бобами. Ми мучимося від спраги, незважаючи на воду, що ллється на нас, але чого ми не zostалися при одному ремеслі? Ті, що були терпеливі, стали цеховими майстрами, тепер вони багаті, і їх льохи повні винних бочок.

І попіл Клааса стукав у його серце. Небо проясніло, сонце засяяло, і Уленшпігель сказав:

— Сонечко ясне, спасибі тобі, що ти пригріло нас, і тобі, попіл Клааса, за те, що ти зогрів моє серце і говориш мені, що благословен той, хто блукає ради визволення батьківщини!

XIX

Нога праворуч, нога ліворуч — так посувалися вони вперед на ослах.

Ламме радісно впивав у себе свіже повітря.

А Уленшпігель роздумував над тим, де він може набрати побільше гарних солдатів для боротьби проти гнобителів країни, що простиралася перед ним.

Самотньо і тоскно жила Неле при Катліні, яка все стогнала:

— Заберіть вогонь! Душа рветься наверх! Пробийте діру, душа рветься наверх!

І вона показувала на те місце на голові, де горіло клоччя.

Катліна була дуже бідна, але сусіди помагали їй бобами, хлібом, м'ясом, хто чим міг. Громада помагала невеличкими грішми. Неле шила на багатих городянок, ходила прасувати і заробляла таким чином флорин на тиждень.

І все повторювала Катліна:

— Пробийте діру, випустіть душу! Вона стукає, щоб їй відчинили!

Неле плакала, слухаючи її.

XXI

Уленшпігель і Ламме заїхали із своїми пропусками до однієї маленької корчми, що прихилилась до узбережних скель Самбри, порослих де-не-де деревами. На вивісті стояло: «Корчма Марлера».

Випивши кілька пляшок мааського вина, схожого за смаком на бургундське, і наївшись заливної риби, вони розмовляли з хазяїном, що був запеклий папіст⁵⁵, але балакучий, як сорока, бо хильнув надміру, і все ущипливо підморгував. Уленшпігель, запідозривши, що за цим підморгуванням щось криється, все підпоював його. Хазяїн незабаром почав підтанцювувати й заливатися реготом. Потім він знову сів до столу й промовив:

— Добрі католики, за ваше здоров'я!

— За твоє! — відповіли Уленшпігель і Ламме.

— За викорінення всякої еретичної й бунтівничої чуми!

— П'ємо за це! — відповіли Уленшпігель і Ламме і все підливали у склянку хазяїнові, що не міг бачити її повною.

— Ви добрі хлопці, — сказав він, — п'ю за вашу щедрість, бо ж я заробляю на вині, яке ми п'ємо разом. Де ваші паспорти?

— Ось,— сказав Уленшпігель.
— Підписано герцогом. За здоров'я герцога!
— За здоров'я герцога! — відповіли Ламме і Уленшпігель.

Хазяїн продовжував:

— Чим ловлять щурів, мишей, кротів? Мишоловками, пастками на щурів, капканами! Хто цей кріт, що все підриває? Це єретик великий, це Оранський. З нами бог! Вони прийдуть! Ха-ха! Пити! Налий! Я горю, я згорів! Пити! Їх троє... Славненькі, миленькі реформатські проповіднички!.. Славненькі, відважненькі солдатики, міцні, як той дубочок... Пити! Хочете з ними пробратись у табір головного єретика? У мене є пропуски, ним самим підписані... Ви побачите їх роботу.

— Добре, підемо й ми в табір,— сказав Уленшпігель.

— Вони там упораються як слід. Уночі при нагоді,— і хазяїн, свистячи, показав, як один убиває другого,— сталний вітер не дасть нассауському дроздові⁵⁶ заспівати своїх пісень. А тепер вип'ємо? Так?

— Веселий ти чоловік, хоч і одружений,— сказав Уленшпігель.

— Не одружений і не буду одружений,— заперечив хазяїн.— Я ж бережу державні таємниці — вип'ємо! — адже жінка їх у мене вивідає в постелі, щоб послати мене на шибеницю і стати вдовою раніше, ніж завгодно природі. Господи, благослови! Вони прийдуть!.. Де мої нові паспорти? На моєму християнському серці! Вип'ємо! Он вони, он за триста кроків звідси, по дорозі, коло Маршле-Дам. Бачите їх? Вип'ємо!

— Пий! — казав Уленшпігель.— Пий! Я п'ю за короля, за герцога, за проповідників, за «сталний вітер». П'ю за своє здоров'я, за твоє здоров'я, за вино, за пляшку! Та ти не п'єш зовсім!

І при кожному тості Уленшпігель наповняв склянку хазяїна, і той випивав зразу.

Якийсь час Уленшпігель пильно дивився на нього, потім устав і сказав:

— Він спить! Ходімо, Ламме.

Вийшовши на шлях, він сказав

— У нього нема дружини, яка може виказати нас... Скоро ніч... Ти чув, що казав цей негідник, і знаєш, що це за три проповідники?

— Так,— відповів Ламме.

— Ти знаєш, що вони йдуть від Марш-ле-Дам берегом Мааса і що слід перехопити їх по дорозі, перш ніж подме «стальний вітер»?

— Так.

— Треба врятувати життя принца!

— Так.

— Візьми мій аркебуз і засядь там, у кущах між скель. Заряди двома кулями і, коли я крикну вороном, стріляй.

— Добре,— сказав Ламме.

І він зник у кущах, і Уленшпігель почув, як клацнув курок.

— Ідуть, бачиш? — спитав він.

— Так, бачу. Їх троє, в ногу йдуть, як солдати, один вищий від інших на голову.

Уленшпігель, витягнувши ноги, сів над шляхом і бурмотів молитви, перебираючи чотки, як роблять жебраки. Його капелюх лежав у нього на колінах.

Коли три проповідники минали його, він простяг їм капелюх, але вони не подали йому нічого.

Тоді він підвівся і жалібно сказав:

— Добродійники, подайте патар бідному каменоломові, що недавно зламав собі ноги, впавши в яму. Тут народ такий жорстокий, ніхто не хоче подати милостиню, щоб зм'якшити мої страждання. Ах, подайте патар, буду за вас богу молитися. Господь дарує вам довге й радісне життя, добродійники!

— Сину мій,— сказав один з проповідників, високий, широкоплечий чоловік,— не буде нам на цій землі радості, поки панують на ній папа й інквізиція.

Уленшпігель зітхнув знову й сказав:

— О, що ви кажете, добродійники? Благаю вас, говоріть тихше! Подаруйте патар біднякові.

— Сину мій,— сказав низенький проповідник з войовничим обличчям,— ми — бідні подвижники, і грошей у нас якраз стільки, скільки необхідно на дорогу.

Уленшпігель став навколішки.

— То благословіть мене,— сказав він.

Три проповідники простягли руки над головою Уленшпігеля, проте без ніякого благословення.

Тут він помітив, що, незважаючи на їх худорбу, у них великі животи, і, встаючи, він ніби оступився, тикнув головою в живіт високого проповідника і почув там веселий брязкіт грошей.

Тут він випростався, витяг свою шпагу й сказав:

— Ласкаві отці, холодно надворі. Ви одягнені добре, а я погано. Давайте-но мені вашу шерсть, я зроблю собі плащ. Адже я жебрак, тобто гез. Хай живуть гези!

— Гез носатий, ти кирпу свою гнеш надто високо; доведеться нам відрубати її тобі,— відповів високий проповідник.

— Відрубати! — крикнув Уленшпігель і зробив крок назад.— Дивіться, «стальний вітер» раніше подме на вас, ніж на принца. Я гез, і хай живуть гези!

Злякані проповідники заговорили поміж собою.

— Звідки він знає! Нас зрадили. Бий його! Хай живе папа!

І вони витягли з-під одежі блискучі, гострі клинки. Але Уленшпігель не ждав їх і відбіг до кущів, де ховався Ламме, і коли проповідники наблизилися до них якраз на постріл, він крикнув:

— Вороння, чорне вороння, ось подме свинцевий вітер, а не стальний. Заспіваю вам заупокійну!

І він крякнув вороном.

З кущів розлігся постріл: високий упав на землю. Другий постріл уклав ще одного.

Уленшпігель побачив у кущах добродушне обличчя Ламме і його руку, яка швидко заряджала аркебуз.

Синюватий димок вився над чорними кущами.

Третій проповідник з люттю кинувся на нього, але Уленшпігель сказав:

— Стальний вітер чи свинцевий — вже ж який-небудь перенесе тебе на той світ, підлий найманий убивця!

І він кинувся на противника і стійко захищався.

Стоячи один проти одного поперек шляху, не відриваючи один від одного очей, вони завдавали й відбивали удари. Уленшпігель був уже весь у крові, бо противник його був умілий боєць і поранив його в ноги та голову. Уленшпігель нападав і захищався, як лев, кров з рани на голові заливала йому очі й заважала бачити. Великим стрибком він відскочив убік, щоб мати маленький перепочинок, і витер лівою рукою кров. Але він почував,

що змагає. І він був би убитий, якби Ламме новим пострілом не уклав противника.

І Уленшпігель бачив і чув, як той вивергає кров, прокляття та передсмертну піну.

І в синюватому димку, що підіймався над темними кущами, знову показалося добродушне обличчя Ламме.

— Діло зроблено? — спитав він.

— Так, сину мій, — відповів Уленшпігель, — але підійди-но...

Вийшовши із засади, Ламме побачив, що Уленшпігель весь у крові. З швидкістю оленя кинувся він, незважаючи на своє черево, до Уленшпігеля, який сидів на землі серед трупів.

— Любий друг мій поранений, поранений цим негідником, — показав Ламме. Ударом ноги він вибив зуби одному з убитих і продовжував: — Ти мовчиш, Уленшпігель? Умираєш, сину мій? Де бальзам? Ага, у мішку під ковбасами. Уленшпігель, ти не чуєш мене? Ах, немає теплої води обмити твої рани, і немає можливості добути її. Але придасться і вода з Самбри. Говори, любий друже! Не так же ти тяжко поранений! Водички, холодної, правда ж? О, він приходить до пам'яті. Це я, сину мій. Твій друг. Всі забиті, всі. Полотна б, перев'язати твої рани. Нема. Ну, мою сорочку, — і він роздягся й продовжував: — На клапті сорочку. Кров спинилася. Не вмере мій друг. Ой, як мерзне спина на свіжому повітрі! Швидше вдягтися. Не вмере він, ні. Це я, Уленшпігель, твій друг Ламме! Сміється! Обберу убивць, у них животи повні золота. Золоті кишки — червінці, флорини, дукати, талери — і листи. О, тепер ми багаті. Більш як триста червінців. І гроші заберемо і зброю. «Стальний вітер» не торкнеться принца.

Уленшпігель устав, тремтячи від холоду,

— Ось ти на ногах, — сказав Ламме.

— Бальзам діє, — відповів Уленшпігель.

— Бальзам мужності, — сказав Ламме.

І, взявши трупи проповідників, він кинув їх один за одним у розколину скелі разом з їх зброєю та одежею, крім плащів.

Навколо них, чуючи здобич, крикали в небі ворони.

І Самбра, як ріка сталі, текла вдалині під сірим небом.

Пішов сніг, змиваючи кров.

І все ж вони обоє були засмучені.

— Мені легше вбити курку, ніж людину,— сказав Ламме.

І вони сіли на ослів.

Ще коло брами Гюї текла кров в Уленшпігеля. Тому вони розіграли сварку, позскакували з ослів і з удаваною люттю бились на шпагах.

Потім, скінчивши бій, вони знову сіли на ослів, пред'явили коло брами паспорти і в'їхали у місто.

І жінки, бачачи рани Уленшпігеля та переможну постань Ламме, сповнилися жалю до переможеного, показували Ламме кулаки й говорили:

— Цей негідник поранив свого приятеля!

Ламме тривожно шукав, чи немає серед них його дружини.

Але все було марно, і він журився.

XXII

— Тепер куди? — спитав Ламме.

— В Маастріхт,— відповів Уленшпігель.

— Але там, сину мій, навкруги військо Альби, і сам він, кажуть, у місті. Наших паспортів буде недосить. Коли іспанські солдати навіть пустять нас, то нас все-таки затримують у місті і будуть допитувати. Тут дійде звістка про загибель проповідників, і тоді ми пропади.

— Ворони, сичі й шуліки скоро розкляють їх трупи. Обличчя їх, мабуть, уже впізнати не можна. Паспорти наші хоч і не погані, але ти, певно, маєш рацію: коли взнають про вбивство, візьмуться за нас. І все-таки нам треба пробратися через Ланден у Маастріхт.

— Нас повісять,— сказав Ламме.

— Прoberемося,— відповів Уленшпігель.

Так міркуючи, вони добралися до корчми «Сорока», де знайшли добру їжу, притулок і корм для ослів.

На ранок вони виїхали у Ланден.

Коли вони наблизилися до великої садиби біля міста, Уленшпігель засвистів жайворонком, і зразу звідти відповіли бойовим півнячим криком. Фермер з добродушним обличчям показався на воротах і сказав:

— Раз ви вільні друзі, то хай живе гез! Заходьте.

— Хто це? — спитав Ламме.

— Томас Утенгове, мужній реформат, — відповів Уленшпігель. — Його робітники, як і він, борються за свободу совісті.

— Ви від принца, — сказав Утенгове, — поїжте, випийте.

І шинка зашкварчала на сковорідці і ковбаса разом з нею; з'явилося вино і наповнило склянки. Ламме пив, як сухий пісок, і їв відповідно.

Наймити й служниці садиби по черзі стромляли ніс у дверну щілинку і дивилися на його працюючі щелепи. І робітники казали з заздрістю, що й вони не від того, щоб так попрацювати.

Нагодувавши гостей, Томас Утенгове сказав:

— Сто селян на цьому тижні підуть звідси ніби лагодити греблі в Брюгге й околицях. Вони поділяться на партії по п'ять-шість чоловік і підуть різними шляхами. В Брюгге їх чекатимуть судна, що перевезуть їх морем в Емден.

— Будуть у них гроші і зброя? — спитав Уленшпігель.

— По десять флоринів і великому ножу в кожного.

— Господь і принц нагородять тебе, — сказав Уленшпігель.

— Я про нагороду не думаю, — відповів Томас Утенгове.

— Як це ви робите, — спитав Ламме, дожовуючи товсту кров'яну ковбасу, — як це ви робите, любий хазяїне, що у вас ця страва виходить така соковита, пахуча і ніжна?

— Це тому, — відповів хазяїн, — що ми її заправляємо майораном і корицею.

І звернувся до Уленшпігеля з питанням:

— А що, Едвард, граф Фрісландський, усе ще друг принцові?

— Він не показує цього, але ховає в Емдені кораблі принца, — відповів Уленшпігель і додав: — нам треба в Маастріхт.

— Це неможливо, — сказав хазяїн, — військо герцога стоїть перед містом і в околицях.

Він повів їх на горище і звідти показав у далечині прапори та значки піхоти й кінноти, що пересувалися в полі.

— Я проберуся,— відповів Уленшпігель,— якщо ви, завдяки вашому впливові, добудете мені дозвіл одружитися. Молода повинна бути гарна з себе, мила й добра і повинна висловити бажання одружитися зі мною, якщо не назавжди, то хоч би тільки на тиждень.

— Не роби цього, сину мій,— сказав, зітхнувши, Ламме,— вона покине тебе.

— Ні, треба,— сказав Уленшпігель.

І Ламме, не знайшовши більше нічого на столі, поринув у глибокий смуток. Проте незабаром він знайшов на блюді якісь ласощі і похмуро жував їх.

— Отже, вип'ємо,— сказав Уленшпігель Томасові Утенгове.— Ви, значить, добудете мені дружину, багату чи бідну. З нею я піду до попа, у церкву, щоб він повінчав нас. Він дасть нам шлюбне посвідчення, яке не має значення, бо він папський інквізитор. Там буде сказано, що ми обоє добрі християни, що ми сповідалися й причащалися по законах святої матері нашої, римської церкви, яка спалює своїх дітей живцем, згідно з правилами апостольськими, і, таким чином, достойні благословення святого отця нашого, папи римського, воїнства земного і небесного, каноніків, попів, монахів, найманців, шпигунів та іншої погані. З цим посвідченням у руках ми будемо готуватися до нашої весільної подорожі.

— А молода? — спитав Томас Утенгове.

— Молоду ти мені роздобудеш. Так от, я беру дві повозки, уквітчані ялинкою, гостролистом, паперовими квітами, і садовляю туди кількох чоловік, кого ти хотів би послати до принца.

— Але ж молода?

— Вона тут, мабуть. Так от, в одну повозку я впрягаю пару твоїх коней, у другу — пару наших ослів. У першій сядемо я, моя дружина, мій друг Ламме і свідки, у другій — дударі, сопільники та барабанщики. Потім під спів і гук барабанів, серед розмаяних весільних прапорів, з випивкою ми помчимо великим шляхом, що веде або до шибениці, або до волі.

— Постараюся допомогти тобі,— сказав Томас Утенгове.— Але чи захочуть жінки й дочки їхати з чоловіками.

— Обов'язково поїдемо, — втрутилася гарненька дівчина, просунувши голову в двері.

— Коли треба, можна й чотири повозки зібрати, — сказав Томас Утенгове, — тоді ми пошлемо більш як двадцять п'ять чоловік.

— Альба залишиться в дурнях, — вигукнув Уленшпигель.

— А флот принца збільшиться на кількох добрих воїнів, — відповів Томас Утенгове.

І скликавши дзвоном своїх наймитів і дівчат, він звернувся до них.

— Послухайте, люди зеландські, чоловіки й жінки, ви бачите перед собою фламандця Уленшпигеля, що збирається проїхати разом з вами у весільному поїзді через військо герцога.

І люди зеландські, чоловіки й жінки, одноголосно закричали:

— Без страху за життя! Ми готові.

І чоловіки перемовлялися між собою:

— От радість, ми замінимо землю рабства на море свободи. Якщо бог за нас, то хто проти нас?

І жінки й дівчата казали:

— Підемо за нашими чоловіками та милими. Зеландія — наша батьківщина — дасть нам притулок.

Уленшпигель помітив одну молоденьку, славненьку дівчину і, ніби жартуючи, звернувся до неї:

— Підеш за мене?

Але вона відповіла, червоніючи:

— Піду, але ти будеш мені чоловіком не далі як до церкви.

Жінки говорили, сміючись:

— Серце тягне її до Ганса Утенгове, сина хазяїна Певно, і він їде.

— Іду, — сказав Ганс.

— Ідь, — сказав батько.

І чоловіки надягли святкову одягу: оксамитні куртки й штани, а поверх усього довгі плащі та широкі головні убори, що захищають від сонця й дощу. Жінки подягали чорні панчохи і вирізані черевики; на чолах у них були великі золоті узорні бляхи, які дівчата носять з лівого боку, заміжні жінки — з правого; потім на них були білі брижі, нагрудники, вишиті золотом і пурпу-

ром, чорні суконні спідниці з широкими оксамитними нашивками того ж кольору. Панчохи були шерстяні, а чевевики оксамитні з срібними пряжками.

Потім Томас Утенгове пішов у церкву до патера і просив його негайно повінчати Тільберта, сина Клааса,— тобто Уленшпігеля,— і Таннекін Пітерс, на що патер дав згоду.

І так Уленшпігель, на чолі всього весільного поїзду, пішов до церкви й повінчався з Таннекін.

Опівдні в ясному саяві сонця, при свіжому вітерцеві, з розмайними прапорами, веселою музикою бубнів, сопілок, волинок і дудок вони рушили в путь у повозках, увитих зеленню та квітами.

У таборі Альби було інше свято. Розвідники й дозорці сурмили тривогу, прибігали один за одним, доносячи:

— Ворог близько. Ми чули гук барабанів і свист сопілок і бачили прапори. Сильний загін кінноти наближається, щоб заманити нас у пастку. Головні сили розташовані, мабуть, далі.

Негайно герцог розіслав звістки командирам усіх частин, наказав вишикувати військо в бойовому порядку і розіслати загони розвідників.

І раптом на лінію стрільців вимчали чотири повозки. Вони були повні чоловіків і жінок, що танцювали, розмахували пляшками, дули в дудки, били у бубни, свистіли в сопілки, гули у гудки.

Весільний поїзд спинився; сам Альба вийшов на шум і на одній з чотирьох повозок побачив молоду; поруч неї був Уленшпігель, чоловік її, завітчаний. Селяни й селянки зійшли на землю, і танцювали, і частували солдатів вином.

Альба і його почет були вкрай здивовані глупотою мужви, що могла танцювати й веселитися, коли все навколо них ждало бою.

Учасники весільної гулянки пороздавали солдатам усе своє вино, і ті дякували й величали їх.

Коли випивка скінчилася, селяни й селянки знову сіли в повозки і, без найменшої затримки, помчали під гук бубнів, дудок та волинок.

І солдати весело проводжали їх, вітаючи молодих залпами з аркебузів.

Так прибули вони в Маастріхт, де Уленшпігель зніс-
ся з довіреним реформатів про приставку зброї і гармат
кораблям Оранського.

Те саме зробили вони в Ландені.

І так їздили вони скрізь у селянській одежі.

Герцог узнав про їх хитрість, і про все це склали й
переслали йому пісеньку з таким приспівом:

Наречену герцог вдрів —
Зразу розум загубив!

XXIII

А король Філіпп перебував у незмінному злобному
смутку.

В безсилій честолюбності благав він господа як-не-
будь дарувати йому міць перемогти Англію, підкорити
Францію, завоювати Мілан, Геную й Венецію, стати во-
лодарем морів і панувати над усією Європою.

Але і в думках про цю перемогу він не всміхався.

І завжди морозило його; не зогрівало його ні вино,
ні полум'я пахучого дерева, що завжди горіло у залі, де
він був. Тут сидів він серед такої кількості листів, що
сто бочок можна було б ними наповнити, і писав нев-
томно, все думаючи про владу над світом, яка належала
римським імператорам; думав він про свою ревниву не-
навість до сина свого дон Карлоса, що все хотів поїхати
на зміну герцогові Альбі в Нідерланди, звичайно для
того, — так думав король, — щоб захопити там владу.
І він бачив перед собою сина, потворного, огидного, в
безумстві шаленого, злобного — і ненавість його зроста-
ла. Але він нікому про це не казав.

Ті, що служили королю Філіппу і сину його дон Кар-
лосові, не знали, кого з них боятися більше: чи сина, на-
сильника, що сам накидався на своїх слуг, щоб закри-
вити їм пазурами обличчя, чи полохливого підступного
батька, що бив тільки чужими руками і, наче гієна, жив
трусами.

Слуги здригалися, коли бачили, як вони в'ються
один коло одного. І вони казали, що скоро в Ескуріалі
буде покійник.

І незабаром вони дізналися, що дон Карлоса, обви-
нуваного в державній зраді, кинуто в темницю.

Дізналися вони також, що похмура туга гризе його душу, що він спотворив собі обличчя, коли протискався крізь пруття тюремних ґрат, намагаючись утекти з темниці, і що мати його, Ізабелла Французька⁵⁷, сходить слізьми.

Але король Філіпп не плакав.

Пішла чутка, що дон Карлосові подали недостиглих фіг і що на другий день він умер, наче заснув. Лікарі визнали, що після того, як він поїв фіг, серце його перестало битися.

Король Філіпп прослухав месу за упокій душі дон Карлоса, повелів поховати його у каплиці королівського замка і прикрити плитою могилу,— але не плакав.

Королева Ізабелла, яка, за чутками, сприяла замислам дон Карлоса щодо Нідерландів, висохла й змарніла.

І вона вмерла. І Філіпп не плакав.

XXIV

Жінки й дівчата Дамме прийшли в ці весняні дні до Неле, питаючи її, чи не хоче вона стати «майською нареченою», тобто сховатися в кущах з женихом, якого знайдуть для неї; бо,— казали вони не без заздрості,— в усьому Дамме й окрузі немає хлопця, що не радий був би з нею одружитись, така вона мила, свіжа й розумна. Все це, звичайно, дар чарівниці!

— Кумасі,— відмовила Неле,— скажіть молодим людям, які готові посватати мене, що серце Неле не тут, а з тим, хто десь далеко блукає ради визволення батьківщини. А коли я, як ви кажете, свіжа і молода, то чим я зобов'язана не чарам, а моему здоров'ю.

— Все ж Катліна на підозрі,— відповідали кумасі.

— Не вірте злим наклепам,— сказала Неле,— Катліна не чарівниця. Пани судді палили клоччя на її голові, а господь бог уразив її божевіллям.

І Катліна кивала головою з кутка, де сиділа зщулившись, і говорила:

— Заберіть вогонь!

І жінки по доброті душевній подали Катліні кілька срібних монет.

І Неле самотньо плакала, коли пішли кумасі. Вона думала про Уленшпігеля, що блукає десь далеко, а вона

не може бути з ним, і про Катліну, що все зітхає і стогне: «Заберіть вогонь!» і часто притискає до грудей обидві руки, показуючи, як палає в її голові і в усьому тілі вогонь божевілья.

Тимчасом «майська наречена» та її жених сховалися в куцах, і ті, що знаходили кого-небудь з них, ставали, власкжно від їх статі і статі знайденого, королем чи королевою свята.

Нале чула радісні вигуки хлопців і дівчат, коли «майська наречена» була знайдена в яру, в заростях.

І вона плакала, згадуючи про той солодкий час, коли наречену шукали вона та Уленшпігель, її милий.

XXV

В цей час Уленшпігель і Ламме — нога ліворуч, нога праворуч — їхали верхи на своїх ослах.

— Слухай, Ламме,— сказав Уленшпігель,— нідерландське дворянство з заздрості до Мовчазного зрадило справі союзників, зрадило священний союз, славетну угоду, складену ради порятунку батьківщини. Егмонт і Горн теж стали зрадниками, але це небагато принесло їм користі; Бредероде вмер, і продовжувати цю війну нікому, крім бідного народу Фландрії та Брабанта, який чекає чесних вождів, щоб рушити вперед, та ще островів, там, сину мій, островів Зеландії, та ще Північної Голландії, губернатором якої є принц, і далі, на морі Емдена та Східної Фрісландії.

— Ах,— сказав Ламме,— я бачу цілком ясно, що ми крутимосся між вогнищем, мотузкою і плахою, умираємо під голоду, знемагаємо від спраги і не маємо ніякої надії на відпочинок.

— Це ще тільки початок,— відповів Уленшпігель.— Візьми ласкаво до уваги, що все ж це дрібниця для нас; чи не ми нищимо наших ворогів, чи не ми знущуємося з них; чи не наші гамани повні нині золота; чи не пересичені ми м'ясом, пивом, вином і горілкою? Чого тобі ще, перино ти ненажерна? Чи не продати наших ослів та чи не купити коней?

— Сину мій,— відповів Ламме,— кінська рись трохи тисрда для чоловіка мого розміру.

— Ну й сиди на своєму ослі, як це роблять мужики, і сміятися з тебе ніхто не буде, поки ти вдягнений мужиком і озброєний не мечем, як я, а палицею з наконечником.

— Сину мій,— сказав Ламме,— чи певен ти, що наші паспорти будуть достатні по маленьких містечках?

— У мене ж в запасі ще шлюбне посвідчення з великою печаткою з червоного сургуча, що звисає з пергаменту на двох хвостиках, та ще посвідчення про сповідь. З двома чоловіками, так чудово озброєними, не впоратися солдатам і шпигунам герцога. А чорні чотки, якими ми торгуємо? Обое ми рейтари — ти фламандець, я німець,— з особливого наказу герцога їздимо по країні, поширенням священних речей приваблюючи єретиків до святої католицької віри. Таким чином, ми пройдемо всюди: і до знатного панства, і до жирних абатів, і скрізь зустріне нас побожна гостинність. І ми пронюхаємо їхні таємниці. Оближи свої губки, мій ніжний друже.

— Сину мій,— сказав Ламме,— ми, виходить, шпигуни?

— По законах і звичаях війни,— відповів Уленшпігель.

— Але коли сюди дійде історія з трьома проповідниками, нам не минути біди,— сказав Ламме.

У відповідь Уленшпігель заспівав:

— Гаслом обрав я слово «життя» —
Слово бадьоре та грізне.
Моя перша шкіра — це власна моя,
А друга шкіра — залізна.

Але Ламме стогнав:

— О, у мене така тонка шкіра, що найменший дотик кинджала вже проштрикне її. Краще було б узятися до якогось корисного промислу, ніж тинятися по горах і долах, служачи цим важним панам, що ходять в оксамитних штанах і їдять жирних дроздів на золотих блюдах. Ми дістаємо за все тільки стусани, небезпеку, бої, дощ, град, сніг та пісню юшку бродяг... А в них — ковбаси, жирні каплуни, ароматні жайворонки, соковиті пулярки...

— Слинка тече, любий друже? — спитав Уленшпігель.

— Де ви, свіжі печива, золотисті піріжки, ніжні вершкові торти? І де ти, дружино моя?

Уленшпігель відповів:

— Попіл стукає в моє серце і тягне в бій. Тобі ж, лгідне ягня, не доводиться мститися ні за смерть твого батька та матері, ні за горе коханих людей, ні за твою бідність. Якщо тебе лякає жах війни, пусти мене самого туди, куди я сказав.

— Самого? — спитав Ламме.

І він раптом спинив свого осла, який тут же зірвав пучок колючок, що густо росли при дорозі. Осел Уленшпігеля теж спинився і почав пастися.

— Самого? — повторив Ламме. — Але ти не покинеш мене самого, це ж буде страшна жорстокість. Я вже втратив свою дружину, тепер втратити ще друга — це випадко. Я не буду більше скаржитися, обіцяю тобі, присягаюся. І коли вже так випадає, — він гордо підвів голову — я теж піду під дощ куль. Атож! У хашу мечів — піду теж! Віч-на-віч з цими проклятими найманцями, що п'ють кров, наче вовки. І якщо коли-небудь, смертельно поранений, я впаду, спливаючи кров'ю, до твоїх ніг, поховай мене і, коли зустрінеш мою дружину, скажи їй, що я не міг жити, не будучи коханим хоч ким-небудь на цьому світі. Ні, я не міг би так, сину мій Уленшпігель!

І Ламме плакав, а Уленшпігель був розчулений його лгідною мужністю.

XXVI

В цей час Альба поділив свої сили на дві армії, з яких одну послав у герцогство Люнебурзьке, другу — у графство Намюрське.

— Видно, якийсь стратегічний задум, мені не зрозумілий, — сказав Уленшпігель. — Ну, та мені байдуже, ідемо все-таки у Маастріхт.

Коли вони наближалися до міста берегом Мааса, Ламме помітив, що Уленшпігель уважно розглядає всі судна, що йдуть по річці, і раптом спинився перед одним, на носі якого було зображення сирени.

Подавши знак Ламме спинитися, Уленшпігель весело засвистів жайворонком.

На палубі показався чоловік і крикнув півнем. На це Уленшпігель зробив йому якийсь знак, заревів по-осля-

чому, вказуючи при тому на юрбу народу, що кишіла на березі. Той відповів йому могучим осячим ревом: й-а!

І осли Уленшпігеля й Ламме, нашорошивши вуха, приєдналися з усієї сили до цього рідного звуку.

Проходили жінки, проїздили чоловіки, сидячи на конях, що тягли судна, і Уленшпігель звернувся до Ламме:

— Цей судновласник насміхається з нас і наших ослів. Чи не одлупцювати нам його на його барці?

— Хай краще він сюди прийде, — відповів Ламме.

— Коли ви, — порадила їм прохожа жінка, — не хочете повернутися з переламаними ногами й руками і спотвореним обличчям, то лишіть цього Стерке Піра⁵⁸ ревити стільки, скільки його душа забажає.

— Й-а, й-а, й-а! — ревів судновласник.

— Хай реве, — казала жінка. — Цими днями він у нас перед очима підняв повозку, навантажену важкими пивними барилами, і спинив на ходу другу, запряжену здоровенним конем. Он там, — вона вказала на корчму «Синя башта», — він, кинувши свій ніж на відстані двадцяти кроків, пробив ним дубову дошку в дванадцять дюймів завтовшки.

— Й-а, й-а, й-а! — горлав судновласник, і йому вторив хлопчик років дванадцяти, що теж виліз на палубу.

— Не боїмося ми твого Петра Сильного. Нехай він так зветься, цей Стерке Пір! Ми дужчі за нього — й ось перед тобою мій друг Ламме, що може пару таких сильних зжерти і не подавитися.

— Що ти верзеш, сину мій? — спитав Ламме.

— Те, що є, — відповів Уленшпігель. — Не супереч мені через скромність. Так, добрі люди, скоро ви побачите, як розмахнеться його рука і як він обробить вашого славетного Стерке Піра.

— Та помовч, — сказав Ламме.

— Відома твоя сила, нема чого її таїти, — говорив Уленшпігель.

— Й-а! — завивав судновласник.

— Й-а! — вторив хлопець.

Раптом Уленшпігель знову засвистав жайворонком. І чоловіки, і жінки, і робітники питали в захопленні, де він навчився небесного співу.

— У раю, — відповів він. — Я ж просто звідти.

І, звернувшись до судновласника, що невгаваючи

ревів і глузливо показував на нього пальцем, він закричав:

— Що ж ти сидиш там на своїй барці, ледащо? Видно, на землі не смієш насміхатися з нас і наших ослів?

— Ага, не смієш! — повторив Ламме.

— Й-а, й-а, — ревів той. — Прошу сюди, на барку, нове осли з ослами!

— Роби, як я, — прошепотів Уленшпігель Ламме. І він закричав судновласникові: — Коли ти Стерке Пір, то я Тіль Уленшпігель! А це ось наші осли Еф і Ян, що ревуть по-ослячому краще від тебе, бо це їх природна мова. А на твою розхитану шкаралупку ми не підемо! Це старе корито перевертається від першої хвилі та й плаває боком, по-краб'ячому!

— Авжеж, по-краб'ячому, авжеж! — кричав Ламме.

— Ти що там бурчиш крізь зуби, кусок сала? — крикнув судновласник.

Тут Ламме розлютився вкрай.

— Ти, поганий християнин, докоряєш мені моєю німеччю, — кричав він, — але знай, що це сало — моє сало, від мого доброго харчу. А ти, старий іржавий гвіздок, жив усе життя прокислими оселедцями, гнотами свічок і таранячою шкурою, як можна судити з твоєї худорби.

— Ну ж і бійка буде, — говорили прохожі, сповнені радісної цікавості.

— Й-а, й-а! — кричали з барки.

Ламме хотів зійти з осла, набрати каміння і шпурляти в судновласника.

— Камінням не кидай, — сказав Уленшпігель.

Судновласник щось прошепотів на вухо хлопцеві, який разом з ним ревів по-ослячому. Той відв'язав од барки човен і, вміло орудуючи багром, наблизився до берега. Під'їхавши зовсім близько, він гордо випростався і сказав.

— Мій хазяїн питає вас, чи наважуєтесь ви переїхати на його судно і там помірятися з ним у бою кулаками й ногами? Ці чоловіки і жінки будуть за свідків.

— Ми готові, — відповів Уленшпігель поважно.

— Ми приймаємо бій, — гордо повторив Ламме.

Був час обіду. Робітники з гребель і верфей, мосто-

вики, жінки, що поприносили горщики з їжею для чоловіків, діти, що прийшли подивитись, як їх батьки будуть підкріплюватися бобами й вареним м'ясом,— усі сміялися й плескали в долоні при думці про наступне змагання, в приємній надії, що той або інший з бійців зостанеться з розбитою головою або, на загальну втіху, впаде у річку.

— Сину мій,— сказав Ламме потихеньку,— він кине нас у воду.

— А ти не давайся,— відповів Уленшпігель.

— Товстун злякався,— казали в юрбі.

Ламме, який ще сидів на своєму ослі, повернувся до них і кинув на них сердитий погляд, але вони сміялися з нього.

— Ідьмо на барку,— сказав Ламме,— там видно буде, чи злякався я.

Відповіддю на ці слова був новий вибух насмішок, і Уленшпігель сказав:

— Ідьмо.

Вони зійшли з своїх ослів і кинули повідки хлопцеві, що поплескав ласкаво сіреньких і повів їх туди, де виднілися колючки.

Уленшпігель узяв багор, дав Ламме ввійти у човен, направив його до барки і слідом за пітним, засапаним Ламме піднявся на неї по вірьовці.

Ступивши на палубу, Уленшпігель нахилився ніби для того, щоб зав'язати черевик, і прошепотів при тому кілька слів судновласникові, який весело подивився на Ламме. Але після того він почав осипати його тисячами образливих слів, називаючи його ледацюгою, що розпух від ганебного ожиріння, тюремним завсідником, ненажерою і так далі.

— Скільки бочок ворвані вийде з тебе, рибокит, як тобі розрізати жилу?

Раптом Ламме, не кажучи ні слова у відповідь, кинувся на нього, наче скажений бик, і несамовито лунив його, завдаючи ударів з усіх боків і з усіх сил; дуже боляче він не міг зробити йому, бо через огрядність був доволі-таки безсилий. Судновласник удавав, що опирається, спокійно даючи йому лупити скільки завгодно.

А Уленшпігель при тому приказував:

— Цей бродяга поставить нам випивку.

І жінки, діти й робітники, що дивилися з берега, ска-
вали:

— Хто міг думати, що цей товстун такий скажений?

І вони плескали в долоні, а Ламме насакував, як глухий, тимчасом як його противник намагався тільки прикрити своє обличчя. Раптом всі побачили, що Ламме впирається коліном у груди Стерке Піра, однією рукою схопив його за горло, а другою наготовився вдарити.

— Проби пощади! — кричав він несамовито, — бо ти пролетиш мені крізь клепки твого корита!

Стерке Пір крякнув, щоб показати, що він не може говорити, і знаком руки просив пощади.

І Ламме великодушно підняв свого ворога. Той під-
вівся і, повернувшись спиною до глядачів, показав Улен-
шпигелеві язик. І Уленшпигель реготав, мов божевільний,
бачачи, як Ламме, гордо потрясаючи пером свого берета,
переможно ходить по палубі.

І жінки, і чоловіки, і хлопці, і дівчата на березі пле-
скали в долоні з усіх сил і кричали:

— Слава переможцеві Стерке Піра! Це залізний чо-
ловік. Бачили ви, як він гатив його кулаками і як уда-
ром голови перекинув його на спину? Тепер вони ви-
п'ють разом, щоб укласти мир. Стерке Пір поліз у трюм
і несе звідти вино й ковбасу.

І справді, Стерке Пір приніс дві склянки і великий
кухель білого мааського вина, і Ламме уклав з ним мир.
Ламме був у захопленні від своєї перемоги, від вина й
ковбаси і, вказавши на залізну трубу на палубі, з якої
валив густий чорний дим, спитав Стерке Піра, яка це
печеня смажиться у нього в трюмі.

— Бойова закуска, — відповів той із сміхом.

Юрба робітників, жінок і дітей розійшлася, — хто до-
дому, хто на роботу, і незабаром з уст в уста полетіла
чутка, що тут їздить на ослі один товстун, у супроводі
маленького богомольця теж на ослі, і він сильніший од
Самсона⁵⁹, отже треба бути обережним і не зачепити
його.

Ламме пив і переможно дивився на судновласника.

Раптом той сказав:

— Ваші осли скучили там на березі.

І, підтягнувши барку до берега, він вийшов, узяв одного
осла за передні й за задні ноги і поніс його на палубу.

Те саме зробив він, зовсім не захекавшись, з другим ослим і тоді сказав:

— Вип'ємо.

Хлопець стрибнув на палубу.

І вони випили.

Ламме був німий і ніяк не міг зміркувати, чи він це, Гудзак з Дамме, переміг такого богатиря. Він тільки крадькома і вже без переможного вигляду позирав на нього, не без страху, що тому раптом спаде на думку взяти і його, як осла, підняти отак і кинути у Маас, щоб помститися за поразку.

Проте Стерке Пір весело частував його, а Ламме підбадьорився і знову дивився на нього з гордовитою самовпевненістю.

І Стерке Пір і Уленшпігель сміялися.

Тимчасом осли були дуже збентежені тим, що стоять на помості, який, проте, нічим не нагадує стайню, опустили вуха і від страху не могли пити. Тоді Стерке Пір приніс їм два мішки з вівсом, який був у нього запасений для коней, що тягнуть барку, і який він купив, щоб з нього не здерли за корм погоничі.

Побачивши торби з вівсом, осли пробурмотіли молитву, тоскно подивились на палубу і, боячись упасти, не сміли зробити ні кроку вперед.

— Тепер зійдемо в кухню,— сказав судновласник Уленшпігелеві і Ламме,— правда, бойову кухню, але ти, мій переможцю, можеш спуститися туди без страху.

— Я не боюся і йду за тобою,— сказав Ламме.

Хлопець став коло стерна.

Зійшовши вниз, вони побачили скрізь мішки, повні верна, бобів, гороху, буряків і всяких овочів.

Тоді судновласник відчинив двері до маленької кузні й сказав:

— Оскільки ви, сміливі люди, знаєте свист вільного жайворонка, войовничий крик півня і рев покійно працюючого осла, то я покажу вам мою бойову кухню. Така маленька кузня є майже на всіх суднах що плавають по Маасу. Вона тому не збуджує підозри, що потрібна для різного ремонту на барці. Але не на всіх суднах є такі чудові овочі, як припасені у мене в трюмі.

І він зсунув кілька каменів на помості трюма, підняв дошку і витягнув звідти в'язку мушкетних стволів, під-

нив її вгору, наче пір'їнку, поклав назад і став показувати їм наконечники для списів та алебард, лека мечів, порохівниці, сумки для куль.

— Хай живуть гези! — вигукнув він. — Ось боби і підлива для них! Приклади наші — баранячі стегна, салат — наконечники для алебард, а стволи — бичачі ребра для юшки визволення. Хай живуть гези!.. Куди приставити ці харчі? — спитав він Уленшпігеля.

— У Нїмвеген, де ти забереш іще припаси — справжні овочі, які принесуть тобі селяни. І вони будуть свистіти вільними жайворонками, а ти їм відповіси бойовим півнячим криком. Ти зайдеш до лікаря Понтуса, який живе поблизу Ньюве-Вааля, і скажеш йому, що приїхав у місто з овочами, але боїшся спеки. Поки селяни підуть на ринок і будуть там продавати свої овочі так дорого, що їх ніхто в них не купить, він скаже, що тобі робити з твоєю зброєю. Я все ж думаю, що він, незважаючи на небезпеку, накаже тобі спуститися Ваалем, Маасом і Рейном і там обміняти овочі на сіті, щоб мати нагоду зв'язатися з гарлінгенськими рибальськими суднами, де багато моряків, що знають спів жайворонка; далі доведеться пливати коло самого берега понад обмілинами, поки доберешся до затоки Лауерзее, тут треба обміняти сіті на залізо й свинець, переодягти твоїх селян в іншу одягу, щоб вони здавалися уродженцями островів Фліланда, Амеланда, Маркена, ловити коло берегів рибу й солити її про запас, але не продавати, бо «для випивки свіже, для війни солоне» — старе правило.

— Значить, вип'ємо — сказав судновласник.

І вони знову піднялися на палубу.

Але Ламме був сумний і раптом сказав:

— У вашій кузні такий жаркий вогонь, можна на ньому зварити чудове рагу. Моя горлянка хоче супу.

— Зараз освіжу її, — сказав судновласник.

І незабаром він поставив перед ним жирну юшку, в якій плавав товстий шматок солонини.

Однак, проковтнувши кілька ложок, Ламме сказав:

— Моя горлянка луп'ється, язик горить: це не те, що рагу із свіжого м'яса.

— Сказано: «Свіже для випивки, солоне для війни», — заспокоював його Уленшпігель.

І судновласник знову наповнив склянки й проголосив:

— Я п'ю за жайворонка, пташку свободи!

— Я п'ю за півня, бойового трубача,— сказав Уленшпігель.

— Я п'ю за мою дружину. Хай вона ніколи не знає спраги, люба моя,— сказав Ламме.

— Ти пройдеш Північним морем в Емден, де наш притулок,— сказав Уленшпігель судновласникові.

— Море велике,— відповів той.

— Велике для бою.

— З нами бог! — сказав судновласник.

— Хто ж тоді проти нас? — підхопив Уленшпігель.

— Коли ви їдете? — спитав судновласник.

— Зараз.

— Щасливої дороги й попутного вітру! Ось вам порох і кулі.

І він поцілував обох, зніс обох ослів на спині, як ягнят, на землю і провів Ламме та Уленшпігеля.

Сівши на ослів, вони поїхали в напрямі до Льежа.

— Сину мій, — сказав по дорозі Ламме, — навіщо цей сильний чоловік дозволив, щоб я так одлупцював його?

— А це для того, щоб страх випереджав тебе скрізь, куди ми прийдемо. Це захистить нас краще, ніж двадцять ландскнехтів. Хто насмілиться напасти на могутнього непереможного Ламме, Ламме, що, подібно до бика, одним ударом, в усіх перед очима, перекинув Стерка Піра, Петра Сильного, який переносить ослів, наче ягнят, і підіймає плечем віз з пивними барилами? Тебе вже знає тут кожен, ти — Ламме Грізний, ти — Ламме Непереможний, і я живу під тінню твоєї охорони. Кожен на нашому шляху буде нас знати, ніхто не насмілиться скося подивитись на тебе, і, з огляду на загальну мужність роду людського, ти скрізь будеш зустрічати лише ласкавість і пошану, привіт і покору, приношувані в данину грізній силі твого страшного кулака.

— Ти говориш гарно,— сказав Ламме і випростався на сідлі.

— Я кажу правду. Бачиш, там цікаві обличчя виглядають з перших будинків села? Показують на Ламме, грізного переможця. Бачиш, як заздро дивляться на тебе чоловіки і боягузи малодушні скидають перед тобою капелюхи? Кланяйся у відповідь, Ламме, не зневажай без-

онлої юрби. Чуєш, діти знають твоє ім'я і з острахом повторюють його.

І Ламме гордо їхав уперед і кланявся праворуч і ліворуч, наче король. І слух про його доблесть переходив із села до села, з міста до міста, аж до Льежа і Намюра. Але вони не заїхали в Намюр через трьох проповідників.

Так подорожували вони понад річками, каналами і протоками. І всюди крик півня відповідав на спів жайворонка. І всюди кували, гострили, лили зброю для боротьби за свободу і переносили її на судна, що пропливали повз них.

А від митного дозору зброю ховали у бочках, ящиках, кошиках.

І скрізь траплялися добрі люди, що брали її на схов і переховували у надійних місцях разом з порохом та кулями, аж до того часу, коли проб'є година боротьби.

І Ламме був з Уленшпігелем, і скрізь поперед нього йшла чутка про його непереможність. Аж, кінець кінцем, він сам повірив у свою могутню силу, став гордий і воївничий і запустив бороду. І Уленшпігель називав його Ламме Лев.

Але Ламме не ствердився в своєму намірі, бо щетина його лоскотала, і на четвертий день поголив у цирюльника своє переможне обличчя. І знову з'явився він перед Уленшпігелем, круглий і сяючий, як відгодоване сонечко.

Так вони добралися до Стокема.

XXVII

Коли настала ніч, вони лишили ослів у Стокемі і пройшли в Антверпен.

Тут Уленшпігель звернувся до Ламме:

— Дивись, ось величезне місто, яке всесвіт зробив зосередженням своїх скарбів. Тут золото, срібло і прянощі, золочена шкіра, гобелени й килими, завіси, оксамит, шерсть і шовк; тут боби, горох і зерно, м'ясо, борошно й шкіри; тут вина звідусіль. І всі набережні укріті товарними складами.

Було це в липні, під кінець літа, коли від сонця вже червоніє листя каштанів, пташки співають на деревах,

і найменший жучок дзижчить від насолоди,— так тепло йому в траві.

Поруч з Уленшпігелем блукав по антверпенських вулицях Ламме, похиливши голову, і ходив поволі, так наче не своє тіло йому доводилося нести, а цілий будинок.

— Ламме,— сказав Уленшпігель,— ти все журишся. Хіба ти не знаєш, що немає нічого шкідливішого для шкіри? Коли так піде, вона злізе клаптями. І добре буде, коли про тебе почнуть говорити: Ламме облуплений?

— Я голодний.

— Ходімо закусимо.

І вони пішли у трактир на «Старому спуску», їли там оладки і пили міцне пиво досхочу.

І Ламме перестав скиглити.

— Благословенне добре пиво, що просвітляє так твою душу! Ти смієшся і потрясаєш своїм пузом. Люблю я, коли всередині всі кишки танцюють з радості,— сказав Уленшпігель.

— Сину мій, не так ще вони затанцювали б, якби мені пощастило знайти мою дружину,— відповів Ламме.

— Що ж, ходімо на розшуки.

XXVIII

Вони попрямували у Гент і на світанку під'їхали до Локерена. Навколо земля була вкрита росою; білий свіжий туман нісся над полями. Проходячи повз якусь кузню, Уленшпігель заспівав жайворонком, і зразу ж сива кошлата голова показала на дверях кузні, і слабкий голос відтворив бойовий крик півня.

— Це коваль Вастеле,— сказав Уленшпігель Ламме.— Він цілі дні кує лопати, лемеші до плугів, мотики, а то й чудові церковні ґрати; уночі ж часто виготовляє зброю для бійців за свободу совісті. Міцного здоров'я він з того не нажив, бо він блідий, як привид, смутний, як засуджений, і такий худий, аж кістки продірявлюють його шкіру. Ще не спить: мабуть, цілісіньку ніч працював.

— Увійдіть,— сказав коваль Вастеле,— а ослів відведіть на моріжок за домом.

Коли, виконавши це, Уленшпігель і Ламме увійшли до кузні, коваль Вастеле переніс у свій лъох усі мечі, які накував, і наконечники, які вилив за ніч, потім приготував денну роботу для своїх підмайстрів.

Дивлячись вицвілими очима на Уленшпігеля, він питав його:

— Які приніс ти звістки від принца?

— Принца з його військом відтіснили з Нідерландів через підлість його найманців, що кричать: «Грошей, грошей!», коли приходить час битися. Разом із своїми вірними солдатами він поспішив у Францію на допомогу гугенотам⁶⁰ і королю Наварському. Звідти він пройшов у Німеччину, де військо його посилилося біженцями з Нідерландів. Ти перешлеш йому зброю і гроші, вібрані тобою, а ми будемо боротися на морі за справу свободи.

— Я зроблю, що треба,— сказав коваль.— У мене є зброя і дев'ять тисяч флоринів. Але ж ви приїхали на ослах?

— Так.

— А не чули ви нічого по дорозі про трьох проповідників, яких убито, пограбовано і кинуте в розколину скелі над Маасом?

— Так,— з надзвичайним спокоєм сказав Уленшпігель,— ці три проповідники були герцогські шпигуни і наймані убивці, які повинні були загнати на той світ принца. Ми удвох, я і Ламме, покінчили з ними. Їхні гроші у нас і їхні папери теж. Ми візьмемо з них стільки, скільки треба на дорогу, а решта піде принцові.

Уленшпігель розкрив куртки, свою і Ламме, і добув звідти папери і пергаменти. Прочитавши їх, Вастеле сказав:

— Тут плани боїв і змов. Я перешлю їх принцові, і він узнає, що Уленшпігель і Ламме Гудзак, вірні бродяги, врятували його благородне життя. Я продам ваших ослів, щоб по них не впізнали вас.

— Хіба намюрські власті вже послали сищиків стежити за нами? — спитав Уленшпігель.

— Я розкажу вам, що знаю,— відповів Вастеле.— Недавно з Намюра приїздив сюди один купець, добрий реформат, під тим приводом, щоб замовити мені грати, флюгери та інші ковальські вироби для невеликої фор-

теці, яку будують під Плантом. Йому розказував службовець суду старшин, що там уже збиралися в цій справі і допитували одного трактирника, який живе недалеко від місця убивства. На питання, чи бачив він убивць або людей, які здалися йому підозрілими, він відповів: «Я бачив селян і селянок, що проїздили на ослах і спиналися коло мене напитися і лишалися сидіти на своїх ослах; інші сходили і пили в кімнаті: чоловіки — пиво, жінки й дівчата — мед. Якось заїхало двоє селян,— порядні, видно, люди,— і говорили про те, що добре б укоротити на лікоть пана Оранського». При цих словах трактирник свиснув і зробив рух, наче стромляє комусь ніж у горло. «Щодо «сталного вітру»,— продовжував він,— я таємно допоможу вам, бо я дещо можу зробити». Допитавши, його пустили. Після того судді, розуміється, розіслали своїм підлеглим накази. Трактирник сказав, що бачив тільки селян і селянок на ослах. З цього ясно, що хапати будуть тих, кого побачать верхи на ослі. А ви потрібні принцкові, діти мої.

— Продай ослів,— сказав Уленшпігель,— а гроші збережи для воєнної казни принца.

Ослів було продано.

— Тепер,— сказав Вастеле,— кожен з вас мусить бути вільним, не цеховим майстром. Умієш ти робити пташині клітки і мишоловки?

— Робив колись,— відповів Уленшпігель.

— А ти? — звернувся Вастеле до Ламме.

— Я буду продавати пампушки й оладки, смажені в маслі.

— Ходімо. Ось тут готові клітки і мишоловки, інструмент і мідний дріт; візьміть скільки треба матеріалу, щоб лагодити старі і робити нові. Мені приніс все це один з моїх сищиків. Це тобі, Уленшпігель. Щодо тебе, Ламме, то візьми цю маленьку жаровню і міх; я дам тобі борошна та масла, щоб ти міг смажити пампушки й оладки.

— Він сам усе зжере,— сказав Уленшпігель.

— Коли починаємо? — спитав Ламме.

Вастеле відповів:

— Спершу, ніч або дві, ви будете мені допомагати: мені самому не впоратися з великою роботою.

— Я голодний,— сказав Ламме,— тут можна поїсти?

— Є хліб і сир,— відповів Вастеле.

— Без масла? — спитав Ламме.

— Без масла,— відповів Вастеле.

— Чи є у тебе пиво або вино? — спитав Уленшпігель.

Я не вживаю,— відповів він,— але я піду в трактир «Пелікан» і принесу вам, коли хочете.

— Так, і шинки теж,— сказав Ламме.

— Як вам буде завгодно,— сказав Вастеле і подивився на Ламме з великим презирством.

Проте він приніс пива і шинки. І Ламме радісно їв за п'ятьох.

— Коли ж ми почнемо роботу? — спитав він.

— Цієї ночі,— сказав Вастеле.— Але ти залишайся у кузні і не бійся моїх робітників. Вони такі ж реформати, як і ти.

— Це добре,— відповів Ламме.

Уночі, коли подзвонив вечірній дзвін і двері були замкнені, Вастеле, з допомогою Уленшпігеля й Ламме, перетяг з льоху до кузні великі в'язки зброї і сказав:

— Треба от полагодити двадцять аркебузів, перекувати тридцять наконечників для списів, вилити півтори тисячі куль; от і допомагайте.

— Обома руками,— відповів Уленшпігель. — Чому їх не чотири у мене?

— А Ламме нащо? — спитав Вастеле.

— Розуміється,— відповів Ламме, майже засипаючи від надмірного пиття та їжі.

— Ти будеш лити кулі,— сказав Уленшпігель.

— Буду лити кулі,— повторив Ламме.

І Ламме топив свинець, і лив кулі, і злими очима дивився на Вастеле, що примусив його зостатися на ногах, коли він мало не падав від втоми. І він лив кулі з безмовною люттю, хоч йому дуже хотілося вилити рідкий свинець на голову Вастеле. Але він стримався. Проте опівночі, поки Вастеле й Уленшпігель терпеливо чистили стволи та наконечники, лють Ламме разом з нестерпною втомою зросла до останньої міри, і він шиплячим голосом став казати таку промову:

— Ось ти тепер кволий, і худий, і блідий, бо віриш у добрі наміри князів і великих світу сього, в надмірному запалі нехтуючи своїм тілом, даєш цьому благород-

ному тілу марніти у злиднях і зневазі. А не для того ж створив його господь бог з пані природою. Чи знаєш ти, що душі нашій,— вона ж є дух нашого життя,— потрібні для дихання і м'ясо, і пиво, і боби, і шинка, і вино, і ковбаси, і сосиски,— а ти, ти живеш хлібом, водою і безсонням.

— Звідки у тебе це пишне красномовство? — спитав Уленшпігель.

— Сам не знає, що каже,— сумно відповів Вастеле. Але Ламме скипів:

— Знаю краще від тебе. Я кажу, що ми дурні — і я, і ти, і Уленшпігель теж,— дурні, що ми сліпимо собі очі заради всіх оцих вельможних панів і князів світу сього, для тих, хто тільки сміється, коли ми перед їх очима здихаємо й марніємо від втоми, бо кували для них рушниці і лили кулі. Вони в цей час попивають з золотих кубків французьке вино і їдять на англійських олов'яних тарілках німецьких каплунів і знати не хочуть про те, що їхні вороги рубають нам ноги своїми косами і кидають нас у могили, поки ми шукаємо в повітрі бога, в ласки якого вони сильні. І в цей час самі вони не реформати і не кальвіністи, не лютерани і не католики, їм усе це байдуже або збуджує тільки сумніви — вони купують за добрі гроші або відвойовують собі держави, з'їдають володіння монахів, абатів і монастирів і забирають собі все. І з своїх золотих кубків п'ють вони за свою невичерпну веселість, за нашу неминущу глупоту, тупість і нерозсудливість і за всі сім смертних гріхів, які вони, о ковалю Вастеле, вчиняють під загостреним носом твого підвищеного ентузіазму. Дивись, он на луках і полях жниво хлібне, фруктові сади, худоба, золото, що росте з землі; у лісі — дикі звірі, птахи у піднебесі, жирні жайворонки, ніжні дрозди, кабанячі голови, оленячі окости, — все їм; риболовля і полювання, землі і море — все їм. А ти сидиш на хлібі й воді, і ми тут надриваємося на роботі без сну, без їжі, без пиття.

Уленшпігель сміявся, не кажучи ні слова, Ламме важко дихав від обурення. Але Вастеле сказав лагідно:

— Легковажні твої слова. Я живу не ради шинки, пива й дроздів, але ради торжества свободи совісті. Принц живе ради того ж. Він жертвує своїми маєтками, своїм спокоєм, своїм щастям, щоб вигнати з Нідер-

ландів катів і тиранію. Роби, як він, і старайся спустити на себе жир. Не товстим черевом рятують батьківщину, а гордою мужністю і тим, що, не ремствуючи, несуть тигар аж до смерті. А тепер, якщо ти стомився, іди спати.

Але Ламме не хотів, бо йому було соромно.

І вони кували зброю і лили кулі аж до світанку. І так три дні підряд.

Потім вони вночі проїхали в Гент і продавали тут клітки, мишоловки, піріжки й оладки.

Вони оселилися в Мелестее, містечку, червоні покрівлі якого видно звідусіль, і домовилися цілий день окремо торгувати своїм крамом, а увечері, перед вечірнім дзвоном, зійтися в корчмі «Лебідь».

Ламме, захоплений своїм промислом, ходив по гентських вулицях, продавав оладки, розшукуючи свою дружину, випиваючи безліч кухлів, і їв не перестаючи. Уленшпігель доставив листи принца лікареві Якову Сколапу, кравцові Лівену Смету, черепичникові Яну де-Роозе, і всі вони передали йому гроші, зібрані ними для принца, і просили його побути ще кілька днів у Генті та його околицях, — тоді вони зможуть дати йому ще грошей.

І коли їх усіх згодом повісили за ересь, тіла їх були поховані за містом коло брюггської брами на Полі шибениць.

XXIX

Уленшпігель часто бачився в Генті з Яковом Сколапом, Лівеном Сметом і Яном де-Вульфсхагером, які ділилися з ним звістками про удачі і невдачі Мовчазного.

І щоразу, коли Уленшпігель повертався у Дестельберг, Ламме питав його:

— Що ти приніс? Щастя? Нешастя?

— Ах, — розказував Уленшпігель, — принц, його брат Людвіг, інші вожді і французи вирішили рушити далі у Францію, на з'єднання з принцом Конде. Так вони врятували б землю бельгійську і свободу совісті. Але німецькі рейтари й ландскнехти відмовилися йти далі і заявили, що присягали воювати з герцогом Альбою, а не з Францією. Марно Оранський закликав їх виконати свій обов'язок, він примушений був привести їх через Шампань і Лотарінгію до Страсбурга, звідки вони поверну-

лися в Німеччину. Цей несподіваний упертий опір міняв все: король французький, всупереч договору з принцом, відмовляє в обіцяних грошах; королева англійська повинна була прислати допомогу, щоб він відвоював Кале з округою: її листи було перехоплено, передано кардиналові лотарінгському, а той написав їй відмову.

Так, ото, наче привид при крику півня, зникає перед нашими очима це прекрасне військо. Ну що ж, коли земля зречеться нас, то вода зробить свою справу. Хай живе гез!

XXX

Тимчасом рудий профос Спелле із своїм червоним судовим жезлом їздив на худому коні із міста в місто, скрізь споруджуючи ешафоти, запалюючи вогнища, риючи ями, в яких живцем закопували нещасних жінок і дівчат. І спадщину одержував король.

Якось у сльозах прибігла знайома дівчина Боолкін до Ламме й Уленшпігеля.

— Профос Спелле в Мелестее,— розказала вона,— випускає за гроші злодіїв і розбійників, а людей невинних страчує. Серед останніх — мій брат Міхіелькін. О, вислухайте, що я вам скажу, ви чоловіки і помститеся за нього. Той, хто помститься за смерть мого дорогого, доброго брата катові Спелле, навіки стане моїм паном, і я буду служити йому, як собака.

І попів Клааса застукав у серце Уленшпігеля, і він вирішив довести убивцю Спелле до шибениці.

Уленшпігель пішов з Боолкін у Мелестее. Увійшовши в будинок Міхіелькіна, в одну кімнату на нижньому поверсі, він побачив тут портрет бідного покійника.

І Боолкін сказала:

— Це мій брат.

Уленшпігель узяв портрет і сказав:

— Спелле буде на шибениці.

— Як же ти це зробиш? — спитала вона.

— Якщо ти будеш знати, тобі не буде так приємно бачити, коли воно збудеться.

Боолкін похитала головою і сказала сумно:

— Ти мені зовсім не довіряєш.

— Як же не довіряю, коли я тобі кажу: «Спелле

буде повішений». Адже за самі ці слова ти можеш довести мене до шибениці, перш ніж я доведу його.

— І правда.

— От бачиш. Так от, добудь мені чистої глини, кухоль пива, чистої води і кілька шматків яловичини. Яловичина буде для мене, пиво для яловичини, вода для глини, глина для різьблення.

За їдою і випивкою Уленшпігель весь час м'яв глину, причому іноді навіть посилав куски її в рот, не помічаючи цього, бо, не відриваючись, дивився весь час на портрет Міхіелькіна. Розім'явши як слід глину, він виліпив з неї маску, на якій рот, уші, ніс, очі — все було таке схоже на портрет Міхіелькіна, що Боолкін остовпіла.

Потім він поклав маску в піч і, коли вона висохла, розфарбував її під мертвеця, надавши очам нерухомого, а всьому обличчю похмурого і спотвореного виразу. Тут дівчина, переставши дивуватися, як прикута, дивилась на маску, зблідла, майже знепритомнівши, закрила обличчя руками і вигукнула, здригаючись від жаху:

— Це він, це мій бідний Міхіелькін!

Потім Уленшпігель виліпив дві закривавлені ноги.

Перемігши свій страх, Боолкін сказала:

— Благословен, хто віддасть убивцю на смерть!

Узявши маску і ноги, Уленшпігель сказав:

— Мені потрібен помічник.

— Піди в таверну «Синя гуска» і звернися до її хазяїна Йооса Лансама з Іпра. Це був найкращий друг і товариш мого брата. Скажи йому, що ти від Боолкін.

Зайшовши в «Синю гуску» до Йооса Лансама, Уленшпігель знайшов його за прилавком.

Уленшпігель вийняв з кишені пляшечку горілки і звернувся до нього:

— Боолкін продає дві бочки цієї горілки.

— Ходімо в кухню, — сказав хазяїн.

Він замкнув за собою кухонні двері, пильно подивився на Уленшпігеля і сказав:

— Ти не торгуєш горілкою; що значить твоє підморгування? Хто ти такий?

— Я син Клааса, спаленого в Дамме, — відповів Уленшпігель. Попіл його стукає в моє серце; я хочу вбити Спелле, убивцю.

— Ти від Боолкін?

— Я від Боолкін. Я збираюся вбити Спелле, а ти мені допоможеш.

— Я готовий. Що треба робити?

Уленшпігель відповів:

— Піди до священика, доброго пастиря, ворога Спелле. Збери своїх друзів і будь з ними завтра після вечерні недалеко від будинку Спелле, між «Соколом» і його будинком. Сховайтесь там у затінку і будьте всі в темній одежі. Рівно о десятій годині ти побачиш, як Спелле виходить із шинку, а з другого боку під'їздить повозка. Сьогодні увечері нічого не кажи своїм друзям: вони сплять занадто близько від ушей своїх жінок. Умовся з ними завтра. Зберіться, прислухайтесь і все пам'ятайте.

— Все будемо пам'ятати,— сказав Йоос. І він підняв склянку і сказав: — П'ю за мотузку для Спелле!

— За мотузку,— відповів Уленшпігель.

На другий день Йоос Лансам і друзі Міхіелькіна вийшли з «Синьої гуски», де вони сиділи, як звичайно, за кухлем. Щоб приховати свої наміри, вони після вечірнього дзвону пішли різними шляхами і зійшлися на дорозі біля будинку Спелле. Було їх сімнадцять чоловік.

О десятій годині Спелле вийшов із «Сокола», з ним обидва його сищики і Пітер де-Роозе. Лансам із своїми друзями сховався в коморі Самсона Бооне, що теж був другом Міхіелькіна. Двері комори були відчинені навстіж, але Спелле їх не бачив.

Вони ж бачили, як він і з ним Пітер де-Роозе та обидва сищики йшли п'яні, ледве тримаючись на ногах. І він говорив сонним голосом, щохвилини ікаючи:

— Профоси! Профоси! Солодко їм живеться на цьому світі! Піддержуйте ж мене, шибеники, недурно живете моїми недоїдками!

Раптом з поля почувся по дорозі рев осла і ляскання бича.

— Ага,— сказав Спелле,— впертий осел не слухає чемного запрошення і ні з місця.

Раптом почулося гучне торохтіння коліс і деренчання повозки, що спускалася по шляху.

— Спинити! — крикнув Спелле.

Коли повозка наблизилася, Спелле з помічниками кинулись і схопили осла за морду.

— Повозка порожня,— сказав один із сищиків.

— Йолопе,— заперечив Спелле,— з якого це часу порожні повозки самі тиняються вночі по шляхах? Хто-небудь, напевне, сховався у ній. Засвітить ліхтарі! Та підніміть вище, я нічого не бачу.

Ліхтарі засвітили, і Спелле із своїм ліхтарем вліз у повозку. Та тільки зазирнувши у неї, він страшенно закричав і упав назад, зойкнувши.

— Міхелькін! Міхелькін! Христос, будь до мене милостивий!

І з глибини повозки піднявся чоловік весь у білому, тримаючи в руках дві закривавлені ноги.

І Пітер де-Роозе, побачивши при світлі ліхтарів цього чоловіка, теж закричав, і сищики разом з ним:

— Міхелькін! Мертвий Міхелькін! Спаси нас, господи!

На шум збіглися всі, хто був у засідці, щоб побачити, що там робиться, і з жахом дивились на різоче схожий образ їх покійного друга Міхелькіна.

Привид розмахував закривавленими ногами, і обличчя його було те саме кругле, повне обличчя Міхелькіна, але мертвоблідє, грізне, жовтозелене і коло підборіддя роз'їдене черв'яками.

Все розмахуючи кривавими ногами, привид звернувся до Спелле, що стогнав, лежачи на спині:

— Спелле! Профос Спелле! Отямся!

Але Спелле був нерухомий.

— Спелле! — повторив привид.— Профос Спелле! Отямся, бо я потягну тебе у пащу пекельну!

Спелле підвівся, волосся від жаху полізло йому догори, і він жалібно благав:

— Міхелькін! Міхелькін! Пожальй мене!

Тимчасом підійшли городяни. Але Спелле бачив перед собою тільки ліхтарі, що їх, як сам розказав потім, вважав за очі чортів.

— Спелле! — сказав привид Міхелькіна.— Чи готовий ти до смерті?

— Ні,— кричав профос,— ні пане Міхелькін, я не готовий до смерті. Я не хочу стати перед господом, поки душа моя чорна від гріхів.

— Впізнаєш ти мене? — спитав привид.

— Піддержи мене, господи! Так, я впізнаю вас. Ви дух Міхіелькіна, піріжника, померлого невинно в своїй постелі внаслідок мук, і ці дві криваві ноги — ті самі, що до них я звелів почепити по п'ятдесят фунтів до кожної. Ах, Міхіелькін, простіть мене!

— Ти хочеш покаятися? — спитав привид.

— Так, пане, я в усьому признаюся, в усьому покаюся і повинюся. Але, бога ради, проженіть спершу чортів, що хочуть проковтнути мене. Я все скажу. Заберіть ці палаючі очі! Я те саме зробив у Турне з п'ятьма городянами, у Брюгге — з чотирма. Я тепер не пам'ятаю їхніх імен, але, коли ви захочете, я назву їх. І в інших місцях я також грішив, і з моєї вини шістдесят дев'ять невинних людей лежать у могилі. Пане Міхіелькін, королю потрібні гроші — так мені сказали. Але і мені вони теж потрібні. Частину їх закопано в Генті у льоху в старухи Гровельс, моєї матері. Я все сказав, усе! Господи боже, пресвята діво, Христосе-спасителю, заступіться за мене! Заберіть ці пекельні вогні, я все продам, усе пороздаю бідним і покаюся!

Побачивши, що юрба городян готова підтримати його, Уленшпігель скочив з повозки, схопив Спелле за горло і хотів задушити його.

Але тут втрутився священик:

— Кинь його, — сказав він. — Хай краще вмере на шибениці, ніж від руки привида.

— Що ж ви хочете з ним зробити? — спитав Уленшпігель.

— Подати скаргу герцогу, і його повісять, — відповів священик. — Але хто ти такий?

— Я в масці Міхіелькіна — бідна фламандська личка, що з страху перед іспанськими мисливцями знову сховається в своїй норі.

Тимчасом Пітер де-Роозе втік щодуху.

І Спелле повісили, і майно його конфіскували.

І спадщину одержав король.

XXXI

Другого дня Уленшпігель ішов уздовж світлої річки Лей у напрямі до Кортрейку.

Ламме, стогнучи, тягся за ним.

— Що ти все стогнеш, боягузе, за своєю жінкою? —
сказав йому Уленшпигель.

— Сину мій, — сказав Ламме, — вона завжди любила мене як належить, а вже я її любив без міри, о господи Ісусе! І раптом, повернувшись якось увечері з Бланкенберга, де я одержував оренду за ферму, я знайшов будинок порожнім. Очевидно, моя жінка втекла. Де вона тепер?

І Ламме сів на березі річки Лей і дивився на воду, похиливши голову.

— Ах, — зітхав він, — подруженько моя, яка ніжненька ти була, яка струнка! Де ти? Так, де твої колишні хвили, ріко, що весело котиш свої прохолодні нові хвили під сонячним промінням?

XXXII

По дорозі, під Петтегемським лісом, Ламме звернувся до Уленшпигеля:

— Я знемагаю від спеки, відпочиньмо у холодку.

— Добре, — відповів Уленшпигель.

Вони сіли на траві у пущі і побачили стадо оленів, що бігло повз них.

— Будь на сторожі, Ламме, — сказав Уленшпигель і зарядив свій німецький аркебуз. — Он старі самці, що зберегли ще свої роги і гордо несуть свою дев'ятикінцеву красу; стрункі дволітки, їх збресеносці, біжать поруч з ними, готові підтримати їх своїми гострими ріжками. Вони поспішають до свого становища. Так, тепер зведи курок, як я. Плі! Старий олень поранений. Молодому попало в стегно. За ним, за ним, поки не впаде. Біжи зі мною, скачи, мчи, лети!

— Ще одна вигадка мого безумного друга, — говорив Ламме. — Гнатися за оленями. Не пробуй літати без крил, це марне силкування. Не доженеш! Ах, що за жорстокий товариш! Я ж не такий моторний, як ти. Я весь спітнів, сину мій, я весь спітнів і зараз упаду. Як лісник тебе упіймає, бути тобі на шибениці. Олені — королівська дичина. Хай біжать, сину мій, — тобі їх не піймати.

— Ходімо, — говорив Уленшпигель. — Чуєш, як шуркотять його роги у листі? Шумить, наче вихор; бачиш,

он зламані пагони і листя вкрило землю. Так, ось у нього ще одна куля, цим разом у стегні; ми з'їмо його!

— Він ще не засмажений,— заперечив Ламме.— Хай біжать собі бідні звірі. Ой, як жарко! От, напевне, упаду та й уже не встану.

Раптом з усіх боків вискочили обірвані й озброєні люди. Собаки загавкали і помчали слідом за оленями. Чотири чоловіки дикого вигляду оточили Уленшпігеля й Ламме і повели їх до поляни, зовсім прихованої в густій пущі; тут серед жінок і дітей Уленшпігель і Ламме побачили багато чоловіків, озброєних найрізноманітнішими шпагами, самострілами, аркебузами, списами, дротиками, рейтарськими пістолетами.

Побачивши їх, Уленшпігель спитав:

— Хто ви, чи не «лісові брати», що ховаються тут від переслідувань і живуть громадою?

— Ми «лісові брати»,— відповів старик, що сидів коло багаття і смажив на сковороді птицю.— А ти хто?

— Я родом з прекрасної Фландрії,— відповів Уленшпігель.— Я маляр, селянин, дворянин, різьбяр — усе заразом. Я блукаю по світу, вихваляю все високе й прекрасне і насміхаюся на всю горлянку з глупоти.

— Коли ти бачив так багато країн,— сказав старик,— то ти, звичайно, зумієш сказати «Schild ende Vriendt» — «Щит і друг» — так, як кажуть це гентські уродженці. Якщо ні, то ти фальшивий фламандець і будеш убитий.

— Schild ende Vriendt,— сказав Уленшпігель.

— А ти, товстуне,— звернувся старик до Ламме,— ти чим промишляєш?

— Я пропиваю і проїдаю свої землі, садиби, ферми, хутори, розшукую свою дружину і скрізь ходжу слідом за моїм другом Уленшпігелем.

— Коли ти так багато мандруєш, то ти, звичайно, знаєш, яке прізвисько в уродженців Веерта в Лімбурзі.

— Цього я не знаю,— відповів Ламме.— Але чи не можете ви мені сказати, як прозивається той підлий негідник, що вигнав мою дружину з мого дому? Скажіть мені його ім'я, і я вб'ю його на місці.

— На цьому світі,— заперечив старик,— є дві речі, що ніколи не повертаються: витрачені гроші і дружини, що втекли, бо ми їм набридли.

І він звернувся до Уленшпігеля:

— А чи знав ти, яке прізвисько в уродженців Веерта в Лімбурзі?

— Заклинателі скатів,— відповів Уленшпігель.— Бо, коли якось живий скат звалився там з воза рибника, старі баби, бачачи його стрибки, подумали, що то диявол. «Ходімо до священика, хай вижене біса із ската», гонорили вони. Священик угамував заклинаннями вата, привів його до себе і гарненько пообідав ним на честь нисерських обивателів. Так нехай вчинить господь і в кришавим королем.

Тимчасом у лісі пролунав гавкіт собак. Серед дерев бігли озброєні люди і кричали, щоб залякати звіра.

— Це олені, в яких я стріляв,— сказав Уленшпігель.

— Ми з'їмо їх,— сказав старик.— А як прозиваються уродженці Ендховена в Лімбурзі?

— Засувники,— відповів Уленшпігель.— Якось, коли норог стоїть перед містом, вони замкнули міську браму на засув з моркви. Прийшли гуси і, жадібно б'ючи дзьобами, розклаювали моркву, і вороги вдерлися в Ендховен. Залізні дзьоби знадобляться для того, щоб розклаювати тюремні засуви, за якими хочуть згноїти в неволі свободу совісті.

— Коли господь з нами, то хто проти нас? — відповів старик.

— Цей гавкіт собаки, крики людей, хрусткіт гілок — справжня буря у лісі,— сказав Уленшпігель.

— А що, оленяче м'ясо смачне? — спитав Ламме, дивлячись на сковорідку.

— Наближаються крики загоничів,— говорив Уленшпігель до Ламме.— Собаки вже зовсім близько. Який шум! Олень, олень! Бережися, сину мій. Ой, ой, підлий звір: перекинув на землю мого товстого друга серед сковорід, горщиків, казанків, каструль, шматків м'яса. Он жінки і дівчата тікають, безумні від страху. Ти в крові, сину мій?

— Смієшся, мерзотнику! — відповів Ламме.— Так, я в крові: він ударив мене рогами в стегно. Дивися, в якому лахмітті мої штани і моє тіло теж. А там на землі — ця чудова печеня! Ах, уся кров витече з мене!

— О, цей олень передбачливий лікар,— сказав Уленшпігель,— він урятував тебе від аполексії.

— Соромно, безсердечний негіднику,— сказав Ламме.— Більше не буду блукати за тобою. Лишуся тут, серед цих добрих людей. Як можеш ти без усякого сорому бути таким безсердечним до моїх мук? А я, як собака, тинявся за тобою в завірюху, мороз, дощ, град, і вітер, і в спеку теж, коли душа моя потім виходила наверх!

— Твоя рана — дурниця,— відповів Уленшпігель.— Поклади на рану оладку, зразу буде тобі і пластир, і печеня. А знаєш, як називають лувенців? От бачиш, не знаєш, бідний мій друже. Ну, я скажу тобі, щоб ти не скиглив. Їх називають «стрільцями в корів», бо одного разу вони були такі дурні, що, побачивши корів, подумали, що то ворожі солдати, і почали палити в них. Ми ж стріляємо в іспанських козлів, у яких, щоправда, смердюче м'ясо, але шкіра годиться на барабани.

— Дай мені спокій,— сказав Ламме.— Пліюю я на твої вигадки. Дай мені спокій.

— Побережися,— відповів Уленшпігель,— гавкіт не припиняється: навпаки, він усе дужчає, собаки виють, ріг трубить. Бережися оленя! Біжи! Ріг трубить!

— Скликають на здобич,— сказав старик.— Вернися до своєї печені, Ламме: оленя забито.

— Чудова їжа буде,— зауважив Ламме,— і ви запросите мене на бенкет — недурно я так працював заради вас: птиця в соку вдалася розкішно. Хрускіт тільки на зубах трохи — в цьому винен пісок, в який усе попадало, коли цей проклятий олень розірвав мені камзол і стегно. А лісників ви не боїтеся?

— Для цього нас забагато,— відповів старик,— вони нас бояться і не сміють нас зайняти. Сищики і судді теж. А населення нас любить, бо ми нікому шкоди не робимо. Ми пожиємо ще якийсь час спокійно, поки нас не оточить іспанське військо. А коли тому судилося бути, то всі ми,— чоловіки й жінки, дівчата й хлопці, старики й діти,— дорого продамо наше життя і швидше повбиваємо одне одного, ніж здамося, щоб терпіти тисячі мук у руках кривавого герцога.

Уленшпігель сказав:

— Минув час, коли ми на суходолі билися з катом. Тепер треба знищити його силу на морі. Рушайте на Зеландські острови через Брюгге, Гейст і Кнокке.

— У нас нема грошей,— відповіли вони.

— Ось вам тисяча червінців від принца,— сказав Уленшпігель,— пробирайтеся вздовж водних шляхів — проток, каналів, річок. Ви побачите кораблі з написом «І. І. Х.»; тут хай хто-небудь з вас засвистить жайворонком. Крик півня відповість йому — значить, ви серед друзів.

— Так і зробимо,— сказали вони.

З'явилися мисливці з собаками, тягнучи за собою на мотузках забитого оленя.

Потім усі сіли навколо багаття. Всіх їх, чоловіків, жінок і дітей, було чоловік шістдесят. Вони витягли з своїх мішків хліб і ножі з піхов. Оленя обдерли, випатрали, розрубали і настромили разом з дрібною дичиною на рожен. Під кінець трапези можна було бачити, як Ламме, прихилившись до дерева, хропе в глибокому сні, опустивши голову.

Коли настав вечір, «лісові брати» сховалися у землянках; те саме зробили і Ламме з Уленшпігелем.

Озброєна варта лишилася стерегти табір. Уленшпігель чув, як шелестить сухе листя під ногами дозорців.

На другий день він рушив у путь разом з Ламме. Хто лишився у таборі, говорили йому:

— Будь благословен! Ми рушимо до моря.

XXXIII

В Гарлебеке Ламме поновив свій запас оладок, з яких з'їв двадцять сім штук, а тридцять поклав у свій кошик. Уленшпігель ніс у руці свої клітки. Увечері вони добралися до Кортрейку і спинилися в заїзді «Бджола», в Жіліса ван ден Енде, що з'явився на порозі, почувши жайворонка.

Тут вони порозкошували. Прочитавши листи принца, хазяїн вручив для нього Уленшпігелеві п'ятсот червінців і не хотів узяти нічого ні за індичку, якою він їх почастував, ні за добре пиво, яким зросив її. І він попередив їх, що в Кортрейку сидять сищики кривавого судилища і тому треба тримати язик за зубами.

— Ми їх упізнаємо,— сказали Уленшпігель і Ламме.

І вони вийшли з «Бджоли».

Сонце на заході золотило покрівлі будинків, пташки весело співали в липах; жінки гомоніли, сидючи на порозі своїх будинків, діти вовтузились у поросі; Уленшпігель і Ламме блукали безцільно по вулицях.

— Я питав Мартіна ван ден Енде,— раптом сказав Ламме, чи не бачив він жінки, схожої на мою дружину, і намалював йому її милий образ. На це він сказав, що в старухи Стевен у «Радугі», за містом, по дорозі у Брюгге, збирається увечері багато жінок. Я йду туди.

— Я теж прийду,— сказав Уленшпігель,— і ми зустрінемося. Хочу оглянути місто. Якщо я де-небудь зустріну твою дружину, зараз же пришлю її до тебе. Ти чув, ван ден Енде порадив мовчати, коли тобі дорога твоя шкура.

— Я буду мовчати,— відповів Ламме.

Уленшпігель весело блукав по місту. Сонце зайшло, і скоро стемніло. Так він добрався до «Радуги»; тут кілька дівчат у дешевих ситцьових убраннях прислужували гостям.

Раптом він побачив Ламме, який сидів у кутку за столиком перед свічкою, шинкою та кухлем пива.

Побачивши Уленшпігеля, Ламме устав, підскочив на три лікті вгору і крикнув:

— Слава богу, що повернено мені друга мого Уленшпігеля! Пити, хазяйко!

Уленшпігель вийняв гаманець і закричав:

— Пити, поки тут не стане порожньо!

І задзвінів червінцями.

— Слава богу! — крикнув Ламме і спритно вихопив гаманець з його рук.— Я плачу, а не ти: це мій гаманець.

Уленшпігель хотів вирвати гаманець у нього, але Ламме тримав його міцно і, поки вони боролися, став уривчасто шепотіти Уленшпігелеві:

— Слухай, слухай... сищики у домі... четверо... Знадвору двоє для тебе... для мене... хотів вибратися... не вдалося... Дівка у парчі — шпигунка... Старуха Стевен — шпигунка!..

Уленшпігель, уважно слухаючи його, продовжував боротися і кричав:

— Віддай гаманець, негіднику!

— Не дам! — відповів Ламме.

І вони обхопили один одного і покотилася на землю, тимчасом, як Ламме нашіптував Уленшпігелеві свої відомості.

Раптом з'явився хазяїн «Бджоли», з ним ще компанія з семи чоловік, проте він удавав, ніби не знає їх. Він закричав півнем, а Уленшпігель заспівав у відповідь жайворонком.

— Хто такі? — спитав хазяїн «Бджоли» у старухи Стевен, показуючи на тих, що билися.

— Два ледацюги, яких краще б розняти, ніж дозволити їм бешкетувати тут, поки вони не потрапили на шибеницю.

— Хай хто-небудь насмілиться розняти нас, — загорлав Уленшпігель, — він у мене каміння жертиме з бруку!

— Так! Він у нас каміння жертиме з бруку! — повторив Ламме.

— Хазяїн «Бджоли» врятує нас, — прошепотів Уленшпігель Ламме на вухо.

Той, запідозрівши щось таємниче, миттю теж устрям у бійку. Ламме встиг тільки пошепки спитати його:

— Ти наш рятівник?.. Як?..

Хазяїн «Бджоли», щоб відвести очі, трусив Уленшпігеля і потихеньку при тому казав:

— Семірка для тебе... народ здоровенний... м'ясники... Я йду... Мене дуже добре знають у місті... Коли піду, скажи голосно... «Час дзвеніти бокалами» — все розгромлять...

— Так! — сказав Уленшпігель і, підвівшись, ударив його ногою. Той відповів тим же.

— Міцно б'єш, товстуне, — сказав Уленшпігель.

— Як град, — відповів той, схопив гаманець і передав його Уленшпігелеві.

— Шахрай, — сказав Ламме, — заплати ж за мою випивку. Твої гроші тепер у тебе.

— Буде тобі випивка, негіднику ти такий! — відповів Уленшпігель.

— Який нахаба однак! — сказала старуха Стевен.

— Я такий нахаба, як ти красуня, — відповів Уленшпігель.

Стевен було понад шістдесят років, обличчя її було зморщене, як печене яблуко, та ще жовте від злості. Посеред обличчя стирчав ніс на зразок совиного дзьоба.

В очах іскрилася холодна жадність. Два довгі ікла стирчали з висохлого рота. На лівій щоці розповзлася родинка, величезна й багрова.

Хазяїн «Бджоли» випив, розплатився й вийшов. М'ясники дружньо переморгувалися з старухою та її сищиками.

Один з них жестом показав, що він вважає Уленшпигеля за дурня і підведе його як слід. Він показав старусі Стевен язик, вона розреготалася, вискаливши при тому свої ікла. Але в цей час він прошепотів Уленшпигелеві на вухо:

— Час дзвеніти бокалами.

І, вказуючи на сищиків, продовжував голосно:

— Ласкавий реформате, всі ми на твоєму боці, поча-стуй нас закускою і випивкою.

А старуха реготала і, коли Уленшпигель повертався до неї спиною, показувала йому язик.

Усі сищики, м'ясники й дівчата показували Уленшпигелеві язик, насміхалися з нього. І з Ламме, червоного від гніву, як півнячий гребінь, градом котився піт, але він не казав нічого.

— Ну, частуй нас їжею та випивкою,— говорили м'ясники і сищики.

— Що ж,— звернувся Уленшпигель до старухи і знову задзвенів червінцями.— Дай нам вина і закуски, красуне Стевен, вина у бокалах, що дзвенять.

І знову розреготалися дівчата, і знову показала свої ікла старуха.

Проте вона спустилася в льох і в кухню і принесла звідти шинки, сосисок, яєчню з кров'яною ковбасою та дзвінкі бокали. Вони називалися так тому, що від поштовху дзвеніли, наче дзвіночки.

І Уленшпигель сказав:

— Їжте, хто голодний; у кого спрага — пийте.

Сищики, дівчата, м'ясники і старуха відповіли на цю мову похвальним шепотінням та оплесками. Потім усі посідали: Уленшпигель, Ламме і сім м'ясників коло великого почесного столу; сищики і дівчата біля двох менших столів. З гучним цмоканням їла і пила компанія; обох сищиків з вулиці теж запросили їхні товариші взяти участь у пиятиці. Видно було, як із сумок стирчать мотузки і ланцюги.

Старуха Стевен висунула язик і сказала з усмішкою:

— Не заплативши, ніхто не піде.

І вона позамикала всі двері і поклала ключі у кишеню.

— Що ж,— сказала Стевен,— тепер заплатіть мені, пане Уленшпігель, ви, що добуваєте добрий жирок із м'яса проповідників.

Ламме хотів було відповісти, але Уленшпігель, знаком наказавши йому мовчати, відповів старусі:

— Ми не платимо наперед.

— Одержу з твоєї спадщини!

— Гієни живуть трупами,— зауважив Уленшпігель.

— Так,— скрикнув один із сищиків,— ця парочка пограбувала проповідників, більш як триста флоринів вкрали.

— Вип'ємо! — сказали сищики.

— Во славу господню! Вип'ємо! — сказала старуха. — Двері на замку, вікна на засуві, пташки у клітці... Вип'ємо!

— Вип'ємо! — сказав Уленшпігель.

— Вип'ємо! — сказав Ламме.

— Вип'ємо! — сказали семеро.

— Вип'ємо! — сказали сищики.

— Вип'ємо, отже! — закричав Уленшпігель. — І на німець бенкету — найкращого вина!

Старуха подала вина. Сищики і дівчата сиділи, пили та їли. Уленшпігель, Ламме і м'ясники сиділи коло свого столу. І старуха сміялася, вишкірюючи свої ікла і вказуючи на лойові свічки, що фунтовими зв'язками по п'ять штук висіли над прилавком.

— Коли йдуть на вогнище, у руках несуть лойову свічку,— сказала вона Уленшпігелеві. — Хочеш одну раз у подарунок?

— Вип'ємо! — сказав Уленшпігель.

— Вип'ємо! — сказали семеро.

Раптом Уленшпігель ударив ніжкою свого бокала по столу і постукав руками по ньому, як робить матрацник, розбиваючи вовну для матраца, тільки тихенько, і сказав:

— Час дзвеніти бокалами!

Так кричать у Фландрії гуляки, коли вони незадоволені.

Те ж зробили за ним і м'ясники.

І все притихло: старуха Стевен побачила, що помилилася. Сищики казали:

— Хіба ці семеро на вашому боці?

Але м'ясники, підморґуючи, заспокоювали їх і все гучніше й гучніше повторювали за Уленшпіґелем:

— Час дзвеніти бокалами! Час дзвеніти бокалами! Старуха пила, щоб підбадьоритись.

І Уленшпіґель знову почав рівномірно бити кулаком по столу, як матрацник, що розбиває матрац. І м'ясники робили те саме. Склянки, кухлі, тарілки, пляшки, бокали почали поволі танцювати по столу, падали, розбивалися, підскакували, щоб знову впасти з одного боку на другий, і все грізніше, похмуріше і все войовничіше та монотонніше звучало:

— Час дзвеніти бокалами!

— Ой,— закричала старуха,— так вони все тут переб'ють.

І від страху обидва її ікла ще далі вилізли з рота.

І шаленою люттю запалилася кров у душі сімох, Уленшпіґеля й Ламме.

Не припиняючи свого однозвучного і загрозливого співу, вони били рівномірно бокалами по столу, поки не порозбивали їх; сіли верхи на лави і витягли свої довгі ножі. І спів їх зробився такий уже гучний, що дрижали всі вікна у домі. Як люті дияволи, посувалися вони навколо столів і кружляли по всій кімнаті, повторюючи безперервно:

— Час дзвеніти бокалами!

Тут, тремтячи від страху, встали сищики і схопилися за свої мотузки та ланцюги.

Але м'ясники, Уленшпіґель і Ламме сховали свої ножі, схопили лави, розмахували ними, наче дрючками, носилися по кімнаті, лупили направо й наліво, щадячи тільки дівчат. І вони побили все: меблі, шибки, шафи, кухлі, тарілки, склянки, бокали, пляшки, без жалю відлупцювали сищиків і все співали у такт:

— Час дзвеніти бокалами!

М'ясники і Ламме говорили дівчатам: «Ми вас не зачепимо», і з їх допомогою зв'язали тремтячих сищиків мотузками та ланцюгами. І ті не насмілилися вчинити ні найменшого опору, бо бачили, що м'ясники —

найсильніші, яких тільки міг вибрати хазяїн «Бджоли», — посікли б їх на куски своїми ножами.

Уленшпігель, Ламме і семеро безупинно й так само рівномірно наспівували:

— Час дзвеніти бокалами!

Потім Уленшпігель зробив їм знак лише тихо повторювати приспів і під звуки його заявив сищикам та дівчатам:

— Як крикне хто, буде зразу ж порубаний.

— Порубаний! — повторили м'ясники.

— Ми будемо німі, — говорили дівчата. — Не займай нас, Уленшпігель.

М'ясники тихо і мірно повторювали:

— Час дзвеніти бокалами!

Старуха запевняла, що теж буде мовчати. Те саме обіцяли й сищики.

Уленшпігель продовжував:

— Ви в нашій волі. Ніч темна, близько ріка, де не важко й втопитися, якщо вас туди кинуть. Брама Кортрейку замкнена. Якщо нічна варта й чула шум, вона не зійде з місця — для цього вона занадто лінива — і вирішить, що зібралися добрі фламандці та співають за випивкою під веселі звуки склянок і пляшок. Тому не смійте пискнути і мовчіть перед вашими повелителями.

Тоді він звернувся до м'ясників:

— Ви збираєтесь у Петтегем на з'єднання з ге-
вами?

— Узнавши, що ти з'явився, ми зібралися в путь.

— Звідти ви рушите до моря?

— Так.

— Чи немає серед сищиків таких, кого можна випустити, щоб вони служили нам?

— Двоє з них, Ніклас і Йоос, ніколи не переслідували бідних реформатів.

— Ми люди вірні, — заявили Ніклас і Йоос.

— Ось вам двадцять флоринів, — сказав Уленшпігель. — Удвоє більше, ніж ви будь-коли одержували за донос.

— Двадцять флоринів? — закричали інші. — За двадцять флоринів ми готові служити принцovi! Король платить скупово. Дай кожному з нас половину, і ми посвідчимо судді все, що ти хочеш.

М'ясники і Ламме глухо бурмотіли:

— Час дзвеніти бокалами! Час дзвеніти бокалами!

— Щоб ви не базікали занадто, вас зв'язаними представлять у Петтегем до гезів. Ви одержите по десять флоринів, коли будете на морі; а доти, ми в цьому певні, похідна кухня вдержить вас вірними хлібові і воді. Якщо ви будете достойні, матимете пайку із здобичі. При спробі тікати вас повісять. Коли вам пощастить утекти, ви врятуєтеся від мотузки, але не втечете від ножа.

— Ми служимо тому, хто нам платить,— відповіли вони.

— Час дзвеніти бокалами,— повторювали Ламме і м'ясники, постукуючи по столу осколками бокалів і черепками тарілок.

— Ви заберете з собою також старуху і трьох служниць,— продовжував Уленшпігель.

М'ясники пішли у Петтегем, ведучи за собою сищиків, старуху, служниць, і все повторювали по дорозі:

— Час дзвеніти бокалами! Час дзвеніти бокалами!

На світанку вони прийшли до табору, засвистали жайворонком, і півнячий крик відповів їм. Дівчат і сищиків було взято під пильний нагляд. Старуху повісили і закопали у лісі.

Тимчасом обидва сищики, научені як належить Уленшпігелем, подалися до кортрейського кастеляна. Бешкет і розгром у будинку старухи Стевен підлягали судові. Розповівши кастелянові все, що сталося, вони мовою найглибшого переконання й смиренної ширості заявили йому:

— Убивцями проповідників ні в якому разі не можуть бути Уленшпігель і його вірний друг Ламме Гудзак, що спинилися на відпочинок у «Радусі». У них паспорти від самого герцога, які ми бачили на власні очі. Справжні винуватці — два гентські купці; один худорлявий, другий дуже товстий, які втекли у Францію після того, як вони розгромили будинок Стевен. Ми їх схопили, якби на їхній бік не стали сім сильних м'ясників з їхнього міста. Вони зв'язали нас і пустили тільки тоді, коли були вже далеко за французьким кордоном. Ось і сліди мотузок. Чотири сищики йдуть за ними по п'ятах і чекають підмоги, щоб схопити їх.

Кастелян дав кожному з них по два дукати і новий одяг у нагороду за їх чесну службу.

Потім він написав верховному трибуналові Фландрії, судові старшин у Кортрейку та іншим судам, повідомляючи, що справжніх убивць знайдено.

І він переказав їм подробиці.

Це кинуло в дрож суддів верховного трибуналу й інших суддів.

І високу хвалу підносили кастелянові за його про-
никливість.

А Уленшпігель і Ламме мирно йшли у Гент вздовж Лей за водою. Вони прямували в Брюгге, де Ламме сподівався знайти свою дружину, і в Дамме, де Уленшпігель мріяв побачити Неле, що жила сумним життям коло божевільної Катліни.

XXXIV

Давно вже Дамме і його околиці зробилися місцем численних жахливих злочинств. Якщо дівчина, хлопчик або старик ішли в Брюгге, Гент або інше місто чи містечко Фландрії, маючи при собі гроші, і це було наперед відомо, їх неодмінно знаходили на шляху забитими. Труп був роздягнений наголо, і шия їх була прокушена такими довгими та гострими зубами, що в усіх переламані були шийні хребці.

Лікарі й цирульники визнали, що це зуби величезного вовка. «Розуміється,— казали вони,— потім з'явилися злодії і пограбували жертву вовка».

Проте, незважаючи на всі розшуки, неможливо було піймати злодіїв, і про вовка швидко забули.

Багато знатних громадян, нерозважно виїхавши в дорогу без супутників, зникли так, що неможливо було дошукатися, що з ними сталося; але бувало не раз, що селянин, рано виїжджаючи на роботу, помічав вовчі сліди на своєму полі, і його собака, риючись у землі, відкопував труп, що мав на шиї або за вухом, а часом на нозі і завжди ззаду, сліди вовчих зубів. І завжди шийні хребці та ноги були перебиті.

Селянин, охоплений жахом, біг до балі із страшною звісткою; той виїздив з судовим писарем, двома старшинами і двома лікарями на місце, де знайдено було тіло

вбитого. Пильно зразу ж дослідивши, а часом — якщо обличчя його ще не було роз'їдене черв'яками — узнавши також, якого вбитий звання, а то й ім'я його та прізвище, вони дивувалися, не розуміючи, чого це вовк, що загризає людей від голоду, не з'їв ні шматочка м'яса забитого.

Обивателі Дамме були страшенно налякані, і ніхто з них не наважувався вийти вночі без охорони.

Узяли кількох безстрашних солдатів і послали шукати вовка вдень і вночі на дюнах і на морському березі.

Якось уночі солдати були на великих дюнах недалеко від Гейста. Один з них, маючи надію на свою силу, вирішив відокремитись од інших і самому піти на розшуки в аркебузом. Вони не заперечували, бо були певні, що він, чоловік сміливий і добре озброєний, звичайно, вб'є вовка, якщо зустрине його.

Коли товариш їх пішов, вони розпалили багаття, грали в кості і пили горілку з фляжки.

Час від часу вони гукали йому:

— Вернися! Вовк з'якався! Іди вип'ємо!

Але він не обзивався. Раптом вони почули страшний передсмертний крик людини і кинулися туди, де він про-звучав, підганяючи один одного:

— Тримайся! Ми біжимо на допомогу!

Але вони не так скоро знайшли товариша, бо одні казали, що крик чувся з поля, інші — що він донісся з вершини однієї дюни.

Нарешті, обшукавши з ліхтарями все поле і дюни, вони знайшли тіло товариша. У нього були покусані руки і ноги, а шия була переломлена, як і в інших жертв.

Він лежав горілиць і в судорожно стиснутій руці тримав шпагу. Аркебуз лежав на піску. Біля нього внайшли три обрубані пальці, що не належали йому; вони взяли їх з собою. Сумка була вкрадена.

Скинувши прах товариша на плечі, вони взяли його доблесну шпагу і чесний аркебуз і тужно та гнівно понесли тіло до міського замка. Тут прийняв їх бал' в писарем, двома старшинами і двома лікарями.

Пальці були досліджені, і виявилось, що вони належали старикові, який не займався ніколи ручною пра-

цею, бо вони були рівні, і нігті на них були довгі, наче вони з руки судейського або церковника.

На другий день балї, старшини, писар, лікарі і солдати пішли на те місце, де був покусаний покійний бідолаха, і побачили краплі крові в траві і сліди, що вели до моря і там зникали.

XXXV

На березі Брюггського каналу Уленшпігель і Ламме зустріли вершника з трьома півнячими перами на м'якому капелюсі; він чимдуж нісся в напрямі до Гента. Уленшпігель заспівав жайворонком; вершник спинився і відповів півнячим криком:

— Ти приніс мені щось нове, бистрий вершнику? — спитав Уленшпігель.

— Важливі вісті, — відповів вершник. — За порадою французького адмірала де-Шатільйона, принц наказав: крім тих суден, що стоять озброєні в Емдені та Східній Фрісландії, готувати ще військові кораблі. Принц віддав на цю справу всі свої гроші — понад п'ятдесят тисяч флоринів.

— Ще п'ятсот у мене для нього, — сказав Уленшпігель.

— Неси їх до моря, — відповів вершник.

І він поскакав.

— Він віддав усе своє майно, — сказав Уленшпігель, — ми можемо віддати тільки нашу шкуру.

— Що ж, хіба цього мало? — спитав Ламме. — І коли ж почуємо ми про що-небудь інше, крім розгромів та вбивств? Оранського повалено в прах.

— Так, повалено, — відповів Уленшпігель, — повалено, як дуба; але з цього дуба будують кораблі свободи.

— Йому на користь, — сказав Ламме. — Ну, оскільки тепер у цьому нема небезпеки, то купимо собі ослів. Мені більше подобається подорожувати сидячи.

— Добре, купимо ослів, — відповів Уленшпігель. — Цих тварин знову збути неважко.

Вони пішли на ринок, вибрали і купили пару чудових ослів із зброєю.

По дорозі у Брюгге Уленшпігель звернувся до Ламме:

— Багато грошей ми витратили: на вербування солдатів, на плату сидікам, не кажучи вже про численні оладки, яких ти краще готовий з'їсти сотню, ніж продати одну. Отже, ми, незважаючи на свою обжерливість, повинні постаратися жити пристойніше. Давай сюди твої гроші, я буду вести спільне хазяйство.

— Згоден,— сказав Ламме і віддав йому гаманець.— Тільки ж не замори мене голодом. Бо, не забувай, хоч який я товстий і широкий, мені потрібні ситні харчі і у великій кількості. Ти худий і дохлий, так тобі, може, й корисно так цілий день мотатися, їсти чи не їсти, як доведеться, як містки набережної, що живуть повітрям і дощем. У мені ж повітря робить порожнечі, а дощ збуджує голод: мені потрібна інша трапеза.

— Матимеш добродішню пісню їжу. Перед нею і найвідгодованіше черево встояти не може: потроху стискається так, що який завгодно товстун робиться легкий і стрункий. І скоро мій дорогий Ламме, звільнений як належить від жиру, буде бігати, мов олень.

— Ох! — крикнув Ламме,— куди ще приведе мене моя охляла доля? Я голодний, сину мій,— пора вечеряти!

Звечоріло. Пред'явивши коло гентської брами свої паспорти, вони в'їхали в Брюгге, причому повинні були заплатити по півсу за себе і по два за своїх ослів. Ламме вдався в сумний роздум з приводу слів Уленшпігеля і сказав:

— Вечеряти скоро будемо?

— Так,— відповів Уленшпігель.

Вони спинилися в корчмі «Сирена», що красувалася у вигляді позолоченого флюгера на гребені покрівлі, помістили своїх ослів у конюшні, і Уленшпігель замовив для себе й для Ламме хліб, пиво та сир.

Подаючи цю мізерну вечерю, хазяїн глузливо посміхнувся. Ламме їв мляво і тоскно дивився на Уленшпігеля, який так обробляв занадто старий хліб і занадто молодий сир своїми щелепами, наче це були дрозди. І Ламме випив свою склянку ріденького пива без задоволення.

Уленшпігель сміявся, бачачи його таким страждальником. І ще хтось сміявся, хто був у дворі корчми і іноді заглядав у вікно. Уленшпігель помітив, що це жінка, яка ховає обличчя. Він дивився на Ламме, такого блілого, жалюгідного і сумного через незадоволені жадання його шлунка, що жаль охопив його, і він уже хотів замовити для товариша яечню з ковбасою, або тушене м'ясо з бобами, або іншу гарячу страву, коли раптом до кімнати увійшов хазяїн і, знявши капелюх, сказав:

— Коли завгодно панам приїжджим одержати кращу їжу, то прошу сказати й замовити на вибір.

Ламме широко розкрив очі і ще ширше роззявив рота і так дивився на Уленшпігеля з трепетним хвилюванням.

Той відповів:

— Мандрівні підмайстри не багаті.

— Проте буває часом, — сказав хазяїн, — що вони й самі не знають свого багатства. — І, показуючи на Ламме, він додав: — Одне таке добродушне обличчя варте двох інших. Отже, що завгодно панам замовити з їжі й випивки? Яечню з салом і шинкою, чи рагу — сьогодні якраз свіже зварили — чи каплуна, що тане в роті, чи печеного м'яса з пряною підливою? І пивця якого — антверпенського чи брюгського, чи, може, вина лувенського на манір бургундського? Платити не доведеться.

— Подай усе заразом, — сказав Ламме.

Стіл негайно був заставлений їжею, і Уленшпігель з задоволенням дивився, як бідний Ламме, зголоднілий більше, ніж будь-коли, накинувся на яечню, на рагу, каплуна, шинку, шматочки м'яса, і літрами лив у свою горлянку і антверпенське, і брюгське, і лувенське на манір бургундського.

Наївшися досхочу, він блаженно сопів і віддихувався, як кит, і все оглядався, чи не лишилося ще на столі чогось придатного для його зубів. І він дожовував те, що лишилося з ласощів.

Ні він, ні Уленшпігель не бачили чудового лика, що, посміхаючись, поглядало на них крізь вікна і мелькало тут і там у дворі. Хазяїн приніс гарячого вина з корицею і цукром, і вони продовжували пити. І пісні співали.

Після вечірнього дзвону хазяїн спитав їх, чи не хочуть вони піти у відведену для кожного велику чудову кімнату. Уленшпігель зауважив було, що з них досить і однієї комірки на двох. Але хазяїн відповів:

— Комірок у мене немає. Вам відведено дві панські кімнати безплатно.

І справді, він провів їх у покої, розкішно вбрані меблями та килимами.

Уленшпігель випив чимало і ледве тримався на ногах від втоми; тому він охоче відіслав Ламме спати і сам поспішив укластися.

Увійшовши на другий день опівдні до кімнати Ламме, він застав його ще в глибокому сні. Біля нього лежала гарненька сумочка, повна грошей. Розкривши її, Уленшпігель побачив, що вона набита золотом і сріблом.

Він потрусив Ламме, щоб розбудити його; той поволі прокинувся, протер очі, неспокійно озирнувся навколо і сказав:

— Це сумочка моєї дружини! Дружина моя! Де моя дружина?

І він кинувся на землю і обливав її гіркими сльозами. Потім він схопився, розчинив двері і в самій сорочці побіг через корчму на вулицю з криком:

— Моя дружина! Де моя дружина?

Але він зразу ж повернувся, бо пустотливі хлопці знущалися з нього і кидали в нього каміння.

І Уленшпігель примусив його одягтися й сказав:

— Не будь такий невтішний: побачив ти її раз, побачиш і вдруге. Вона явно любить тебе ще, бо ж повернулася до тебе і, звичайно, це вона заплатила за нашу вечерю та за наші панські кімнати і поклала оту набиту грішми сумку у твою постіль. Попіл на моїх грудях каже мені, що невірна дружина так не робить. Не плач, і вперед — на бій за батьківщину!

— Залишимося ще в Брюгге, — сказав Ламме. — Я обійду все місто і знайду її.

— Ти не знайдеш її, бо вона ховається від тебе, — сказав Уленшпігель.

Ламме вимагав пояснень від хазяїна корчми, але той нічого не хотів сказати.

І вони вирушили в Дамме.

XXXVII

В цей день король Філіпп об'ївся печивом і тому був ще похмуріший, ніж звичайно. Він грав на своєму живому клавесині — ящику, де були замкнені кішки. Голови їх стирчали з круглих дір над клавішами. Коли король ударяв по клавіші, вона била голкою по кішці, і тварина нявчала й скигвила від болю.

Але Філіпп не сміявся.

Невтомно вишукував він у своєму розумі способів, як би подолати велику королеву Єлизавету⁶¹ і посадити замість неї на престол Англії Марію Стюарт⁶². Він писав про це користолюбному, збіднілому папі римському, і папа відповідав йому, що для цієї великої справи він охоче продав би священні сосуди храмів і скарби Ватикана⁶³.

Але Філіпп не сміявся.

З наказу короля, кривавий герцог послав в Англію вбивць, і їм удалося потрапити на шибеницю.

І Філіпп не сміявся.

Так обманював господь честолюбність цього вампіра, що уявляв, ніби зможе разом з папою панувати над Англією. І бачачи, яка велика й могутня ця благородна країна, убивця сповнений був роздратовання. І не відриваючись дивився він на неї своїми вицвілими очима і все думав, як би зруйнувати її, щоб потім панувати над цілим світом, переслідуючи реформаторів, особливо багатих серед них, і дістаючи у спадщину маєток своїх жертв.

Але він не сміявся.

І перед ним ставили залізний ящик з високими стінами, один бік якого був відкритий; в ящику були миші і пацюки. Він розпалював під ящиком великий вогонь і тішився, слухаючи і дивлячись, як нещасні тварини мечуться, вищатъ, стогнуть і здихають.

Але він не сміявся.

XXXVIII

Стояли гарячі дні: від спокійного моря не доносилося ні подуву вітерця; ледве шелестіли листочки дерев над каналом у Дамме. А в полях слуги церков та

абатств збирали тринадцяту частку жнива на користь паперів і абатів. З темносиньої блакиті розпеченого неба сонце посилало землі полум'яний жар. Корови перекидалися над водою каналу, ловлячи комарів, що гули, наче казанок з окропом, і довгокрилі, бистролітні ластівки змагалися з ними за здобич. Від землі підіймалася тепла пара, міняючись і тріпочучи в променях сонця. Паламар міста Дамме з дзвіниці ударами надтріснутого, подібного до каструлі, дзвона сповіщав, що настав південь і час, значить, обідати селянам, які працюють на жнивах. Жінки, приклавши дудочкою руки до рота, кликали чоловіків, братів, синів, вигукуючи їх імена: Ганс, Пітер, Йоос; і над тинами мигтіли їх червоні наконечники.

Здалека побачили Ламме і Уленшпігель високу й могутню чотирикутну дзвіницю собору богородиці, і Ламме сказав:

— Там, сину мій, твоя туга і твоя любов.

Але Уленшпігель нічого не відповів.

— Скоро,— продовжував Ламме,— я побачу моє старе житло і, може, також мою дружину.

Але Уленшпігель нічого не відповів.

— Ти дерев'яний чоловік! — закричав Ламме.— Ти кам'яне серце! Невже до всього на світі ти байдужий, неville не зворушують тебе ні близькість місць, де ти провів свою юність, ні дорогі тіні бідного Клааса і нещасної Сооткін, цих двох мучеників? Як? Ти не радий, не смутний? Хто ж так засушив твоє серце? Подивись на мене, який я тривожний і неспокійний, як дрижить мій живіт... Подивись на мене...

Тут Ламме подивився на Уленшпігеля і побачив, що обличчя його бліде, голова впала на груди, губи тремтять і що він плаче, не кажучи й слова.

І Ламме замовк.

Так мовчки дійшли вони до Дамме і пішли по Чаплінній вулиці, але через спеку нікого не було видно. Собаки позіхали, крутячись на боці коло порогів і висунувши язик. Ламме і Уленшпігель ішли повз міську ратушу, напроти якої спалений був Клаас, і губи Уленшпігеля тремтіли ще більше, і сльози його висохли. І підійшовши до дому Клааса, що тепер належав одному вугляреві, він увійшов і спитав:

— Впізнаєш ти мене? Я хочу побути тут.

— Я впізнав тебе,— відповів вугляр.— Ти син мученика. Ходи по дому, де хочеш.

Уленшпігель увійшов до кухні, потім до кімнати Клааса і Сооткін і плакав тут.

Коли він спустився вниз, вугляр звернувся до нього.

— Ось хліб, сир і пиво, поїж, якщо ти голодний, напийся, якщо хочеш пити.

Уленшпігель зробив знак рукою, що не почуває ні голоду, ні спраги.

І він пішов далі з Ламме, що їхав верхи на ослі, тимчасом як Уленшпігель вів свого за повідки.

Так пройшли вони до будиночка Катліни, прив'язали своїх ослів і увійшли. Була обідня година. На столі стояло блюдо вареного гороху в стручках і білих бобів. Катліна їла, Неле стояла коло неї і збиралася полити їжу на тарілці Катліни оцтовою підливою, яку вона тільки-но зняла з вогню.

Коли Уленшпігель увійшов, Неле так розхвилювалася, що поставила в тарілку Катліни горщик з підливою, і Катліна трусила головою, виловлюючи ложкою боби навколо соусника, вдаряла себе по лобі і казала:

— Заберіть вогонь! Голова горить!

Від запаху оцту Ламме відчув голод.

Уленшпігель стояв і дивився на Неле з ніжною посмішкою, що пробилася крізь його велику печаль.

І Неле, не кажучи ні слова, кинулася йому на шию. Вона наче збожеволіла: вона сміялася, плакала і, розчервонівшись від радості й великої втіхи, тільки повторювала:

— Тіль, Тіль...

Уленшпігель з щасливим захопленням дивився на неї.

Потім вона розняла руки, відкинулася назад, радісно подивилась на нього, знову кинулася до нього і обхопила руками його шию. І так — багато разів підряд. І він, сяючи радістю, тримав її в обіймах і не міг відірватись од неї, поки вона, стомлена і немов збожеволівши, не впала на лаву. І не соромлячись, повторювала вона:

— Тіль, Тіль! Мій коханий! Нарешті ти повернувся!

Ламме стояв на порозі. Заспокоївшись, Неле вказала на нього й спитала:

— Де я бачила цього товстуну?

— Це мій друг,— відповів Уленшпігель,— він супроводить мене і розшукує свою дружину.

— Я знаю тебе,— звернулася Неле до Ламме,— ти жив на Чаплиній вулиці. Ти шукаєш свою дружину, а я бачила її у Брюгге, де вона живе благочестиво й побожно. Коли я спитала, чому вона так жорстоко покинула свого чоловіка, вона відповіла: «Така була свята воля господня і вказівки святого каяття, але я вже ніколи не зможу повернутися до нього».

При цій звістці Ламме похмурнів і дивився на боби в оцті. І жайворонки із співом піднялися вгору. І Катліна, тикаючи ложкою навколо горщика, підбирала білі боби, зелені горошини й підливу.

XXXIX

Близько того часу, серед білого дня, ішла якась одна п'ятнадцятилітня дівчинка через дюни з Гейста у Кнокке. Ніхто не боявся за неї, бо всі знали, що перевертні і душі засуджених на муку пекельну нападають тільки вночі. Вона несла у гаманці сорок вісім срібних су, всього на чотири золоті флорини, які її мати, Торія Пітерсон, що проживала у Гейсті, завинила за одну покупку її дядькові, Янові Рапену, який проживав у Кнокке. Дівчина — на ймення Беткін — одягла своє найкраще плаття і весело пішла у путь.

Коли вона не повернулась надвечір, мати стурбувалася; але вона вирішила, що дівчина залишилася переночувати у дядька, і заспокоїлась.

На другий день рибалки, повернувшись з уловом з моря, витягли свою барку на берег і перевантажили тут свою рибу на повозки, щоб продати її на ринку в Гейсті. Підіймаючись по дорозі, вкритій черепашками, вони знайшли на дюні роздягнений і пограбований труп дівчинки, що лежав у крові. Підійшовши ближче, вони побачили на її прокушеній шиї сліди довгих гострих зубів. Вона лежала горілиць, очі її були широко розплющені і втуплені в небо, з рота її, теж розкритого, немов виривався передсмертний крик.

Покривши тіло дівчинки плащем, вони понесли його у Гейст до громадського будинку. Тут зібралися старшини й підлікар, який заявив, що це не просто вовчі зуби, а зуби злого вовкулаки і що треба молити господа, щоб він урятував землю фландрську від цього нещастя.

У всьому графстві, особливо у Дамме, Гейсті та Кнокке, встановлені були особливі церковні служби і молитви.

І народ зі стогоном наповнював церкви.

І тіло дівчинки було виставлено в Гейстській церкві, а чоловіки й жінки ридали, бачачи цю бідну закривавлену й пошматовану шийку. І мати кричала у церкві:

— Я піду на цього вовкулаку і загризу його своїми зубами!

І жінки плакали і підбивали її зробити це, але деякі казали:

— Ти не повернешся додому.

І вона пішла з чоловіком і двома своїми братами. Всі були добре озброєні і розшукували вовка на березі, на дюнах і в долині. Але вони не знайшли його. І чоловік її примушений був відвести її додому, бо в холодні ночі вона застудилася. Вони доглядали її і лагодили сіті для наступної ловлі.

Балі міста Дамме, беручи до уваги, що вовкулака — це звір, який живе кров'ю, але не грабує мертвців, заявив, що вовкулака, безсумнівно, приваблює по своїх слідах бродяг, які никають по дюнах, щоб мерзенно покористуватися здобиччю. Тому він скликав дзвоном усе населення і повелів усім запастися зброєю й палицями, переслідувати всіх жебраків і бродяг, забираючи їх і обшукувати, чи немає в їхніх кишенях золотих дукатів або ще чого-небудь з одяжі убитих. А потім здорових жебраків і бродяг належить посилати на королівські галери, а старих і хворих пускати на волю.

Але з розшуків нічого не вийшло.

Уленшпігель пішов до балі і заявив йому:

— Я вб'ю вовкулаку.

— Що дає тобі цю певність? — спитав той.

— Попіл Клааса стукає в моє серце, — відповів Уленшпігель. — Дайте мені дозвіл працювати в громадській кузні.

— Будь ласка,— сказав балї.

Уленшпїгель пішов до кузнї і, ні слова не кажучи нікому, ні чоловікам, ні жінкам, про свій намір, таємно викував там чудовий великий капкан для ловлі диких звірів.

Наступний день, субота, був улюблений день вовкулаки. Уленшпїгель вийшов з Дамме. У нього був з собою лист балї до священника в Гейсті, а під плащем він ніс капкан; крім того, він захопив з собою добрий самостріл і гострий ніж. У Дамме він сказав:

— Піду настріляю чайок і з пуху зроблю подушку для дружини балї.

По дорозі в Гейст він вийшов на берег, де море гуркотіло, як грім, ударяючись об землю хвилями, і вітер, несучися з Англії, завивав у снастях прибитих до берега суден. І один рибалка сказав йому:

— Лихо наше цей паскудний вітер. Ще вночі море було зовсім спокійне, а на світанку воно раптом розхвилювалося. Не можна виїхати на лови.

Уленшпїгель був задоволений, бо тепер був певен, що вночі є кому прийти до нього на поміч, якщо буде треба.

У Гейсті він пішов до священника і передав йому листа. Священик сказав йому:

— Ти — молодець; але знай, що всякий, хто сам ходив у суботу вночі по дюнах, був покусаний і знайдений мертвим на піску. Робітники, що лагодять греблі, та інші ходять по кілька чоловік. Вже темніє. Чуєш, як вие вовкулака у своєму кутку? Невже він, як і напередодні, провие всю цю ніч так жахливо на кладовищі? Хай благословить тебе господь, сину мій, але краще не ходи.

І священник перехрестився.

— Попіл стукає в моє серце,— відповів Уленшпїгель.

— Ну, коли ти такий сповнений мужності, я поможу тобі.

— Отче,— сказав Уленшпїгель,— ви б зробили добре діло і для мене і для бідної округи, доведеної до розпачу, якби ви пішли до Торії, матері забитої дівчинки, і до обох братів її і повідомили їх, що вовк поблизу і що я вирішив підстергти його й убити.

Священик відповів:

— Коли ти ще не знаєш, на якому шляху тобі його чекати, то стань на тому, що веде до кладовища. Він проходить між двома живоплотами. Двоє людей не можуть розминутися на ньому.

— Там і буду піджидати,— сказав Уленшпігель,— а ви, отче, благородний співробітнику в справі визволення, накажіть і звеліть матері дівчинки, її чоловікові і братам бути в церкві добре озброєними, перш ніж проб'є вечірній дзвін. Якщо вони почують, що я закричав чайкою, значить, я бачив вовкулаку. Тоді хай вони вдарять на сполох і прибіжать мені на допомогу. Є ще сміливі люди?

— Ні, не знайдеться, сину мій,— сказав священник.— Рибалки бояться вовкулаки більше, ніж чуми і смерті. Ах, не ходи!

Уленшпігель відповів:

— Попіл стукає в моє серце.

— Я зроблю по-твоєму, будь благословен! — сказав священник.— Хочеш пити чи їсти?

— І пити і їсти,— відповів Уленшпігель.

Священник дав йому пива, хліба й сиру. І Уленшпігель поїв, випив і вийшов.

І, йдучи своєю дорогою й піднявши очі, він бачив, як сидить батько його Клаас у саяві біля господа бога на небесах, опромінених місячним світлом; він дивився на море і хмари, слухав виття вітру, що дув з Англії, і казав:

— О чорні хмари, що несетеся так швидко, повисніть, як помста, на ногах убивці. Ти, бурхливе море, ти, небо, затьмарене, наче паща пекельна, ви, хвилі, що линеєте своїми полум'яними гребенями по темних водах і лютими нетерпеливими поштовхами стрясаєте одна одну; ви, численні полум'яні звірі, змії, коні, бики, що несетеся за водою, або, піднявшись, вивергаєте вогненний дощ; ти, чорне-пречорне море, ти, смутком затьмарене небо, прийдіть усі і допоможіть мені впоратися з вовкулакою, злим убивцею дівчаток! І ти, вітре, що жалібно скиглиш у хащах бур'яну, на дюнах і в корабельних снастях, ти — голос жертв, що волають до господа про помсту, про те, щоб, він допоміг мені в моєму задумі!

І він спустився в долину і похитувався на ногах, наче голова його була важка від випивки, а шлунок обважнів від капусти.

Він наспівував, ікаючи, і ішов нерівно, позіхав, плював, спинявся, наче блює, але насправді пильно стежив за всім довкола; і почувши раптом дике виття, він спинився і при ясному світлі місяця побачив довгу фігуру вовка, що посувався до кладовища.

Він знову захитався і пішов стежкою поміж зарослями. Тут він наче спіткнувся і поставив капкан назустріч вовкулаці. Потім він зарядив свій самостріл, пройшов десять кроків далі і тут спинився, все хитаючись, як п'яний, ікаючи, крекчучи,— але насправді дух його був наче натягнена тятива, а очі й вуха напружено пильні.

І він не бачив нічого, крім чорних хмар, що з шаленою швидкістю мчали у небі, та приземкуватої, короткої, коренастої чорної фігури, що наближалась до нього; і не чув нічого, крім вітру, що жалібно завивав, і розхвилюваного моря, і вкритої черепашками стежки, що скріпила під важкою нерівною ногою.

Він удав, ніби хоче сісти, і важко впав, ніби п'яний, на шлях.

І тут за два кроки він почув брязкіт заліза, потім удар капкана, що закрився, і крик людини.

— Вовкулака попав передніми лапами в пастку,— сказав він,— та ось він підіймається, намагається скинути капкан і втекти, але він не втече від мене.

І він вистрілив з самостріла і влучив йому в ногу.

— Вовкулака поранений,— сказав Уленшпігель і закричав чайкою.

Одразу з дзвіниці понеслися звуки сполоху, і пронизливий голос хлопця закричав на ціле містечко:

— Уставайте, люди сплячі, вовкулаку піймано!

— Слава богу,— сказав Уленшпігель.

Перші прибігли з ліхтарями Торія, мати забитої Беткін, чоловік її Лансам, її брати Йост і Міхіель.

— Пійманий? — питали вони.

— Он на стежці,— відповів Уленшпігель.

— Слава богу! — закричали вони і перехрестилися.

— Хто там дзвонить? — спитав Уленшпігель.

— Це мій старший син,— відповів Лансам.— Молодший бігає по місту, стукає в будинки і оголошує, що вовкулаку піймано. Спасибі тобі!

— Попіл стукає в моє серце,— відповів Уленшпігель.
Раптом вовкулака заговорив:

— Пожалій мене, Уленшпігель, помилуй!

— Вовк заговорив,— здивувалися всі і перехрестилися.— Це — диявол, він уже знає ім'я Уленшпігеля.

— Пожалійте,—продовжував голос,—помилуйте мене! Нехай замовкне дзвін, він дзвонить за упокій душі померлих. Я не вовк. Мої руки перебиті капканом, я старий і спливаю кров'ю. Згляньтеся! Що це за пронизливий дитячий голос, що будить ціле містечко? Згляньтеся!

— Я чув колись твій голос! — крикнув Уленшпігель.— Ти рибник, убивця Клааса, вампір, що загриз дівчинку. Земляки й землячки, не бійтеся! Це старшина рибників, що через нього від мук умерла Сооткін.

І однією рукою він схопив його за горло, другою витягнув свій ніж.

Але Торія, мати забитої Беткін, зупинила його:

— Його треба взяти живцем,— закричала вона і рвала пасмами його сиве волосся і дряпала йому нігтями обличчя.

І вона вила від горя й люті.

Вовкулака, руки якого були затиснені у капкані, підскакував на стежці від нестерпного болю й кричав:

— Згляньтеся! Згляньтеся! Заберіть цю жінку. Дам два червінці. Розбийте дзвони! Де це діти, що кричать так нестерпно?

— Візьміть його живцем,— кричала Торія,— нехай заплатить! А, дзвони? По тобі це похоронний дзвін, убивце! На повільному вогні! Розпеченими кліщами! Нехай заплатить за все!

І вона підняла вафельницю з довгими ручками, що лежала на шляху. Глянувши на неї при світлі факелів, вона побачила, що всередині пластинок, порізаних на брабантський зразок глибокими рівчачками, прироблені ще довгі гострі зуб'я, так що вся вафельниця нагадувала залізну пашу. Коли її розкривали, вона мала вигляд розкритої пащі мисливського собаки.

Торія тримала вафельницю, відкривала, пристукувала, наче в випадку сказу, клацала залізом. Вона скреготіла зубами, хрипіла, як умираюча, стогнала від нестерпних страждань невгамовної помсти, кусала рибникові вафельницею руки, ноги і особливо намагалася захопити горло. І при кожному укусі вона приказувала:

— Так він робив моїй Беткін цими шипцями! Тепер він платить! А, кров тече, убивце! Господь справедливий! Похоронний дзвін! Беткін кличе мене помститись.

І вона невтомно і безжально кусала його, а коли не вдавалося вкусити, била його залізом. Але така велика була її жадова помсти, що вона не вбила його.

— Згляньтесь!—кричав рибник.—Уленшпігель, штрик-ни ножем, я швидше вмиру. Забери цю жінку! Розбий похоронні дзвони, убий цих крикливих дітей!

А Торія все кусала його, поки один старик не відібрав у неї шипці.

Тоді Торія стала плювати рибникові в обличчя, виривала у нього волосся і говорила:

— Повільний вогонь і розпечені кліщі,— ось чим ти розплатишся. Ось нігті мої тобі в очі!

Тимчасом, почувши, що вовкулака не диявол, а людина, підійшли з Гейста всі рибалки, чоловіки й жінки. Деякі були з ліхтарями й палаючими факелами. Всі кричали:

— Підлий убивце! Де ти сховав золото, що награбував у твоїх бідних жертв? Усе віддай назад!

— У мене немає нічого. Згляньтесь! — відповів рибник.

І жінки кидали в нього каміння й пісок.

— Ось розплата, ось розплата! — кричала Торія.

— Помилуйте! — волав він.— Я спливаю кров'ю. Пошадіть!

— Твоя кров! — кричала Торія.— Залишись її доволі, щоб ти міг розплатитися. Намастить бальзамом його рани. На повільному вогні — ось твоя розплата: а руки його відкусять розпеченими кліщами. Він заплатить!

І вона кинулася бити його, але непритомна впала на землю, як мертва; і так лишили її, поки вона не опам'яталася.

Тимчасом Уленшпігель, вийнявши руки рибника з капкана, побачив, що на правій руці неvistачає трьох пальців.

Він наказав тугіше зв'язати його і покласти у корзину для риби. І чоловіки, жінки й діти вирушили у Дамме, щоб шукати там суду й розправи, і по черзі несли корзину. Вони несли також ліхтарі і факели.

І з сумом у душі дивився Уленшпігель на хмари, що шалено неслись у небі, на море, де зіштовхувалися вогняні баранці, і на осяяне світлом ліхтарів та факелів бліде обличчя рибника, що не відривав від нього свого злобного погляду.

І попів стукав у його серце.

Чотири години йшли вони таким чином, поки прийшли в Дамме, де зустріла їх юрба народу, яка вже знала, що сталося. Всі хотіли бачити рибника, і юрби йшли за рибалками із співом, танцями й криками: «Піймали вовкулаку! Піймали убивцю! Слава Уленшпігелеві! Хай живе наш брат Уленшпігель!»

Це було наче народне повстання.

Коли вони проходили повз будинок балії, той вийшов на шум і сказав:

— Ти переможець! Хай живе Уленшпігель!

— Попів Клааса стукав у моє серце,— відповів Уленшпігель.

— Ти одержиш половину маєтку вбивці,— сказав балії.

— Роздайте потерпілим,— відповів Уленшпігель.

З'явилися Неле і Ламме. Неле сміялася й плакала від радості і цілувала свого милого Уленшпігеля; а Ламме незграбно танцював навколо нього, ляпав його по животу і казав:

— Ось хто сміливий, і твердий, і вірний: це мій товариш! У вас немає таких, ви — люди з рівнини!

Але рибалки сміялися, глузуючи з Ламме.

XL

Дзвін, названий «боргсторм», пролунав другого дня, скликаючи суддів, старшин і судових писарів до чотирьох дернових лав під «деревом справедливості» — прекрасною липою. Народ стояв навколо. На допиті рибник не хотів признатися ні в чому навіть тоді, коли йому показали три пальці, яких не вистачало у нього на правій руці і які одрубав йому солдат. Він повторював тільки:

— Я бідний і старий: згляньтесь!

Але народ ревів і кричав:

— Ти старий вовк, дітовбивця. Без пощади, панове судді!

Жінки кричали:

— Чого вирячився на нас своїми крижаними очима? Ти людина, а не диявол: ми тебе не боїмося. Жорстока ти тварина, лякливоша від кішки, що душить пташат у гнізді! Ти убивав бідних дівчаток, які хотіли тільки чесно прожити життя своє!

— На повільному вогні, розпеченими кліщами — ось його розплата! — кричала Торія.

А він скиглив:

— Я бідний, відпустіть мене!

Але всі, навіть судді, насміялися з нього, чуючи це. І він проливав лицемірні сльози, щоб розчулити людей. І жінки сміялися.

Оскільки підстави для мук були очевидні, то було ухвалено віддати його на муки доти, поки він не признається, де він чинив убивства, звідки з'явився, де здобич, награбована ним, і де сховане золото.

У катівні на нього одягли тісні наніжники із сирої шкіри, і суддя спитав, який диявол навів йому ці лиходійські замисли й жахливі злочинства. Він відповів:

— Бувши в Брабанті, я побачив тамтешні щипці для вафель і подумав, що з цього вийшла б добра залізна паща. О, чому я не можу схопити вас за горло, жорстокі тигри, що радієте, коли катують старика! З більшою радістю кусав би я вас, ніж дівчинку чи солдата!

На питання судді, де він живе, рибник відповів:

— У Рамскапелле. Звідти я ходжу в Бланкенберге, Гейст і навіть Кнокке. У неділі й свята я в цій самій вафельниці печу вафлі по-брабантськи. Чистенько і жирно. І попит на цю іноземну новинку добрий. Якщо вам ще завгодно знати, чому ніхто мене не міг упізнати, то знайте, що вдень я чорнив обличчя і фарбував волосся у рудий колір. Вовча шкура, в яку ви тикаєте вашим лютим перстом, щоб дізнатися, звідки вона, — я скажу; бо я зневажаю вас, — вона з двох вовків, яких я убив у Равесхоотському і Мальдегемському лісі. Зшив тільки обидві шкури в одну: от вони мене всього і закривали. Я ховав їх у ящику в гейстських дюнах. Там і одежа, яку я награбував — я розраховував якось продати її за добру ціну.

— А де твої гроші? — спитав суддя.

— Моє золото? Так, це мій єдиний друг на цій землі... Воно лежить у моєму льоху в Рамскапелле, у скрині... Лишіть його мені! Згляньтесь і пощадіть, панове судді!

— Коли нападав ти на свої бідні жертви? — спитав суддя.

— Удень і вночі. Удень я блукав по дюнах і великих шляхах, носячи з собою мою зброю, і роздивлявся навколо, особливо у суботи, коли в Брюгге великий базар. Якщо проходив повз мене похмурий селянин, я його не чіпав: я знав, що його сум означає відлив у його гаманці. Якщо ж він ішов весело, я йшов слідом за ним і, несподівано накинувшись, прокушував йому потилицю і відбирав у нього гаманець. І так я робив не тільки на дюнах, але й по стежках і шляхах рівнини.

Потім його відвели до «суду чотирьох», під судову липу, для вислухання присуду перед народом.

І він був засуджений, як лиходій, убивця і грабіжник, до того, що язик його буде проколото розпеченим залізом, праву руку відрубано, а самого його спалено на повільному вогні. І страта відбудеться перед брамою ратуші.

Торія кричала:

— Ось правосуддя! Ось розплата!

І народ кричав:

— Хай живуть пани судді!

На другий день, ледве стало світати, рибника повели на страту. Побачивши коло вогнища Уленшпігеля, він показав на нього пальцем і закричав:

— Ось оцей там — убивця старика, він теж підлягає страті! Десять років тому він у Дамме кинув мене в канал за те, що я доніс на його батька. Але це була моя вірна служба його католицькій величності.

З дзвіниці собору богородиці нісся похоронний пере-дзвін.

— І по тобі цей дзвін! — кричав рибник Уленшпігелєві. — І ти будеш повішений, бо ти вбивця!

— Рибник бреше! — кричав увесь народ. — Бреше він, підлий злочинець!

І Торія, як безумна, кидала в нього каміння, поранила йому лоб і кричала:

— Якби він утопив тебе, ти б не жив більше і не загриз би мою дівчинку, як проклятий кровопивця!

Уленшпігель не сказав ні слова.

— Хіба хто-небудь бачив, як він кинув рибника у канал? — спитав Ламме.

Уленшпігель мовчав, а народ кричав:

— Ні, ні, він бреше, цей злочинець!

— Я не брешу! — кричав рибник. — Він кинув мене у канал, коли я благав його пощадити мене, і я ледве вибрався звідти, учепившись за човник, прив'язаний до берега. Я весь змок і весь тремтів так, що ледве добрався до свого похмурого житла. Там я лежав у гарячці, ніхто коло мене не ходив, і я мало не вмер.

— Брешеш, — сказав Ламме, — ніхто цього не бачив.

— Ніхто, ніхто цього не бачив! — кричала Торія. — У вогонь лиходія! Йому перед смертю потрібна ще одна невинна жертва! Він бреше! Якщо ти й зробив це, не признавайся, Уленшпігель. У нього немає свідків. На повільному вогні, під кліщами він за все заплатить!

— Ти хотів його вбити? — спитав суддя Уленшпігеля.

Уленшпігель відповів:

— Я кинув у воду зрадника, убивцю Клааса. Попіл батька стукав у моє серце.

— Він признався! — кричав рибник. — Він теж умер! Де шибениця? Хочу глянути на неї. Де кат з мечем? І по тобі дзвонять дзвони, убивце старика!

Уленшпігель сказав:

— Я кинув тебе в воду, щоб убити тебе: попіл стукав у моє серце.

Жінки з юрби говорили:

— Навіщо ти признаєшся, Уленшпігель? Ніхто не бачив. Тепер ти умереш.

І рибник реготав, підскакував від злорадства і потрясав зв'язаними руками, прикритими закривавленою білизною.

— Він умер, — казав він, — він піде у пекло з мотузкою на шиї, як злодій або волоцюга. Він умер: бог правду бачить.

— Ні, він не умер, — сказав суддя. — По скінченні десяти років убивство у Фландрії не карається. Улен-

шпигель вчинив злочин, але з синівської любові. Уленшпигель не підлягає за це карі.

— Хай живе закон! — закричала юрба.

З дзвіниці собору богоматері нісся похоронний дзвін. І рибник, скрегочучи зубами, нахилив голову і пустив першу свою сльозу.

Йому було відрубано руку і язик проколото розпеченим залізом. І він був спалений на повільному вогні перед ратушею.

Ламме і Уленшпигель знову сіли на своїх ослів.

І Неле-страждальниця лишилася біля Катліни, яка все повторювала:

— Заберіть вогонь! Голова горить!

I

Гейсті з дюн Ламме і Уленшпігель бачать, як прибувають у великій кількості з Остенде, Бланкенберга і Кнокке рибальські судна і, повні озброєних людей, прямують услід за зеландськими гезами, які несуть на капелюхах срібний півмісяць з написом: «Краще султанові служити, ніж папі».

Уленшпігель веселий і свистить жайворонком. Звідусюди відповідає йому войовничий крик півня.

Судна плывуть, ловлять рибу і продають її і одно за одним пристають в Емдені.

Уленшпігель і Ламме з'явилися в Емден у той час, коли кораблі гезів, з наказу Трелона⁶⁴, пішли у море.

Трелон, сидячи одинадцять тижнів в Емдені, дуже сумував тут. Він сходив з корабля на берег і повертався з берега на корабель, немов ведмідь на ланцюгу.

Тиняючись по набережних, Уленшпігель і Ламме зустріли тут поважного офіцера з привітним, проте трохи смутним обличчям, що старався розколупати каміння бруку своєю палицею з залізним наконечником. Його старання були мало успішні, але він все-таки намагався довести до кінця свій задум, тимчасом як позад нього собака гриз кістку.

Уленшпігель наблизився до собаки і вдав, ніби хоче відняти у нього кістку. Собака гарчить. Уленшпігель не відступається, собака знімає несамовитий гавкіт.

Обернувшись на шум, офіцер питає Уленшпігеля:

— Чого ти допікаєш собаку?

— А чого ви, ваша милість, допікаєте брук?

— Є різниця,— каже той.

— Різниця невелика,— відповідає Уленшпігель,— коли собака чіпляється за кістку і не хоче розлучитися з нею, то й брук держиться за набережну і хоче на ній зостатись. І не так важливо, що такі люди, як я, вовтузяться з собакою, коли такий чоловік, як ви, вовтузиться з бруком.

Ламме лишався позаду Уленшпігеля, не сміючи сказати й слова.

— Хто ти такий? — спитав пан.

— Я Тіль Уленшпігель, син Клааса, померлого на вогнищі за віру.

І він засвистав жайворонком, а офіцер заспівав півнем.

— Я адмірал Трелон,— сказав він.— Чого тобі від мене треба?

Уленшпігель розповів йому про свої пригоди і передав йому п'ятсот червінців.

— Хто цей товстун? — спитав Трелон, показуючи пальцем на Ламме.

— Мій друг і товариш,— відповів Уленшпігель,— він хоче, як я, співати на твоєму кораблі прекрасним рушничним голосом пісню визволення батьківщини.

— Ви обоє молодці,— сказав Трелон,— я вас візьму на свій корабель.

Надворі стояв лютий: вітер був пронизливий, мороз міцний.

Нарешті, після трьох тижнів нудного чекання, Трелон з незадоволенням покидає Емден. Розраховуючи потрапити на Тессель, він виходить з Флі, але примушений був увійти в Вірінген, де корабель його застряв у кризі.

Тут його оточило веселе видовище: юнаки в оксамитному одязі, дівчата у спідницях, що, оздоблені парчею та бісером, мінілись пурпуром і блакиттю, катались на санях і ковзанах; юнаки і дівчата прибігали й

підбігали, реготали, ковзалися низкою або парочками, наспівуючи пісень на льоду або заходячи випити й закутити в балагани, прикрашені прапорами, почастиватися тут горілочкою, апельсинами, фігами, камбалою, яйцями, вареними овочами. А навколо них розглягався скрип льоду під полозами саней і санчат.

Ламме, розшукуючи свою дружину, бігав на ковзанах, як уся ця весела юрба, але часто падав.

Тимчасом Уленшпігель ходив випити й поїсти у недорогу корчму на набережній; тут він охоче балакав із старою хазяйкою.

Якось у неділю годині о дев'ятій він зайшов туди і замовив собі обід.

— Однак,— сказав він гарненькій жінці, що підійшла прислужити йому,— помолоділа, хазяєчко, де ділися твої зморшки? В твоєму роті всі твої білі й юні зубки, і твої губи червоні, як вишні.

— Де ти дів того гарного, поважного і повного товариша, якого я часто бачила з тобою?

— Ламме? — сказав він.

— Де ти його дів? — повторила вона.

— Він їсть у крамничках круті яйця, копчених вугрів, солону рибу і все, що може покласти собі на зуби; і все це він робить для того, щоб знайти свою дружину.

— Твій товстий друг веселий?

— Він веселий, коли їсть, сумний, коли постить, і завжди мріє. А ти весела чи сумна?

— Більше сумна, ніж весела,— відповіла вона.

— Чи бачила ти коли-небудь дружину Ламме? — спитав Уленшпігель.

— Вона за гріхи присуджена до суворого каяття. Вона знає, що він іде у море заради перемоги ересі. Тяжко помислити про це серцю християнина. Охороняй його, коли на нього нападуть; доглядай його, коли він буде поранений; його дружина доручила мені просити тебе про це.

— Ламме мій брат і друг,— сказав Уленшпігель.

— Ах,— сказала вона,— чому б вам не повернутися у лоно нашої матері, святої католицької церкви?

— Вона пожирає своїх дітей,— відповів Уленшпігель і вийшов.

Якось березневого ранку, коли віяв різкий вітер і лід ставав щоразу товщий навколо корабля Трелона, не даючи йому вийти в море, моряки й солдати розважалися веселим катанням на санях і ковзанах.

Уленшпігель був у корчмі, і гарненька прислужниця, видимо, засмучена і немов не володіючи собою, раптом сказала:

— Бідний Ламме! Бідний Уленшпігель!

— Чому так жалібно? — спитав він.

— О, горе, горе, — сказала вона. — Чому ви не віруєте у месу? Ви б, звичайно, попали в рай. І в цьому житті я теж могла б урятувати вас.

Бачачи, що вона, насторожившись, слухає коло дверей, Уленшпігель сказав їй:

— Не підслухуеш же ти, як сніг падає?

— Ні.

— І не завивання вітру слухаєш?

— Ні, — повторила вона.

— І не веселий шум, що знімають наші сміливі моряки в сусідній корчмі?

— Смерть приходить тихо, як злодій, — сказала вона.

— Смерть! — скрикнув Уленшпігель. — Я не розумію тебе; увійди і кажи.

— Вони там, — сказала вона.

— Хто вони?

— Хто? — відповіла вона. — Солдати герцога, що от-от кинуться на вас. Коли з вами тут так панькаються, то це однаково, як з биками, що їх годують на забій. Ах! — закричала вона, заливаючись слізьми. — Чому я взнала про це тільки що?

— Не плач і не кричи, — сказав Уленшпігель, — але залишайся тут.

— Не зрадь мене, — сказала вона.

Уленшпігель вийшов, побіг по всіх крамничках і тавернах, скрізь кажучи на вухо морякам і солдатам:

— Ідуть іспанці.

Всі кинулися до корабля, і, нашвидку приготувавшись до бою, чекали ворога. Уленшпігель сказав Ламме:

— Бачиш, там, на набережній, стоїть струнка молодичка в чорній спідниці з червоною оборкою і ховає своє обличчя під білою накидкою.

— Це мені однаково,— відповів Ламме,— мені холодно, я хочу спати.

І загорнувши голову в свій плащ, він ніби оглух.

Тут Уленшпігель упізнав жінку і крикнув їй з корабля:

— Хочеш з нами?

— Хоч у домовину,— відповіла вона,— але я не можу.

— А добре зробила б,— сказав Уленшпігель.— Але подумай: коли соловей залишається в лісі, він щасливо співає там; але коли він кидає землю і летить назустріч небезпекам відкритого моря й урагану на своїх маленьких крильцях, вони ламаються, і він гине.

— Я співала дома і співала б поза домом, коли б могла.— І, наблизившись до корабля, вона сказала: — Візьми це зілля для тебе і твого друга, що спить тоді, коли треба бути на ногах.

І вона втекла, кричачи:

— Ламме! Ламме! Бережи тебе бог від усього лихого, повернися цілий і здоровий!

І вона відкрила обличчя.

— Моя дружина, моя дружина! — кричав Ламме і хотів стрибнути на лід.

— Твоя вірна дружина,— відповіла вона.

І побігла чимдуж.

Ламме вже мало не стрибнув з палуби на лід, але один солдат удержав його, схопивши за плащ. Ламме кричав, плакав, благав, щоб йому дозволили піти. Але профос сказав йому:

— Якщо ти підеш з корабля, тебе буде повішено.

Ламме все-таки хотів кинутися на лід, але один старий гез удержав його, кажучи:

— Сходні мокрі, ти промочиш собі ноги.

І Ламме упав, плачучи гірко і повторюючи:

— Моя дружина, моя дружина! Пустіть мене до моєї дружини!

— Це побачишся з нею,— сказав Уленшпігель.— Вона любить тебе.

— Чортиця уперта! — кричав Ламме.— Коли вона мене любить, то навіщо покидає?

— Можеш ти бачити дно в глибокій криниці? — спитав Уленшпігель.

— Горе мені! — стогнав Ламме. — Я скоро помру. І блідий і схвильований, він лишився на палубі.

Тимчасом наблизилися люди герцога з сильною артилерією.

Вони обстрілювали корабель, який відповідав їм. І ядра їх порозбивали весь лід навколо.

Увечері пішов теплий дощ.

Вітер віяв з заходу, море вирувало під льодом і підіймало величезні крижини, що зіштовхувалися, вставали, падали, сунули одна на одну; і це було небезпечно для корабля, що, ледве ранкова зоря розігнала нічні хмари, підняв свої полотняні крила, як вільний птах, і поплив у відкрите море.

Тут вони приєдналися до флоту пана де-Люме де ла Марк⁶⁵, адмірала Голландії і Зеландії, що як головнокомандувач ніс ліхтар на щоглі свого корабля.

— Подивись на нього гарненько, мій сину, — сказав Уленшпігель, — цей тебе не пощадить, якщо ти здумаєш, всупереч наказові, піти з корабля. Чуєш, — наче трім, гримить його голос. Дивись, який він здоровенний, широкоплечий. Зверни увагу на його довгі руки з закарлюченими нігтями. Подивись на його очі, круглі, холодні орлині очі; подивись на його довгу гостру борідку, яку він не буде стригти доти, поки не перевішає всіх попів і монахів, щоб помститися за обох страчених графів. Дивись — він страшний і жорстокий, він без балачок повісить тебе, якщо ти будеш вічно скиглити і скавучати: дружино моя!

— Сину мій, — сказав Ламме, — буває, що про мотузку для ближнього говорить той, у кого шия вже обвита конопляним коміром.

— Ти перший його надінеш: таке моє дружнє побажання, — сказав Уленшпігель.

— Я побачу, як ти, висячи на мотузці, вистромиш на лікоть із пащі свій отруйливий язик.

І їм обом здавалося, що вони жартують.

В цей день корабель Трелона захопив біскайське судно, навантажене ртуттю, золотом і піском, винами й прянощами. І воно було вилущене й очищене від екіпажу та вантажу, як бичача кістка від мозку під зубами лева.

В цей же час герцог Альба наклав на Нідерланди

мерзенні й жорстокі податки, зобов'язавши всіх обивателів, що продають своє рухоме чи нерухоме майно, платити тисячу флоринів з десяти тисяч. І податок цей став постійним. Всі продавці і покупці вимушені були платити королю десяту частину продажної ціни. І в народі казали, що товар, проданий десять разів протягом тижня, дістається весь королю.

Так ішли до загибелі й руїни торгівля та промисловість.

І гези взяли Бріль, морську фортецю, що була названа розсадником свободи.

11

В перші дні травня під ясным небом гордо нісся корабель по хвилях.

— Так, друзі і брати,— казав Уленшпігель матросам,— так, вони спорудили в Антверпені перед ратушею чудовий поміст, покритий червоним сукном, і на ньому, наче король, сидить герцог Альба на троні, оточений своїми солдатами й челяддю. Коли він хоче привітно усміхнутись, він робить кислу міну. Бий в барабан, клич на війну!

Ось він дарує ласку й прощення; мовчіть і слухайте. Його золочений панцир блищить на сонці; головний профос верхи на коні коло балдахіну; ось глаштай із своїми литавриками: він читає прощення всім, за ким немає гріха, решта будуть покарані без пощади.

Слухайте, приятелі, він читає указ, яким приписується під загрозою обвинувачення в заколоті виплата десятини і двадцятини.

І Уленшпігель заспівав:

— Герцогу, чуєш ти голос народу —
Гуркоти грому? Це море встає.
Досить з нас здирства, досить з нас крові!
З піхов мечі! Бий в барабан!
Бий в барабан похоронний!
З піхов мечі! Вирвемо в Альби кишки!
І ними ударимо його в обличчя!
Бий в барабан! З піхов мечі!
Бий в барабан! Хай живе гез!
З піхов мечі! Хай живе гез!

І всі солдати й моряки з корабля Уленшпігеля та інших кораблів підхоплювали:

— З піхов мечі! Хай живе гез!

І голоси їх гриміли, як грім визволення.

III

Надворі стояв січень — жорстокий місяць. Ішов сніг і тут же змерзався. Хлопчаки ловили на клей горобців, що шукали під мерзлою корою снігу якої-небудь поживи і таскали цю дичину додому. На сірому й ясному небосхилі чітко вимальовувалися нерухомі кістяки дерев, гілля яких було вкрите сніжними пуховиками. Сніг лежав також на хатинах і на парканах, укритих слідами котячих лап, бо й кішки теж полювали на горобців по снігу. Віддалік луки теж були вкриті цим чудовим хутром, що оберігає тепло землі від різкого холоду зимової пори. Чорним стовпом підіймався до неба дим над будинками й хатинами, і не чути було й найменшого шуму.

І Катліна з Неле сиділи самі в своєму житлі. Катліна, трусячи головою, казала:

— Боляче мені! Душа рветься наверх!

IV

На зеландських шхунах, на бригах і корветах носиться Тіль Клаас Уленшпігель.

Вільне море мчить доблесні судна; на них по вісім, десять і двадцять залізних гармат, що вивергають смерть і загибель на іспанських катів.

Став умілим кононіром Тіль Уленшпігель, син Клааса. Треба бачити, як він наводить, як цілиться, як пронизує борти лиходійських кораблів, так ніби вони з ков'ячого масла.

На капелюху в нього срібний півмісяць з написом: «Краще султанові служити, ніж папі».

Моряки, бачачи, як він збігає на їх кораблі, легкий, як кішка, проворний, як білочка, завжди з пісенькою або з веселим жартом, питають його:

— Чого це, молодче, у тебе такий юний вигляд, — адже, кажуть, багато часу минуло з тих пір, як ти народився у Дамме?

— Я не тіло, я дух, — відповідає він, — а Неле, моя кохана, подібна до мене. Дух Фландрії, любов Фландрії, — ми не вмеремо ніколи.

— Однак, кров летіє з тебе, коли тебе ранять.

— Це тільки здається, — відповідає Уленшпігель, — це вино, а не кров.

— Ти смієшся з нас.

— Чує гук барабану той, хто б'є в барабан.

І вишиті корогви католицьких церков розвіваються на щоглах кораблів. І убрані в оксамит, парчу, шовк, золоті і срібні матерії, в які одягнені абати на урочистих відправах, — ось в якому вигляді стоять на варті гези на кораблях.

І дивно бачити, як з цього пишного одягу висунеться раптом груба рука, звикла носити аркебуз або самостріл, алебарду або спис; дивні ці люди з суворими обличчями, з виблискуючими на сонці пістолетами та ножами при поясі.

Із співом і вигуками: «Хай живуть гези!» вони носяться по океану і Шельді.

V

Гези, серед яких були Ламме й Уленшпігель, узяли в ті дні Горкум. Начальником загону був капітан Марін; свого часу Марін був мостовиком на греблі; а тепер, зарозумілий і пихатий, він склав з Гаспаром Тюрком, оборонцем Горкума, капітуляцію, за якою Тюрк, монахи, городяни й солдати, що замкнулись у фортеці, дістають право вільного виходу, з мушкетом на плечі й кулею у стволі, з усім, що вони можуть нести на собі. Тільки церковне майно переходить до переможців.

Але капітан Марін, з наказу пана де-Люме, випустивши солдатів і городян, затримав у полоні дев'ятнадцять монахів.

І Уленшпігель сказав:

— Слово солдата повинно бути золотим словом. Чому ж він не додержує свого слова?

Старий гез відповів Уленшпігелеві:

— Монахи — діти сатани, проказа народів, ганьба країни. З часу прибуття герцога Альби вони почали гнути крпу в Горкумі. Є серед них один, брат Миколай, чваньковитіший, ніж павич, і лютіший від тигра. Щоразу, проходячи по вулиці із святими дарами, він у нестямі дивився на будинки, звідки жінки не вийшли стати навколішки, і доносив судді на кожного, хто не схилявся перед його ідолом з визолоченої міді й тіста. Інші монахи наслідували його. З того постало багато великих злигоднів, страт і жорстоких розправ у Горкумі. Капітан Марін добре зробив, затримавши в полоні монахів, що в противному разі рушили б з такими ж, як вони, по селах, замках, містах і містечках проповідувати проти нас, збурюючи народ і під'юджуючи спалювати нещасних реформатів. Псів держать на ланцюгу, поки вони не здохнуть. На ланцюг монахів, на ланцюг цих кривавих псів герцога! У клітку катів! Хай живуть гези!

— Але принц Оранський, принц свободи, — сказав Уленшпігель, — вимагає поваги до особистої власності і свободи совісті тих, хто здався.

— Адмірал цього не застосовує до монахів, — відповідали старі гези, — він сам пан: він узяв Бріль. У клітку довгополих!

— Слово солдата — золоте слово; чому він його не додержує? — заперечив Уленшпігель. — З монахів у тюрмі знущаються неймовірно.

— Попіл не стукає більше в твоє серце, — відповідали вони. — Сто тисяч родин, внаслідок королівських указів, понесли на північний захід, в Англію, ремесла, промисловість, багатства нашої батьківщини. А ти жалієш тих, хто винен у нашій загибелі. З часів імператора Карла П'ятого, ката першого, під владою Філіппа Кривавого, ката другого, сто вісімнадцять тисяч чоловік загинуло в муках. Хто ніс похоронний факел в цих убивствах? Монахи й іспанські солдати. Невже ти не чуєш зойків душ померлих?

— Попіл стукає в моє серце, — відповів Уленшпігель. — Слово солдата — золоте слово.

— Хто через відлучення од церкви хотів відокремити нашу батьківщину від народів? Хто готовий був,

якби міг, озброїти проти нас небо і землю, господа і диявола і їх полчища святих? І все для того, щоб зберегти своє багатство, свою владу над ідолопоклонниками, щоб панувати над нещасною країною через кров, огонь і руїну. В клітку вовків, що нападають на народ! У клітку гієн! Хай живуть гези!

— Слово солдата — золоте слово, — заперечив Уленшпігель.

На другий день прибув гонець від пана де-Люме з наказом перевезти дев'ятнадцять полонених монахів з Горкума в Бріль, де перебував адмірал.

— Вони будуть повішені, — сказав капітан Марін Уленшпігелеві.

— Ні, поки я живий, — відповів той.

— Сину мій, — говорив Ламме, — не розмовляй так з паном де-Люме. Він людина свавільної вдачі і без пощади повісить тебе разом з монахами.

— Я буду йому казати правду, — відповів Уленшпігель. — Слово солдата — золоте слово.

— Якщо ти можеш урятувати їх, — сказав Марін, — проведи барку з ними у Бріль. Візьми з собою, коли хочеш, стерновим Рохуса і твого друга Ламме.

— Добре, — відповів Уленшпігель.

Барка стояла коло Зеленої набережної, дев'ятнадцять монахів посадили в неї. Лякливий Рохус узявся за стерно. Уленшпігель і Ламме, озброєні, розмістились на носі. Деякі негідники з солдатів, що пробиралися до гезів заради грабунку, стояли навколо монахів, які страждали від голоду. Уленшпігель напоїв і нагодував їх.

— Цей зрадить! — казали негідники-солдати.

Дев'ятнадцять монахів, сидючи посередині, зберігали свій святенницький вигляд і тремтіли всім тілом, хоч був липень, сонце сяяло ясно і тепло. М'який вітрець надмавав паруси барки, що важко краяла зелені хвилі.

І патер Миколай звернувся до стернового з питанням:

— Рохус, невже нас везуть на Поле шибениць? — І, вставши й простягнувши руки в напрямі до Горкума, він скрикнув: — О місто Горкум! Скільки нещастя судилося тобі! Прокляте будеш ти серед міст, бо ти дало зрости в стінах твоїх насінню ересі! О місто Горкум! Вже

не буде ангел господень стояти на сторожі коло брами твоєї. О місто Горкум! Прокляте ти, злополучне!

— Прокляте, прокляте,— відповів Уленшпігель,— прокляте, як гребінець, що вичесав іспанських вошей; прокляте, як пес, що порвав свій ланцюг, як гордий кінь, що скинув з себе жорстокого вершника! Сам ти будеш проклятий, пустоголовий балакуне, якому не по душі, коли ламають палицю, нехай хоч залізу, на спині тирана!

Монах замовк і опустив очі, ніби заглибився в свою молитовну лють.

Ледацюги, що пробралися до гезів заради грабунку, оточили монахів, які незабаром відчули голод. Уленшпігель попросив для них у хазяїна барки сухарів і оселедців.

— Той відповів:

— Нехай їх кинуть у Маас; там вони поїдять свіжих оселедців.

Тоді Уленшпігель віддав монахам увесь запас хліба й ковбас, який був у нього та Ламме. Хазяїн барки і негідники-гези говорили поміж собою:

— Ось зрадник, годує попів: треба донести на нього.

В Дордрехті барка спинилася в порту, коло Квіткової набережної; жінки, чоловіки, хлопчачі і дівчата збіглися юрбою подивитися на монахів і, показуючи пальцями й загрожуючи їм кулаками, казали:

— Подивіться на цих пройдисвітів, що удавали з себе святих і тягли людей на вогнище, а їх душі у вічний вогонь; подивіться на цих ожирілих тигрів і пузатих шакалів.

Монахи, похиливши голови, не сміли сказати ні слова. Уленшпігель бачив, що вони знову тремтять усім тілом.

— Ми знову зголодніли, добрий солдатику,— говорили вони.

Але хазяїн барки кричав:

— Хто завжди пожадливий? Сухий пісок. Хто завжди голодний? Монах.

Уленшпігель пішов у місто і приніс звідти хліба, шинки і великий жбан пива.

— Їжте і пийте,— сказав він,— ви наші полонені, але я врятую вас, якщо зможу. Слово солдата — золоте слово.

— Чому ти годуєш їх? — говорили гези-негідники. — Вони не заплатять тобі. — І потихеньку перемовлялися: — Він обіцяв урятувати їх; треба дивитися за ним.

На світанку вони прибули у Бріль. Браму було розчинено перед ними, і скорохід побіг сповістити пана де-Люме про їх прибуття.

Одержавши звістку, він, напіводягнений, зразу ж прискакав верхи, оточений кількома вершниками й озброєними піхотинцями.

І Уленшпігель знову побачив лютого адмірала, одягненого, як знатний і багатий пан.

— Здрастуйте, панове монахи, — сказав він. — Покажіть-но руки. Де ж кров графів Егмонта і Горна? Що ви мені тикаєте білі лапи? Адже вона на вас.

Один монах, на ймення Леонард, відповів:

— Роби з нами, що хочеш. Ми монахи, ніхто за нас не заступиться.

— Вірно сказано, — устряв Уленшпігель, — бо монах порвав з усім світом, — з батьком і матір'ю, братом і сестрою, дружиною і коханою, — і в останню годину, дійсно, немає нікого, хто б за нього заступився. Все-таки я спробую зробити це, ваша милість. Капітан Марін, підписуючи капітуляцію Горкума, дав у ній обіцянку, що монахів буде звільнено, як і всіх, взятих у фортеці, і буде випущено з неї. Тимчасом їх без ніякої причини було затримано в полоні; я чув, що їх збираються повісити. Ваша милість, почтиво звертаюся до вас, заступаючись за них, бо знаю, що слово солдата — золоте слово!

— Хто ти такий? — спитав пан де-Люме.

— Ваша милість, — сказав Уленшпігель, — я фламандець, родом з прекрасної Фландрії, селянин, дворянин, усе заразом; блукаю по світу, вихваляю все високе й прекрасне і знущаюся з глупоти на всю горлянку. І вас я буду прославляти, якщо ви додержите обіцянки, даної капітаном: слово солдата — золоте слово.

Але негідники-гези, що були на барці, заговорили:

— Ваша милість, це зрадник: він обіцяв урятувати їх, він давав їм хліб, шинку, ковбаси, пиво, а нам нічого.

Тоді пан де-Люме сказав Уленшпігелеві:

— Фламандський бродяго, кормитель монахів, тебе буде повішено разом з ними.

— Не злякаюся,— відповів Уленшпігель.— Слово солдата — золоте слово.

— Побалакай ще,— сказав де-Люме.

— Попіл стукає в моє серце,— відповів Уленшпігель.

Монахів було замкнено у сарай, і Уленшпігеля разом з ними; тут вони намагалися повернути його на шлях істини богословськими аргументами, але він заснув, слушаючи їх.

Пан де-Люме сидів за столом, уставленим винами й стравами, коли з Горкума від капітана Маріна прибув кур'єр з копією листа Мовчазного, принца Оранського, що наказував усім губернаторам міст і інших місцевостей надати духовництву таких же прав, охорони й безпеки, як і іншому населенню.

Кур'єр побажав бачити самого адмірала де-Люме, щоб передати йому у власні руки копію листа.

— Де оригінал? — спитав де-Люме.

— У мого пана,— відповів кур'єр.

— І цей мужик посилає мені копію! — скрикнув де-Люме.— Де твій паспорт?

— Ось, ваша милість.

Пан де-Люме почав уголос читати: «Його милість пан Марін Бранд цим наказує всім урядовим особам, губернаторам і офіцерам республіки чинити вільний пропуск...»

Де-Люме стукнув кулаком по столу і розірвав паспорт на клапті.

— Кров господня! — закричав він.— Чого тут плутається цей сопляк, що до взяття Бріля радий був голові оселедця! Він іменує себе паном і капітаном і посилає мені — мені посилає свої укази! Він наказує! Скажи його милості, твоєму поважному панові і повелителеві, що саме тому, що він такий поважний і повелитель,— монахів буде зараз повішено, і тебе разом з ними, якщо не заберешся цієї ж миті.

І ударом ноги він викинув його з кімнати.

— Пити! — закричав він.— Який нахаба цей Марін! Я мало не лопнув від люті. Повісити зараз цих монахів в їх сараї і привести до мене цього фламандського бродягу після того, як він побуває при страті. Подивимося, як він посміє сказати мені, що я недобре зро-

бив. Кров господня! На якого чорта тут усі ці горшки і пляшки?

І він з грюкотом перебив увесь посуд, тарілки і бокали, і ніхто не смів йому сказати ні слова. Слуги хотіли підібрати осколки, але він не дозволив і, без кінця вливаючи в себе одну пляшку за одною, широко ступав по осколках, несамовито давлючи і трошачи їх.

Ввели Уленшпігеля.

— Ну,— сказав де-Люме,— що чути новенького про твоїх друзів-монахів?

— Їх повішено,— відповів Уленшпігель.— Слово солдата вже більше не золоте слово.

Де-Люме затупотів ногами по осколках посуду.

— Ти грубіяниш мені, черв'яку негідний! — закричав він.— Але тебе буде теж повішено, тільки не в сараї, а на майдані, ганебно, перед усім світом!

— Ганьба вам,— сказав Уленшпігель,— ганьба нам: слово солдата вже не золоте слово.

— Замовчиш ти, міднолюбий? — крикнув де-Люме.

— Ганьба тобі,— відповів Уленшпігель: — слово солдата вже не золоте слово.

Де-Люме кинувся до нього, підняв руку, щоб ударити.

— Бий,— сказав Уленшпігель,— я твій полонений, але не боюся тебе: слово солдата вже не золоте слово.

Де-Люме вихопив шпагу і, напевне, убив би Уленшпігеля, якби пан Трелон, схопивши його за руку, не сказав:

— Помилуй його! Він відважний молодець і не вчинив ніякого злочину.

Де-Люме отямився і сказав:

— Нехай просить прощення.

Але Уленшпігель, випроставшись, відповів:

— Не буду.

— Нехай скаже, принаймні, що я зробив правильно! — несамовито закричав де-Люме.

— Я не з тих, хто лиже панські чоботи,— сказав Уленшпігель.— Слово солдата вже не золоте слово.

— Поставте шибеницю і відведіть його до неї: нехай почує там конопляне слово,— сказав де-Люме.

— Добре,— відповів Уленшпігель,— і я перед усім народом буду кричати: «Слово солдата вже не золоте слово!»

Шибеницю було споруджено на Великому ринку. Зразу ж усе місто оббігла звістка, що будуть вішати Уленшпігеля, відважного геза. І народ, сповнений жалю й співчуття, збігся юрбою на Великий ринок; пан де-Люме теж прибув сюди верхи на коні, бажаючи особисто подати знак до виконання страти.

Він суворо дивився на Уленшпігеля, який роздягнений для страти, в самій сорочці, з прив'язаними до тіла руками і мотузкою на шиї, стояв на драбині, і на ката, готового розпочати справу. Трелон звернувся до нього:

— Адмірал, пожалійте його: він не зрадник, і ніхто не бачив ще, щоб вішали людину за те, що вона прямодушна й жаліслива.

І народ, чоловіки й жінки, почувши слова Трелона, кричав:

— Згляньтеся, ваша милість, помилуйте Уленшпігеля!

— Цей міднолобий був зухвалий зі мною,— сказав де-Люме.— Нехай покається і скаже, що я був правий.

— Чи згоден ти покаятися і сказати, що він був правий? — спитав Трелон Уленшпігеля.

— Слово солдата вже не золоте слово,— відповів Уленшпігель.

— Тягни мотузку,— сказав де-Люме.

Кат уже мало не виконав наказу, коли раптом молоді дівчина, вся в білому і з вінком на голові, збігла по східцях ешафота, кинулася Уленшпігелеві на шию і скрикнула:

— Він мій; я беру його за чоловіка!

І народ плескав їй, і жінки кричали:

— Молодець дівчина! Врятувала Уленшпігеля!

— Це що таке? — спитав де-Люме.

— За звичаями і побутом цієї країни,— відповів Трелон,— установлено, як закон і право, що неодружена дівчина рятує засудженого від петлі, якщо коло підніжжя шибениці бере його собі за чоловіка.

— Бог за нього,— сказав де-Люме.— Розв'яжіть його.

Пройждаючи повз ешафот, він побачив, що кат не дає дівчині розрізати мотузку і бореться з нею, кажучи:

— Якщо ви її розріжете, хто ж заплатить?

Але дівчина не слухала його.

Побачивши її миловидність, жвавність і ніжність, де-Люме полагіднішав.

— Хто ти? — спитав він.

— Я Неле, його наречена, я приїхала по нього з Фландрії.

— Добре зробила, — сказав він і поїхав.

До них підійшов Трелон.

— Маленький фламандцю, — спитав він, — ти і одружившись зостанешся солдатом на наших кораблях?

— Так, ваша милость, — відповів Уленшпігель.

— А ти, дівчино, що будеш робити без твого чоловіка?

— Коли дозволите, ваша милость, я буду сопільником на його кораблі.

— Добре, — сказав Трелон.

І він дав їй два флорини на весілля.

І Ламме, плачучи і сміючися від радості, сказав:

— Ось ще три флорини. Усе з'їмо: я плачу за все. Ходімо в «Золотий гребінець». Ах, він живий лишився, мій друг! Хай живуть гези!

І народ плескав у долоні. І вони пішли у «Золотий гребінець», де було влаштовано великий бенкет і Ламме кидав з вікна гроші народові.

І Уленшпігель говорив Неле:

— Красуне моя дорога, ось ти зі мною! О радість! Вона тут, моя мила дружинонька! О лагідні очі, о пурпурні уста, з яких вилітало тільки добре слово! Вона врятувала мені життя, моя ніжна, моя кохана! Ти будеш грати на наших кораблях пісню визволення. Пам'ятаєш?.. Ні, не треба. Наша ця солодка година, моє це личко, ніжне, як квітка у червні. Я в раю... Але ти плачеш?..

— Вони вбили її, Катліну, — сказала Неле. І вона розповіла йому про свою втрату.

І, дивлячись одне одному в очі, вони плакали від кохання і туги.

І на бенкеті вони їли й пили, і Ламме сумно дивився на них, примовляючи:

— О, дружино моя, де ти?

І з'явився священик і повінчав Неле і Уленшпігеля.

Уленшпігель, Ламме і Неле, так само як їх друзі й товариші, відбирали у монастирів те, що монахи вимагали у народу процесіями, фальшивими чудесами та іншими римськими штуками. Це суперечило наказові Мовчазного, принца свободи, але гроші йшли на військові витрати. Ламме Гудзак, не задовольняючись грошима, забирав у монастирів шинки, ковбаси, пляшки пива й вина і повертався обвішаний птицею, гусками, індичками, каплунами, курями й курчатами і ведучи на мотузці ще кількох монастирських телят і свиней.

— По праву війни,— казав він.

Радіючи кожному такому захоптові, він приносив здобич на корабель для бенкету і частування, але скаржився завжди, що корабельний кухар — неук у високій науці соусів і печень.

І гези співали на кораблях:

— Христос, поглянь на військо твоє! Господи, нагостри наші мечі! Хай живе гез!

І Неле, сміючись, дудила на своїй сопілці, і Ламме бив у барабан, і вгору до неба здіймалися золоті чаші й пісні свободи. І хвилі, ясні й свіжі, наче сирени, мирно хлюпали навколо корабля.

VII

Був жаркий і млосний серпневий день; Ламме сумував. Мовчав і спав його веселий барабан, і палички його стирчали із сумки. Уленшпігель і Неле, закохано посміхаючись одне одному, грілись на сонці. Дозорці, сидячи на вершку щогли, свистіли або співали, нишпорили очима по морському просторові, чи не побачать на горизонті якої здобичі. Трелон питав їх, але вони відповідали тільки:

— Нічого не видно.

І Ламме жалібно зітхав, блідий і стомлений. І Неле спитала його:

— Чого це, Ламме, ти такий сумний?

— Ти худнеш, сину мій,— сказав Уленшпігель.

— Так,— відповів Ламме,— я сумую і худну. Серце

моя втрачає свою веселість, а моя добродушна пика — свою свіжість. Так, смійтеся з мене,— ви, що знайшли одне одного, незважаючи на тисячі небезпек. Насміхайтеся з бідного Ламме, що живе удівцем, будучи одруженим, тоді коли ось вона,— він показав на Неле,— врятувала свого чоловіка від поцілунків мотузки, що буде його останньою коханою. Вона добре зробила, хай благословить її господь. Так, нехай не сміється вона з мене. Так, ти не повинна сміятися з бідного Ламме, друже мій Неле. Моя дружина сміється за десятюх. О жінки, які ви жорстокі до чужих мук! Так, сумує моє серце, вражене мечем розлуки, і ніщо не зцілить його, крім неї.

— Або шматка доброї печені? — сказав Уленшпігель.

— Так,— відповів Ламме,— а де ж м'ясо на цьому злиденному кораблі? На королівських суднах у м'ясниці одержують чотири рази на тиждень яловичину і тричі на тиждень рибу. У них там є пиво, і сир, і суп, і випивка. Так, у них усе є для радостей шлунок: сухарі, житній хліб, пиво, масло, солонина; так, усе: в'ялена риба, сир, гірчиця, сіль, боби, горох, крупа, оцет, масло, сало, дрова, вугілля. А нам тільки-но заборонили забирати худобу, чия б не було, дворянську, міщанську чи попівську. Імо оселедець і п'ємо ріденьке пиво. Ох, ох, всього я позбавлений. В чім тут наші радості?

— Я зараз скажу тобі, Ламме,— відповів Уленшпігель: — око за око, зуб за зуб. У Парижі в ніч святого Варфоломея⁶⁶ вони вбили десять тисяч чоловік, десять тисяч вільних сердець у самому тільки Парижі! Сам король стріляв у свій народ. Прокинься, фламандцю, схопись за свою сокиру, не знаючи жалю: ось наші радощі. Бий ворога — іспанця і католика — скрізь, де знайдеш його. Забудь про їжу. Вони відвозили живими й мертвими свої жертви до річок і цілими повозками викидали їх у воду. Мертвих і живих,— чуєш ти, Ламме? Дев'ять днів була червона Сена, і ворони хмарами зліталися над містом. Бачиш зграї пересичених собак, що лежать коло трупів? Їх зуби стомились. Літ ворона важкий, бо шлунок його переповнений м'ясом жертв. Чуєш, Ламме, голос жертв, що волають про помсту і жаль? Прокинься, фламандцю! Ти говориш про свою дружину. Я не думаю, щоб вона тебе зраджувала; вона закохана

в тебе, мій друже. Піднесися духом, сину мій, незважаючи на рибу і рідке пиво.

— Більше не буду скаржитися, сину мій,— сказав Ламме, підводячись.— Для вільних сердець оселедець — той же дрізд, рідке пиво — мальвазія.

VIII

Чорної ночі гуркотів грім у надрах грозових хмар. Уленшпігель сидів з Неле на палубі.

— Всі наші вогні погашено,— сказав Уленшпігель.— Ми лиси, що підстерігають іспанську дичину: двадцять два багатих іспанських кораблі, що на них миготять ліхтарі,— це їхні нещасні зірки. І ми мчимо на них.

— Це чаклунська ніч,— сказала Неле: — небо чорне, як паща пекельна, зірниці спалахують, як усмішка сатани, віддалік глухо гуркотить буря. З різким криком кружляють чайки, море котить свої блискучі хвилі, наче срібних вужів.

І Уленшпігель і Неле бачили перед собою тільки чорне небо, бурхливе море, темні хмари, що спускалися на сяючі хвилі, і — зовсім близько — червоні зірки.

Це були ліхтарі двадцяти двох кораблів. Глухо шуміло море, і гримів грім.

І Уленшпігель тихо вдарив тривогу і крикнув:

— Іспанці, іспанці! Тримати на Фліссінген!

І крик цей підхопив увесь флот.

— Сірий туман оповив небо і море,— каже Уленшпігель.— Тьмяно миготять ліхтарі, встає зоря, свіжішає вітер, вали підкидають піну понад палубою, але дощ і вщухає, сходить променисте сонце, золотячи хребти хвиль: це твоя посмішка, Неле, свіжа, як ранок, лагідна, як сонячний промінь.

Проходять двадцять два кораблі з багатим вантажем; на суднах гезів б'ють барабани, свистять сопілки, де-Люме кричить:

— В ім'я принца в погоню!

І на всіх кораблях кричать усі капітани:

— В ім'я принца Оранського і пана адмірала!

— В погоню, хай живуть гези! — кричать солдати і моряки.

Корвет Тредона «Бріль», на якому були Ламме і Уленшпігель, разом з «Йоганною», «Лебедем» та «Гезом» захопив чотири кораблі. Гези кидають у воду все, що носить ім'я іспанця, беруть у полон уродженців Голландії, очищають кораблі, наче шкаралупу яйця, від усього вантажу і лишають їх на морі без щогла та парусів. Потім вони кидаються в погоню за вісімнадцятьма суднами. Рвучкий вітер віє з Антверпена, борти бистролітних кораблів нахиляються до води під вагою парусів; переслідувані кораблі летять швидко; гези під вогнем укріплень переслідують їх аж до Міддельбурга.

Тут зав'язується кривавий бій; гези з сокирами у руках кидаються на палубу ворожих кораблів. Берегові укріплення обсипають гезів пострілами; вони, не звертаючи на це уваги, під крики: «Хай живе гез!», забирають на кораблях порох, гармати, свинець і кулі; спустошивши, палять їх і мчать у Фліссінген, лишивши їх тліти і догоряти на взмор'ї.

Звідси вони пошлють загони пробивати греблі Зеландії та Голландії, помагати спорудженню нових суден, особливо шхун на сто сорок тонн, що несуть по двадцять чавунних гармат.

IX

На кораблі падає сніг. Уся повітряна далина біла, і сніжинки все падають, падають м'яко у чорну воду, де тануть.

Сніг іде на землі; білі шляхи, білі обриси оголених дерев. Ні звуку, тільки далеко в Гаарлемі б'є дзвін годинника, і веселий передзвін розносить у густому повітрі свої приглушені звуки.

Не бийте, дзвони, не награвайте своїх пісень, простих і мирних, наближається дон Фадріке⁶⁷, криваве кодло Альби. Він іде на тебе з тридцятьма п'ятьма батальйонами іспанців, твоїх смертельних ворогів, о Гаарлем, місто свободи! Двадцять два батальйони валлонів, вісімнадцять батальйонів німців, вісімсот вершників, могутча артилерія ідуть слідом за ним. Чуєш ти брязкіт гармат на їх колесах? Фальконети, кулеврини, широкогорлі мортири — це все для тебе, Гаарлем! Не бийте, дзвони, не

рознось, веселий передзвоне, своїх співів, простих і мирних, у сніжній завісі повітря!

Будемо бити ми, дзвони; я, передзвін, буду дзвонити, кидаючи смілі співи в сніжну заслону повітря. Гаарлем — місто відважних сердець і мужніх жінок. Без страху з висоти своїх дзвіниць дивиться він, як переливаються, немов зграї пекельних комах, чорні юрми катів; Уленшпігель, Ламме і сто морських гезів перебувають у місті. Їх кораблі плавають на Гаарлемському озері.

— Нехай прийдуть! — кажуть городяни. — Ми ж тільки прості обивателі, рибалки, моряки і жінки. Син герцога Альби заявив, що для входу в наше місто не хоче інших ключів, крім своїх гармат. Нехай відімкне, коли може, цю слабку браму; він знайде за нею мужів. Бийте, дзвони, шліть свої веселі співи в сніжну заслону!

У нас неміцні мурі і застарілі рови — більше нічого. Чотирнадцять гармат вивергають свої сорокашестифунтові ядра в фортечну браму Грейспорт. Поставте людей там, де неvistачає каміння! Прийшла ніч, усі на роботі, і так ніби сюди ніколи не падали ядра гармат. У Грейспорт вони випустили шістсот вісімдесят ядер, у браму святого Яна — шістсот сімдесят п'ять. Ці ключі не відмикають, бо ось за мурами виріс новий вал.

Бийте, дзвони, кидай, передзвоне, свої веселі співи.

Гармати нищать і нищать безупинно фортецю, летить каміння, падає мур. Пролом досить широкий для цілого батальйону. Приступ! «Бий, бий!» кричать вони. Вони лізуть нагору, їх десять тисяч; дайте їм перебратися через рови з їх мостами, з їх сходами. Наші гармати готові. Віддайте їм честь, гармати свободи! Вони салютують; ядра, смоляні обручі, палаючи, летять, свистять, б'ють, пробивають, запалюють, засліплюють ряди тих, що нападають, що знемогли і біжать у безладді. Півтори тисячі трупів переповнили рів. Бийте, дзвони, неси, передзвоне, свої бадьорі співи!

Підступіть ще раз! Не сміють. Узялися до обстрілу, ведуть підкопи. Ну, ми теж знаємо мінну справу. Під ними, під ними запаліть гніт! Сюди, народе, буде на що подивитися! Чотириста іспанців злетіло в повітря. О, чудовий танець під срібний спів наших дзвонів, під веселий їх передзвін!

Вони й не думають, що принц дбає про нас, що кожен день шляхами, які добре охороняються, до нас прокрадаються низки саней з вантажем хліба і пороху: хліб для нас, порох для них. Де шістсот їхніх німців, яких ми винищили і потопили в Гаарлемському лісі? Де одинадцять прапорів, які ми взяли у них, шість гармат і п'ятдесят биків? Раніше у нас був один фортечний мур, тепер — два. Навіть наші жінки б'ються. Прийдіть, кати, вступіть на наші вулиці, наші діти поріжуть вам підколінки своїми маленькими ножиками. Бийте, дзвони, і ти, передзвоне, кидай у повітря твій веселий спів!

Але доля проти нас. Кораблі гезів розбито на Гаарлемському озері. Розбито військо Оранського, послане нам на підмогу. Все мерзне, все мерзне... Нема підмоги нізвідки. І от уже шість місяців ми тримаємося — тисяча проти десяти тисяч. Треба зговоритися якось з катми. Ще чи захоче слухати про якийсь договір Альбине кодло після того, як він поклявся знищити нас? Нехай вийдуть із зброєю всі солдати: вони прорвуться крізь ворожі ряди. Але жінки коло брам: вони бояться, що їх залишать самих охороняти місто. Не бийте, дзвони, не кидай своїх співів, веселий передзвоне!

Ось червень надворі, пахне сіном, жниво золотиться на сонці, співають пташки. Ми голодували протягом п'яти місяців, місто у розпачі. Ми вийдемо всі з міста: попереду стрільці, щоб відкрити путь, потім жінки, діти, урядові особи під охороною піхоти, що стереже пролом. І раптом лист. Лист від кривавого кодла Альби. Що провіщає він — смерть? Ні, життя всьому, що лишилося в місті. О, несподівана пощада! А може брехня? Чи заспіваєш ти ще, веселий передзвоне? Вони вступають у місто.

Уленшпігель, Ламме і Неле переодяглися німецькими найманцями і разом з ними — всього шістсот чоловік — замкнулися в Августинському монастирі.

— Ми вмеремо сьогодні, — прошепотів Уленшпігель Ламме.

І він притис до грудей Неле, яка тремтіла від страху.

— О, дружино моя, я не побачу її! — зітхнув Ламме. — Але, може, одяг німецьких солдатів урятує нам життя?

Уленшпігель похитав головою, щоб показати, що він не вірить у пощаду.

— Я не чую шуму розгрому,— сказав Ламме.

— За договором,— відповів Уленшпігель,— городяни відкупилися од грабунку і різанини за плату в двісті сорок тисяч флоринів. Вони повинні заплатити протягом дванадцяти днів готівкою сто тисяч флоринів, а решту — через три місяці. Жінкам наказано сховатися у церквах. Убивства почнуться, безсумнівно. Чуєш, як збивають ешафоти й будують шибениці?

— Ах, прийшов нам кінець,— сказала Неле.— Я голодна.

— Так,— сказав потихеньку Ламме Уленшпігелеві.— Кривавий виродок герцогський сказав, що, зголоднівши, ми будемо покірніші, коли нас поведуть на страту.

— Я така голодна! — сказала Неле.

Увечері прийшли солдати і принесли по одній хлібині на шістьох.

— Триста валлонських солдатів повішено на ринку,— розповідали вони.— Скоро ваша черга. Завжди так було, що гез вінчався з шибеницею.

На другий день вони знову принесли по хлібині на шість чоловік.

— Чотирьом поважним обивателям відрубали голови,— розповідали вони,— двісті сорок дев'ять солдатів зв'язано парами й кинуті в море. Жирні будуть раки цього року. Так, ви не погладшали від сьомого липня, коли вас тут замкнули! Ненажери і п'яниці всі ці нідерландці; нам от, іспанцям, доволі двох фіг на вечерю.

— От чому,— відповів Уленшпігель,— ви всюди вимагаєте від обивателів, щоб вас годували чотири рази на день м'ясом, птицею, вершками, вином і варенням; вам потрібне молоко для обмивання ваших вусів і вино, щоб мити копита вашим коням.

Вісімнадцятого липня Неле сказала:

— У мене промокли ноги, чому це?

— Це кров,— відповів Уленшпігель.

Увечері солдати знову принесли по хлібині на шістьох.

— Де недосить мотузки, там справляється сокира,— розповідали вони.— Триста солдатів і двадцять сім городян, що надумали втекти, ступають тепер у пекло, несучи свої голови в руках.

На другий день кров знову потекла в монастир. Солдати прийшли, але не принесли хліба, а тільки дивились на в'язнів і говорили:

— П'ятсот валлонів, англійців і шотландців, яким учора відрубали голови, виглядали краще. Ці зголодніли, звичайно, але кому ж і вмирати з голоду, як не гезові: адже гез значить жебрак.

І справді, всі, бліді, виснажені, тремтячи від пропасниці, мали вигляд привидів.

Шістнадцятого серпня, о п'ятій годині вечора, прийшли солдати і з сміхом роздавали в'язням хліб, сир, пиво.

— Це передсмертний бенкет,— сказав Ламме.

О десятій годині прийшло чотири батальйони: команди наказали відчинити браму монастиря і, вишикувавши в'язнів по чотири чоловіки у ряд, наказали їм іти за барабанами і сопілками аж до місця, де їм наказано буде спинитись. Деякі вулиці були червоні; і так вони йшли в напрямі до Поля шибениць.

Тут і там на луках червоніли калюжі крові; кров була навколо попід стінами. Хмарами носилося повсюди вороння; сонце сідало в тумані, небо було ще ясне, і в глибині його несміливо засвічувалися зірочки.

Раптом почулося жалібне виття.

— Це кричать гези, замкнені у форті Фейке, за містом,— сказали солдати,— їх наказано заморити голодом.

— І наша година прийшла,— сказала Неле. І вона заплакала.

— Попіл стукає в моє серце,— сказав Уленшпігель.

— Ах,— сказав Ламме (він говорив по-фламандськи, і конвойні солдати не розуміли цієї гордої мови),— ах, якби я міг захопити кривавого герцога і примусити його ковтати всі ці мотузки, шибениці, плахи, диби, лещата, ковтати доти, поки б він лопнув! Якби я міг поїти й поїти його пролотою ним кров'ю! Тоді вже, напевне, пішовши з цього життя, він потрапив би в сірчане пекло, де диявол усе годував би і годував його цією закускою, і так на віки вічні.

— Амінь! — сказали Уленшпігель і Неле.

— Не ми — інші визволять землю Фландрську,— продовжував Уленшпігель.— Ніч темніє, солдати запалюють факели. Ми вже коло Поля шибениць. О мила

моя дружино, навіщо ти пішла зі мною? Ти нічого не чуєш, Неле?

— Чую,— відповіла вона,— у хлібах дзвякнула зброя. І там, над цим схилом, понад дорогою, де ми йдемо, блиснув на сталі багровий відсвіт факелів. Я бачу вогняні кінчики гнотів аркебузів. Сплять наші конвойні чи посліпли? Чуєш громовий залп? Бачиш, як падають іспанці під кулями? Чуєш: «Хай живуть гези!» Бігом угору по стежці вони підіймаються з наставленими списками; вони збігають по схилу з сокирами в руці. Хай живуть гези!

— Хай живуть гези! — кричали Ламме і Уленшпігель.

— Ось солдати дають нам зброю,— казала Неле.— Бери, Ламме, бери, дорогий, хай живуть гези!

— Хай живуть гези! — кричить юрба полонених.

— Безупинно палять аркебузи,— каже Неле,— іспанці падають, як мухи, бо освітлені факелами. Хай живуть гези!

— Хай живуть гези! — кричить загін рятівників.

— Хай живуть гези! — кричать Уленшпігель і полонені.— Іспанці в залізному кільці. Бий, бий! Уже немає ні одного на ногах. Бий без пощади,— війна без жалю! А тепер збирай пожитки і бігом у Енкгейзен. Кому суконний і шовковий одяг катів? Кому їх зброю?

— Всім, всім! — кричали вони.— Хай живуть гези!

І справді, вони повертаються на судні в Енкгейзен.

І Ламме, Неле та Уленшпігель знову на своїх кораблях. І знову співають вони у відкритому морі: «Хай живуть гези!»

І крейсують перед Фліссінгеном.

Х

Ламме знову повеселішав. Він охоче сховався з корабля на землю і, наче на зайців, оленів та дроздів, полював на биків, баранів і птицю.

І не сам займався він цими поважними ловами. Приємно було дивитись, як повертаються з поживою мисливці з Ламме на чолі, як вони ведуть за роги велику худобу і женуть перед собою дрібну, прутиком підга-

няють зграї гусей і на баграх з човнів тягнуть курей, курчат і каплунів, незважаючи на заборону.

Гучний бенкет на кораблях. І Ламме приказує:

— Запах підливи здіймається до неба, усолоджуючи панів ангеляток, що кажуть: «Яке чудове м'ясо!»

Так, плаваючи скрізь, вони натрапили на торгову ескадру з Ліссабона, командир якої не знав, що Фліссінген уже в руках гезів. Їй наказують кинути якір, її оточили. Хай живуть гези! Барабани й сопілки кличуть на абордаж. У купців є гармати, списи, сокири, аркебузи.

Ядра й кулі сиплються з кораблів гезів. Їх стрільці, збившись коло грот-щогли за дерев'яними прикриттями, стріляють, не хиблячи і не наражаючись на небезпеку. Купці падають, як мухи.

— За мною! — кричить Уленшпігель, звертаючись до Ламме і Неле. — Вперед! Ось прянощі, коштовності, дорогий крам, цукор, мускат, гвоздика, імбир, реали, дукати, блискучі золоті баранці: їх понад п'ятсот штук. Іспанці оплатять військові витрати. Вип'ємо! Відправимо месо гезів: ця меса — битва.

І Уленшпігель з Ламме носяться скрізь, як леви. Неле грає на сопілці, ховаючись за дерев'яними прикриттями. Всю флотилію захоплено.

Після підрахунку втрат виявилось, що в іспанців убито тисячу чоловік, у гезів — триста, серед останніх був кухар корвета «Бріль».

Уленшпігель попросив дозволу звернутися із словом до Трелона і моряків, на що Трелон погодився дуже охоче. І Уленшпігель виголосив таку промову:

— Пане капітан і ви, друзі! Ми дістали у спадщину велику кількість прянощів, а ось перед вами товстунчик Ламме, який вважає, що наш бідний покійник — нехай звеселить господь його душу! — був не великий професор щодо соусів. Так от, поставимо Ламме на його місце, — він нагодує вже нас небесними печеннями та райськими супами.

— Чудово, — відповіли Трелон і інші. — Ламме буде корабельний кок. Він буде носити велику дерев'яну шумівку, щоб знімати піну з своїх соусів і проганяти від них корабельних юнг.

— Пане капітан, друзі і товариші, — сказав Ламме, — ви бачите, що я плачу від радості, бо я зовсім не заслу-

жив такої великої честі. В усякому разі, коли вже ви вшановуєте мою нікчемність, я приймаю високі обов'язки майстра кухонного мистецтва на славному кораблі «Бріль», але уклінно прошу вас при тому дарувати мені найвищі права верховного начальства над кухнею, щоб ваш головний кухар — це буду я — міг по силі, праву й закону заборонити кому б не було забирати і їсти пайку іншого.

Трелон і інші закричали:

— Молодець, Ламме! У тебе буде право, і сила, і закон!

— Але я,— продовжував він,— приношу вам друге уклінне прохання: чоловік я жирний, великий і ваговитий, глибоке моє черево, просторий шлунок; моя бідна дружина — нехай верне мені її господь — завжди давала мені дві порції замість однієї; даруйте ж і ви мені таку ласку.

Трелон, Уленшпігель і матроси відповіли:

— Добре, Ламме, ти будеш одержувати дві пайки.

І Ламме раптом знову став сумний і сказав:

— Дружино моя, лагідна моя красуне, коли може що потішити мене під час твоєї відсутності, то хіба тільки згадка про твою небесну кухню в нашому чарівному кутку.

— Належить скласти присягу, сину мій,— сказав Уленшпігель.— Принесіть велику дерев'яну ложку і великий мідний казан.

— Присягаюся,— проголосив Ламме,— присягаюся господом, якого кличу на допомогу, присягаюся бути вірним панові принцу Оранському, на прізвисько Мовчазному, що керує замість короля областями Голландії та Зеландії. Присягаюся бути вірним панові де-Люме, віце-адміралові і командирові корабля «Бріль»! Присягаюся, в міру німецьких моїх сил, згідно з звичаями і побутом великих стародавніх кухарів, що склали чудові ілюстровані праці про велику майстерність варіння, приготівляти м'ясо і птицю, які нам пошле доля, і годувати цими стравами вищезгаданого пана Трелона, капітана, його помічника, яким є друг мій Уленшпігель, і всіх вас, боцмани, лоцмани, стернові, юнги, солдати, каноніри, камбузні, вістовий командувача, лікар, сурмач, матроси та всі інші! Коли печеня буде недопечена, а птиця не під-

рум'яніться як належить; коли від супу буде погано тхнути; коли запах підливи не примусить вас кинутися — в мого дозволу, звичайно, — до кухні; коли я не зроблю вас веселими, а обличчя ваші благодушними, — я відмовлюсь од своїх високих обов'язків, вважаючи себе відносно нездатним посідати кухонний трон. Так, хай допоможе мені господь у цьому житті і в майбутньому!

— Хай живе наш кок! — кричали вони. — Король кухні, імператор печень! У неділю він буде одержувати три пайки замість двох.

І Ламме зробився кухарем на кораблі «Бріль». І поки запашні супи кипіли в каstrулях, він стояв на порозі кухні, гордо, наче скіпетр, тримаючи свою велику дерев'яну шумівку. І в неділі він одержував потрібну пайку.

Коли гезам траплялося встряти в сутичку з ворогом, він охоче лишався в своїй соусній лабораторії, проте коли-не-коли виходив на палубу, щоб зробити кілька пострілів, потім спішно спускався до себе доглянути свої соуси.

Бувши, таким чином, справним кухарем і доблесним воїном, він став загальним улюбленцем.

Але ніхто не мав права пройти у його кухню. Бо тут він розлючувався і, фехтуючи своєю дерев'яною шумівкою, лупив без пощади.

І з того часу він був прозваний Ламме-Лев.

XI

По океану, по Шельді, під сонцем, дощем, снігом, градом, взимку і влітку носяться кораблі гезів.

Розпущено всі паруси, наче лебеді — лебеді білої своди.

Білий колір — свобода, синій — велич, оранжовий — принц Оранський: ось триколовий прапор гордих кораблів.

Вперед під усіма парусами! Вперед під усіма парусами, славні кораблі! Струмені б'ються об них, хвилі обливають їх піною.

Вони мчать, вони линуть, вони летять по річці, нахиливши паруси до води, швидкі, як хмара під вітром з півночі, — кораблі гезів. Чуєте, як їх носи крають хвилю! Хай живуть гези!

Шхуни, корвети, бриги і барки, швидкі, як вітер, що несе бурю, як хмара, що несе блискавку.

Шхуни, корвети, бриги плывуть по річці. Хвилі, розкраяні надвое, стогнуть, коли вони мчать із смертовбивчим жерлом довгої кулеврини на носі. Хай живуть гези!

Під усіма парусами! Під усіма парусами, доблесні кораблі! Хвилі б'ються об їх борти, заливаючи їх піною.

Вдень і вночі, в дощ, сніг і град — вони плывуть.

XII

Кривавий король дістав звістку про їх перемогу. Смерть гризла вже ката. Жалюгідний і лютий, блукав він по переходах замку Вальядоліда, тягнучи свої розпухлі ступні й свинцем налиті литки. Він не співаз ніколи, лютий тиран; коли вставала зоря, він не сміявся; коли сонце заливало його володіння, він не відчував у своєму серці ані найменшої втіхи.

Уленшпігель, Ламме і Неле співали, як пташки, ризкуючи своєю, — коли мова йде про Ламме і Уленшпігеля, — шкурою, а коли йдеться про Неле — ніжною шкірою. Вони раділи з того, що гезам пощастило загасити те чи інше вогнище, більше, ніж чорний король тішився пожежею цілого міста.

В ці дні Вільгельм Мовчазний, принц Оранський, позбавив адміральського чину пана де-Люме де ла Марка за його надмірну жорстокість і призначив на його місце пана Баувена Еваутсена Ворста. Він обмірковував також проекти про сплату селянам за хліб, взятий у них гезами, про відшкодування накладених на них контрибуцій і надання римським католикам, так само, як і всім іншим, вільного визнання їх віри без переслідувань і насильств.

XIII

Під ясным небом, на світлих хвилях, свистять на кораблях гезів соцілки, грають волинки, булькають пляшки, дзвенять бокали, блищать сталь зброї.

— Ну, от, — каже Уленшпігель, — бий в барабан слави, бий в литаври радості! Хай живуть гези! Перемо-

жено Іспанію, скручено проклятого упира. Море — наше. Наш весь берег від Ньюпора, далі через Остенде, Бланкенберг, острови Зеландії, устя Шельди, устя Мааса, устя Рейна аж до Гельдерна. Хай живуть гези!

Наші Дельфт і Дордрехт. Кати покинули Роттердам. Ми не взяли ще Амстердам. Але все дістанеться терплячим списам. Хай живуть гези!

Вип'ємо іспанського вина! Ми рушимо через Зюдерзее річками, протоками і каналами. Наші Голландія, північна й південна, і Зеландія; ми візьмемо Фрісландію, східну й західну. Бріль буде притулком нашим кораблям, гніздом, де досягне воля. Хай живуть гези!

Слухайте, як крик помсти лунає по Фландрії, дорогій нашій батьківщині! Кують зброю, гостять мечі. Все рухається, все тремтить, як струни арфи під теплим вітром. Все в русі — Геннегау, Брабант, Люксембург, Лімбург, Намюр, Льєж, вільне місто. Все кипить. Кров шумує. Жниво досягло для серпа. Хай живуть гези!

Під нашою владою Північне море. У нас чудові гармати, горді кораблі, сміливі заgonи грізних моряків: жебраки, бродяги, попи, солдати, дворяни, городяни, ремісники, що тікають від переслідувань. З нами всі, хто за свободу. Хай живуть гези!

Філіппе, кривавий королю, де ти? Альба, де ти? Бий в барабан радості! Хай живуть гези!

XIV

Надворі стояв вовчий місяць — грудень. Лив дощ. колючий, ніби голки. Гези крейсували у Зюдерзее. Звуками труби пан адмірал скликав на свій корабель командирів шхун та корветів і разом з ними викликав і Уленшпігеля.

— Ось, — звернувся він насамперед до нього, — принц, щоб нагородити тебе за твою вірну службу, призначає тебе капітаном корабля «Бріль». Вручаю тобі твоє призначення на пергаменті.

— Прийміть мою подяку, пане адмірал, — відповів Уленшпігель, — буду капітаном у міру моїх німецьких сил і твердо надіюся, що, коли бог допоможе, розіб'ю Іспанію і відокремлю від неї Фландрію та Голландію.

— Чудово, — сказав адмірал. — А тепер, — додав він, звертаючись до всіх, — я повідомляю вас, що католицький Амстердам збирається облягти Енкгейзен; амстердамці ще не вийшли з Ійського каналу; будемо крейсувати перед ним, щоб замкнути їх там, і бийте кожен їх корабель, що покаже у Зюдерзее свій тиранський кістяк.

— Продірявимо його! — відповіли вони. — Хай живуть гези!

Повернувшись на свій корабель, Уленшпігель наказав матросам і солдатам зібратися на палубі і повідомив їх про наказ адмірала.

— У нас є крила — це наші паруси, — відповіли вони. — Є ковзани: кіль нашого корабля. Є руки велетнів: наші абордажні гаки. Хай живуть гези!

Флот вийшов і гуляв у морі, за милю від Амстердама, отже без дозволу гезів ніхто не міг ні увійти, ні вийти.

На п'ятий день дощ ушух; при ясному небі вітер дув ще різкіше; з боку Амстердама непомітно було ні найменшого руху.

Раптом Уленшпігель побачив, що на палубу вибігає Ламме, женучи перед собою ударами своєї дерев'яної шумівки корабельного перекладача, молодого хлопця, доброго знавця французької і фламандської мов, але ще більшого знавця всякої їжі.

— Негіднику! — казав Ламме, б'ючи його. — Ти думаєш, що можеш безкарно ласувати моєю печенею? Лізьно на вершок щогли і подивись, чи не копошиться що на амстердамських суднах. Зроби це — зробиш добре діло.

— А що даси? — відповів перекладач.

— Ще нічого не зробив і вже хочеш плати? — закричав Ламме. — Ах ти, мерзото! Коли ти не полізеш зараз же, я накажу тебе висікти. І твої французькі балачки не врятують тебе.

Перекладач поліз нагору.

— Ну, ледащо? — спитав Ламме.

— Нічого не бачу ні в місті, ні на кораблях. — І додав, спустившись: — Тепер плати.

— Лиши собі те, що потяг, — відповів Ламме, — але таке добро на користь не йде.

Уленшпігель, відвівши Ламме вбік, сказав йому:

— Знаєш, сину мій, цей надзвичайний спокій Амстердама мене лякає. Вони щось замишляють.

— Я вже думав про це, — відповів Ламме. — Вода замерзла у глеках; бита птиця, як дерев'яна; ковбаси вкриті інеем; коров'яче масло тверде, як камінь, олива побіліла, сіль суха, як пісок на сонці.

— Замерзне і море, — сказав Уленшпігель. — Вони прийдуть льодом і нападуть на нас з артилерією.

І він пішов на адміральський корабель і розповів про свої побоювання адміралові, який відповів:

— Вітер з Англії; буде сніг, але не мороз, вернися на свій корабель.

І Уленшпігель вернувся.

Уночі пішов сильний сніг, але зразу ж повів вітер з Норвегії, море замерзло і стало, як поміст. Адмірал бачив усе це.

Побоюючись, щоб амстердамці не прийшли льодом запалити кораблі, він наказав солдатам приготувати ковзани — на випадок, як їм доведеться битися поза й навколо суден, — а канонірам при гарматах, залізних і чавунних, тримати наготові купи ядер коло лафетів, зарядити гармати і мати весь час запалені гноти.

Але амстердамці не з'явилися. І так тяглося сім днів.

Надвечір восьмого дня Уленшпігель наказав улаштувати для матросів і солдатів добру гульню, щоб це їм стало за панцир від різкого вітру.

Та Ламме відповів:

— Нічого не лишилося, крім сухарів і ріденького пива.

— Хай живуть гези! — гукнули вони. — Це буде пісна гульня в сподіванні часу битви.

— Який не скоро прийде, — сказав Ламме. — Амстердамці прийдуть підпалити наші кораблі, але не цієї ночі. Їм треба ще спочатку зібратися коло печі та випити по кілька кухлів гарячого винця з цукром — пошли його і нам, господи! — потім, побалакавши до півночі розважливо, заспокійливо і захоплено, вони вирішать, що можна завтра вирішити, нападуть вони на нас наступного тижня чи ні. Завтра, випивши гарячого вина з цукром — пошли і нам його, господи! — вони знову будуть

спокійно, розважливо, за повними кухлями вирішувати, чи не слід їм зібратися на другий день, щоб вирішити, чи зможе лід витримати вагу великого загону. І вони випробують лід за допомогою вчених людей, які викладуть свої висновки на пергаменті. Взявши їх до відома, вони будуть знати, що лід завтовшки на дві чверті і що, значить, він досить міцний, щоб витримати кілька сот чоловік і гармати. Потім вони зберуться на нараду ще раз, щоб спокійно, розважливо, за багатьма кухлями гарячого вина, обговорити, чи доречно, з огляду на скарби, відібрані нами у ліссабонців, напасти на наші кораблі або й спалити їх. Не без вагань, але в добрий час вони, проте, вирішать, що було б доречно захопити наші кораблі, але не палити їх, незважаючи на велику несправедливість, завдану ними таким чином нам.

— Ти говориш непогано,— сказав Уленшпігель,— але чи не бачиш ти, що ось у місті засвічуються вогні і люди з ліхтарями метушливо бігають там?

— Це від холоду,— відповів Ламме. І, зітхаючи, додав: — Усе з'їдено. Ні м'яса, ні птиці, ні вина, ох, ні доброго пивця, нічого, крім сухарів і рідкого пива. Хто мене любить, за мною!

— Куди ти? — спитав Уленшпігель.— Ніхто не сміє відлучатися з корабля.

— Сину мій,— відповів Ламме,— ти тепер капітан і хазяїн на кораблі. Коли ти не дозволяєш, я не піду. Але подумай, будь ласкавий, що позавчора ми з'їли останню ковбасу і що в цей тяжкий час кухонне вогнище є сонце для добрих товаришів. Тому, пане капітан і вірний друже, я наважуюся сказати: я зажурився тяжко тому, що нічого не їм; тому, що я, люблячи тільки спокій, охоче вбиваючи хіба тільки ніжну гуску, жирну курочку, соковиту індичку, іду за тобою серед злигоднів і боїв. Подивись-но на вогники на цьому багатому хуторі з його великою і дрібною худобою. Знаєш, хто його хазяїн? Один фрісландський судновласник, що зрадив пана Ландло і привів у Енкгейзен, тоді ще зайнятий Альбою, вісімнадцять нещасних дворян і друзів, які були страчені через нього на Кінському ринку в Брюсселі. Цей зрадник одержав від цього герцога за зраду дві тисячі флоринів. На ці криваві гроші цей Іуда купив хутір, який ти бачиш перед собою, з великою худобою

й навколишніми землями, які, розширюючись і даючи плоди, зробили його багатцем.

— Попіл стукає в моє серце,— сказав Уленшпігель.— Ти прийшов, час господній.

— І час обіду так само,— сказав Ламме.— Дай мені два десятки добрих солдатів і матросів, я піду і захоплю зрадника.

— Я сам поведу їх,— відповів Уленшпігель.— Хто любить правду, хай іде за мною! Не всі, вірні й дорогі мої: досить двадцяти чоловік, бо хто ж буде охороняти корабель? Киньте жеребок. Вас двадцять? Ну, ходімо! Прив'яжіть ковзани і біжіть у напрямі до Венери, зорі, що ясніє над хутором зрадника.

Вітер свистить і жене поперед себе на льоду білі вихори снігу. Несіться, сміливі!

Не співайте, не розмовляйте, прямо, беззвучно мчіть до зорі, тільки ваші ковзани риплять на льоду.

Хто впав, скоплюється тієї ж миті. Ми підходимо до берега: ні душі на білому снігу, ні птаха в морозному повітрі. Скиньте ковзани!

Ось ми на землі, ось луки; знову надягніть ковзани! Затаївши подих, ми оточили хутір.

Уленшпігель стукає в двері, собаки гавкають. Він стукає вдруге; відчиняється вікно, і хазяїн, висунувши голову, питає:

— Хто ти такий?

Він бачить самого тільки Уленшпігеля; інші сховалися за пральнею.

Уленшпігель відповідає:

— Пан де-Буссю наказав, щоб ти зараз з'явився до нього в Амстердам.

— Де твоя перепустка? — спитав той, спускаючись і відчиняючи двері.

— Тут,— відповів Уленшпігель, показуючи йому на двадцять гезів, що кинулись за ним у двері.

І Уленшпігель сказав:

— Ти, судновласник Слоссе, зрадник, що заманив у засаду вісімнадцять дворян. Де гроші, одержані тобою за чужу кров?

— Ви гези,— відповів той.— Помилуйте мене! Я не знав, що роблю. Тепер у мене немає грошей; я все віддам.

— Темно,— сказав Ламме;— дай нам свічок лойових чи воскових.

— Он там висять лойові свічки,— сказав хазяїн.

Запалили свічку, і один з гезів, що стояв коло печі, сказав:

— Холодно, розпалимо вогонь. Ось добре паливо.

І він показав на квіткові горщики з висохлими рослинами, що стояли на полиці. Взявши один з них за стебло, він потрусив його; горщик упав, і по підлозі розсипалися дукати, флорини і реали.

— Ось де гроші,— сказав він, показуючи на інші квіткові горщики.

І дійсно, розкопавши, вони знайшли в них десять тисяч флоринів. А хазяїн кричав і плакав, бачачи все це.

На крики збіглися хутірські наймити і служниці в самих сорочках. Чоловіків, що здумали було заступитися за свого хазяїна, зв'язали. Тут виступив Ламме.

— Зраднику,— сказав він,— де ключі від комор, стаєнь, хліва й кошар?

— Підлі грабіжники! — відповів хазяїн.— Ви здохнете на шибениці.

— Прийшов час божий,— сказав Уленшпігель.— Давай ключі!

— Господь помститься за мене,— сказав хазяїн, віддаючи ключі.

Обчистивши хутір, гези рушили назад, летючи на ковзанах до кораблів, легких притулків свободи.

— Я корабельний кок,— говорив Ламме, направляючи їх,— я корабельний кок. Штовхайте ваші добрі санчата, навантажені вином і пивом; женіть або за роги тягніть биків, коней, свиней, баранів, усе стадо, що співає своєї природної пісні. Голуби туркочуть у кошиках; каплуни, відгодовані м'якушкою, стривожені в своїх дерев'яних клітках, де не можуть поворухнутись. Я корабельний кок. Лід рипить під сталлю ковзанів. Ми на суднах. Завтра заграє кухонна музика. Подавай блоки, підв'яжіть коней, корів, биків попід черевом. На лебідках здійсмаються вони на судна. Оце так м'ясце! Кидайте в трюм як попало курей, гусей, качок, каплунів. Хто скрутить їм шию? Пан корабельний кок. Двері замкнено, ключ у моїй кишені. Хвала господу на кухні! Хай живуть гези!

Тут же Уленшпігель пішов на адміральський корабель, повівши з собою Діріка Слоссе та інших полонених, що стогнали й ридали від страху перед мотузкою.

На шум вийшов адмірал. Побачивши Уленшпігеля і його супутників, осяяних червоним полум'ям факелів, він спитав:

— Чого тобі від нас треба?

— Цієї ночі, — відповів Уленшпігель, — ми захопили зрадника Діріка Слоссе, що заманив у засаду вісімнадцять наших. Ось він. Решта — його невинні наймити і служниці.

Потім, передаючи адміралові сумку з грошима, він додав:

— Ці червінці цвіли в квіткових горщиках у домі зрадника; всього десять тисяч.

— Ви зробили неправильно, відлучившись з корабля, — сказав адмірал Ворст, — але, з огляду на успіх, прощаю вас. І полонені і мішок з червінцями нам дуже до речі, а ви, молодці, згідно з законами та звичаями морськими, дістанете третину здобичі. Друга третина піде флотові, третя — його високості принцові Оранському. Негайно повісьте зрадника.

Виконавши це, гези прорубали в льоду ополонку і кинули туди тіло Діріка Слоссе.

— Трава, чи що, виросла навколо кораблів, — спитав адмірал, — що я чую кудкудакання курей, бекання овець, мукання биків і корів?

— Це кухонно-полонені для горлянок, — відповів Уленшпігель. — Вони заплатять викуп у вигляді печень. Найсмачнішу дістанете ви, пане адмірал. Щождо слуг, я їх заберу на свій корабель.

Так він і зробив і звернувся до них з такою промовою:

— От, хлопці й дівчата, тепер ви на найкращому кораблі, який є на світі. Коли вам завгодно піти звідси, заплатіть викуп; коли хочете лишитись, ви будете жити, як ми, працюючи і добре годуючись.

В цей день і в наступні йшли на кораблях бенкети й гуляння з винищенням вина, птиці та м'яса. І Уленшпігель казав:

— Хай живуть гези! Війте, злі вітри: ми зігріємо повітря нашим диханням. Хай живуть гези!

Неле теж пила з золотого бокала і, розчервонівшись від вітру, награвала на сопілці. І, незважаючи на холод, тези весело їли й пили, сидячи на палубі.

XV

Раптом весь флот побачив на березі чорну юрбу, серед якої світили факели й виблискувала зброя; потім факели погасли і впав густий морок.

З наказу адмірала, на судна було передано сигнал бути на сторожі; були погашені всі вогні; матроси й солдати лягли ниць на палубі, тримаючи наготові сокири. Відважні каноніри з гнотом у руках стояли біля гармат, заряджених гранатами і подвійними ядрами. Тільки адмірал і капітани крикнуть: «Сто кроків!»— що означає розташування ворога,— вони повинні палити з корми, борту чи носа, залежно від свого розміщення на льоду.

І чути було голос адмірала:

— Смерть тому, хто голосно скаже хоч одне слово!

І капітани повторили за ним:

— Смерть тому, хто голосно скаже хоч одне слово!

Ніч була зоряна, безмісячна.

— Чуєш,— тихо, наче подих привида, говорив Уленшпигель Ламме,— чуєш голоси амстердамців і свист льоду під їх ковзанами? Біжать швидко. Чути їх розмову. Вони кажуть: «Ледачі гези сплять. Наші тепер ліссабонські скарби». Запалюють факели. Бачиш їх облогові драбини і їх мерзенні пики та довгу смугу загону, що наступає? Чоловіка з тисячу чи й більше.

— Сто кроків! — крикнув адмірал.

— Сто кроків! — крикнули капітани.

Розлягся гуркіт, наче грім з неба; і жалібні крики на льоду.

— Залп з вісімдесяти гармат одразу,— сказав Уленшпигель.— Вони тікають! Бачиш, факели віддаляються?

— В погоню! — наказав адмірал.

— В погоню! — наказали капітани.

Але погоня тривала недовго, бо втікачі мали сто кроків у запасі і ноги переполоханих зайців.

І на людях, які кричали й вмирали на льоду знайдено було коштовності, золото й мотузки, наготовлені для того, щоб в'язати гезів.

І після цієї перемоги гези говорили: «Якщо бог з нами, то хто проти нас? Хай живе гезі!»

Тимчасом через день, вранці, адмірал неспокійно чекав нового нападу. Ламме вискочив на палубу і сказав Уленшпігелеві:

— Відведи мене до цього адмірала, який не хотів тебе слухати, коли ти казав, що буде мороз.

— Іди без провідника,— сказав Уленшпігель.

Ламме пішов, замкнувши кухню на ключ. Адмірал стояв на палубі, виглядаючи, чи не помітить він якого руху від міста. Ламме наблизився до нього.

— Пане адмірал,— сказав він,— чи сміє скромний корабельний кок висловити вам свою думку?

— Кажи, сину мій,— сказав адмірал.

— Ваша милість,— сказав Ламме,— вода тане у глеках, птиця стала ніжніша, з ковбас зійшов іней, коров'яче масло розм'якло, олива стала рідка, сіль сльозиться. Буде дощ, і ми врятуємося, ваша милість.

— Хто ти такий? — спитав адмірал Ворст.

— Я Ламме Гудзак, кухар з «Бріля»,— відповів він.— І коли великі вчені, що проголошують себе астрономами, читають у зорях так само добре, як я в моїх соусах, то вони могли б нам сказати, що цієї ночі буде відлига з бурею й градом. Але відлига триватиме недовго.

І Ламме повернувся до Уленшпігеля, якому він сказав приблизно опівдні:

— Я знову пророк: небо чорніє, вітер бушує, але теплий дощ; вже на чверть води над льодом.

Увечері він радісно кричав:

— Північне море піднялось! Час припливу настав! Високі хвилі, увійшовши в Зюдерзее, ламають лід, що тріскається і великими брилами падає на корабель: іскри скачуть від нього; ось і град. Адмірал наказує нам одійти від Амстердама, а води стільки, що найбільший з наших кораблів уже поплив. Ось ми коло входу в Енкгейзен. Знову замерзає море. Я — пророк.

У середині серпня Уленшпігель казав своїм солдатам і морякам:

— Кривавий герцог, будши в Утрехті, насмілюся видати там добродійний указ, що милостиво сбіцяє, серед інших дарів, голод, смерть, руїну тим жителям Нідерландів, які не хочуть скоритися. «Все, що держиться ще, буде винищено,— каже він,— і його королівська величність населить країну іноземцями». Кусай, герцог, кусай! Об напилок ламаються зуби єхидни: ми цей напилок. Хай живуть гези! Альба, ти п'яний від крові. Невже ти думаєш, що ми боїмося твоїх погроз чи віримо в твоє милосердя? Твої славетні полки, яким ти співав хвалу в усьому світі, твої «Непереможні», твої «Якіє», твої «Безсмертні» ось уже сім місяців бомбардують Гаарлем, слабе місто, що його боронять городяни. Довелося і їм, як усім простим смертним, потанцювати в повітрі при вибухах підкопів. Городяни облили їх смолою; вони, кінець кінцем, перейшли до переможних убивств беззбройних людей. Чуєш, кате, час божий пробив!

Гаарлем утратив своїх найкращих захисників, камені його сльозяться кров'ю. Він загубив і витратив за час облоги мільйон двісті вісімдесят тисяч флоринів. Влада єпископа відновлена тут. Радісною рукою і з веселим обличчям він благословляє церкви. І дзвони дзвонять, і передзвін кидає в повітря свої спокійні співи, наче спів ангелів на кладовищі. Око за око! Зуб за зуб! Хай живуть гези!

XVII

Гези були у Фліссінгені, де Неле несподівано захворіла на гарячку. Примушена покинути корабель, вона лежала у реформата Петерса на Турвенке.

Уленшпігель, дуже засмучений, все ж був задоволений, думаючи про те, що в постелі, де вона, звичайно, видужає, іспанські кулі не зачеплять її.

І він постійно сидів коло неї разом з Ламме, доглядаючи її добре і люблячи її ще краще. І вони розмовляли:

— Друже й товаришу,— сказав якось Уленшпігель,— знаєш новину?

— Ні, сину мій,— відповів Ламме.

— Бачив корабель, що недавно приєднався до нашого флоту? І знаєш, хто там щодня грає на лютні?

— Від недавніх холодів я наче оглух на обидва вуха,— відповів Ламме.— Чого ти смієшся, сину мій?

Але Уленшпігель продовжував:

— Якось я чув звідти фламандську пісеньку, і голосок видався мені таким ніжним...

— Ах,— сказав Ламме,— вона теж співала і грала на лютні!

— А знаєш другу новину? — продовжував Уленшпігель.

— Нічого не знаю, сину мій,— відповів Ламме.

— Ми одержали наказ піднятися з нашими кораблями по Шельді до Антверпена і там захопити або спалити ворожі судна. Щодо людей — без пощади. Що ти думаєш про це, товстунчику?

— Ах,— сказав Ламме,— невже ніколи в цій нещасній країні ми не почуємо нічого, крім розмов про спалення, повішання, потоплення та інше викорінення роду людського? Коли, нарешті, прийде жаданий мир, щоб можна було без перешкоди смажити куріпок, тушити курчат і слухати спів ковбаси серед яєць у пічці? Як на мене, кров'яна краща: біла занадто жирна.

— Цей солодкий час вернеться,— відповів Уленшпігель,— коли на яблуках, сливах і вишнях Фландрії замість яблук, слив та вишень буде на кожній гілці висіти по іспанцю.

— Ах,— сказав Ламме,— знайти б уже мені мою дружину, мою дорогу, милу, кохану, чарівну, лагідну, вірну дружину.

— Киньмо ці балачки,— сказав Уленшпігель.— Чуєш, адмірал кричить: «Підняти якорі!» І капітани кричать за ним те ж. Треба зніматися.

— Чому ти йдеш так швидко? — спитала Неле Уленшпігеля.

— Ідемо на корабель,— відповів він.

— Без мене? — спитала вона.

— Так,— відповів Уленшпігель.

— А ти не думаєш, що тепер я буду дуже турбуватися за тебе?

— Люба,— сказав Уленшпігель,— у мене шкіра залізна.

— Ти смієшся з мене,— відповіла вона.— Я бачу на тобі твій камзол, він суконний, а не залізний: під ним твоє тіло, що складається з кісток і м'яса, як і моє. Якщо тебе поранять, хто перев'яже тебе? Щоб ти умер сам серед бійців? Ні, я йду з тобою.

— О,— сказав він,— якщо списи, кулі, мечі, сокири, молотки, пощадивши мене, впадуть на твоє ніжне тіло, що буду робити я, негідний, на цьому світі без тебе?

— Я хочу бути з тобою, нічого нема небезпечного,— сказала Неле.— Я сховаюся за дерев'яним прикриттям, де сидять стрільці.

— Коли ти йдеш, я лишаюся. І твого милого Уленшпігеля назовуть боягузом і зрадником. Краще послухай моєї пісеньки:

— Моя шерсть із заліза Мій шолом і броня
Від мене не житимуть різно.
Моя перша шкіра — це власна моя,
А друга шкіра — залізна.

І смерті у пастку мене не вловить,
Втечу я від пазуїв грізних.
Моя перша шкіра — це власна моя,
А друга шкіра — залізна.

На моєму прапорі слово «життя»,
Це радість моя і віра
Моя перша шкіра — це власна моя,
А друга — залізна шкіра.

І, наспівуючи, він утік, не забувши, проте, поцілувати тремтячі губи й милі очі Неле, яка трусилася від пропасниці, сміялася, плакала — усе разом.

Гези в Антверпені; вони захопили всі судна Альби, навіть ті, що стояли в порту; увійшовши в місто серед білого дня, вони звільняють в'язнів і забирають інших, щоб дістати з них викуп. Вони хапають городян і без розмов, під загрозою смертної кари, примушують деяких йти за ними.

— Син адмірала затриманий у каноніка,— сказав Уленшпігель Ламме,— треба звільнити його.

Увійшовши в будинок каноніка, вони знайшли тут сина адмірала в товаристві товстопузого монаха, що за-

взято умовляв його, намагаючись повернути в лоно святої римсько-католицької церкви. Але юнак ніяк не хотів і пішов разом з Уленшпігелем. Тимчасом Ламме, скопивши монаха за каптур, гнав його перед собою вулицями Антверпена, приказуючи:

— Сто флоринів,— ось ціна за твій викуп. Збирай пожитки і марш вперед! Швидше, швидше. Що у тебе свинець, чи що, в сандаліях? Вперед, шматок сала!

— Я ж іду, пане гез, я йду, але, з дозволу вашого шановного аркебуза, дозвольте сказати: ви такий же товстий, важкий, пузатий чоловік, як і я.

— Що? — закричав Ламме, штовхаючи його. — Як ти смієш порівнювати свій неробський, ледачий, нікчемний монастирський жир з жиром фламандця, чесно набраним у трудах, злигоднях і боях! Біжи, бо я тебе прищпорю носком!

Але монах не міг бігти і задихався, та й Ламме теж. І так вони добралися до корабля.

XVIII

Взявши Раммекенс, Гертруйденбург, Алькмар, гези повернулися у Фліссінген. Неле видужала й чекала Уленшпігеля в порту.

— Тіль,— спитала вона, побачивши його,— Тіль, дорогий мій, ти не ранений?

У відповідь Уленшпігель заспівав:

— На моєму прапорі — слово «життя»,

Слово бадьоре та грізне.

Моя перша шкіра — це власна моя,

А друга шкіра — залізна...

— Ох,— стогнав Ламме, тягнучи ногу,— кулі, гранати, ядра дощем сиплються навколо нього, а він чує тільки вітер. Ти, видно, дух, Уленшпігель, і ти, Неле, теж, бо, як на вас подивився, ви завжди такі юні й легкі.

— Чого ти тягнеш ногу? — спитала Неле.

— А того, що я не дух і ніколи не буду духом,— от і дістав сокирою в стегно... Дивись, кров ллється. Ох, лихо! Чому нікому тут ходити коло мене!

— На ось тобі бальзам,— сказала Неле,— я ховала його для Уленшпігеля. Приклади до рани.

Перев'язавши свою рану, Ламме повеселішав, бо від бальзаму зник тяжкий біль. І вони піднялися втрьох на корабель.

— Хто це такий? — спитала Неле, побачивши монаха, що ходив по палубі із зв'язаними руками.— Я його десь бачила і, здається, впізнаю.

— Його ціна — сто флоринів викупу,— відповів Ламме.

В цей день флот бенкетував. Незважаючи на різкий грудневий вітер, незважаючи на сніг і дощ, усі гези флоту були на палубі. Срібні півмісяці тьмяно світилися на веландських капелюхах.

І Уленшпігель співав:

— Лейден взяли! Альбу вигнали ⁶²!
Давони, співайте пісень урочистих,
Кидайте в просторінь звуки давнікі!
Весело лийся, вино, у чарки!

Пес утік від стусанів,
Підібгавши довгий хвіст!
Обернувшись, він сердито
Кида погляд на ломаку,
Від якої постраждав...
Втік, утік кривавий герцог!
Слава гезам! Пий вино!

1

ОНАХ, узятий Ламме, побачивши, що гези зовсім не збираються його вбивати, а тільки хочуть одержати викуп, почав гнути кирпичу.

— А дивись-но,— казав він, ходячи і люто мотаючи головою,— дивись-но, в яку безодню підлих, чорних, поганих паскудств потрапив я, ступивши ногою на цю миску. Так, коли б я не сидів у цьому кориті, господь давним-давно вже поглинув би вас, гези, у найглибших безоднях морських і разом з вами все ваше прокляте озброєння, ваші чортові гармати, вашого горланя-капітана, ваші богохульні півмісяці,— так! — все це було б у глибинах глибин царства сатани, де ви не будете горіти в огні, о ні,— а мерзнути, труситися, здихати від холоду протягом усієї довгої, довгої вічності. Так! І господь з небес загасить вашу безбожну ненависть до матері нашої римсько-католицької церкви, до святих угодників, до їх преосвященств панів єпископів і до благословенних указів, так м'якосердо й розважливо складених. Так! І я з висот райських побачив би вас замерзлими, синіми, як буряк, або білими від холоду, як ріпа. Так хай буде, хай буде, хай буде!

Матроси, солдати та юнги знущалися з нього і стріляли в нього сухим горохом з дудочок. І він затуляв обличчя руками від цієї пальби.

По від'їзді кривавого герцога країною керували нові правителі уже з меншою жорстокістю. Потім на чолі країни від імені короля стали Генеральні штати.

Тимчасом жителі Голландії і Зеландії, яким сприяло море і греблі, їх природні фортеці й окопи, спорудили богові вільних людей вільні храми; і папістські кати могли безборонно співати поруч з ними свої гімни.

Країна бельгійська була розгромлена валлонами. Вони грабували, захоплювали биків і коней тисячами, вибираючи найкращих на полях і луках, забирали жінок і дівчат, їли, не платячи, палили в коморах тих селян, які ходили озброєні, посилаючись на те, що не дозволять відбирати в себе плоди тяжкої праці.

І в народі казали:

— Дон Жуан ⁶⁹ з'явиться із своїми іспанцями, і його високість ⁷⁰ прийде з своїми французами, — не з гугенотами, а з папістами. І Мовчазний, бажаючи мирно керувати Голландією, Зеландією, Гельдерном, Утрехтом, Оверісселем, таємним договором відступив бельгійські області, з тим що королем їх буде принц Анжуйський.

І країна бельгійська була несмілива й роздратована, не знаходячи вірних вождів, які дали б їй змогу стати до бою і здобути перемогу, тимчасом як усі готові були напружено боротися з ворогом свободи.

І нещасний простий народ, і змучені городяни — всі сподівалися відважного й вірного вождя, котрий повів би їх у бій за свободу.

— Ах, — казали вони, — дивіться, ось тепер з'явився Дон Жуан, честолюбний красунь, ворог Філіппа, але ще більше ворог своєї батьківщини. Він з'явився заради папи й заради себе. Дворянство і духівництво зрадили нас.

III

Бачачи, що йому не заважають базікати, монах почав ще більше гнути кирпу. І матроси з солдатами, щоб роздратувати його, починали хулити католицьких святих і обряди римської церкви.

Він лютився і виривав на них безліч лайок.

— Так,— кричав він,— так, я у гезькому вертепі! Так от де вони, ці прокляті вампіри нашої країни! Так! І після цього сміють ще казати, що інквізитор, святий муж, палив їх забагато! Ні, немало ще лишилося цієї поганої черви.

У відповідь на ці слова гези сказали:

— Чого ми держимо тут цього ледацюгу, що вміє тільки виригати лайку? Повісьмо його краще.

І вони взялися до діла.

Монах, побачивши, що мотузка готова, драбина стоїть коло щогли і що йому зв'язують руки, жалібно почав благати:

— Помилуйте мене, панове гези! Це біс люті говорив у моєму серці, а не ваш покірний в'язень, бідний монах, що має одну лише шию на цьому світі. Милостивці мої, згляньтеся і пощадіть! Коли вже вам загодно, заткніть мені рот кляпом; це несмачна закуска, але все-таки краща, ніж шибениця.

Вони, не слухаючи його і незважаючи на його шалений опір, потягли його до драбини. Тоді він заверещав так пронизливо, що Ламме сказав Уленшпігелеві, який перев'язував йому рану в кухні:

— Сину мій, сину мій! Вони потягли свиню з хліва і тікають з нею. О розбійники, якби я міг устати з постелі!

Уленшпігель піднявся на палубу, але побачив тут тільки монаха, що, помітивши його, кинувся навколішки, простягаючи до нього руки.

— Пане капітан,— кричав він,— капітан доблесних гезів, грізний на морі і суші, ваші солдати хочуть мене почепити на шибеницю за те, що я согрішив язиком! Це несправедлива кара, пане капітан, бо в такому разі доведлося б надіти конопляний комір на всіх адвокатів, прокурорів, проповідників і жінок,— і світ би зовсім обезлюднів. Ваша милість, врятуйте мене від мотузки, я буду молитися за вас господу, і вічне засудження не вразить вас. Простіть мені! Демон лихослів'я захопив мене і примусив говорити без кінця,— це велике горе. Моя бідна жовч потемніла і підбила набалакати тисячу речей, яких я зовсім не думаю. Пощадіть мене, пане капітан, і ви всі, панове, просіть за мене!

Раптом на палубі з'явився Ламме.

— Капітан і друзі,— сказав він,— значить, це верещала не свиня, а монах, чому я дуже радий. Уленшпигель, сину мій, у мене є щодо цього монаха один важливий задум. Даруй йому життя, але не лишай його на волі, бо він викине на кораблі яку-небудь погану штуку. Краще зроби йому на палубі клітку, тісну, але щоб у ній можна було дихати, сидіти, спати, як роблять для каплунів. Я буду його відгодовувати, і коли він не буде їсти стільки, скільки я захочу, тоді — на шибеницю.

— Коли він не буде їсти — на шибеницю! — сказали Уленшпигель і гези.

— Що ж ти збираєшся зробити зі мною, товстуне? — спитав монах.

— Побачиш,— відповів Ламме.

І Уленшпигель виконав бажання Ламме, і монаха посадили у клітку, де кожен міг дивитись на нього скільки завгодно.

Ламме пішов у кухню. Спустившись за ним, Уленшпигель почув його суперечку з Неле.

— Я не ляжу,— сказав він,— ні, я не ляжу, щоб інші там хазяйнували в моїх соусах. Ні, я не стану лежати в постелі, як теля.

— Не сердься, Ламме,— умовляла його Неле,— бо твоя рана знову відкриється, і ти вмире.

— Ну, і хай умру,— відповідав він. — Мені набридло жити без моєї дружини. Мало мені того, що я її втратив, так ти ще не даєш мені, корабельному кухареві, особисто дбати про супи. Чи ти не знаєш, що самий дух соусів і печень насичений здоров'ям? Вони живлять навіть мій дух і оберігають мене від нещастя.

— Ламме,— сказала Неле,— треба слухатися наших порад і не перешкоджати нам вилікувати тебе.

— Я сам хочу, щоб ви мене вилікували,— відповідав Ламме,— але щоб хто-небудь став тут хазяйнувати, щоб який-небудь темний ледацюга з'явився тут царювати на моєму престолі в сані корабельного кухаря і став запускати свої погані пальці в мої соуси,— та я краще вб'ю його тут же дерев'яною шумівкою, що для мене стане залізною.

— Принаймні тобі потрібен помічник,— сказав Уленшпигель,— ти ж хворий...

— Мені помічник! — закричав Ламме.— Мені потрі-

бен помічник? Ну, чи не набитий ти невдячністю, як ковбаса січеним м'ясом? Помічник!.. І це кажеш ти своєму другові, сину мій, якого я так довго і так ситно годував. Тепер відкриється моя рана! Недобрий друже! Хто ж тут буде готувати таку їжу, як я? Що ж ви будете робити, коли я не буду підносити тобі, пане капітан, і тобі, Неле, ласих шматочків?

— Упораємося самі в кухні,— сказав Уленшпігель.

— У кухні? — закричав Ламме.— Ти можеш їсти, пити, нюхати те, що в ній приготовлено, але упоратися в ній — ні! Нещасний мій друже і пане капітан, та ж я, з твого дозволу, поріжу на смужку шкіряну сумку, засмажу її і подам тобі, і ти це з'їси, думаючи, що це твердуваті кишки. Вже ж дозволь мені, сину мій, лишатися тепер кухарем,— бо я висохну, як билинка.

— Ну, лишайся кухарем,— сказав Уленшпігель. — Коли ти не одужаєш, я замкну кухню, і ми будемо годуватися сухарями.

— Ах, сину мій,— сказав Ламме, плачучи від радості,— ти добрий, як божа мати!

IV

Так чи інакше Ламме нібито видужав. Щосуботи гези бачили, як він довгим ремінем виміряє товщину монаха.

В першу суботу він сказав:

— Чотири фути.

І, вимірявши себе, додав:

— Чотири з половиною.

І мав при тому похмурий вигляд.

Але, вимірявши монаха у восьму суботу, він зрадів дуже й сказав:

— Чотири й три чверті.

І коли він міряв монаха, той з люттю спитав його:

— Чого тобі від мене треба, товстопузий?

Але Ламме, не говорячи ні слова, показав у відповідь язик.

І по сім разів на день бачили матроси й солдати, як він підходить з якою-небудь новою стравою до монаха і каже:

— Ось терті боби на фландрському маслі. Чи їв ти щось подібне у твоєму монастирі? Чуєш, які подушки сала вирости на твоїй спині? Скоро тобі для снання не потрібні будуть ніякі сінники.

Годуючи монаха вдруге, він казав йому:

— Ну, ось тобі вушка на манір брюссельських. Ба-чиш, як капає з них масло? Так буде і з твоїм пузом.

— Я не голодний,— сказав монах.

— А з'їсти доведеться,— відповів Ламме.— Поду-май же, це не житні, це вушка з крупчатки, з чистої пше-нички, отець мій, отець у товстопуззі, це колір пшенич-ний, отець мій з чотирма підборіддячками. Бачу, бачу— росте в тебе п'яте, і радіє серце моє. Іж!

— Дай мені спокій, товстопузій,— сказав монах.

— Я пан над твоїм життям! — закричав, скипівши, Ламме.— Що ж, тобі подобається більше мотузка, ніж миска тертого гороху з сухариками, яку я тобі зараз піднесу?

І, з'явившись з мискою, він сказав:

— Третій горох любить добре сусідство; тому я додав до нього борошняних балабушок; їх кидають в окріп і так варять; вони важкі для шлунка, але від них жи-ріють. З'їж, скільки можеш; чим більше з'їси, тим більше задоволений буду я. Не удавай з себе пересиченого, не відсапуйся так, наче об'ївся, їж. Краї ж поїсти, ніж бути повішеним.

Через годину він знову повертався до монаха.

— Ось,— казав він,— дев'ять голубів... Для тебе за-різали цих невинних пташок, що довірливо літали над кораблями. Не гребуй ними; я їм у нутріці поклав грудку масла, хлібної м'якушки, тертого мускату, гвозди-чок, потовчених у мідній ступці, блискучій, як твоя шкіра: само сонечко радіє, що може відбитися в такому світлому дзеркалі, як твоя пика, бо вона жирна, а добрий жир — це від моїх турбот.

На п'яту годівлю він приніс йому «ватерзуй».

— Що скажеш ти про цю рибну страву? — почав він.— Море несе тебе і годує: більше воно не в силі зро-бити навіть для його королівської величності. Так, так, бачу, у тебе явно росте п'яте підборіддя, ліворуч трохи видніше, ніж праворуч. Треба буде трошки підгодувати цей скривджений бочок, бо господь заповів нам: «Будь-

те справедливі до кожного». Де ж буде справедливість, коли не в рівномірному розподілі сала? На шосту годівлю я принесу тобі ракушок, цих устриць бідноти: таких не подавали в твоєму монастирі; неuki кип'ятять їх у воді і їдять у такому вигляді. Але це тільки вступ до смаження: треба тоді зняти з них раковинки, поскладати їх ніжні тільки у каструльку і потихеньку тушити їх з сельдереем, мускатом, гвоздикою, а підливу до них заправити пивом та борошном і подавати до печені. Я їх так і приготував для тебе. За що повинні діти батькам і матерям дякувати? За батьківську стріху і ласку їх, але перш за все за їжу. І ти, значить, мусиш любити мене, як батька і матір рідних; і, як їм, ти зобов'язаний мені вдячністю твоєї пащі. Та не крути ти так дико очима проти мене! Зараз принесу тобі солодкої юшечки з пива, з борошном, з цукром, з корицею. Знаєш навіщо? На те, щоб твій жир став прозорий і трусився у тебе під шкірою; його вже й тепер видно, коли ти хвилюєшся. Та ось б'є вечірній дзвін. Спи спокійно, не турбуючись про завтрашній день, у твердій певності, що завтра ти знову знайдеш смачну їжу і твого друга Ламме, який її для тебе приготує.

— Іди і дай мені помолитися богу,— сказав монах.

— Молися,— відповів Ламме,— молися під веселу музику хропіння від сну й пива нагуляєш ще доброго жирку. Я задоволений.

І Ламме йшов спати.

— Чого це,— питали його солдати й матроси,— ти відгодовуєш цього монаха, що тебе терпіти не може?

— Не заважайте мені,— відповів Ламме,— я роблю велике діло.

V

В травні, коли фландрські селянки, щоб уберегти себе від хвороби й смерті, кидають уночі через голову назад три чорні боби, рана Ламме знову відкрилася; його трусало від пропасниці, і він просив, щоб його поклали на палубі, проти клітки монаха.

Уленшпігель погодився, але, боячись, щоб його друг непритомним не впав у море, він наказав добре прив'язати його до ліжка.

Приходячи до пам'яті, Ламме невтомно нагадував, щоб не забули про монаха, і показував йому язик.

І монах казав:

— Ти ображаєш мене, товстопузий.

— Ні,— відповідав Ламме,— я тебе відгодовую.

М'яко повівав вітерець, тепло сяяло сонце. Ламме в гарячковій нестямі здавалося, що він у кухні, і він говорив:

— Піч палає сьогодні. Зараз дощем посиплються дрозди. Жінко, порозставляй сільця в садку. Яка ти красива! Хто зварить соус з півнячих гребінців? Не так багато мускату — від нього пропасниця буває. Білий соус, тмин, лаврове листя. Де жовтки?

І, знаком наказавши Уленшпігелеві наблизити вухо до його рота, він прошепотів йому:

— Зараз дощем посиплеться дичина. Тобі дам на чотири дрозди більше, ніж іншим. Ти, капітан, не зрадь мене.

І, почувши, як хвиля м'яко б'ється об борт корабля, він сказав:

— Суп кипить, сину мій, суп кипить. Але як повільно нагрівається ця піч!

Ледве прийшовши до пам'яті, він заговорив про монаха:

— Де він? Товстішає?

І, побачивши його, він показав йому язик і сказав:

— Велике робиться діло. Який я радий!

Одного разу він зажадав, щоб на палубі поставили великі терези, на одну чашку посадили його, на другу — монаха. Та ледве монах ступив на шальку, як Ламме стрілою злетів угору і в захваті закричав:

— Оце так вага! Оце так вага! Я легкий дух в порівнянні з ним; я мало не спурхнув, як пташка. От що: спустіть його, щоб я міг зійти. Тепер покладіть гірі, посадіть його. Скільки в ньому? Триста дев'яносто фунтів. А в мене? Двісті сімдесят п'ять.

VI

Наступної ночі, тільки почало розвиднятися, Уленшпігеля збудили крики Ламме:

— Уленшпігель, Уленшпігель! На поміч! Не давай їй утекти! Розріж бечівки!

— Чого ти кричиш? — спитав Уленшпігель, вийшовши на палубу.— Я нічого не бачу.

— Це вона, — відповів Ламме, — вона, дружина моя, плаває в шлюпці навколо того корабля, так, того корабля, звідки чулися пісні й лютня.

Неле вийшла на палубу.

— Розріж мої бечівки, друже мій, — звернувся до неї Ламме. — Хіба ти не бачиш — моя рана зцілена; ніжна рука моєї дружини перев'язала її. Вона, так, це вона! Бачиш, он вона стоїть у шлюпці. Чуєш, вона співає! Прийди, моя дорога, прийди, не уникай твого бідного Ламме, що без тебе такий самотній на світі!

Неле взяла його руку, торкнулася його обличчя.

— Він ще в гарячці, — сказала вона.

— Розріжте бечівки, — говорив Ламме, — дайте мені шлюпку! Я живий, я щасливий, я видужав!

Уленшпігель перерізав бечівки; звільнений Ламме схопився з постелі і почав сам спускати шлюпку.

— Дивись, у нього руки тремтять від нетерплячки, — сказала Неле Уленшпігелеві.

Шлюпка була готова, і Уленшпігель, Неле і Ламме зійшли в неї з гробцем і рушили до корабля, що стояв у глибині порту.

— Красунь корвет — сказав Ламме, допомагаючи гробцеві.

На ясному небосхилі, опроміненому світанком, немов золотистий кришталі, вимальовувалися зграбні обриси корвета і його струнких щогл.

— Тепер розкажи нам, як ти її знайшов? — спитав Уленшпігель у Ламме.

— Мені було краще... я спав, — уривчасто розказував Ламме. — Раптом глухий стук... Кусок дерева вдарився об борт. Шлюпка. Матрос біжить на шум: «Хто там?» Ніжний голос, її, сину мій, її солодкий голос: «Друзі». І другий голос, грубіший: «Хай живуть гези! Від командира корвета «Йоганна» до Ламме Гудзака». Матрос кидає мотузяну драбинку. При світлі місяця бачу — на палубу підіймається людська фігура; відчуваю, наче троянда розкрилась і торкнулася мого обличчя: її губи, сину мій. І я чую — вона, розумієш, вона говорить зі мною. Вкриває мене поцілунками й слізьми і каже: «Я знаю, що роблю погано, але я люблю тебе».

чоловіче мій. Я дала обітницю господу, але ламаю присягу, чоловіче мій, мій бідний чоловіче, я вже не раз приходила, але не сміла наблизитися до тебе. Нарешті матрос мені дозволив; я перев'язувала твою рану, ти мене не впізнав, але я тебе вилікувала; не сердься, чоловіче мій! Я прийшла до тебе, але боюся: він тут, на вашому кораблі. Пусти, я піду; якщо він побачить, він прокляне мене, і я буду горіти у вічному вогні!» Плачучи й радіючи, вона поцілувала мене ще раз і пішла незважаючи на мої сльози, проти моєї волі; ти зв'язав мене по руках і ногах сину мій, але тепер...

І він супроводив свою річ могучими змахами весел, наче натягнена тятива лука, що посилає вперед бистру стрілу.

Вони під'їздили до корабля, і Ламме казав:

— Ось вона стоїть на палубі, грає на лютні, моя чарівна дружина, з золотистим волоссям, з темними очима. Лети, човнику по хвилях!

Побачивши, що підходить шлюпка і на ній Ламме гребе, як диявол, капітан корвета наказав кинути з палуби мотуз'яну драбинку. Наблизившись до неї, Ламме стрибнув із шлюпки на східці, мало не впавши при тому в море і відкинувши шлюпку назад більше як на три сажні, і, здершися, наче кішка, по драбині, кинувся до своєї дружини, яка, не тямлячись від радості, цілувала його і обіймала, кажучи:

— Ламме, не забирай мене. Я дала обітницю господу, але я люблю тебе. Ах, дорогий мій чоловіче!

— Та це Каллекен Гейбрехтс! — вигукнула Неле. — Красуня Каллекен.

— Так, це я, — відповіла вона, — та, на жаль, південь минув уже для моєї краси.

І обличчя її посмутніло.

— Що ти зробила? — говорив Ламме. — Що з тобою сталося? Чому ти мене кинула? Чому ти тепер хочеш мене покинути?

— Слухай, — сказала вона, — не сердься. Я скажу тобі: знаючи, що монахи — люди святі, я довірилася одному з них; його ім'я — брат Корнеліс Адріансен.

— Що? — закричав Ламме, почувши це ім'я. — Цей зловбий святенник, що тільки й казав, що про винищен-

ня реформатів! Цей хвалій інквізицій і указів! О, так то був цей мерзотник?

— Не ображай святого чоловіка,— сказала Каллекен.

— Святого чоловіка! — відповів Ламме.— Знаю я його, цього святого. Це брудна і підла тварюка. О, горе, горе!

— Слухай же!

— Кажі чи не кажі, мені байдуже.

— Брат Адріансен мав славу доброго проповідника,— почала вона,— я пішла його послухати. Він казав, що духовний сан і безшлюбність вищі над усе, бо ними найлегше досягає вірне чадо райського блаженства. Його красномовство було могуче й палке; воно глибоко схвилювало багатьох чесних жінок — серед них і мене — і особливо вдів і дівчат. Оскільки безшлюбність і є життя досконале, то він радив нам перебувати в ньому, і ми присягалися, що віднині зрікаємося подружнього життя. Вдови присягалися йому ніколи більше не вступати в шлюб.

— Ну, кінчай,— сказав він,— ти завдала мені тяжкого удару, я вже не поправляюся.

— О чоловіче мій, коли я буду нерозлучна з тобою...

Вона хотіла обняти і поцілувати його, але він відштовхнув її.

— Ламме,— сказала Каллекен.— він говорив від імені господа і святої матері нашої католицької церкви: чи могла я не послухатися його? Я любила тебе завжди. Пам'ятаєш готель у Брюгге? Я була у Калле, ти проїхав на ослі разом з Уленшпігелем. Я пішла за тобою слідом; у мене були гроші, я нічого на себе не витратила; я побачила, що ти голодний, моє серце потяглося до тебе, я відчула жаль і любов.

— Де він тепер? — спитав Уленшпігель.

Каллекен відповіла:

— Мені казали на кораблі, що мій чоловік узяв його в полон.

— Що! — закричав Ламме.— Монах, якого я відговую, це...

— Так,— відповіла Каллекен, закриваючи обличчя руками.

— Сокиру! Сокиру! — кричав Ламме.— Уб'ю його! Швидше назад на корабель! Шлюпку! Де шлюпка?

— Це огидна жорстокість — вбивати або ранити полоненого, — сказала Неле.

— Ти так люто на мене дивишся, — не дозволиш? — сказав він.

— Так, не дозволю, — сказала Неле.

— Добре. Не зроблю йому ніякої шкоди; мені тільки випустити його з клітки. Шлюпка! Де шлюпка?

Вони спустилися в шлюпку. Ламме поспішно гріб і водночас плакав.

— Ти засмучений, чоловіче мій? — сказала Каллекен.

— Так, — відповів він, — тому, що минуле не вернеться.

Але Неле сказала:

— Коли Каллекен була вірна, їй слід було б тепер піти від тебе за твої злі слова.

— Він не знає, як я його люблю, — сказала Каллекен.

— Правда? — скричав Ламме. — То прийди до мене, красуне, прийди, дружино моя.

Він повеселішав, і так вони повернулись на корабель.

Узявши в Уленшпігеля ключі від клітки, Ламме відімкнув її. Він хотів витягти монаха за вухо на палубу, але не зміг; він спробував примусити його пролізти боком, але теж не зміг.

— Доведеться все зламати, — сказав він, — розжирів, каплун.

Монах вийшов, поводячи отупілими очима і тримаючи руки на животі, і тут же впав, бо велика хвиля хитнула корабель.

— Що, будеш називати мене «товстопузий»? Ось ти товщий від мене. Хто годував тебе по сім разів на день? Я. Чого це, крикуне, ти став тепер тихіший і м'якший до бідних гезів? Коли ти залишишся ще на рік у клітці, то вже не зможеш вийти; твої щоки при кожному русі трусяться, як свинячий холодець; ти вже не кричиш, скоро й сопти не зможеш.

— Мовчи, товстопузий, — відповів монах.

— Товстопузий! — закричав Ламме, розлютившись. — Я Ламме Гудзак, тобто Ламме — мішок добра, а ти мішок сала, мішок брехні, мішок ненажерства. У тебе на чотири пальці сала під шкірою, вже очей твоїх не видно.

І він звернувся до гезів:

— Слухайте, солдати і матроси, я йду від вас, від тебе, Уленшпігель, і від тебе, Неле. Я оселюся у Фліс-сінгені, де у мене є майно, і буду там жити з моєю знову знайденою жінкою. Ви колись присягалися мені, що виконаєте все, чого я від вас зажадаю.

— Слово гезів,— відповіли вони.

— Так от,— продовжував Ламме,— збудуйте клітку ширшу, впихайте в нього дванадцять обідів на день замість семи; відгодуйте його жирним і солодким: тепер він, як бик, хай буде, як слон — і ви побачите, він заповнить усю клітку.

— Ми відгодуємо його,— сказали гези.

Потім, обійнявшись і перецілувавшись з усіма, він звернувся до своєї Каллекен:

— Ходімо, люба.

Човен мчав по воді, несучи Ламме та його кохану, а на кораблі всі, матроси, солдати і юнги, розмахували шапками й кричали:

— Прощай, друже і брате! Прощай, Ламме! Прощай, друже і брате!

І Неле, знімаючи тонким пальчиком сльозинку, що повисла в кутку очей Уленшпігеля, спитала його:

— Ти засмучений, дорогий мій?

— Він був такий хороший,— відповів він.

— О,— сказала вона,— цій війні немає краю! Невже ми так і проведемо все життя в сльозах і крові?

— Будемо служити рідній землі,— відповів Уленшпігель.— Близько час визволення.

Виконуючи обіцянку, дану Ламме, гези продовжували відгодовувати монаха в його клітці. Коли, по сплаті викупу, його випустили на волю, в ньому було триста дев'яносто два фунти і одинадцять унцій фландрської ваги.

І він умер настоятелем свого монастиря.

VII

В цей час зібралися пани чини Генеральних штатів у Гаазі судити Філіппа, короля Іспанії, графа Фландрії і Голландії та інших, згідно з підтвердженими ним хартіями і привілеями.

І секретар казав:

— Відомо кожному, що володар країни, поставлений господом богом, як володар і голова над підданими, для захисту й охорони їх від усяких кривд, утисків і насильств, подібно до того, як пастух повинен бути сторожем і захисником своїх овець. Відомо також, що піддані не створені господом для потреби володаря, ні для того, щоб коритися йому в усьому, що він накаже, будь воно благочестиве чи гріховне, справедливе чи несправедливе, ні для того, щоб рабськи служити йому. Але володар для того є володар над своїми підданими, без яких він не може, щоб правити ними згідно з законом і розумом; щоб охороняти їх і любити, як батько любить дітей, віддаючи життя для їх захисту. Коли він цього не робить, то вже не володарем слід його вважати, а тираном. Король Філіпп кинув на нас чотири іноземні армії. Яка належить йому кара по законах і звичаях країни?

— Хай буде скинутий з престолу,— відповідали пани, чини Генеральних штатів.

— Філіпп порушив свої присяги, він забув про послуги, які ми йому зробили, про перемоги, які ми допомогли йому одержати. Бачачи наше багатство, він віддав нас у жертву здирству й грабункам членів своєї іспанської ради.

— Хай буде скинутий як невдячний і розбійник,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

— Філіпп поставив у найважливіших містах країни нових єпископів, віддавши їм майно найбагатших абатств; з їх допомогою він запровадив іспанську інквізицію.

— Хай буде скинутий як кат і марнотратник чужої власності,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

— Дворянство країни, бачачи це насильство, подало 1566 року прохання, в якому благало володаря зм'якшити свої суворі укази, особливо зв'язані з інквізицією. Він відхилив прохання.

— Хай буде скинутий як тигр, невтолимий у своїй жорстокості,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

Секретар продовжував:

— На Філіппа падає велика підозра в тому, що він, з допомогою членів своєї іспанської ради, був таємним підбурювачем знищення ікон і розгрому церков з тією

метою, щоб, нібито за злочини й розрухи, посунути на нас іноземне військо.

— Хай буде скинутий як знаряддя смерті,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

— В Антверпені Філіпп учинив винищення громадян, розорив фландрських купців і купців іноземних. Сам він і його іспанська рада дали таємні накази, згідно з якими Рода, відомий негідник, дістав право оголосити себе ватажком грабіжників, збирати здобич, користуватися його іменем, іменем короля Філіппа, для того, щоб підробляти печаті, великі й малі, і поводитися, як його правитель і намісник. Це доведено перехопленими королівськими листами, що є в наших руках. Все сталося за його згодою і після обговорення в раді Іспанії. Прочитайте його листи, він хвалить у них те, що сталося в Антверпені, визнає, що цим йому зроблено ним самим намічену послугу, обіцяє віддячити, запрошує Роду та інших іспанців іти далі тим же славним шляхом.

— Хай буде скинутий як розбійник, грабіжник і вбивця,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

— Ми не хочемо нічого, крім збереження наших вольностей, миру чесного і твердого, свободи поміркованої, особливо в справі віри. Ми не дістали від Філіппа нічого, крім лицемірних договорів, що служать сім'ям негоди між областями, для того щоб поневолити їх одну за однією і зруйнувати їх, як Індію, грабунком, конфіскаціями, стратами та інквізицією.

— Хай буде скинутий як убивця, що надумав погубити країну,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

— Він випустив з країни всю кров з допомогою герцога Альби і його прибічників. Він вигнав принца Оранського з імперії, підкупив трьох убивць, сподіваючись підкупити четвертого; укрити країну фортецями і замками; палив чоловіків, закопував живцем жінок і дівчат, дістаючи після них спадщину; задушив Монтіньї, Бергеса й інших дворян, всупереч своєму королівському слову; убив свого сина Карлоса; видав проти нас указ, яким оголосив усіх нас злочинцями і зрадниками, що втратили життя та майно, і учинив нечуваний у християнській країні злочин, змішавши невинних і винних в одне.

— По всіх законах, правах і привілеях хай буде скинутий,— відповідали пани чини Генеральних штатів.

І печаті королівські були зламані.

І сонце сяяло над землею і морем, наливаючи золотий колос, золотячи виноград, розкидаючи по кожній хвилі перлини, коштовне вбрання нареченої Нідерландів — Свободи.

І от принц Оранський у Дельфті був вражений четвертим убивцею трьома кулями в груди⁷¹. І він умер, вірний своєму девізові: «Спокійний серед бурхливих хвиль».

Вороги його казали, що з метою обдурити короля Філіппа і не сподіваючись стати володарем південної і католицької Голландії, він, за таємним договором, відступив її герцогові Анжуйському. Але останній не так був створений, щоб дати свободу Бельгії.

І Уленшпігель разом з Неле покинули флот.

І батьківщина бельгійська стогнала під ярмом, скута лиходіями.

VIII

Був місяць стиглого жнива; повітря було задушливе, вітер гарячий, жниці і жниці могли спокійно збирати під вільним небом на вільній землі хліб, посіяний ними.

Фрісландія, Дренте, Оверіссель, Гельдерн, Утрехт, північний Брабант, північна і південна Голландія, Вальхерен, північний і південний Бевеланд, Дейвеланд і Сховен, що складають Зеландію; все побережжя від Кнокке до Гельдера, острови Тексель, Віланд, Амеланд, Схірмонік-Оог від західної Шельди до східного Емса — все це було напередодні визволення від іспанського ярма. Моріц, син Мовчазного⁷², продовжував війну.

Уленшпігель і Неле, зберігаючи свою молодість, свою силу й красу, — бо любов і дух Фландрії не старіють, — жили разом у башті Неере, сподіваючись, що зможуть після стількох жорстоких випробувань дихнути повітрям свободи, коли повіє воно над бельгійською землею.

Уленшпігель просив, щоб його призначили начальником і вартовим башти на тій підставі, що, маючи орлині очі і заячий слух, він зможе побачити, коли іспанці зроблять спробу знову з'явитись у визволену країну; тоді він задзвонить «вахарм», що фламандською мовою означає «тривога».

Магістрат виконав його бажання: в нагороду за його заслуги йому призначили утримання — флорин на день, два кухлі пива, бобів, сиру, сухарів і три фунти м'яса на тиждень.

Так чудово жили удвох Уленшпігель і Неле, споглядаючи віддалік вільні острови Зеландії, поблизу — ліси, замки, і фортеці, і озброєні кораблі гезів, що охороняли побережжя. Часто вночі вони підіймалися на башту і, сидячи тут, на верхній площадці, говорили про тяжкі випробування та радості кохання, минулі і майбутні. Вони бачили звідси море, що припливало й відпливало, несучи свої хвилі, які світяться в цей жаркий час, кидаючи їх на острови, наче полум'яні видіння.

Якось Неле захотілось побачити зблизька ті місця, що були полями битв.

Уленшпігель попросив у магістрату, щоб йому на зміну поставили пильного і вірного солдата стерегти башту.

І вони з Неле рушили до островів.

Проходячи по луках і греблях, вони бачили маленькі зеленіючі острівці, між якими вирували морські води, а на порослих травною горбах, що доходили до дюн, великі вграї чайок, гагар, буревісників; одні сиділи непорушно, застилаючи острови білим укривалом, інші тисячами ширяли в повітрі. На землі під ногами повно було гнізд. Коли Уленшпігель нахилився, щоб підняти яйце, що впало на дорогу, на нього з криком налетіла чайка. На її поклик налетіла їх сотня, тривожно кричали, кружляли над головою Уленшпігеля і над сусідніми гніздами, але не наважуючись наблизитись.

— Уленшпігель, — сказала Неле, — ці пташки просять пощадити їх яйця. — І, затремтівши всім тілом, вона додала: — Мені страшно; ось сонце заходить, небо побіліло, зорі прокинулись. Подивись на землю батьків, де король-кат, заради жорстокої честолобності, двічі загубив таку величезну кількість нещасних людей.

— Попіл стукає в моє серце, — сказав Уленшпігель. — Не бійся, Неле. Ми обоє — ти — серце Фландрії, я — дух Фландрії — діждемося часу, коли прах загиблих за землю батьків, розсіяний по вітру, зробить щасливим увесь світ.

І вони послули.

А вранці Неле протерла очі і побачила перед собою тільки сонце, що сходило в золотистих туманах, вершечки трав, теж залиті золотом, і жовтувате, під промінням сонця, пір'я послуних чайок; вони, проте, зразу ж прокинулись.

Неле огляділася і побачила Уленшпігеля. Певна, що він не спить, вона потрусила його, але він не рухався, наче мертвець. Жах охопив її.

— Невже,— сказала вона,— мій друг помер? Я теж хочу вмерти! О Тіль, прокинься!.. Він холодний, як мармур!

Уленшпігель не прокидався. Минули дві ночі й день, і Неле, тремтячи в лихоманці від горя, не засипала коло коханого свого Уленшпігеля.

На ранок другого дня Неле почула звук дзвіночка і побачила селянина, що йшов з лопатою; за ним із свічкою в руці йшли бургомістр і двоє старшин, священник села Ставеніссе і причетник, що тримав над ним зонтик.

Вони спинилися коло Неле, що заливалася слізьми, і дивилися на тіло Уленшпігеля, розпростерте на траві. Неле стала навколішки.

— Дівчино,— сказав бургомістр,— що ти робиш коло цього мертвеця?

Не сміючи звести очей, вона відповіла:

— Молюся за мого друга, що впав тут, як уражений блискавкою. Тепер я залилася сама і теж хочу вмерти.

— Гез Уленшпігель умер! — сказав священник, задиhaючись від радості.— Слава богу! Мужиче, викопай швидше могилу. Зніми з нього одержу до поховання.

— Ні,— сказала Неле, встаючи,— з нього нічого не знімуть, бо йому холодно буде в землі.

— Копай могилу,— сказав священник селянинові з лопатою.

— Добре,— погодилася Неле, заливаючися слізьми,— в цьому вапнистому піску немає черв'яків, і він востанеться цілий і прекрасний, мій коханий.

І, збожеволівши від горя, вона впала ридючи, на тіло Уленшпігеля, вкриваючи його поцілунками й слізьми.

Бургомістр, старшини і селяни сповнені були жалю, але священник не переставав весело повторювати:

— Великий гез умер! Слава богу!

Потім селянин викопав яму, поклав у неї Уленшпігеля і засипав піском.

І священик проказував над могилою заупокійну молитву; всі впали навколішки. Раптом під піском щось заворушилось, і Уленшпігель, чхаючи і струшуючи з волосся пісок, схопив священика за горло.

— Інквізиторе! — закричав він. — Ти мене ховаєш живцем під час сну! Де Неле? Її теж поховали? Хто ти такий?

— Великий гез повернувся на цей світ! — закричав священик. — Господи владико, спаси мою душу!

І він утік, як олень від собак.

Неле підійшла до Уленшпігеля.

— Поцілуй мене, красуне, — сказав він.

І він знову оглядівся навколо: селяни втекли слідом за священиком, кинувши на землю, щоб легше було бігти, лопату, стілець і зонтик; бургомістр і старшини, затуливши від страху вуха, стогнали, розпростерті на траві.

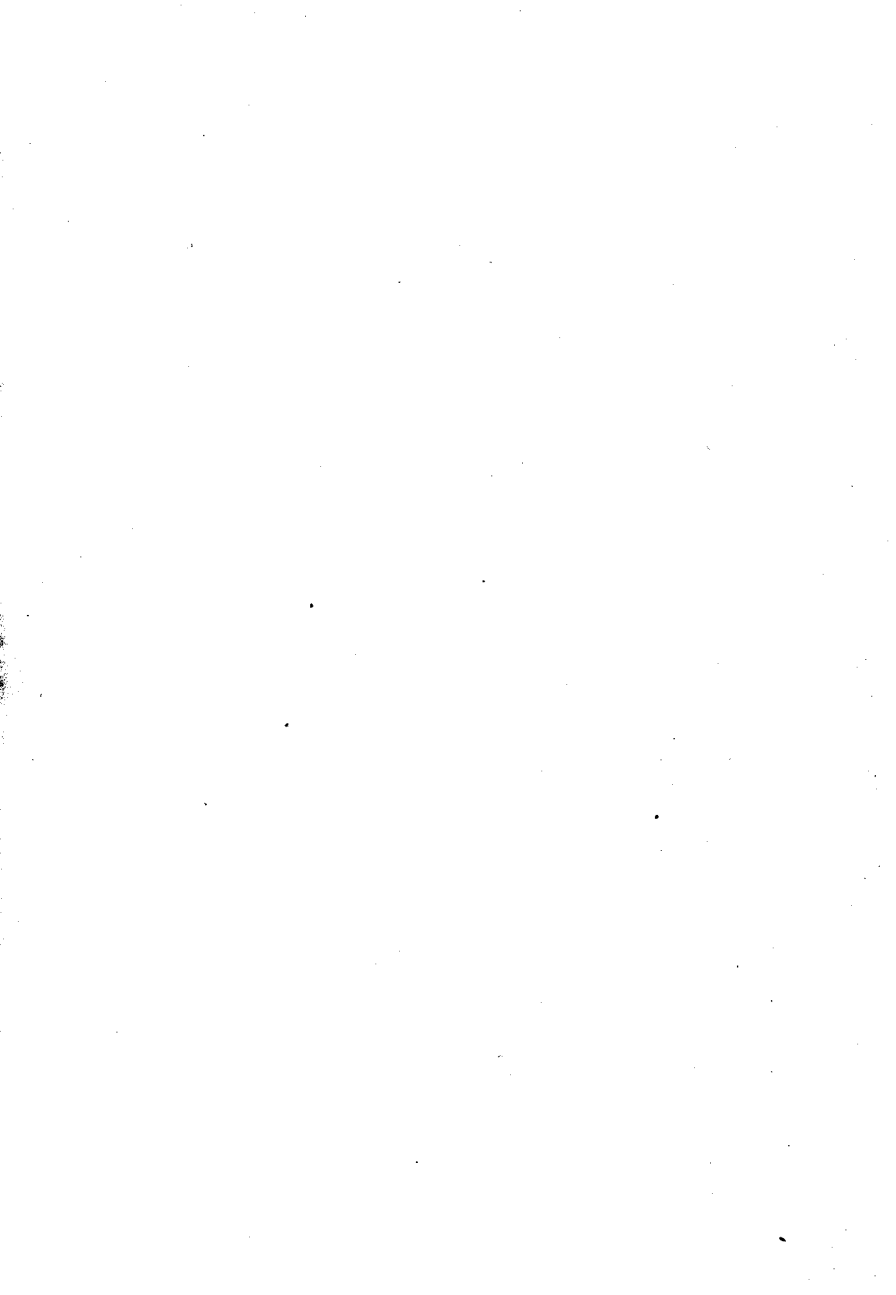
Підійшовши, Уленшпігель струснув їх.

— Хіба можна, — сказав він, — поховати Уленшпігеля — дух і Неле — серце нашої матері Фландрії? І вона може заснути, але вмерти — ніколи! Ходімо, Неле!

І він пішов з нею, співаючи свою нову пісню. Але ніхто не знає, коли він проспівав останню.

ПРИМІТКИ

КНИГА ПЕРША

1. Патар — давня дрібна монета; флорин — золота монета.
2. Ліар — давня дрібна монета.
3. Ламме — по-фламандськи означає ягня; Гудзак — мішок добра.
4. Ратуша — будинок, де міститься міське самоуправління.
5. Дукат — давня золота монета; талер — крупна срібна монета.
6. Інфант (по-іспанськи — дитя) — в Іспанії принц королівської сім'ї.
7. Вальядолід — місто на півночі Іспанії, в середні віки резиденція іспанських королів.
8. Алебарда — давня зброя: сокира і спис на довгому дерев'яному держаку.
9. Аркебуз — давня гнотова рушниця.
10. Фальконет — давня гармата найдрібнішого калібру.
11. Мортира — гармата з коротким стволом.
12. Рейтар — в середні віки німецький найманець-кавалерист.
13. Ландскнехт — в середні віки німецький найманець-піхотинець.
14. Кардинал — найвища духовна особа римсько-католицької церкви; з числа кардиналів вибирали пап.
15. Ісус Навін — легендарний біблійський герой; від звуку труби Ісуса Навіна, за легендарними переказами, повалилися фортечні стіни Іеріхона, стародавнього міста Палестини.
16. Профос — начальник поліції і разом з тим уповноважений військового суду (із слідчими та виконавчими функціями).
17. Геркулес — латинська назва героя старогрецьких міфів Геракла, в переносному значенні — людина величезної сили.
18. Канонік — у католиків соборний священик.

19. Карл П'ятий народився в Генті. В 1540 році, після повстання, що зазнало поразки, жителі Гента були жорстоко покарані імператором.

20. «Ворог Карла Франціск Довгоносий» — французький король Франціск Перший (1515—1547).

21. Дон Карлос — син Філіппа і Марії Португальської, народився в 1545 році; за наказом батька був заарештований, посаджений у в'язницю і вбитий.

22. Чистилище — за католицьким віруванням, місце, де душі померлих, перш ніж потрапити в рай, шляхом різноманітних випробувань звільняються від гріхів.

23. Чотки — у католиків шнурок з наанизаними на ньому бусами для відраховування прочитаних молитв та зроблених поклонів.

24. Марія Тюдор — «католицька», або «кривава» — з 1553 по 1558 рік королева Англії; жорстоко переслідувала протестантів.

25. Йоганн-Фрідріх, курфюрст саксонський — з 1532 по 1547 рік — глава Спілки протестантських князів і міст Німеччини. Карл П'ятий розбив Спілку в 1547 році і взяв у полон Фрідріха Саксонського.

26. Генріх Другий — син Франціска Першого, король Франції з 1547 по 1559 рік; воював проти Карла П'ятого і Філіппа Другого з перемінним успіхом; суворо переслідував протестантів.

27. Фортуна — у стародавніх римлян богиня щастя і випадковості.

28. Сольдо — італійська дрібна монета.

29. Юлій Третій — папа римський з 1550 по 1555 рік.

30. Індульгенція — папська грамота про відпущення гріхів; індульгенції продавалися католицькою церквою за гроші.

31. Вічний жид — герой середньовічної легенди євреї Агасфер, що був нібито приречений на вічні блукання.

32. Карл П'ятий зрікся престолом на користь свого сина Філіппа 25 жовтня 1555 року в Брюсселі.

33. Граф Ламораль Егмонт — нідерландський аристократ, під час війни Іспанії з Францією завдав поразки французьким військам при Сен-Кантені (1557) і Гравеліні (1558). П'ятого червня 1568 року був страчений герцогом Альбою як зрадник держави, хоч у 1567 році дав особисту присягу вірності Філіппу Другому.

34. Граф Горн Філіпп Монморансі — нідерландський аристократ, страчений Альбою в один день з Егмонтом.

35. Барон Генріх Бредероде — нідерландський аристократ, видатний керівник нідерландських «гезів», дуже популярний серед нідерландського дворянства; прихильник Вільгельма Оранського.

36. «Сидіння для королеви» — тобто для Марії Угорської, сестри Карла П'ятого, правительки Нідерландів з 1530 по 1555 рік.

37. Єпископ Арраський, кардинал Гранвелла — головний радник Маргарити Пармської, правительки Нідерландів з 1559 по 1564 рік; за жорстокість був прозваний народом, за кольором кардинальської шапочки, «Червоною собакою».

38. «Хто живе між своїх чотирьох стовпів, той вільний» — Уленшпігель з гумором посилається на недоторканість приватного житла, за сторонімецьким правом.

39. Свято крові господньої — одне з найрозкішніших свят католицької церкви.

40. Бальї — суддя.

41. Меса — літургія, обідня в католицькій церкві.

42. Монастир святого Юста в Естремадурі — іспанський монастир, в якому жив імператор Карл П'ятий після того, як зрікся престолу.

КНИГА ДРУГА

43. Ескуріал — знаменитий монастир і усипальня іспанських королів поблизу Мадрида, похмура будівля з сірого граніту, а розкішним оздобленням усередині.

44. Граф Людвіг Нассауський — молодший брат і спільник Вільгельма Оранського, один із військових керівників повсталих нідерландців; убитий іспанцями в бою 1574 року.

45. Граф Куленбург — нідерландський аристократ, учасник демонстрації дворян, організованої в Брюсселі 5 квітня 1566 року. На бенкеті, що відбувся у нього після демонстрації, вперше пролунало гасло: «Хай живуть гези!»

46. Барон Карл Берлемон — ревний католик, прихильник Філіппа Другого.

47. Валлоні — жителі провінцій Намюр, Льеж, Геннегау, Люксембург, Брабант (південна частина) і прилеглих до Франції нідерландських районів; розмовляють французькою мовою і разом з фламандцями складають дві основні групи населення Бельгії.

48. Граф Лален Гоохстратеи — один з прихильників Вільгельма Оранського, організатор дворянської опозиції абсолютистській політиці Філіппа Другого.

49. Тут описана зустріч представників нідерландської знаті, що відбулася 3 жовтня 1566 року в містечку Термонде, в східній Фландрії.

50. Барон Флоран Монтінї — прихильник невдоволених нідерландських дворян; разом з маркізом Бергом був направлений ними до Філіппа Другого для переговорів і, з наказу короля, вбитий у в'язниці.

КНИГА ТРЕТЯ

51. «Він іде, Мовчазний» — 11 квітня 1567 року Вільгельм Оранський вийшов з Антверпена в графство Нассау.

52. «Уже схоплено обох графів» — Егмонт і Горн були заарештовані Альбою 9 вересня 1567 року.

53. Пріор — у католиків начальник монастиря.

54. Абатство — католицький монастир в усіма володіння-ми, що йому належали.

55. Папіст — прихильник папи.

56. Нассауський дрізд — натяк на принца Вільгельма Оранського, що належав до Нассауського дому.

57. Ізабелла французька (Єлизавета Валуа) — ма-чуха дон Карлоса.

58. Стерке Пір — по-фламандськи Петро Сильний.

59. Самсон — легендарний біблійський герой і силач; пере-носно — взагалі силач.

60. Гугеноти — так називалися протестанти у Франції.

61. Єлизавета Тюдор — англійська королева з 1558 по 1603 рік, була протестанткою і допомагала Нідерландам з метою послаблення Іспанії.

62. Марія Стюарт (1542—1578) — шотландська коро-лева-католичка; 18 років просиділа у в'язниці за домагання англій-ського престолу; страчена після того, як було доведено, що вона брала участь у змові проти життя Єлизавети та її влади.

63. Ватикан — папський палац у Римі.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

64. Адмірал Трелон — один із військових керівників морських гезів; прославився численними перемогами над іспанцями.

65. Люме де ла Марк — військовий керівник морських гезів; 1 квітня 1572 року він визволив містечко Бріль. Пізніше Вільгельм Оранський усунув його від посади адмірала за розбій і криваве переслідування католиків та їх духовництва.

66. Ніч святого Варфоломея — в ніч на 24 серпня 1572 року, тобто напередодні дня святого Варфоломея, като-лицька партія організувала в Парижі та в інших містах Франції винищення гугенотів. Ця ніч різанини була названа Варфоломій-ською.

67. Дон Фадріке — син герцога Альби.

68. «Альбу вигнали...» — Альба був відкликаний Філіп-пом Другим із Нідерландів 18 грудня 1573 року.

КНИГА П'ЯТА

69. Дон Жуан Австрійський — син Карла П'ятого, правитель Нідерландів з 1576 по 1578 рік.

70. Його високість Франциск Валуа — принц Анжуйський, брат французького короля Генріха Третього, претен-дент на нідерландський престол.

71. Вільгельм Оранський — був убитий 10 липня 1584 року французьким фанатиком-католиком Бальтазаром Же-раром.

72. Моріц Нассау Оранський — син Вільгельма Оранського, нідерландський полководець.

ЗМІСТ

Книга перша	3
Книга друга	143
Книга третя	177
Книга четверта	281
Книга п'ята	327
Примітки	349

ДЛЯ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Редактор Н. Тищенко
Художній редактор А. Широков
Техредактор Г. Яценко
Коректор О. Лазебна

Шарль де-Костер, Легенда о Тиле Уленшигеле
(На українском языке).

БФ 04557. Підписано до друку 28. IX 1953 р.
Папір $84 \times 108 \frac{1}{2}$ = $5 \frac{1}{16}$ папер. арк. 18,25 друк.
арк. Обл.-вид. арк. 18,87+1 вкл. Тираж 75.000.
Зам. 921. Ціна 7 руб. 40 коп.

Надруковано з матриць Харківської книж-
кової фабрики ім. Фрунзе в друкарні
„Мистецтв“ Головвидаву Міністерства
культури УРСР, м. Харків, Пушкінська, 44.

Ціна 7 крб. 40 коп.